ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL I

CVLTVRA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1923

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE
SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL I

CVLTVRA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1923

CUPRINSUL

CONSIDERAŢII
ASUPRA UNOR
NUME DE RÂURI DACO-SCITICE
DE

VASILE PÂRVAN
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 28 Aprilie 1922

Originile poporului şi culturii noastre nu se vor puteà mai clar lămurì, până ce arheologia de săpături nu va luà în deaproape cercetare şi resturile aşà numitului Ev Mediu, în strânsă legătură cu cele preistorice, iar filologia nu va cercetà istoric şi geografic-comparativ — pe bază nu numai romanică şi slavică, ci şi general indogermanică — diferitele nume de persoane şi de elemente şi accidente geografice [1]).

In prezent cercetătorii noştri, neocupându-se îndestulător cu antichităţile şi filologia indoeuropeană, atacă zadarnic diferitele probleme thraco-scythe, care stau la baza istoriei noastre. A aplicà cunoştinţe şi regule de filologie romanică unor elemente toponomastice, care au o origine şi o evoluţie scytho-turaniană ori thraco-slavă, e, de sigur, neştiinţific.

Ocupându-mă de mai mulţi ani cu antichităţile thrace, am crezut că-mi pot un moment luà libertatea de a întrerupe obişnuitele mele comunicări arheologice şi de a prezentà azi, sprijinite pe literatura necesară, câteva simple consideraţii — fără nici o iluzie de definitivat — asupra onomasticei fluviale din *Dacia Scythica.*

* * *

[1]) Un început foarte interesant face d. N. Drăganu, în *Dacoromania*, I, 1921, p. 109 şi urm., examinând cinci străvechi elemente toponimice, neexplicabile prin originile tradiţionale, slavă ori latină.

In ţinutul getic dintre Nistru, Carpaţi şi Balcani, adică în Basarabia, Moldova, Muntenia, Dobrogea şi o mare parte a Bulgariei nordice, au avut loc continuu, din timpuri anterioare cunoştinţelor noastre literar-istorice (care încep abià în sec. VII a. Chr.) şi până în timpul imperiului roman târziu (la sfârşitul sec. IV d. Chr.) [1]) infiltraţii persistente de elemente iraniene: scythice şi apoi sarmatice. Totuş Geţii, adică Dacii, s'au menţinut, ba chiar s'au revărsat şi dincolo de *Tyras*, în ţinutul scit dela Nordul Mării Negre, după cum se vede, între altele, şi din numărul însemnat de nume thrace, care se întâmpină în inscripţiile greceşti din Sudul Rusiei, şi în special din părţile sudvestice, către Olbia. (V. tot materialul la Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 122 sq., 38, 41, 86, etc.). Invers, inscripţiile şi monetele ne arată mici regate scythe în ţinutul dintre Callatis şi Odessus [2]).

Această reciprocă pătrundere a dus la un schimb şi un amestec de forme culturale, care ne fac azi destul de grea separarea elementelor getice de cele scythice şi sarmatice. (Cf. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache*, p. 179 sq. şi 214—16).

Vom urmărì în comunicarea de azi câteva nume de râuri, pe cari le întâlnim în ţinutul daco-scythic, mai sus determinat, îndestulător documentate de izvoare, spre a încercà măcar aproximativ o explicare a formei şi originei lor.

I.

In cartea de privilegii dată Histrianilor de împăratul Traian la 25 Octomvrie, anul 100, se întâlnesc, cu ocazia grăniţuirii teritoriului rural al cetăţii lor, cinci nume de râuleţe: *[.]sampaeus*, *Calabaeus*, *Gabranus*, *Picusculus* şi *Turgiculus*. Ultimele două sunt romane. Celelalte, potrivit cu situaţia etnografică locală — avem în afară de Greci numai Daci şi Bessi — ar trebuì să fie thrace. Şi totuş cercetându-le mai de aproape, în special pe cele două dintâi, pentru care avem oarecare

[1]) Vezi articolul *Sarmaticus*, de Stein, la Pauly-Kroll-Witte II A, p. 15 şi urm.

[2]) Cf. d. p. şi comunicarea colegului nostru d. Sutzu, *Contribuţia numismaticei la istoria antică a României transdunărene*, An. Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist. XXXVIII 1916, p. 523 şi urm.

material comparativ, nu pare a fi de loc cazul să le socotim ca thrace.

Printre afluenţii Bugului *(Hypanis)*, Herodot citează la descrierea Scythiei râul *'Εξαμπαῖος* din ţinutul cu acelaş nume (IV 52 şi 81; cf. Minns, *o. c.*, p. 28, 31 n. 2, 80, 39 şi 100). Este clar că râuleţul de lângă Histria, al cărui nume, păstrat la începutul rândului 7 din inscripţia 16 *(Histria* IV, p. 560), poate să fi avut la capătul rândului precedent şi litera care-i lipseşte faţă de numele de râu din Scythia, în transcriere grecească *[.]σαμπαῖος*, e rudă bună cu cel dela Herodot. Nimic nu împiedecă de a admite ca formă originală a lui, forma *Asampaios*, din care se poate cu vremea — fie la Scythi, fie prin Thracii de aici — să se fi obţinut, eventual, şi simplu *Sampaios*, ca *Samus* faţă de *Asamus*, în ţinutul vestthracic, resp. dacic. Fapt e, că numele acesta, fie complet, fie prescurtat, fie ca simplă rădăcină, nu se întâlneşte până acum între numele de râuri thrace. Terminaţia *-αῖος, αιος, εος*, pentru care mai avem imediat şi celalt râu *Calabaeus*, dela Histria, ne este şi ea quasi-necunoscută în numirile thrace de râuri: doar două-trei exemple la Tomaschek *(Die alten Thraker* II 2, p. 94 sq. *[έος])*. Ea este grecească. Şi Thracii îşi păstrează sufixele proprii. Dar etimologia lui *'Εξαμπαῖος [A]sampaeus*, ne este cunoscută: ea e iraniană (adică scythică), găsindu-şi explicarea în rădăcinele zendice, *asha, ashavan*, «curat», şi *pathi*, «cărare» (cf. Minns, *o. c.*, p. 39): astfel forma dela Histria e chiar mai credincioasă originalului decât cea din Scythia [1]).

Să cercetăm acum şi pe celalt tovarăş: *Καλαβαῖος*, şi pe urmă să încercăm a ne pronunţă în privinţa rostului amândurora la Histria.

Lăsând la o parte terminaţia *αῖος*, credem că în restul *Καλαβ-* avem două rădăcini: *καλ(α)-* şi *-αβ-* (resp.*-απ-)*. In adevăr, ambele rădăcini ne sunt cunoscute din alte numiri geografice din părţile noastre. In Bisaltia, lângă Chalcidice, găsim, nù departe de *Argilon*, localitatea *Κάλαρνος* (Procopius) sau *Κάλαρνα* (Ştefan Byzantinul), iar pe coasta bithynică

[1]) Traducerea numelui acestui râu, «drum curat», aminteşte vorba poeziei populare: «Dunăre, Dunăre, drum fără pulbere».

avem râul *Κάλης, -ητος*, sau *Κάληξ, -ηκος*. Tomaschek *(o. c.*, II 2, 84 și 100) observă că, în *καλα-*, avem rădăcina *qal*, «a fi negru», *kála-*, care în sanscrit înseamnă «negru». De altă parte avem în Scythia Minor localitatea *Ζάλδαπα*, ortografiată și *Ζάλδαβα*, a cărei primă parte, *ζαλδ-*, înseamnă, ca în neopersană, zendică și sanscrită, «galben» (a doua explicare a lui Tomaschek pentru această rădăcină, cu ajutorul lituanei, ossetei și zendei, ca «rece», nu e nici ea imposibilă și duce de altfel la aceleași concluzii), iar rădăcina din urmă, *-απ-*, *-αβ-*, nu are decât o singură explicare, și anume, tot iraniană, ca în neopersan *zard-âb*, «apă galbenă» (v. toate citatele la Tomaschek II 2, 77). Deci *kal-ab-*, «apă neagră» [1]). E drept că rădăcina *ap-* se întâmpină și în Boeotia, în *Μεσσάπιον ὄρος* (adică *μεσο-ποτάμιον*), unde însă avem *ap-* pentru *vedu (βέδυ)* phryg. «apă» (cf. și Kretschmer, p. 225), și în Banat la râul *Ἄπος*, *Apo*, Carașul de azi (de sigur nù și în numele de localitate *Apulum*, cum crede Tomaschek, căci acest nume e propriu zis *Appulum* și stă în legătură cu numele de popor *Appuli:* conf. *Consolatio ad Liviam*, Bährens, P. L. M. I p. 97 sq., v. 387 sqq., având probabil un alt radical): Tomaschek II 2, 91 sq. Dar cum cuvântul clasic thracic pentru apă e *zura (zora)* (Tomaschek II 2, 98, 78, 76), iar dacic *zara*, *zera*, *sara* (ibid, 77, 79), sunt înclinat a crede că rădăcina *ap-*, resp. *ab-* (ca în neopersan) e iraniană, iar nu thracă. Cum și rădăcina *kala-* își găsește lămurire nù într'o rădăcină phrygo-armeană (thracic), ci într'una sanscrită (aric), îmi pare firesc a socotì atât numele *Zaldapa*, *Zaldaba*, cât și rădăcinile unite *Cal-ab-aeus*, drept iraniene, adică scythe. Cu atât mai mult, cu cât, chiar ca așezare a lor în Scythia Minor, ele invită la o atare interpretare. (Vezi de altfel asupra relațiilor thrako-iraniene și asupra numelor iraniene la Thraci, și Kretschmer, *o. c.*, p. 214—16).

La data însă, când apar în documente *[A]sampaios*, *Calabaios* și *Zaldapa*, în părțile acelea nu e nici un Scit. Și, din timpuri străvechi, ni se vorbește aici de Geți și de alți Thraci. Enclave scytho-sarmate (ambele iraniene) au fost însă destule

---

[1]) Deci o «Cerna-Voda» scythică, în ținut histrian.

în Scythia Minor. *Cu cele trei nume putem localiză două vechi insule iraniene, una lângă Histria, alta la Sudest de Durostorum.* Topirea Sciților între Thraci nu a desființat numele date locurilor de cei dintâiu, ci Thracii le-au adoptat și le-au păstrat până târziu, pentru a le trece apoi întocmai Romanilor lui Traian.

Am avea astfel câștigate pentru onomastica fluvială a Scythiei Mici încă două nume scite, *[A]sampaios* și *Kalabaios*, care să ne atragă continuu luarea aminte asupra complicației problemelor de acest fel la Dunărea de jos, în regiunile thrace, și apoi thraco-romane.

II.

Când au venit Grecii în Vestul și Nordul Mării Negre, prin secolul VII a. Chr., ei au numit coloniile lor, în general după numele indigene ale marilor râuri, la gura cărora le așezau, *Tyras*, după *Tyras*, *Istria*, după *Istros*. Dar aceste nume (poate chiar *Borysthenes* și *Hypanis:* cf. Minns, p. 38) nu sunt iraniene, adică nici scythice, nici sarmatice. Când Herodot a călătorit în secolul al V-lea prin aceste locuri, el a completat știrile așà de rare dinaintea lui cu o serie foarte bogată de nume de ape. Toate râurile mai mari din Dacia Scythică și-au căpătat denumiri în lumea greacă. Dela Nistru până la Argeș și Dunăre nici unul însă dintre numele dela Herodot nu s'a păstrat întocmai până azi; unele au dispărut cu totul, iar altele ni s'au păstrat într'o formă mult deosebită de a lui Herodot și care nu are nimic de-a face cu o eventuală evoluție pur daco-romană, deci romanică, a lor.

Cum se explică acest fenomen? Să analizăm pe rând numele acestor râuri, începând cu *Tyras* și sfârșind cu *Istros*.

Dar înainte de aceasta trei observații.

Intâia. Transcrierile grecești ale numelor de râuri din Dacia scitică sunt neexacte. Ele elenizează o pronunțare pe care nu o puteau prinde și redà exact. Sunetul getic pe care Grecii îl redau cu *v* în *Tyras*, *Pyretos*, e, ca și în numele regelui dac Byrebistas (transcris și Boirebistas) la Strabo, iar în inscr. dela Dionysopolis încă și Byrabeistas: Kalinka, *Antike*

Denkmäler in Bulgarien, nr. 95, r. 33 = Dittenberger, *Syll. inscr. Gr.*² 342, din a. 48 a. Chr.; cf. p. forma *Βυρεβίστας* şi inscr. din Mesambria, la Kalinka, nr. 227), un *u* de o nuanţă specială, neexistentă în greceşte, poate ceva ca *â* al nostru, pe care d. p. Germanii nu-l pot pronunţà decât ca *y* sau ca *u*. (Asupra lui *υ=οι=ου=u* în thracică v. şi observaţiile lui Kretschmer, *o. c.*, p. 226-8). Deasemenea numele *'Ορδησσός* dela Herodot este o falsă redare a originalului **'Άργεσος* sau **'Άργισσος*, precum vom cercà a demonstrà mai jos. *Τιάραντος* (accentuat şi *Τιαραντός*) e iarăşi o transcriere aproximativă a sunetului iniţial č şi a grupei de sunete ñţ (Tomaschek, *o. c.* II 2 p. 98), mult diferite de *ντ* grecesc. Toate aceste amănunte sunt însemnate pentru stabilirea continuităţii numelor dela Geţi până azi.

In al doilea rând, este evident că unele nume, pe care le regăsim în româneşte aproape ca în vremea veche, nu le avem în totdeauna pe calea directă, dacoromană, ci cu modificări care provin din trecerea lor întâiu prin graiul altor popoare conlocuitoare: Slavi, Pecenegi, Cumani, etc. Şi dimpotrivă, altele, pentru care în izvoarele vremii vechi avem denumiri altfel compuse ori transcrise, sunt totuş o moştenire directă dacică, prin Daco-Romani, pe calea celei mai stricte continuităţi.

In sfârşit, coexistenţa geto-scitică şi geto-sarmatică, apoi daco-romano-slavă, apoi romano-slavo-turanică, pe acelaş teritoriu, a pricinuit o denumire nu numai duplă, ci adesea chiar multiplă, pentru diferitele râuri, cari erau simultan chemate diferit de popoarele diverse care locuiau lângă ele. Cu timpul au biruit, potrivit cu deplasările etnografice respective, ici numele scit ori sarmat, dincolo numele thrac, iar alăturea numele nou, slav, — precum vom vedeà în cele ce urmează.

A. *Nistrul*. Grecii au găsit în sec. al VII-lea înainte de Hr. la gura Nistrului, un popor care numià acest fluviu *Tyras*. Ei au luat numele, şi, după apă, au chemat şi colonia aşezată la vărsarea râului în Mare. Acest nume indigen a căpătat până azi cele mai neaşteptate etimologii. Lubor Niederle, în

ale sale *Slovanské Starožitnosti* I 1, Praga 1902, p. 156, n. 2, citează o întreagă serie: din slavică (Šafařik şi alţii), din feniciană (Eichwald), din finică (Lambin), din iraniana scythică (Müllenhof), din dacică (Tomaschek). De adăogat la acestea etimologia sarmatică (*tura*, nedemonstrată) a lui Sobolevskij, care socoteşte atât tema *tura* cât şi tema *stru*, completată de el *istru* (în *Dana-istru*, şi fireşte şi în *Ἴστρος*), şi nu mai puţin tema *ipr* (în *Dana-ipr*), drept «sarmatice» (*Archiv für Slav. Phil.*, XXVII 1905, p. 244, n. 1, p. 243 şi p. 241). Din toate aceste etimologii aceea care se poate susţine mai uşor e cea a lui Tomaschek: în adevăr la venirea Grecilor în Pont şi mult timp după aceea, la gura Nistrului erau Geţii. E firesc să ne gândim deci înainte de orice la o etimologie thracă. In sprijinul ei, ar venì, afară de thracicul *Turesis*, citat de Tomaschek (II 2, 98 şi 38), încă numele de localităţi *Tyrida*, *Τυρό-διζα* (probabile şi *Τύρεψος-Tirepsum*, localitate carpică în basinul Tyrasului, *Τυρί-στατα, Τύρισσα*), toate thrace (v. la Tomaschek, *o. c.*, lista dela pag. 75), indicând rădăcina *tver*, *tur-* «a cuprinde, a ţine strâns» (cf. şi skr. turá, turâṇa, tvarâṇa, tûrṇa), iar *tura* dacică însemnând «năvalnic, furtunos» (p. 102). Procopius, *De aedif.* IV, 4, ed. Haury, p. 121, 35, enumeră, în părţile Serdicei, localitatea *Τουροῦς*, care, poate, conţine aceeaşi rădăcină. Dar Nistrul treceà în cursul lui superior prin ţinuturi sarmato-scythe. Aceşti Iranieni îl numeau cu un radical străvechiu, foarte răspândit la ei, *Dan-*, *Dana-stru* (cf. Minns, *o. c.*, p. 38 cu Tomaschek II 2, 98), sau, cum argumentează Sobolevskij (*l. c.*) *Dana-istru* [1]) transcris pe greceşte *Δάναστρις*, iar pe latineşte *Danaster*. Prezenţa neamurilor germanice la gurile Dunării încă dinainte de Hristos şi în special a Goţilor, de pe la 200 p. Chr., aduce un nume nou, germanic, Nistrului, *Agalingus* (poate gotic: cf. Tomaschek, II 2, 99), care e singurul cunoscut Tabulei Peutingeriene (sec. II prima formă, sec. IV ultima) (v. Miller, *Itineraria Romana*, p. 597). Totuş atât Ammianus Marcellinus (c. a. 365 p. Chr.), cât şi Iordanes nu cunosc decât numele iranian *Danastris*. Slavii pri-

---

[1]) Intrucât zice el ѣ slav vine din *ai*, deci Дънѣстръ din *Dana-istrŭ*.

mesc și ei acest nume sarmatic, schimbându-i pronunțarea după spiritul limbei lor: Duná-i-stru. La rândul lor Românii, luându-l dela Slavi, au trebuit să-l pronunțe, firește, așà fel că prima rădăcină pur iraniană, *dana*, este ca și desființată și rămâne clară numai cea de-a doua, *-(i)stru*, care e străvechea formă indoeuropeană, comună Thracilor și Phrygilor, ca și Slavilor, Germanilor, Leților, etc. Dar această de-a două rădăcină e numai un determinativ la prima: ea înseamnă, în thracică, slavă, germană, «curent», «curs», «râu». Ea este anexată la rădăcina iraniană *dana-* (însemnând iarăși «râu»), pe care o mai găsim tot autentică (nu cu schimbarea slavică, ori de àlt fèl, a primului *a* în *o* sau *u*), în *Danapris* (Šobolevskij l. c., p. 242, desface *Dana-ipr* și compară râul *Ibr* din Volhynia) și în *Tanais* (transcrierea greacă a iranianului *Danais:* nume identic cu al Dunării, *Dana(v)is*, cum observă cu dreptate și Sobolevsky *l. c.*, p. 243), dar cu alte determinative în a doua parte a lor: la *Dana-pris*, având rădăcina *pere-*, *pru*, pe care o regăsim în *Prut* (vezi mai jos) [1]), iar la *Dana-is* (în Tabula Peutingeriana și o formă *Tana-sis!*: Miller, *It. Rom.*, p. 598; cf. mai jos, la Dunăre, forma *Danusis)* un sufix destul de comun. — Stabilim deci că este vorba la alcătuirea numelui Nistrului de o primă fixare, ante-slavă, poate și sub influență thracică, — întru cât ei se află până la Nipru *(Dana-pru)*, — și care creează pe *Dana+stru*, sau, cum propune Sobolevskij, *Dana + istru*, ceea ce e acelaș lucru, ca etimologie antică, dar încă mai apropiat etimologiei slave. Numele fiind astfel răspândit și la Sarmați și Sciți și la Thracii nordici *(Tura* dacicul fiind probabil ceva local, ca și *Agalingus* goticul), el trece dela aceia la Slavi, iar dela aceștia, *prin forma lor*, la noi.

B. *Prutul.* Herodot spune singur (IV 48) că numele indigen al Prutului e Πόρατα și că numele de Πυρετὸς îi este dat de Greci, — că este un râu care, ca și celelalte patru ce se mai varsă în Dunărea de jos, Τιαραντός, Ἀραρός, Νάπαρις și Ὀρδησσός, curge prin ținut scythic și-și trage numele dela Sciți:

[1]) Sobolevskij zice *ipru*, dând exemplul râului *Ibr*. Ca și pentru *istru*, *i* dela început nu schimbă nimic în ce privește originea radicalului.

τόν τε Σκύθαι Πόρατα καλέουσι. Totuș, învățații, văzând deosebirea dintre *Porata* și *Prut* au socotit că trebuie să dea numelui actual alte etimologii. Niederle, *o. c.*, I 1, p. 154, n. 2, le-a strâns pe toate cele de până la el: din thracicul (ipotetic!) *përua*, *përëu*, «râu» (Šafařik), din iranianul *par-* «a umplea», *paurva* «bogat» (Müllenhoff), din grecescul *πόρος*, germ. *furth* «vad» (Rawlinson), din *pera*, *pru*, skr. *pru-th* («sprühen») (Tomaschek), în sfârșit chiar din slavică. Cred că origina iraniană a numelui Prutului nu se poate pune la îndoială după etimologia așà de suggestivă dată de Sobolevskij (*l. c.*, pag. 241): *păr-auta(h)*, în care am avea rădăcina ir. *par* (dată și de Müllenhoff) + răd. avestică *aodha*, «ape», vechiu indic *odatī*, «izvorând», «învăluindu-se», deci «râu bogat în ape, în valuri». De altă parte forma pecenegă a numelui acestui râu reproduce destul de credincios pe cea scythică: *Βουράτ* dela Constantin Porphyrogenitul *(de adm. imp.*, 42, Bonn p. 179, 20) este tocmai *Πουράτα*, accentuat probabil mai exact decât tradiționalul *Πόρατα*. Cât privește transformarea lui *o* în *ŭ* (fenomen comun la Thraci, ca și la Slavi), o regăsim în *Donavi*, Dŭnáv, Dŭnáj (vezi mai jos, la etimologia numelui *Dunărei*). Dar nici din forma scythică, nici din cea greacă [1]), nici din cea pecenegă, nu poate ieșì forma *Prut* de azi. Trebuie deci să căutăm un corespondent thracic, ori de alt fel, al rădăcinei iraniene, perfect asigurate prin celelalte nume vechi ale râului, și coexistând cu ea încă din timpul geto-scit. Acest corespondent este *pru-*, rădăcină pe care o găsim în sanscrită chiar cu forma derivată *pru-th-*, «a sărì», «a izbucnì», «a scânteià», «a stropì», «a stropșì» (cf. Tomaschek II 2, 95, care dă numai ipotetic această bază) și pe care o regăsim în compoziția *Dana-pris*, *Dana-ipru*, *Dŭnĕ-prŭ*, mai înainte citate. Așà stând lucrurile, este clar că alăturea de forma sau de pronunțarea scythică (r. sarmatică), luată și de

[1]) Dacă *Piretenses* din Moesia Inferior, pe care îi găsim acolo cu un *Emporium Piretensium* (CIL. III 12415 și 12417) sunt a se interpretà ca *Pyretenses* așezați aici în urma vre-unei transplantări de *Transdanuviani* (în acest caz din regiunile Prutului, *Pyretos)*, cum a fost aceea așà de importantă a lui Plautius Aelianus pe la 52 d. Hr. (v. CIL. XIV 3608: *plura quam centum millia ex numero Transdanuvianorum.......trans duxit* și cf. *Histria* IV p. 567), e o întrebare la care nu se poate răspunde cu hotărîre, da sau ba.

Pecenegi, poate prin Slavi, a trebuit să existe o altă formă sau pronunțare, care ne vine direct din antichitate și care nu poate fi decât thracică. Un atare paralelism nu este de fel paradoxal, dacă ne gândim la atingerile dintre iraniană și thracică, în vocalism, consonantism și chiar în lexic (v. Kretschmer, *o. c.*, p. 209, 229, 239, 238, 168 sq. etc). In adevăr rădăcina *pru-* nu ne este necunoscută în ținutul thracic. In afară de numele diferiților prinți bithynici *Προυσίας*, avem toponimicele *Προυσιὰς* și *Προῦσα* cu respectivele etnice *Προυσιεῖς* și *Προυσαεῖς*, a căror bază (vezi Tomaschek, II 2, 22) e, evident, *pru*, din preu̯-, în formele derivate *preu-th*, sanscrit *pruth*, și *preu-s*, sanscrit *pruš*, astfel în cât eventual chiar *Prusias*, numele propriu, ar puteà fi interpretat ca un primitiv *Pruthias* sau *Prusvias* (Tomaschek, *l. c.*). Prutul fiind mult mai adânc în teritoriu dacic, decât Nistrul, *această persistență a pronunției primitiv thracice (a unei forme probabil iraniene), nu e nenaturală. Dar ea nu e nici izolată.* Vom aveà imediat ocazia să mai constatăm și altele. Destul să fixăm acum că ea ne este chiar documentată de Constantin Porphyrogenitul, *de adm. imp.*, 38, Bonn p. 171, 12: *Βροῦτος*, alăturea de cealaltă, pecenegă, *Βουράτ*. Grecii dela Bizanț o aveau pe a lor prin Unguri dela Thraci, Pecenegii pe a lor prin Slavi dela Sarmați.

C. *Siretul.* Autorii antici ne păstrează trei forme pentru numele acestui râu: *Τιαραντός* (Herod. IV 48), *Ἱέρασος* (Ptolemaeus III 8, 2) și *Gerasus* (Amm. Marc. XXXI 3, 7). Toate trei sunt transcrieri destul de corecte ale unuia și aceluiaș nume scitic: Čarañț (râul «repede») (cf. și Niederle, *o. c.* I 1, p. 155, n. 1, după Müllenhoff, D. A., III 163, — fără însă a luà poziție pentru numele scitic, propus de Tomaschek, II 2, 98) — cu deosebirea că pe vremea lui Ptolemaeus ñ dinaintea lui *ț* dispăruse, ca în atâtea alte cazuri de pronunțare provincială romană, chiar a vorbelor latine (cf. CIL. III pag. 2572, unde, special pentru terminația *ens* și pentru *n* înainte de *s* și *t* sunt un număr foarte mare de exemple). Dar din această pronunțare, a cărei ultimă formă dela Amian, deci spre sfârșitul secolului al IV-lea, *Gerasus*, ne arată

continuitatea pronunţării scitice, nu puteau rezultà formele pe care le găsim la Constantin Porphyrogenitul (*Σαράτ* peceneg, *Σέρετος* ungaro-byzantin: *de adm. imp.* c. 42, Bonn, p. 179, 20 şi c. 38, Bonn, p. 171, 13). Cum se explică acest fenomen, că, în loc să avem din *Gerasus* o formă analoagă cu cea a Mureşului ori Argeşului ori Crişului (*Μορήσης, Τιμήσης, Κρίσος* la Porphyrogenitul, *de adm. imp.* c. 40, Bonn 174, 6-7; *Argesis*, vezi mai jos) d. p. Géraş, sau Géreş, am avut o formă aşà de arhaică, precum e forma *Seret* r. *Siret*. Cred că nu e nevoie să accentuez mai mult analogia cu cealaltă formă arhaică păstrată, pentru *Prut*. Ori, dacă urmărim toponimicile thrace, găsim rădăcina care să fi menţinut o pronunţare specific thracică, alăturea de cea scitică, a numelui Siretului. Avem localitatea *Σῖρις* lângă lacul Prasias, cu variantele Sirae, *Σίρρα*, byzantin *Σέρραι*, azi Seres, precum avem tribul *Σῖρες* lângă Ergene (anticul Erginias) în legătură cu rădăcinile thraco-armene *sêr*, *sirel* (iubire): v. materialul la Tomaschek (II 2, 82, cf. 42). In sfârşit avem — ceeace e deosebit de important — chiar forma *Σέρετος* pentru o localitate din Dardania, la Procopius (*de aedif.* IV 4, ed. Haury, p. 120, 38), care ştim că ne-a păstrat o mulţime de forme autentice thraco-dacice. Sunt înclinat deci a crede că avem şi aici o persistenţă thracică paralelă cu cea scythică, dar în acest caz biruitoare asupra acesteia chiar la popoarele străine, aşà fel ca formele pecenege dela Porphyrogenitul să reprezinte o firească reproducere a pronunţiei străvechi thrace, moştenite şi de noi şi de Slavi, iar nu o prelucrare originală şi ciudată a formei scythice păstrate încă la Ammianus [1]). Siretul fiind şi mai adânc decât Prutul în teritoriu dacic, lucrul pare firesc, iar dispariţia formei iraniene la sfârşitul secolului al IV-lea, când dispar şi Sarmaţii — Iranienii, cari o conservau — din izvoarele epigrafice şi literare, se arată iarăşi firească.

D. *Buzeul*. Nu avem decât un singur document asupra vechimei numelui acestui râu, povestirea din actele Sfinţilor

[1]) Asupra sufixului *-ta, -te, -tos*, nu mai insist, el fiind suficient de frequent în toponimia thracă.

privitoare la Saba «Goticul», care, în ziua de 12 April 372, a fost înnecat în râul *Μουσέος*, de agenții executori ai persecuției lui Athanarich împotriva Creștinilor din regatul său. Din fericire știrile cu privire la Saba sunt contemporane, autentice și bogate, astfel că nici o îndoială nu poate fi asupra localizării pe hartă a râului de care vorbesc *Acta SS*. (Vezi tot materialul în cartea mea *Contr. la ist. creșt. daco-roman*, p. 156 și urm). Este vorba de *Βουσέος*, transcris *Μουσέος* în loc de *Μπουσέος*. Niederle (*o. c.*, II 1, p. 30) acceptă și el această identitate *Μουσέος* = Buzeul. Kretschmer, *Einleitung*, p. 236, relevă fenomenul de consonantism, foarte important în thracică, al schimbului între *m* și *b*: *Museos* putea fi, deci, eventual, chiar pronunțare reală thracică alăturea de *Buseos*. Cu dreptate cuprinde dară Tomaschek acest nume în lista toponimicelor thrace, propunându-i chiar rădăcina, ipotetică, bhuĝ- «a îndoi» (II 2, 95). Cred însă că Tomaschek greșește lăsând acest nume izolat în mijlocul toponimiei thrace și nefăcând apropierile imperioase care urmează. In adevăr rădăcina *buz-* sau *bûza* este foarte bine reprezentată în onomastica thracă, de care toponimia firește nu se poate despărți. Avem numele de persoane *Βύζας*, *Βύζης* și *Βύζος* din vremile cele mai vechi: Pausanias V 10, 3, pomenește ca întemeetor al Byzanțului pe un *Βύζας ὁ Θρᾴκης βασιλεύς*, (cf. Tomaschek II 2 16). De altă parte numele *Βούζης* și *Βουσᾶς*, probabil ca nume bessice, apar în mare număr până la sfârșitul secolului al VI-lea în ținutul thracic din dreapta Dunării. Nù mai puțin, avem, ca ethnicon, cunoscuți *Βυζηνοί* și *Βουζαῖοι* (cf. pentru material Tomaschek, p. 17). Este limpede că forma *Βουσέος*, sau mai exact *Βουζέος* [1]), reprezintă forma autentică getică a numelui acestui râu, păstrat întocmai, și foarte probabil fără nici un intermediar străin, la poporul nostru până astăzi.

E. *Argeșul*. Herodot (IV 48) înșirând numele de râuri daco-scythice, care se varsă în Dunăre, pomenește și un

[1]) De o eventuală pronunțare a lui *β* în vremea târzie romană și byzantină ca *v*, nu avem a ne împiedicà aici: întâiu pentru că la Thraci nu se întâmplă aceeaș schimbare, și al doilea pentrucă chiar la Greci, diferitele nume thrace începând cu *β*, ne sunt păstrate și în transcrierea latină, cu *b*, în inscripții ori la autori latini, așà că pronunția lor thracică ne este asigurată.

'Ορδησσός. Toată lumea a zis: *Ordessus* = Argeşul (cf. şi Niederle, *o. c.*, II 1, p. 30 şi harta dela pag. 32). Tomaschek (II 2, 94) nu face aceeaşi identificare, ci notează că acest nume e propriu zis asemănător cu acela al unei aşezări cariano-milesiene pomenite la Marea Neagră, la E de Tyras (Ptolemaeus). Aspectul numelui e în adevăr «carian», dar aşezarea la care face aluzie Tomaschek, fără a cità nici un isvor, cred că e mai mult o confuzie a lui Plinius, după care s'a luat şi Arrian. Tomaschek de altfel nu trage nici un fel de concluzie şi nu se pronunță asupra formei 'Ορδησσός. Ori este evident că această formă trebuie considerată împreună cu 'Οδησσός, Σαλμυδησσός, şi toate celelalte toponimice cu sfârşitul în -σσός, care se mai întâlnesc în teritoriu grecothrac. Kretschmer, *o. c.*, p. 405, e de părere, că eventual aceste forme ar puteà fi şi indogermanice, în vreme ce Pauli, *Eine vorgriechische Inschrift von Lemnos*, p. 79 (cf. Kretschmer, *o. c.*, p. 291 şi 405 cu p. 193 n. 2) le consideră drept preindo-germanice. Părerea lui Pauli a prevalat: unitatea de vieață thraco-phrygă din mileniul al II-lea a. Chr., în tot ținutul dintre Dunăre şi Halys, a fost la fel în timpurile anterioare[1]). — Care e însă atunci adevăratul nume antic al Argeşului, pe care Herodot îl va fi auzit fals — el care erà din părțile Cariei — ca un nume «carian»?

La Mysii din Asia Mică, deci în ținut pur thrac, Hierocles ne-a păstrat în al său Synecdemus numele de localitate Ἄργιζα. In Tabula Peutingeriană numele localității e transcris *Argesis*. Am citat întâiu pe Hierocles, fiindcă Tabula deşì mai veche, are multe greşeli de copişti. Cele două forme se susțin una pe alta şi arată în aceeaşi vreme încotrò avem a căutà forma imediat anterioară celei româneşti. In adevăr, precum ne-a ajutat Constantin Porphyrogenitul la explicarea numelui Siretului şi tot el ne dă şi formele aşà de evident protoromâneşti Μορήσης pentru Mureş (care, fireşte, nu vine direct nici din Maris, nici din vreun Marisia ori Μάρισος

[1]) Toponomastica preindogermanică serveşte acum la o clarificare a stratificării popoarelor în Sud-Estul Europei şi in Asia Mică şi a fost întâiu ştiințific tratată şi pusă în valoare de Pauli (*o. c.*) şi Kretschmer (*o. c.*, p. 188, 193, 290 sqq., 311 sqq. 357 sqq. 377 şi 405).

oarecare, ci are cu totul altă evoluție, de care, poate ne vom ocupà altă dată), *Τιμήσης* pentru Timiș, *Κρίσος* (cf. aici și *Cresia*, *Crisia* dela Iordanes și Geogr. Rav.) pentru Criș — tot așà el ne ajută, indirect, să căutăm în forma *Argesis* ori *Argisis* pe cea din care a derivat imediat cea de azi. In adevăr, afară de exemplul din Mysia, pentru rădăcina thracică adevărată a numelui Argeșului, mai avem și alte pilde. In Bisaltia avem localitatea *Ἄργιλος*, care după glossa lui Hesychius *ἄργιλος-λευκόγειος*, ar fi «Alba», iar pentru râu, «râul alb» (Tomaschek II 2, 54 cu II 1, 4). In Thracia avem râul și castelul *Ἄρζος*, eventual cu aceeași rădăcină *arg-* «a fi luminos, a străluci» (ibid. II 2, 92). Apoi, în Pelasgiotis, la NV de Larisa, în ținutul de pătrundere thracică, Strabo pomenește străvechea așezare myceniană *Ἄργισσα*, lângă râul Peneu, și care pe vremea lui se chemà *Ἀργουρα* (C. 439 și 440). In sfârșit exemplul hotărîtor ne este dat epigrafic în vestita inscripție a lui Burebista, dela Dionysopolis (Kalinka nr. 95 = Dittenberger, *Syll.*² nr. 342): localitatea *Arci-dava* din Banat, care la Ptolemaeus e ortografiată *Ἀργιδαύα*, apare în inscripție (a se cetì pe fotografia dela Kalinka, unde se vede perfect tot cuvântul) tot cu *γ*, adică *Ἀργέ-δαβον*. *Deci Ἀργέ-σις* ori *Ἄργε-σις*. In ce privește sufixele general thracice *-ζα* (Tomaschek II 2, 61), *-ζις* (II 2, 63 și 53), resp. *-ισσα* (II 2, 55), *-ισσος* (II 2, 53), cred iarăș că nu e nevoie să le mai avem aici special în vedere, când sufixul *-σις*, el însuși, ne este deasemenea documentat, prin *Τίβισις* (dela Herodot IV 49), ori *Πάννυσις* (Tomaschek II 2, 94 sq.), ori *Αἴζισίς* (ibid. 53), ori chiar *Δάνουσις* (vezi mai jos). Clarificată astfel și originea, de astă dată pur dacică, a numelui râului Argeș și legătura strânsă între forma originală și cea românească, sunt încă și mai mult dispus să cred, că n'a fost nevoie de o mijlocire slavă pentru a trece dela *Arge-sis*, la *Argeș*.

Dar această concluzie cu privire la transmisiunea directă și continuitatea formală invariabilă a numelui *Argeș* e confirmată indiscutabil cu ajutorul lui Ptolemaeus, Procopius și, iarăși, Constantin Porphyrogenitul, deoparte, cu ajutorul toponimiei armene actuale de alta. Se știe azi că limbele thracă,

phrygă și armeană alcătuesc o unitate organică în mijlocul celorlalte limbi indogermanice. Ptolemaeus cunoaște în Armenia Maior lacul *Arsesa* (*ἡ Ἄρσησα λίμνη*) (V 12, 3) și regiunea Arsesa (*ἡ Ἄρσησα χῶρα*) (V 12, 6). Porphyrogenitul, vorbind în cap. 44 din *de adm. imp.* de țara *Apachunes* și de orașele ei, citează de repetate ori orașul *Ἄρζες*, ortografiat odată (ed. Bonn, p. 191, 22) și *Ἄρσες*. Lacul e lacul *Van* de azi în prelungirea lui bă1toasă nord-vestică, — orașul și regiunea sunt la nordul lacului Van și numele vechiu s'a păstrat: *Argiș*. E, firește, străvechiul toponimic thraco-phrygo-armean, având rădăcina *arg-*, mai sus studiată, și care de fapt se pronunță încă de atunci, ca și azi, *arğ*. Această rădăcină se întâmpină deopotrivă în Armenia vestică și în cea răsăriteană, spre lacul Van. In apropiere de *Caesarea*, oraș în Armenia apuseană, Fr. Spiegel notează în a sa *Erânische Altertumskunde* I, Leipzig, 1871, p. 185, muntele *Argaeus*, care azi se cheamă *Argîsh-dâgh*, adică exact numele *Argeș* păstrat din vechime până azi. De altă parte orașul *Ἄρζες*, pomenit de Porphyrogenitul la lacul Van, la Apus de orașul Pergri, îi e cunoscut și geografului orientalist Saint-Martin, care în ale sale *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie* I, Paris, 1818, îl și identifică cu *Arses*, *Ardzes* dela Porphyrogenitul, sub numele contemporan de *Ardjesch*, în țara K'hadjperuni, cantonul *Ardjișa govid*. Saint-Martin notează că localitatea are și o fortăreață și că Syrienii numesc orașul și cetatea *Argysch*, iar Arabii *Ardjysch*, ceeace revine la acelaș *Argeș* bine cunoscut. Deasemenea Saint-Martin mai relevă că țara Arsesa pomenită de Ptolemaeus se vede a corespunde ca teritoriu tocmai ținutului orașului *Argeș* din *Khadjperuni*. De altfel Kiepert în al său *Atlas Antiquus*, harta IV și indicele numelor a înregistrat fără nici o rezervă aceste identificări: lacul și orașul *Arsesa* = *Ardjîsch*-ul de azi[1]).

---

[1]) Ca simplu document notez aici că Weigand în studiul său «*Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien*», în *XXIV—XXIX Jahresb. des Inst. für rumänische Sprache*, Leipzig 1921, p. 70 și urm., dă Argeșului o etimologie cumanică (p. 79), Buzăului (p. 80) una bulgaro-maghiară, Prutului una ruteană, ca și Nistrului (p. 89 și 92), iar Siretului ar dori să-i dea o origine maghiară, dar nu are decât un argument comic, și renunță. Nici una din etimologiile de mai sus nu este, ca justificare filologică, serios prezentată.

Dar numele se întâlneşte şi pentru persoane, la Thracii din Balcani în secolul al VI-lea d. Hr. Procopius în *bell. Gotth.* II 2, ed. Bonn, vol. II, p. 151, 14, pomeneşte printre Thracii (Bessii) din armata lui Belisarius pe un *Κουτίλας* (vezi un altul la Histria: *Histria* IV, p. 595 sq.) şi pe un *Ἄρζης*, despre vitejia cărora înşiră adevărate minuni.

Argeşul românesc este deci străvechiu thracic şi de două mii de ani pronunţarea cuvântului a rămas aceeaşi.

F. *Dunărea*. In nici o limbă europeană, veche, sau nouă, numele râului nostru părinte, aşà de strâns legat de întreaga noastră desvoltare istorică şi atât de cântat de poezia populară, nu apare la fel ca în româneşte. Grecii şi Romanii au avut alt nume. Germanii, Maghiarii, Slavii, au azi alte nume. Iar cât priveşte pe strămoşii direct interesaţi şi vecinii lor, adică Thracii şi Scythii, respective Sarmaţii, din actuala pustă ungară, ei par a fi avut iarăşi nume speciale, diferite de cel românesc. Să cercăm dară, pe un plan mai larg, în capitolul ce urmează, a lămurì, pe cât e posibil, origina numelui Dunării.

III

Romanii au putut cunoaşte Dunărea atât prin Rhaetia şi Noricum, cât şi prin Pannonia. Ei i-au dat numele pe care l-au găsit la locuitorii riverani din Austria şi Ungaria actuală. Prima menţiune a acestui nume e destul de târzie: la Caesar, care cum ştim voia să se coboare şi spre Dunărea mijlocie, spre a supune pe Dacii lui Burebista, cari ajunseseră foarte primejdioşi pentru întreaga stăpânire romană în peninsula balcanică. Caesar îi zice Dunării *Danuvius (bell. Gall.* VI 25). După el îi vor zice şi Latinii şi Grecii la fel, din ce în ce mai frecvent, înlocuind tot mai mult străvechiul nume dat de Greci — după Thracii sudici — *Ἴστρος* (de unde, latinizat *Hister)*, încă dela Hesiod (sec. VII a. Chr.). Geografii antici, cari ştiau că ambele nume se bazează pe o realitate, întru cât de fapt în cursul de sus fluviul erà numit de riverani *Danuvius*, iar în cel de jos *Istros*, au cercat să

fixeze punctul precis unde râul îşi schimbă numele, natural fără a reuşi în această întreprindere, întru cât de fapt râul aveà în cursul mediu şi alte nume, real întrebuinţate, precum vom vedeà mai jos. Brandis, în articolul său *Danuvius* la Pauly-Wissowa IV 2103 sqq., a strâns în privinţa acestor chestiuni antiquarico-geografice un oarecare material destul de însemnat. Mult mai complet e însă materialul cules de Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, I, 1225 sqq. Totuş o interpretare a acestui material lipseşte atât la Brandis cât şi la Holder.

In adevăr, dela început se pun două chestiuni hotărîtoare: 1) originea numelui *Danuvius* şi 2) adevărata sa pronunţare barbară, cu evoluţia ei până la numele modern.

In privinţa originei[1]) Brandis se mărgineşte să afirme (p. 2105) că azi e general acceptată părerea, că numele *Danuvius* e de origine celtică (din *Danuv-io-s*), Romanii luându-l dela Celţii din Alpii bavarezi şi austriaci, respective dela Celţii din Illyricum. E adevărat că se găsesc în limba celtică rădăcini care, ca *dãnu*, *dána*, «îndrăzneţ», «neînfrânat», ar puteà procurà o derivaţie, — dar, după cum observă însuşi Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz* I 1225, numele Dunărei în orice caz nu e originar celtic, ci împrumutat: zicem noi, dela Iranieni şi Holder singur compară zd. *danu* «râu», osset. *don*,—ved. *dánu* «ploae», «umezeală». Chiar în thracică Holder relevă tema *danus* (*San-danus*, *'Απι-δανός)*, pe care o alătură de vechiul indic *dãnu* «curgător», «lichid». Brandis uită — probabil — că Celţii, ei înşii, nu sunt la Dunăre acasă la ei, ci sunt veniţi din Vest şi Nord-Vest. De ce adică ar fi dat ei nume nou Dunării la venirea lor, în loc să primească pe cel existent dinainte? Căci după cum am notat mai înainte, rădăcina *dan-*, *dana-*, în semnificarea clasică de fluviu, e iraniană, adică sarmatică, respective scythică. Ori Sarmaţii pe vremea lui Caesar sunt şi ei la Dunărea mijlocie, în marea câmpie ungară şi în munţii Slovaciei actuale. Nimic nu împiedecă să admitem,

[1]) Cf. şi Niederle, *o. c.*, I 1, p. 19, n. 3, iar asupra numelui Dunării la Slavi, ajuns indirect, prin neamurile germanice ori celtice, vezi întreaga discuţie din punct de vedere slav, p. 17 şi urm. Cf. şi II 1, p. 169, unde Niederle susţine că încă din sec. II Slavii începând a se coborî spre Dunăre i-au cunoscut numele dela diferiţii Germani de aici.

că, chiar transmis prin Celți, numele roman al Dunării ar fi, totuș, de origine sarmatică. El ar intrà atunci în marea familie iraniană, împreună cu Donul, Niprul, Nistrul, Prutul și Siretul.

In ce privește pronunțarea avem o mulțime de citate antice, culese atât de Holder (*o. c.* I 1225 sqq.) cât și de Brandis (p. 2103), cari ne arată că *Danuvius*, transcris grecește *Δανούβιος*, este o formă latină vestică, pe când de fapt în Orient se pronunță real de localnici *Dánuvis*, transcris grecește *Δάνουβις*. Cum însă *Dánuvis* puteà sunà și simplu *Dánuis* (cf. la Strabo, C. 304 și 314 forma *Δανούιος*), se pare că unii indigeni, prin asimilare cu numele de râuri terminate în *-sis* (vezi mai sus, sub *Argeșul*), Timisis, Morisis, Argesis, îl numeau și *Dánusis*. In orice caz Brandis nu are dreptate să emendeze fără nici un comentar glossa dela Ștefan Byzantinul: *Δάνουβις ἢ Δάνουσις* în *Δανούβιος ἢ Δάνουβις*. Sigur e, că în părțile nordvestice ale Peninsulei Balcanice se pronunță numele Dunării ca *Dánuvis*, că adică, rădăcina numelui sunà *danu-*, iar nu *duna-*, precum e rădăcina numelor actuale ale fluviului. O dovadă în plus despre aceasta îmi pare a fi și prezența rădăcinei *dan-* în numele de localitate *Δανε-δέβαι* din ținutul Kavetzos, Dacia Mediterranea, la Procopius, *de aedif.* IV 4, ed. Haury, p. 121, 28. Dimpotrivă, în Nordul Dunărei erà o pronunțare, care anunță pe toate cele actuale, cu vocala *u*, în prima, și vocala *a* în a doua silabă, accentul rămânând acelaș, pe prima silabă. In adevăr din anii 390—420 [1]) avem o mărturie foarte caracteristică la Pseudo-Caesarius din Nazianz, care ne spune că Goții, cari tocmai se aflau încă la Dunăre, îi ziceau *Δούναβις* și *Δουναῦις* (cf. exact formele slave *de mai târziu*, Dunáv și Dunáj, precum și cea germană de mai târziu, Donau). Pasagiile din Pseudo-Caesarius sună așà (*Dial.* I, 68): *τὸν... παρ' Ἕλλησι δὲ Ἴστρον, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις Δανούβιον, παρὰ δὲ Γότθοις*

[1]) Seeck, la Pauly-Wissowa, III, 1300. — Müllenhoff, *Archiv f. Slav. Phil.* I 1875, p. 295, o datase tocmai de pe la 525 d. Chr., ba chiar dùpă, firește greșit, căci la această dată *Goții* nu mai jucau nici un rol în părțile noastre, sediul Visigoților erà departe în Vest, iar luptele lor cu *Byzantinii* nu se mai dădeau la Dunărea moesică.

Δούναβιν προσαγορευόμενον; (III 144) *παρὰ δὲ Ἰλλυριοῖς* (în Illyricum!) *καὶ Ῥιπιανοῖς* (în Dacia ripensis!) *τοῖς παροίκοις τοῦ Ἴστρου, Δανούβης, παρὰ δὲ Γότθοις Δουναῦις* (emendat, cu dreptate, din *Δουναῦτις*, de Müllenhoff în *Arhiv f. Slav. Phil.*, I, p. 293: articolul său despre *Dunăre* în germană și slavă) (Migne, *P. Gr.* 38, p. 936 și 1093). Menționând aceste forme, Pseudo-Caesarius notà deci în *Dial.* III 144 forma balcanică obișnuită, *Δανούβης*, adică *Δάνουβις* (cf. Holder, *o. c.*, I 1235), adică *Dánuvis* (Migne, *o. c.*, 38 p. 1093), care continuă a fi citată și de Procopius (*de aedif.* IV, 5) în sec. VI, ba chiar și mai târziu.

Se pune acum întrebarea: erà forma cealaltă, pe care am atribuit-o Nordului Dunărei [1]), o invenție gotică? Ziseseră, ei Dunării pentru întâia dată *Dúnavis*, sau *Dunáuis*, sau cumva, ei nu făceau decât să ia dela localnici această formă, care tocmai ni e documentată alăturea de altele străvechi, ca *Gerasus*, pentru Siret, *Buseos*, pentru Buzeu, în izvoare quasi-contemporane (căci ne aflăm cu acestea din urmă pe vremea împăratului Iulian, el însuși un scriitor care pomenește Dunărea cu numele tradițional în Sud, de *Dánuvis*)? — Răspunsul a fost dat cred definitiv de Müllenhoff (D. A.) și Holder (*o. c.*). Goții, la venirea lor în Dacia Scitică posedàu un nume pentru Dunăre, și care erà o formație specific germană: din iranianul *Dānava* sau *Dānavya* (sarmatic *Dănăvi*: după A. Sobolevskij în *Archiv f. Slav. Phil.*, XXVII 1905, p. 243) Celții creaseră al lor *Dānŭv-io-s*, iar Germanii — prin intermediul celtic — *Dônavia*, în care din iranian rămăsese numai rădăcina *Dan-Don*, iar pentru rest Germanii adăogaseră o nouă rădăcină, proprie, *awa* (gotic *ahva*), «râu» (cf. Holder, *l. c.*, și Müllenhoff, *Arch. f. Sl. Phil.*, *l. c.*). Goții aveau deci un nume al lor, *Dônavi* — pe care însă aici la noi îl pronunțau *Dûnavi* — și pe care Slavii l-au moștenit întocmai dela dânșii, cu toate că au schimbat genul cuvântului, făcându-l masculin: *Dunav*, *Dunaj*. — Dimpotrivă însă Thraco-Romanii din Illyricum și Dacia Ripensis ziceau

[1]) Căci informația din Pseudo-Caesarius e, natural, o parafrază după scrisele și spusele lui Caesarius însuși, care pe la 350 erà activ și cunoștea perfect lucrurile dela Dunărea-de-jos (cf. Seeck, la P.-W., III 1300).

contemporan *Δάνουβις* (Pseudo-Caesar. III 144) și Müllenhoff recunoaște că, independent de Goți și anterior lor, existà aici o evoluție a numelui, caracteristică regiunei dela Dunărea de jos (*Archiv*, I, p. 294).

Pronunțarea *Dunavi(s)* se arată însă a fi fost ea însăși independentă de Goți și în orice caz anterioară lor. La sosirea lor în Dacia și la gurile Dunării, în sec. III, și apoi la marea lor migrație prin Dacia Scitică în sec. IV, ei ar fi trebuit să zică Dunării *Donavi*, așà cum i-au zis neamurile germanice și înainte și după trecerea prin Dacia. Doar Bastarnii fuseseră aici dinainte de Hristos, iar Germanii din Vest erau în contact direct cu Dacii noștri iarăși de sute de ani. In ce privește forma germanică *Donavi*, ea se cristalizase, probabil, cum crede și Holder (*l. c.*, p. 1225) încă dela începutul secolului I a. Chr. în Vest și se răspândise apoi treptat spre Răsărit. — Și totuși Pseudo-Caesarius ne spune repetat că Goții ziceau *Dunavi*, iar nu *Donavi*, cu o pronunțare care anunțà pe cea slavă, deși Slavii nu erau încă aici.

Cred că forma cu *u* e nordthracică, sau, mai precis, dacică. Transformarea directă a lui *ā* (iranian) în *ū* (thracic) nù ne este suficient documentată pe teritoriu pur thracic — ca fenomen de vocalism thraco-dacic [1]) — pentru a ne dispensà de ajutorul altor limbi indogermanice în fixarea evoluției rădăcinei iraniene *dana-* la Daci. In adevăr, cum a arătat Kretschmer în a sa *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, p. 226, Thracii nu aveau trecerea dela *ā* la *ō*, deci din sarmaticul *Danava* ei nu puteau scoate pe *Donava*, necesar formării unui *Dunava* thracic. Dimpotrivà ei aveau, ca fenomen absolut banal, trecerea lui *o* în *u* (Kretschmer, *o. c.*, p. 221, 223, 225, 226) și anume atât a lui *ō* cât și a lui *ŏ*. Cum însă Dacii fuseseră din vechi timpuri în contact cu Germanii, forma germanică *Donavi* a numelui Dunării puteà să le fie cunoscută cu mult înainte de venirea Goților. Dar *Donavi* germanic se schimbà mecanic la Daci în *Dunavi*. Pronunțarea gotică de care ne vorbește Pseudo-Caesarius, ca fiind uzată de Goți în secolul al IV-lea,

---

[1]) N'am aveà decât *zara=zura* «apă» (cf. Tomaschek II 2, 102).

trebuià deci să fie de fapt pronunțarea dacică adoptată și de ei, — dar netrecută mai departe celorlalți Germani și părăsită eventual chiar de ei după plecarea din ținutul Dunării-de-jos, și după reluarea în Vest a legăturilor cu ceilalți Germani, pentru cari rădăcina numelui Dunării a rămas constantă *don-*.

Dar mai mult decât atât: Dacii puteau chiar pe calea scito-sarmatică să ajungă la pronunțarea lor. Și poate această cale a fost cea adevărată, întrucât combinarea rădăcinei *dona-* cu sufixul *ris* de care vom vorbì îndată, a trebuit să aibă loc într'o vreme foarte veche, când încă se creàu termeni noi pe cale de generație spontană internă. Rădăcina iraniană *dāna-* aveà și varianta scito-sarmatică *dona* (cf. osset. *don*). Și Germanii și Scito-Sarmații dădeau deci — deopotrivă — Dacilor forma necesară pentru a ajunge la *duna-* dacic.

Fixat acum acest lucru, să vedem ce explicare se poate găsì pentru sufixul *-re*, care caracterizează astăzi în chip unic numele românesc al *Dunării*, față de toate celelalte limbi europene.

Nu voiu face aici istoricul etimologiilor care s'au propus pe rând pentru numele Dunării, până la ultimele care căutau în Gallia sau la Volga elemente de lămurire pentru a doua parte a cuvântului acestuia enigmatic. Voiu accentuà numai un singur lucru: cuvântul e preromânesc și preslavic, deci dacic. Inlăuntrul limitei de timp — cel mai târziu — de c. 100 a. Chr. și 100 p. Chr., deci oarecum contemporan cu numele germanic al Dunării — care se alcătuià exact la fel: rădăcina străină *don* + sufixul germanic *awa* — a trebuit să se formeze și numele ei dacic: din aceeași rădăcină străină + sufixul dacic *ri-s*. Aș atribuì chiar — firește, cu totul ipotetic — epocei de expansiune de pe vremea lui Burebista, când Dacii se întind în Vest până la Viena — deci adânc în teritoriu sarmato-celto-germanic — iar în Est până dincolo de Odessa — deci adânc în ținutul scytho-sarmato-germanic — crearea noului cuvânt. Dacă fenomenul s'a petrecut în Dacia transilvană sau în Dacia scitică, e greu de hotărît și de altfel și indiferent. Fapt è, că analogiile pentru noua alcătuire existau și în Răsărit și în Apus, în numele de râuri sau de locuri terminate în *-ri-s*.

Karl Brugmann a arătat în vol. II p. I, din *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (ed. II Strassburg 1906) p. 323 sqq., rolul sufixelor în *r*- și *l*-. Dintre acestea sufixele -*ri*- și -*li*-, care «arată cea mai mare productivitate în vechile limbi italice și slavice» (p. 381 sqq.) sunt atât în vechea indică, în avestică, în lituană, cât și în greacă, în celtică și așà mai departe, active tocmai în formele care ne interesează aici *ri*-š, *ri*-*s* [1]). Sensul pe care-l adaugă sufixul, e în general un determinant intensificativ al rădăcinei de bază,— în cazul nostru: *Dúna-ri-s*, «râul» prin excelență, râul mai mare decât celelalte (cf. la Brugmann și sensul comparativ, în care conceptul de contrast erà pus în asemănare și deosebire de aceste sufixe în *r*- și *l*-, provenite din adverbe cu înțeles local: *l. c.*, p. 323 și 165). In ce privește cantitatea lui *i* din *ri-s*, el nu puteà fi decât scurt, ca și în celtică (v. numele de râuri ca *Ligeris*, etc.) în latină (*acris*, *febris*, etc.), în slavică, etc., așà în cât trecerea lui *ri-s* în *re* a fost ceva firesc.

Dar aceasta e teorie. Găsim noi de fapt nume de râuri ori de localități în ținutul thraco-scitic, formate cu *ris*, astfel în cât numele Dunării să se prezinte ca ceva obișnuit, iar nu absolut excepțional și enigmatic?

Răspunsul l-am dat în scurt și cu alt prilej. Reviu azi documentând filologic cele numai afirmate atunci.

Numele vechiu al Ialomiței arată să fi fost *Naparis*. Avem în acest nume, cum a observat și Tomaschek II 2, 96 și 98 baza *nap-a*, pe care o regăsim atât în numele de popor scitic *Νάπαι*, *Ναπαῖοι*, cât și în dacicul *Napoca*, în care sufixul *ac-a*, *oc-a*, *uc-a* e un fel de diminutiv (cf. p. 68 — la Tomaschek, *o. c.*) și se regăsește tot în Dacia încă și în toponimicele *Alboca* (etnic *Albocenses*), *Rataca* (etn. *Ratacenses*, *Ratacensii*). Baza *nap*-, pentru care Tomaschek compară gr. *νάπος*, *νάπη*, «râpă păduroasă», precum și alte

[1]) Ba chiar în limbele Asiei Mici (preindogermanice) sufixul *r*- este foarte productiv, în special în numele de localități (Kretschmer, *o. c.*, p. 328). Numele de localități în -*ra* vin de obiceiu dela nume de persoane. In ce privește numele de persoane în -*ris*, -*ras*, -*ros*, e interesantă constatarea că formele în -*ris* sunt nume de femei. *Pentru genul feminin al Dunării aceasta e de reținut.*

rădăcini indogermanice, în special iraniene, cu sensul fie de «îndoit», fie de «umed», ori «izbucnitor», «isvorîtor» (p. 96), nu are, fireşte, nimic de-a face cu numele Niprului din sarmaticul *Danapris*, unde baza e *dana-*, iar *pris* e de pus în legătură cu rădăcina *pru-* (*iprŭ*, — vezi mai sus, la *Prut*). In ce priveşte lituanul *Nepras*, care corespunde lui *Danapris*, e posibil să avem, ca şi în *Naparis*, rădăcina *Nep-*, cu sufixul *ra-s* (adică = *Nap-a-ri-s*), dar nu am posibilitatea de control suficient al acestei etimologii. Dimpotrivă e foarte probabilă rădăcina *nebh-* «a isvorî» în numele thrac de râu, *Νίψ* (*Νιβός*, acc. *Νίβα*) pe lângă Salonic, sau numele de localităţi *Νίψα* şi *Νίβα*, şi cu etnicul *Νιψαῖοι*, tot acolo, precum şi la localitatea *Τϱα-νίψαι* în ţinutul muntos dintre râul Erginias şi Pontul Euxin (Tomaschek II 2, p. 96 cu 68).

Intre râurile scitice Ovidius pomeneşte în poemele sale *Ex Ponto* IV 10, 47 un *Sagaris*, pe care K. Kretschmer în Pauly-Kroll-Witte II A p. 5 îl identifică ipotetic cu Berezanul, ceeace pare destul de probabil având în vedere şi ceeace urmează. In adevăr, la Răsărit de *Durostorum*, deci în Scythia Minor, avem o localitate *Saga-dava*, pomenită de Tabula Peutingeriana (v. Miller, *Itin. Rom.*, p. 506) şi care ne dă deci legătura între thraco-scythicul *Saga-ri-s* de lângă Olbia şi daco-scythica *Saga-dava* de lângă Durostorum. Numele *Sagae* ne este cunoscut şi pentru Sciţii dinspre Serica, în Turkestanul de azi (cf. Miller, *o. c.*, p. 623 şi625), cari mai sunt numiţi şi *Sacae* (totuşi şi o *cohors Sacorum* în Moesia sup.: CIL. III 14217[6], probabil thraci iar nu scythi, de unde sigur şi *Saci-dava*, cum mai e numită sus pomenita *Saga-dava* (cf. şi Tomaschek II 2, p. 79), dela rădăcina skr. çak- «a fi tare, puternic», — ceeace ar dà eventual şi pentru *Sagaris* al lui Ovidius, lectura *Sakaris*).

Dar avem şi un *Sagaris*, sau, mai exact, *Sangaris*, pur thraco-phrygic: e râul bine cunoscut din Phrygia şi Bithynia (cf. Miller, *Itin. Rom.*, p. 839 cu 670 şi 639), în al cărui nume avem baza *Sang-*, cunoscută atât din Phrygia, în numele *Σάγγας* şi *Σαγγία* (satul dela isvorul Sangariului), cât şi din Dacia noastră, în *Σανγι-δαύα*, localitate pe Oltul-de-sus, pomenită de Ptolemaeus (cf. şi Tomaschek, II 2, p. 78 cu 98). — De altă parte, ca nume de persoană, *Sagaris*, e

bine cunoscut atât în Phrygia (CIG. III 3973) cât și în Galatia (CIG. III 4066): stând firește în legătură tot cu numele râului phrygian *Σάγαρις* (cf. Pape, *Wörterb. der griech. Eigennamen*, s. v. *Σάγαρις*, *Σαγαρῖτις*, *Σαγγάριος* și *Σάγγας*; cf. Renan, *Marc-Aurèle*, p. 193 și 194, pentru numele episcopului *Sagaris* din Laodicea), resp. *Σαγγάριος* (cf. Perdrizet, *Études Amphipolitaines*, în *Bull. de corr. Hell.*, 46, 1922, p. 49 și 56 sq., numele *Σαγγάριος* la Amphipolis, adică în ținut thracic).

Tot așà avem în regiunea Serdicei pomenit epigrafic un *vicus*, numit probabil după râul din apropiere, *Magaris* (CIL. X 1754: cei pomeniți în inscripție ca originari din acest *vicus* sunt dați ca *natione Bessi)*, iar în ținutul *Scasseta*, deci prin aceleași părți, o localitate *Μαγομίαι* (Tomaschek II 2, 66, după Procopius *de aedif.* IV 4, ed. Bonn, care dă *Μαγομιᾶς)*, sau *Μαγιμίαι* (âcelaș autor, ed. Haury, p. 122, 23, fără emendația necesară!), pentru care Tomaschek citează rădăcina zendică *magha-*, însemnând «gaură», «adâncime», ceeace pentru *Magaris* ar dà explicarea de «vale mare și adâncă», deci de «râul Văii», foarte naturală și existând de fapt în actuala noastră onomastică fluvială.

Cum poporul nu prea face totdeauna «filologie», ci adesea compune o sumă de cuvinte după analogii foarte aproximative cu forme anterior existente în limbă (compară felul cum tratează poporul nostru diferitele neologisme, stâlcindu-le), aș puteà cità acum o întreagă serie de nume de râuri sau localități, terminate în *-ris* (aici *Ὄν-αρ-ις* Tomaschek II 2, 10,—*Ἁλμ-υ-ρίς* II 2, 78—79,—*Πάσπιρις (Πασπίριος)* II 2, 95, râu chiar prin părțile Ialomiței, neexplicabil din slavă,—etc.), *-ra* (iată câteva care sunt în aceeaș vreme și perfect corecte filologic: *Σικέρα*, răd. çikh Tomaschek II 2, 80,—*Scapora*, răd. skap- II 2, 82,—*Capora*, răd. kap-, qêp- II 2, 84, etc.), *-ros*[1]), care să dovedească frecvența respectivului sufix în părțile thraco-dacice.

Dar mai mult decât atât: sufixul -r- este foarte productiv și în ținutul illyric al peninsulei balcanice, precum arată între alții și Dr. Petar Skok[2]) în ale sale *Studje iz Ilirske Toponomastike*, Sarajevo 1920 (extras din *Glasnik Zemeljskog Muzeja*

[1]) Pentru *-ros* nu mai citez exemple, fiind prea numeroase.
[2]) Asupra căruia mi-a atras atenția colegul Petre Cancel.

u Bosni i Hercegovini XXXII 1920, p. 29—46), p. 30 — 33. Căci acest sufix, cum am accentuat şi mai sus, e general indo-european: din răd. *ong-* avem de pildă în ţinutul illyro-thracic *Ἄγγρος*, în Italia *Umber*, *Umbro*, în Gallia *Ambris* (Tomaschek, II 2, 93; vezi în general Brugmann, *l. c.)*.

Dar, se va zice, cum de n'a rămas, afară de Dunăre alt nume asemănător? Răspunsul e simplu. Am văzut că şi în vechime avem formaţii foarte variate pentru numele de râuri. Cele în *ri-s* nu sunt cele mai numeroase. Dar *Dunărea* aveà dreptul la o situaţie specială. Ori dacă examinăm numele antice pastrate pentru acest fluviu în scriitori şi monumente, adică *Danuvius* (în diferitele forme derivate), *Ister* şi enigmaticul *Ματόας* (despre care Ştefan Byzantinul s. v. *Δάνουβις* ne spune că în vechime erà numele «scythic» — în sec. VII d. Chr. asta poate fi însă egal şi cu «turanic» — pentru *Ἴστρος)*, observăm că nici unul nu e dacic. *Danuvius* e iraniano-celto-latin, *Istros* este bessic (v. Jord. *Get.* 12, 75), adică, zicem noi, sud-thracic, iar *Ματόας* va fi fost — cine ştie? — poate hunic (dacă de cp. ung. *mát-oh-a* «nălucă», «spaimă» ?). Dar Geto-Dacii, cari în timpurile lor de maximă expansiune se întinseseră până pe Warthe şi Vistula, la Răsărit de Posen, în Silesia şi în Galiţia şi totdeauna locuiseră ambele maluri ale Dunării, ajungând ca insule izolate până în Rhodope (vezi diferitele *-dave*, specific dacice, în toate aceste puncte, adunate, dar neinterpretate istoric, la Tomaschek, *o. c.*, şi, tot aşà, confundate, ca general thrace, la Kretschmer, *o. c.*), nu puteau să nu aibă şi ei un nume al lor, sau să nu-şi creeze unul, pentru râul cel mai mare al ţării lor. Natural că Romanii şi Grecii avându-şi-le pe ale lor, atunci când au cunoscut pe Daci, nu le-au schimbat cu numele dacic. Mai mult: acest nume fiind indigen, adică barbar, nici nu s'a păstrat altfel decât ca element subteran, ca atâtea alte elemente specific daco-romane, chiar de origine latină. De ce, de pildă, s'a păstrat *pavimentum* pentru «pământ» numai la noi şi nu şi la ceilalţi Romani? Şi atâţia alţi termeni, pe cari i-am amintit cu alt prilej, intr'o lucrare asupra începuturilor creştinismului nostru ?

* * *

Incheind aceste scurte considerații, nu pot să nu accentuez încă odată paralelismul thraco-slav al atâtor onomastice și toponimice românești: lângă locul sau accidentul geografic de veche numire aborigenă, o numire nouă slavă: *Ialomița* slavă între *Buzeul* și *Argeșul* dacic, vărsându-se în *Dunărea* dacică. *Siretul* și *Prutul* scytho-dacice având mai toți afluenții de nume slave. Și la fel cu munții noștri.

Este deci nevoie să nu se mai trateze aceste teme cu idei etimologice preconcepute: exclusiv romanice ori exclusiv slavice. Să se ia în parte fiecare numire și să se analizeze pentru sine, cu mijloacele filologiei comparate, indogermanice și special carpato-balcanice, să se considere și împrejurările geografice, istorice și etnografice locale, și se va găsi atunci o persistență onomastică foarte caracteristică, după regiuni[1]). Adesea chiar insule foarte mici de străveche moștenire thraco-dacică vor apare aproape neașteptat în cutare ori cutare regiune de caracter general romanic, slavic, ori amestecat.

A trece fiecare onomastic ori toponimic neromanic fie deadreptul la elementele slave, fie în grupa preslavicelor ajunse în limba noastră, totuș, prin Slavi, cred că e o greșală.

Avem direct dela Thraci și Daci, pe calea thraco- și daco-romană, oarecare elemente, pentru a adăugà cunoștințe nouă la istoria originilor națiunii și culturii noastre. Desigur, nenumărate greutăți și deziluzii așteaptă pe cercetătorul acestor chestiuni așà de complicate și slab documentate, rătăciri și înșelări de sine ca în rare alte domenii filologico-etnografice, — dar fiecare pas mai departe pe acest teren nesigur e un câștig prețios pentru știința despre originile noastre.

---

[1]) Am afirmat d. p. și cu alt prilej că nù noi am mers la Albanezi, ci, eventual, Albanezii au fost cu noi, ori lângă noi, așà ca azi să avem anume elemente de-ale lor în limba noastră. Atrag azi atenția filologilor asupra multelor nume terminate în *-ίες*, pe care Procopius în *de aedif.*, IV 4, le înșiră în părțile Timocului și Nișavei de azi: *Σαλεβρίες*, *Δουρίες*, *Βουτερίες*, *Βαρβαρίες*, *'Εταιρίες*, *'Ιταβερίες*, *Σκινζερίες*, *Ζεαπουρίες*, *Σαβινι[β]ρίες*, *Πρετζουρίες*,—și cari s'ar puteà comparà cu forma messapico-albaneză de nume în *-ies (r-ies)*, de care vorbește Kretschmer, *Einl.*, p. 263 și 274 cu 278. — *In general toată toponimia balcanică a lui Procopius ar merità un studiu cât mai aprofundat, având a dà surprinderi mari.*

RÉSUMÉ

Considérations sur quelques noms de rivières daco-scythes

Le territoire compris entre les Carpathes, le Balcan oriental, la Mer Noire et le Dniestr (Nistru), a été habité en grande majorité par les Gètes, déjà à une époque antérieure à nos connaissances historiques classiques, qui commencent à peine au VII-e siècle av. J.-Chr. Mais dans ce territoire gète (c'est-à-dire dace) il y a toujours eu des infiltrations plus ou moins importantes d'éléments iraniens: scythiques et ensuite sarmatiques. Les inscriptions et les monnaies nous conservent le souvenir de petits royaumes scythes entre Odessus et Callatis. Les Gètes aussi ont eu de grands mouvements d'expansion vers l'Est, en territoire iranien: les inscriptions grecques du Sud de la Russie nous conservent un grand nombre de noms thraces, de préférence au SO, dans les alentours d'Olbia.

Cette pénétration réciproque a créé dans cette région une synthèse très compliquée de formes de civilisation, où les éléments gètes sont profondément pénétrés par des éléments scythiques ou sarmatiques. Dans notre présent mémoire nous poursuivrons ce phénomène à travers quelques exemples typiques d'onomastique fluviale daco-scythe.

I. Nous trouvons dans la carte des privilèges, que l'empereur Trajan octroya le 25 octobre de l'an 100 aux Histriens (mon *Histria*, IV, p. 560), les suivants cinq noms de petites rivières: *[.]sampaeus*, *Calabaeus*, *Gabranus*, *Picusculus* et *Turgiculus*. Les deux derniers sont romains. Les trois autres devraient être thraces, car nous ne trouvons dans la Scythie Mineure, à cette époque, que des Thraces: les Daces et les Besses. Or, il se trouve, que les deux premiers noms sont, au contraire, très certainement, des noms iraniens, c'est-à-dire scythes.

Nous connaissons, par Hérodote, comme affluent du *Hypanis*, dans la Scythie, un Ἐξαμπαῖος. Or ce nom et le *[.]σαμπαῖος* d'Histria (probablement *Asampaios)* sont identiques. Minns, *Scythians and Greeks*, p. 39, en a donné l'étymologie: ce sont les racines zendes *asha*, *ashavan* «pur» et *pathi* «sentier», qui composent ce nom, dont le sens se retrouve jusqu'à nos jours dans la ballade populaire roumaine qui célèbre le Danube comme le grand «chemin sans poussière».

Quant au *Calabaeus* d'Histria, nous y retrouvons les deux racines *καλ(α)*- et -*αβ*- (resp. -*απ*-), dont la première veut dire en sanscrit «noir» et la seconde en néoperse «eau». Mais le *Calabaeus* n'est pas isolé en

Scythie Mineure: nous avons encore dans le nom de localité *Ζάλδαπα*, orthographié aussi *Ζάλδαβα*, une formation analogue: *ζαλδ-* (signifiant en néoperse, zend et sanscrit) «jaune» et *-απ-* ou *-αβ-* (en néoperse: zard-âb: eau jaune) «eau». (Cp. pour le matériel documentaire, Tomaschek, *die alten Thraker, s. v.)*.

Voici, donc, à côté du vieux *Zaldapa*, deux nouveaux noms scythiques d'acquis pour l'onomastique fluviale de la Scythie Mineure: *[A]sampaios* et *Kalabaios*.

II. Les Grecs ont connu le bassin inférieur du Danube très tôt après la fondation de leurs colonies pontiques sur le littoral thrace. Ils possédaient déjà au VI-e siècle av. J.-Chr. une factorerie fixe, en territoire gète, au confluent du Siret avec le Danube, dans la Moldavie méridionale. Les connaissances d'Hérodote sur le pays gète, au V-e siècle, auraient dû, par suite, être encore plus détaillées et précises qu'elles ne le sont. Mais Hérodote n'a pas visité lui-même cette région. Il l'a décrite seulement d'après des on-dit. Les noms des rivières géto-scythes, qu'il nous a conservés, sont parfois estropiés, les Grecs ne pouvant pas prononcer et transcrire tel son gète ou scythe, comme le ñ, le ţ, le č, le ğ, le š, le â, etc. La coexistence géto-scythe sur le même territoire a eu d'autre part, des conséquences onomastiques très intéressantes. Tel nom scythe de rivière qui traversait un pays habité en majorité par des Gètes, était prononcé par ceux-ci à la manière gète et, comme tel, transmis à d'autres peuples, — tandis que la forme scythique, ou bien coexistait, et se transmettait des Scythes aux Sarmates et par ceux-ci aux Slaves, et ensuite aux Pétchénègues, ou bien disparaissait au devant de l'autre forme. Essayons donc, à la lumière de ces faits, l'examen critique des principaux noms de rivières dans le bassin du Bas-Danube.

A. *Nistrul* (le Dniester). Hérodote l'appelle *Tyras*. De toutes les étymologies qui ont été données à ce nom, nous croyons comme seule fondée celle de Tomaschek: de la racine gète *tura*, dont les dérivés sont assez nombreux en territoire thrace (v. ci-dessus p. 7). Mais ce nom gète a été supplanté par un autre, exclusivement employé chez tous les peuples du bassin du Tyras: *Δάναστρις*, *Danaster*, c'est-à-dire, d'après la reconstitution de Sobolevskij *(Archiv. f. slav. Phil.*, XXVII 1905, p. 241—244), à l'aide de la forme slave **Дънѣстръ**, un primitif *Dana-istrŭ*. Or, cette forme est iranienne; si les Thraces ont eu quelque part à sa création (nous avons, dans la deuxième racine, le nom thrace du Danube, *Istros)*, cette collaboration n'a rien changé au sort de ce nom: les Sarmates l'ont transmis aux Slaves et ceux-ci à nous.

B. *Prutul* (le Prouth). Tout à fait différente a été l'évolution du nom de cette autre rivière géto-scythe. Déjà chez Hérodote le Prouth a deux noms: *Πόρατα* chez les Scythes, *Πυρετὸς* chez les Grecs. Les philologues ont hésité de dériver le nom actuel de l'ancien nom scythe. L'on a donc cherché d'atres origines, thrace, grecque, germanique, ou même slave (v. ci-dessus, p. 9). Nous sommes d'avis que l'origine iranienne de ce nom ne peut plus être mise en doute après l'étymologie tellement suggestive de Sobolevskij *(l. c.* p. 241): *păr-auta(h)*, de l'ir. *par*, «emplir», et l'avest. *aodha*, «eaux».

Cette forme iranienne se retrouve encore chez les Pétchénègues, dans le *Βουράτ* du Porphyrogénète. Mais le même empereur écrivain connaît aussi la forme *Βροῦτος*, dont procède l'actuelle. Il est donc évident que depuis Hérodote jusqu'au Porphyrogénète, il y a eu le doublet: *păr-auta(h)*, iranien, à côté d'un *preu-th (pruth)*,— dont, les racines thraces apparentées (v. ci-dessus p. 10), permettent de supposer qu'il était ou le nom gète, ou bien, seulement la prononciation gète du vieux nom iranien. Cette forme thrace a vaincu l'autre et le nom actuel reproduit très fidèlement l'ancien nom gète.

C. *Siretul* (le Sereth). Un phénomène analogue se constate dans l'évolution du nom du Sereth. Les anciennes formes, *Τιαραντός* (Hérodote), *Ἱέρασος* (Ptolémée) et *Gerasus* (Ammien) sont des transcriptions assez correctes du même nom, scythe, Čarañț, dont l'ñ, au devant du ț, avait déjà disparu au temps de Ptolémée. Mais le Porphyrogénète ne connaît que les formes dures *Σαράτ*, chez les Pétchénègues et *Σέρετος* chez les Hungaro-Byzantins, formes qui n'ont rien à faire avec le *Ǧeraš* ou *Ǧereš*, où le prototype scythe de Ptolémée et d'Ammien devait être arrivé à cette époque (voir le *Μορήσης*, le *Τιμήσης* et le *Κρίσος* = Mureš, Timiš, Criš: ci-dessus, p. 11). Nous sommes donc forcés d'admettre, à côté de l'ancienne forme scythique, une autre, dure, thrace, du même original, iranien. Les racines thraces conservées dans les noms de localités *Σῖρις*, *Σίρρα*, *Σέρραι* et, absolument décisif, *Σέρετος*, dans la Dardanie (chez Procope, *de aedif.*, IV 4, ed. Haury, p. 120, 38), nous invitent à croire que la forme molle, iranienne, du nom, dont la dernière mention se trouve chez Ammien, a disparu en même temps que les Iraniens qui la conservaient, les Sarmates. Le Sereth se trouvant exclusivement en territoire dace, il est très naturel que la prononciation gète aie supplanté l'autre, aussi bien chez les Daco-Romains que chez les Slaves.

D. *Buzeul* (le Bouzéou). Connu sous la forme *Μουσέος* déjà au IV-e siècle apr. J.-Chr. par une source contemporaine, authentique, le Bouzéou est évidemment un nom thrace, dont la racine *buz*, *bûza*, est très connue (v. ci-dessus, p. 12). La forme avec *M* au lieu de *B* est une variante thrace très naturelle (cf. Kretschmer, *Einl. in die Gesch. d. gr. Spr.*, p. 236). Il paraît donc que le nom de cette rivière s'est conservé chez les Roumains jusqu'à ce jour, sans aucun intermède étranger.

E. *Argeșul* (l'Argesh). Par suite de la ressemblance — très approximative — du nom *Ὀρδησσός*, transmis par Hérodote, avec le nom actuel de l'Argesh, tout le monde s'est cru en droit de dire: *Ordessus=Argeșul.* Or, il est évident qu'*Ὀρδησσός* est une forme d'aspect «carien», comme *Ὀδησσός*, *Σαλμυδησσός* e. a., et qu'aucune loi phonétique ne permet de dériver directement l'actuel Argeș de l'*Ὀρδησσός* d'Hérodote. Hérodote, qui était originaire de Carie, s'est trompé de sons. Le nom original de cette rivière doit être cherché dans la famille des toponomastiques thraces à radical *arg-*, *arǧ-*. Ce qui n'est pas très difficile, parce qu'il y en a une quantité (v. ci-dessus, p. 13—15); mais ce qui est très satisfaisant, c'est que nous avons même une ville dace *Ἀργι-δαύα*, qui dans l'inscription de Dionysopolis

mentionnant le roi Byrebistas (Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, no. 95, v. la photographie) se retrouve sous le nom d'*'Αργέ-δαβον*, ce qui nous assure un *'Άργε-σις* dace comme vrai nom primitif de l'actuel Argesh. Or cette conclusion est définitivement confirmée par la toponomastique arménienne (ancienne et moderne; les Arméniens, les Phrygiens et les Thraces constituant une famille à soi dans le monde indo-européen) et par l'onomastique besse. Le nom *Argeš* (transcrit par les Grecs *'Άρζες* ou *'Άρσες*, *'Άρσησα: χῶρα* ou *λίμνη)*, nous est transmis déjà par Ptolémée, et ensuite reconfirmé par le Porphyrogénète, dans l'Armenia Maior. Le nom de personne *'Άρζης* nous a été conservé par Procope pour un besse très brave de l'armée de Bélisaire (cp. ci-dessus p. 15—16).

L'*Argesh* roumain est donc vieux thrace et sa prononciation est restée la même depuis deux mille ans.

F. *Dunărea* (le Danube). Le peuple roumain use pour le Danube d'un nom absolument inconnu des autres peuples, anciens ou modernes. Les savants n'ont pas encore réussi à résoudre cette énigme. Nous reprendrons la discussion sur des données nouvelles.

III. Le Danube s'appelait chez les Romains *Danuvius* (d'après les Celtes), chez les Grecs *'Ίστρος* (d'après les Thraces balcaniques). Mais les Celtes eux-mêmes avaient appris ce nom des Sarmates: la racine *danu-* est iranienne. Avec la domination romaine en Orient le nom romain du Danube avait pris ici le dessus sur le nom grec. Toutefois on ne prononçait pas comme en Occident *Danuvius*, mais *Dánuvis*, ou même *Dánuis*. Vers la fin du IV-e siècle apr. J.-Chr., nous apprenons que les Goths appelaient le Danube *Δούναβις* et *Δουναῦις* (c'est-à-dire exactement les futures formes slaves Dunáv et Dunáï), mais que simultanément les Romains qui habitaient entre l'Adriatique et le Danube l'appelaient toujours de son vieux nom iraniano-celtique *Dánuvis* (cp. ci-dessus, p. 18—19).

Or, la forme caractéristique au Nord du Danube, *Dúnavis* ou *Dunáuis* ne pouvait pas tirer son origine des Goths, pour le simple motif que leur nom national pour le Danube était *Dônavia* (de *Don-ahva)* ou *Dônavi*. Si, donc, arrivés au Danube, ils changèrent le *Dônavi* en *Dûnavi*, c'est qu'ils avaient trouvé ici une prononciation qui les influençait dans cette direction.

Nous sommes d'avis que la forme *Duna-* est née en Dacie, sous des influences vieilles iraniennes, de la même manière que la forme celtique et que la forme germanique. La racine iranienne *dana-* ne pouvait pas toutefois donner chez les Daces le *dona-*, dont ceux-ci avaient besoin pour créer leur *duna-*, parce que les Thraces ne possédaient pas le changement du ā en ō. Au contraire la transformation du *o* en *u* était un phénomène commun chez eux, absolument le même s'il s'agissait d'un ō ou d'un ŏ. Mais la déformation de l'iranien *dana-* en *dona-* était vers l'an 100 av. J.-Chr. un fait général chez tous les peuples qui habitaient au centre et dans l'est de l'Europe: non pas seulement les peuples germaniques, mais les Scytho-Sarmates eux-mêmes employaient aussi la forme *dona-* (osset. *don)*. Or cette forme devenait chez les Daces mécaniquement *duna-* (cp. ci-dessus, p. 20).

Mais le nom dace du Danube contient aussi le suffixe *-re*. Ce suffixe forme un tout avec le radical et ne peut pas avoir été accollé seulement plus tard, à la racine *duna-*. Il faut, au contraire, se tenir toujours présents les deux autres exemples de formations onomastiques, arrivées à leur aspect définitif vers la même époque, déjà citée, aussi bien chez les Celtes, que chez les Germains. De même que les Germains construisaient (par l'intermède celtique) du *don* iranien +*awa* (ahva) germanique leur nom national, de même les Daces (s'il est permis d'exprimer l'hypothèse plus précise: au temps de leur plus grand épanouissement, sous Byrebista) construisaient du même *dona* iranien +*ri-s* dace (mais aussi, en général indo-européen) leur *Duna-ri-s*. Des analogies pour cette nouvelle formation, par un suffixe très répandu aussi bien en Orient qu'en Occident, les Daces possédaient en foule. Karl Brugmann a montré dans son *Grundriss*, II, 1^2 Strassburg 1906, p. 323 sqq., et 381 sqq., le grand rôle que jouent les suffixes *-ri-* et *-li-* precisément dans la forme qui nous intéresse à présent, *ri-š* et *ri-s*. Le sens que le suffixe ajoute à la racine de base est celui d'intensification: dans notre cas, *Duna-ri-s*, la «rivière» par excellence, la plus grande des rivières. Quant à la quantité de l'*i* elle ne pouvait être que brève, comme en celte, en latin, en slave, etc., ce qui permet naturellement au dace *-ri-s* de devenir le roumain *-re*.

Mais toutes ces hypothèses sont confirmées par des faits précis de toponomastique dace, et aussi généralement thrace.

Le vieux nom dace de l'actuelle Ialomița est *Naparis* où nous distinguons la base *nap-a* (v. toutes les citations ci-dessus, p. 22—23), connue aussi bien dans la Dacie que dans la grande Scythie, mais qui n'est pas non plus inconnue aussi en Thrace, et le suffixe *ri-s*. De même nous trouvons le nom de rivière *Saga-ri-s* sur tout le territoire thraco-phrygien et géto-scythe, qui s'étend de l'Asie Mineure, par la péninsule des Balcans, jusqu'à Olbia, en pays gréco-scythe. Et non pas seulement la racine *sag-a*, mais aussi la racine *sang-a (Sangaris, Sangarios)* nous est également documentée: en Phrygie, en Thrace et en Dacie (cp. ci-dessus, p. 23—24). Nous avons, de même, le toponomastique *Maga-ri-s* dans la région de Serdica, et une quantité d'autres formations avec le même suffixe *-ri-s*, *-ra*, *-ros*, un peu partout, jusqu'en Gaule (v. p. 24 et 25).

Pour conclure, nous possédons donc nombre d'éléments daces et thraces, conservés jusqu'à nos jours comme tels dans notre langue, sans aucun intermède slave. Ces éléments dans leur forme actuelle supposent une présence ininterrompue de l'élément autochtone (dace), dans nos pays: employés avant l'arrivée des Romains, sauvés à travers la romanisation, absolument étrangers à toute influence slave, ces témoins de la merveilleuse résistance de l'ancienne race à tout déracinement ajoutent des détails tout-à-fait caractéristiques à l'histoire des origines de notre nation et de notre civilisation.

LUPTELE POLITICE ALE ROMÂNILOR ARDELENI DIN 1790—92

DE

ZENOVIE PÂCLIŞANU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 17 Martie 1922

INTRODUCERE

La 20 Februarie 1790 s'a stins, chinuit de oftică şi malarie, şi chinuit, mai ales, de cumplite dureri sufleteşti, împăratul Iosif II. Cu moartea lui s'a încheiat nu numai o tragică şi sbuciumată domnie, ci şi una din cele mai importante şi mai luminoase epoce din istoria Românilor ardeleni. Starea mizeră a neamului nostru, lipsit de drepturi cetăţeneşti, lipsit de cultură şi bogăţii şi osândit de veacuri la neîncetata muncă aspră în ogorul altora, a aflat răsunet în sufletul acelui împărat, care a avut ocaziunea să ne cunoască de-aproape din călătoriile sale în Ardeal în anii 1773, 1783 şi 1786. Când, în 24 Decemvrie 1784, judeţul Hunedoarei îi recomandà, într'un memoriu iscălit de autorităţile judeţene şi dat comisarului împărătesc, contelui Iankovits, ca Românii pentru cea mai mică greşală să fie spânzuraţi sau tăiaţi în bucăţi, Iosif II, deşì admiteà şi recunoşteà scăderile Românilor, a zis totuş, că plângerile lor trebuiesc ascultate şi că mijloacele de îndreptare nu pot fi funia şi sabia ci şcolile bune, cultura suficientă şi toleranţa religioasă [1]). In instrucţia dată în acelaş an funcţionarilor publici, spune: «*quilibet prae oculis habeat, in politico*

[1]) Paul von Mitrofanov, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit.* Aus dem Russischen ins Deutsche übersetzt von V. von Demelic. Wien u. Leipzig 1910, I, 268.

status corpore non secus ac in physico, aegrotante una parte singulas pati; hinc singulas etiam ad sublevandum quodcunque malum concurrere debere. Neque nationem neque religionem eatenus discrimen ponere debere, sed omnes tanquam ejusdem monarchiae fratres ac membra mutua se se benevolentia complectantur atque ad commune bonum concurant oportere».

De spiritul acesta de superioară dreptate faţă de toţi supuşii, fără deosebire de neam sau credinţă, au fost conduse toate acţiunile lui. In toamna anului 1781 a dat celebrul *Edict de toleranţă*, prin care li se dă tuturor libertatea cultului religios împiedicându-se astfel siluirea conştiinţei cetăţenilor [1]). Intr'un alt decret din 20 August 1783, Iosif II declară, că scopul urmărit prin publicarea acestui edict a fost păstrarea intactă a celei mai depline libertăţi a conştiinţei *(vi omni et coactione remota plenariam conscientiarum libertatem intactam conservare intendimus)* fiind convins, că orice siluire a conştiinţei e primejdioasă şi că atât confesiunile cât şi statul vor câştigà mult în urma unei creştineşti toleranţe religioase. La oficiile publice va puteà fi admis oricine fără nici o considerare la confesiunea căreia îi aparţine, ci singurul criteriu în numirea funcţionarilor publici va fi vrednicia, talentul şi vieaţa corectă şi creştinească a candidaţilor [2]). Asupra acestei dispoziţii împăratul a revenit şi în decretul din 30 Ianuarie 1783, iar în 8 Ianuarie 1784 a poruncit pentru a treia oară ca deosebirile, confesionale la nici un prilej să nu fie luate în considerare *(discrimen religionis nulla occasione vel in quaestionem veniat)*. Biserica română ortodoxă erà astfel scoasă din situaţia umilită, în care au aruncat-o *Approbatae*-le precum a fost scos întregul nostru neam din cătuşele aceloraşi *Approbatae* prin *Decretul*

[1]) Edictul de toleranţă a apărut în Nr. 83 dela 17 Octomvrie 1781 al oficiosului *Wiener Zeitung*. In 12 Noemvrie a apărut franţuzeşte pentru Ţările de jos, în 30 Maiu 1782 italieneşte pentru Lombardia şi în 20 Octomvrie 1781 pentru Ungaria. Mitrofanov *o. cit.*, II, 715. Românilor din scaunul (Sedes) Sibiului li s'au adus la cunoştinţă dispoziţiile edictului prin traducerile româneşti ale lui afişate, la uşile bisericilor. Dr. Ferdinand von Zieglauer, *Die politischen Reformbewegungen in Siebenbürgen in der Zeit Joseph's II. und Leopold's II.*, *Wien* 1881, p. 8, nota.

[2]) «Remoto diversae religionis respectu sola talentorum, probae item et christianae vitae ratio habeatur.» Incă pe timpul corregenţei sale Iosif II spuneà: «Die Glaubensfreiheit verstehe ich so, dass ich in rein weltlichen Angelegenheiten Jedermanns Dienste annehmen würde ohne Rücksicht auf sein Glaubensbekenntnis». Mitrofanov *o. cit.* II, 712.

de concivilitate din 22 Martie 1781. In 16 August 1783 apare importantul decret privitor la uşurarea sorţii iobagilor, prin care acestora li se dă dreptul de a se puteà căsătorì şi fără permisiunea domnilor de pământ, de-a puteà învăţà şi exercità orice artă şi meserie şi de-a puteà dispune după plac de averea lor legală. Domnii de pământ nu vor mai puteà scoate pe iobagi, fără sentinţă judecătorească, din stăpânirea pământului lor şi nici nu-i va puteà mutà dintr'un sat într'altul. Proprietarilor li se interzice, şi până la regularea definitivă a urbariului, asuprirea supuşilor cu sarcini (contribuţii, etc.) desfiinţate prin decretele împărăteşti şi, în sfârşit, avocaţii judeţeni sunt datori a-i apără pe ţărani de asupririle domneşti [1]). In acelaş an e desfiinţată, prin decretul din 27 August, tortura judecătorească, adică stoarcerea prin diferite chinuri a fasiunii acuzaţilor sau martorilor. In 22 August 1785, împăratul porunceşte ca odioasa numire *iobag* să fie înlocuită cu aceea de *colon*; ca supuşii să aibă dreptul a se mutà sub anumite condiţiuni dela un domn la altul; să nu poată fi siliţi a face, contra voinţei lor, servicii în curţile nobililor; să aibă dreptul a-şi câştigà averi mobile şi imobile şi a dispune, cu ştiinţa proprietarului, de ele după plac, etc. «*Eine vernichtende Sturmflut* — zice un scriitor sas — *brach über das gesammte siebenbürgische Verfassungsgebäude herein. Alles sollte von Grund aus umgestaltet, ein völliger Neubau geschaffen werden. Schlag auf Schlag traf die alten Institutionen des Landes*» [2]).

Decretul, care a zdrobit din temelie constituţia feudală şi şovinistă a Ardealului, a fost cel dat în 3 Iulie 1784, în ajunul isbucnirii revoluţiei lui Horia, cu scopul de-a pune capăt deosebirilor de organizaţie politică şi de-a estirpà ura naţională, împreunată cu această organizaţie, dintre locuitorii lui [3]). Principiul fundamental al constituţiei Ardealului erà egalitatea celor trei naţiuni «*unite*», Maghiari, Secui şi Saşi şi a religiunilor «*recepte*», catolică, calvină, unitară şi luterană. Naţiunea maghiară

---

[1]) Zieglauer, *o. cit.*, p. 16.
[2]) *Ibidem*, p. 13.
[3]) «Zur Aufhebung der bisher in der politischen Verwaltung des Grossfürstentums Siebenbürgen bestehenden Verschiedenheit und Ausrottung des damit verbundenen Nationalhasses» zice decretul împărătesc.

erà împărțită în 11 comitate și două districte, Secuii în 5 scaune (sedes), Sașii în 9 scaune și două districte. Românii, cari formau $^{2}/_{3}$ din populația Ardealului, trăiau afară de constituție, ei nu erau recunoscuți ca națiune și, prin urmare, n'aveau alt drept decât acela de-a muncì ogorul domnesc și de a-și vârsà sângele apărându-l. Prin decretul acesta, pe care scriitorul sas amintit mai sus îl numește «*der schwerste Schlag gegen das siebenbürgische Verfassungsgebäude*» și «*die flagranteste Gesetzesverletzung*», constituția istorică a țării erà desființată. Ardealul a fost împărțit în 11 comitate cu o nouă organizație politică și judecătorească[1]).

Ordinațiunile lui Iosif II, prin cari se spulberau vechi privilegii de clasă și vechi nedreptăți, au produs furtuni de nemulțumire în rândurile națiunilor și claselor privilegiate. In cursul sbuciumatei sale stăpâniri, a trebuit să se lupte mereu cu îndârjirea și rezistența aristocraților îngâmfați, cari voiau cu orice preț să păstreze vechea stare de lucruri. Intunericul, ca de-atâtea ori în istorie, a învins și acum. Impăratul, istovit de boală și de încordata muncă supraomenească, într'unul din acele chinuitoare momente când se credeà cel mai nefericit dintre muritori[2]), a iscălit, cu puțin înainte de moarte (28 Ianuarie 1790), *Revocatio ordinationum*, prin care și-a retras toate ordinațiunile afară de acelea privitoare la toleranța religioasă, la ușurarea sorții iobagilor și la abuzurile administrative.

[1]) Privitor la noua organizare a Ardealului cfr. Zieglauer, *o. cit.*, p. 23 squ. și Hermann-Meltzl, *Das alte und neue Kronstadt*, II, Hermannstadt 1887, p. 86 squ.

[2]) «Les nuits je ne peux dormir, et enfoncé dans les tristes réflexions de tous mes malheurs personnels et ceux de l'Etat, avec ma santé, qui m'empêche tout soulagement, qui me rend le travail encore plus penible, *je suis, je crois, actuellement le plus malheureux mortel qui existe*» scrie Iosif II de pe patul de suferințe fratelui său Leopold de Toscana.

I.

BRUTALITĂŢI ŞI ASUPRIRI

Neaşteptatul decret privitor la revocarea ordinaţiunilor lui Iosif II a produs o indescriptibilă bucurie în mijlocul aristocraţimii şi nobilimii celor trei naţiuni ardelene, cari se vedeau din nou aşezate în stăpânirea vechilor şi obişnuitelor privilegii. Pretutindeni au fost aranjate mari serbări şi pretutindeni se luau dispoziţii privitoare la îngrădirea, în viitoarea dietă, a constituţiei, care să asigure pe vecii vecilor, despotismul şi stăpânirea exclusivă a claselor şi neamurilor privilegiate. Şi asta se întâmplà într'o vreme când revoluţia franceză aruncà mari valuri de lumină şi de sânge şi când în Viena se stingeà părăsit de toată lumea Iosif II. Până târziu în Martie, nu s'a luat nici o dispoziţie cu privire la doliul oficios obişnuit în astfel de cazuri şi când acestea au fost luate, s'au văzut — cum zice un istoric sas — haine negre dar nu s'au văzut feţe posomorîte [1]). Şi, ca bucuria oligarchilor să fie deplină, fratele şi succesorul lui Iosif, Leopold II, le confirmă, prin decretul din 14 Martie 1790, toate drepturile, privilegiile şi imunităţile şi porunceşte ca edictul privitor la revocarea ordinaţiunilor să fie executat până în luna Maiu. In acelaş decret le promite că dieta ardeleană va fi convocată în August.

După moartea lui Iosif II, fanatica ură seculară a nobilimii maghiare faţă de neamul nostru a isbucnit cu o putere uriaşă, mai ales în judeţele cari au fost atinse de flacările revoluţiei lui Horia. Judeţul Hunedoarei redactează, în adunarea din 2

[1]) «Die Freude über das Restitutionsedict übertönte die Trauer über den Tod des Kaisers; die Freude war um so grösser je tiefer der Schmerz über all das Unrecht des gesetzlosen Jahrzehntes gewesen war. Bis in den März hinein machte Siebenbürgen keine Anstalten zur offiziellen Trauerfeier und als sie angeordnet wurde, sah man schwarze Kleider, aber keine betrübte Mienen.» Fr. Teutsch, *Geschichte der siebenbürger Sachsen*, II, Hermannstadt 1907, p. 318.

Iunie 1790, un memoriu de o nebănuită vehemenţă către dieta de încoronare a Ungariei, unde erà reprezentat prin conţii Iosif Gyulai, Ioan Eszterhàzy şi Gregorie Bethlen şi prin Ioan Bornemisza [1]). Memoriul dă o descriere pătimaşe a revoluţiei lui Horia, cu aluzii de-o sângeroasă ironie la adresa lui Iosif II, şi cere cea mai aspră pedepsire a tuturor, cari, în orice chip, poartă vina acelei crâncene mişcări de răsbunare a asupririlor de veacuri [2]).

Acelaş judeţ a început o sălbatecă luptă de exterminare împotriva celor câţiva Români, cărora le-a succes, sub domnia lui Iosif II, a ajunge în oficii publice. Goana pornită contra lui Ladislau Pop, a fratelui său Aron Pop şi a lui Iosif Meheşi este o clasică pildă a urei nebune, de care erau călăuziţi nobilii unguri faţă de neamul nostru. Ladislau Pop a fost subprefectul judeţului Hunedoarei. După moartea lui Iosif II, a fost silit să fugă dinnaintea furiei ungureşti din judeţ. Funcţionarii subalterni au declarat, în adunarea judeţeană din 23 Martie 1790, că nu voiesc să mai slujească sub conducerea valahului [3]). Aceeaş adunare i-a interzis lui Ladislau Pop orice activitate oficioasă în judeţ. Inzadar a intervenit guvernul, poruncind, în 7 Aprilie, judeţului, să-l lase în slujbă până la începutul lunii Maiu, acesta a stăruit dârz pe lângă hotărîrea veche [4]). Şi înzadar a intervenit şi în 20 Aprilie cerând sistarea oricărei proceduri judecătoreşti împotriva lui, lăsându-l să fie tras în judecată din partea guvernului [5]). Când, mai târziu, guvernul a adus la cunoştinţa judeţului, că Ladislau Pop va fi tras în judecată pentru toate crimele ce le va fi făcut afară de aceea a presupusei participări la revoluţia lui Horia, pentru care împăratul Iosif II a dat amnistie generală, acesta răspunde din adunarea ţinută sub presidiul comitelui Antoniu Iosika în 4 Octomvrie 1790: *«Impăratul a putut iertà relele, care i s'au*

---

[1]) *Protocolul adunării din 2 Iunie* 1790, p. 2, în arhiva judeţului Hunedoarei.

[2]) Memoriul se află în *acelaş protocol*, pp. 2—8. A fost tipărit cu data greşită de 2 Iulie în loc de 2 Iunie după o copie aflată în colecţia *Egyveleg* a lui Alex. Miko şi păstrată în biblioteca Muzeului Ardelean în *Hunyadmegyei régèszeti és történelmi társulat évkönyve*, vol. XIV, (Déva 1904) pp. 144—152.

[3]) *Adnex* No. I.

[4]) *Adnex* No. II.

[5]) *Adnex* No. III.

făcut lui, pe celea făcute nouă nu le-a iertat și, afară de noi, nu le poate iertà nimenea»[1]). Pe capul bietului Ladislau Pop, care petreceà în timpul acesta ascuns pe la prieteni în Miercurea și Sibiu, s'a pus un preț de 100 galbeni [2]). Voià să meargă la Viena și să caute scut la tronul împărătesc, însă totdeauna încercările erau împreunate cu primejdia vieții. La sfârșitul anului 1790 a încercat din nou, fiind însoțit și de generalul Stader. Baronul Iosika, prefectul județului Hunedoarei, a trimis înaintea lui 6 nobili cu 40 satrapi, cari l'au prins și l'au aruncat în temniță, de unde puteà fi eliberat numai iscălind următoarele condiții: 1) că nu va părăsì niciodată județul și nici nu va merge la Viena; 2) nu va lucrà și nici nu va scrie împotriva nobililor din județ; 3) va lua totdeauna parte la adunările județene. El însă a avut curajul de-a nu iscălì nici o condiție, preferând a rămâneà în întunericul înăbușitor al temniței.

Inchiderea lui a produs o consternare generală în sânul Românilor cari, în faptul acesta, vedeau renașterea vremilor abià trecute de asupriri și suferințe. Ion Para, neastâmpăratul vicar unit al Năsăudului și unul dintre cei mai însuflețiți și îndrăzneți luptători naționaliști ai Românilor ardeleni, a trimis unui prieten al său din Viena, în 28 Decemvrie, un memoriu redactat în numele întregului neam românesc din Ardeal, pentru a fi înaintat împăratului Leopold II. Memoriul, după ce enarează, pe scurt, povestea tristă a lui Ladislau Pop și după ce expune în cuvinte dureroase impresia produsă de alungarea din slujbă și închiderea lui, cere punerea lui în libertate și dreptul de a puteà merge la Viena. Incheie apoi cu trista constatare făcută de atâtea ori în decursul istoriei noastre, că Ungurii îl împiedică pe Ladislau Pop de-a merge la Viena, numai din ură națională și pentru că văd, că bărbatul acesta este învățat și cu minte și astfel va puteà desfășurà înaintea tronului împărătesc plângerile sale și ale națiunii române [3]).

[1]) «Megholt felséges József császár megbocsáthatott a mennyiben maga megvolt bántva, de a mi megbántodásunkat meg nem bocsáthatta és a megbántodott feleken kívül senki más meg nem bocsáthat.» *Protocolul adunărei județene din 4 Octomvrie 1790, punct* 13 în arhiva județului Hunedoarei.

[2]) *Adnex* No. IV.

[3]) «Non enim ex alia ratione ab ascensu praepeditur quam ex odio nationali et quia observant virum istum solide doctum et prudentem esse, qui possit sua et nationis afflictae gravamina majestati sacratissimae humillime exponere.» *Adnex* No. V.

Tot atunci a pornit judeţul Hunedoarei goana şi împotriva lui Iosif Meheşi, secretar la cancelaria aulică din Viena şi a cancelistului Aron Pop, fratele lui Ladislau. Adunarea din 25 Martie 1790 cere înlăturarea lor din oficiu din motivul, că s'au făcut suspecţi în ochii nemeşilor din judeţ ca turburători ai liniştei şi binelui public [1]). In 30 Aprilie guvernul ardelean scrie, la ordinul cancelariului, contele Carol Pálfi, comitelui Antoniu Iosika să stăruie pe lângă adunarea judeţeană să-şi revoace cererea şi asta cu atât mai ales, că dânsul, contele Páfli, nu ştie nimic despre vre-un amestec primejdios al lui Meheşi şi Aron Pop în afacerile judeţului. Zadarnic a fost şi sfatul acesta. Nobilii trimit, din adunarea ţinută în 2 Iunie al aceluiaş an, o nouă rugare, acum motivată, cerând scoaterea celor doi Români din slujbă. Motivele pe cari îşi întemeiau duşmănoasa lor cerere erau: 1) cancelaria aulică e un oficiu înalt. Funcţionarii de-acì trebuie să fie toţi din sânge vechiu nemeşesc. Meheşi fiind feciorul unui simplu popă valah din Cluj — Mănăştur — care a fost iobagul iezuiţilor, nu e potrivit pentru slujba înaltă pe care o ocupă; 2) Conducătorii revoluţiei din 1784 au fost preoţii. Meheşi e fecior de popă. Deci.....; 3) Horia şi Cloşca au fost în Viena la împăratul. Viena e oraş mare şi chiar nici un om mai învăţat nu-l poate aflà pe Impăratul fără călăuz şi cu atât mai ales nu l-au putut aflà aceştia. Au avut deci lipsă de cineva, care să-i călăuzească. Călăuzul le-a fost Meheşi, la care Românii ardeleni recurg ca la patriarhul lor. La urmă adunarea declară, că nu se va liniştì până când cei doi oameni primejdioşi nu vor fi scoşi din slujbă [2]).

Furia răzbunătoare a nemeşilor unguri din comitatul Hunedoarei n'a avut deocamdată nici un rezultat. Meheşi şi Aron Pop şi-au păstrat slujbele spre binele neamului, din sânul căruia făceau parte.

---

[1]) «Minthogy udvari cancellarian levö secretarius Méhesi és Pap Aron cancellista ezen nemes vármegye gyülése elött a közcsendességre és boldogságra nézve gyanusokká tették magokat, végeztetik, hogy ezeknek elküldettetését az egyesült Méltóságos udvari cancellariatól föcancellarius ö exceletiájától kérettessék.» *Protocolul adunărei judeţene*, p. 30, punct 29, în Archiva judeţului Hunedoarei.

[2]) *Adnex* No. VI.

II.
ACTIVITATEA POLITICĂ A ROMÂNILOR ARDELENI IN ANUL 1790

Revocatio ordinationum i-a atins mai dureros pe Românii ardeleni. Cu cât erà mai mare satisfacţia celor trei naţiuni unite, Unguri, Săcui şi Saşi, cu atât erà mai adâncă amărăciunea, pe care o simţià poporul nostru văzându-se aruncat din nou în umilita stare veche. Sigur, glasul clopotelor din micile şi modestele bisericuţe româneşti de lemn din munţii şi văile Ardealului n'a răsunat niciodată atât de jalnic la moartea unui domnitor străin ca în primăvara posomorîtă a anului 1790, vestind «jalnica săvârşire şi mutarea preamilostivului împăratului nostru Iosif II din lumea aceasta trecătoare la cele veşnice». [1]) Starea desperată a neamului nostru o descrie scurt, în fraze nervoase, Ioan Para, în scrisoarea din 28 Dec. 1790: «*Clerus enim absque omni subsistentia manet, natio opressa jacet, nobiles Valachi ab officiis excluduntur, nemo est qui subcurrat*» [2]).

In împrejurările acelea ne-a mai rămas o singură nădejde: dreptatea împărătească, şi un singur mijloc de mântuire: ridicarea Românilor în şirul celorlalte naţiuni recunoscute de legile ţării şi declararea confesiunii ortodoxe de confesiune «receptă». In numele acestui ideal s'a început îndată după moartea lui Iosif II marea luptă, care fără îndoială, formează unul din cele mai însemnate momente ale istoriei noastre politice. Ea a fost prima manifestare unitară a conştiinţei noastre naţionale. Pornirea unei acţiuni generale politice, la care să participe toate elementele capabile de luptă ale societăţii româneşti erà nespus de grea, pentrucă nu aveam atunci aproape nici unul din mijloacele de propagandă întinsă, pe care le avem azi. Aveam însă, în schimb, câţiva bărbaţi de-o energie şi îndrăzneală uimitoare şi, mai ales, bărbaţi cu o puternică dragoste de neam şi cu un superior spirit de jertfă.

[1]) Circulara episcopului Gherasim Adamovici din 22 Martie 1790. Dr. Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă şi istorie*, I, Sibiu 1889, p. 161.
[2]) *Adnex* No. V.

Urzitorul acelei mari mişcări de emancipare pare a fi fost vicarul unit al Năsăudului Ioan Para. Om de-o nebănuită isteţime, stăpân pe-o cultură temeinică câştigată în centrul monarhiei, Viena, unde a fost elev al institutului Sf. Barbara, având legături cu toţi fruntaşii români ai timpului şi cu câţiva dintre străinii cu influenţă asupra conducerii afacerilor statului, fire îndrăzneaţă şi neastâmpărată, Ioan Para a început, după urcarea pe tron a lui Leopold II, o stăruitoare şi energică muncă de agitaţie politică între contemporanii săi. Scopul lui erà să trezească într'înşii conştiinţa naţională şi, mai ales, conştiinţa drepturilor naţionale, îndemnându-i să ceară declararea naţiunii române de naţiunea a patra a Ardealului. Acelaş lucru îl făceà, în judeţul Hunedoarei, Ladislau Pop, înainte de-a fi silit să se refugieze de frica nobililor unguri, între cari îşi simţià primejduită vieaţa.

Activtiatea lor nu a putut rămâneà neobservată de aceia, cari aveau cel mai mare interes să rămânem *o natio tolerata propter regni emolumentum*. Congregaţia judeţului Alba-inferioară aduce în 25 Martie 1790, la cunoştinţa episcopului Gherasim Adamovici, că preoţii români fac pregătiri pentru o acţiune politică. Acesta cere, peste câteva zile, sfatul guvernului, care răspunde că trebuiesc aşteptate ordinele Curţii vieneze [1]). Nemeşii ardeleni au început a fi, văzând pregătirile clerului român, înfioraţi de spectrul revoluţiei lui Horia, a cărei amintire erà încă atât de proaspătă. Preotul Ioan Crişan, care încasa taxele sidoxiale, fiind bănuit, că adună bani pentru o nouă răscoală, a fost aruncat în temniţă. Aceeaşi soartă au avut-o alţi trei preoţi, cari adunându-se la patul unui bolnav, au fost bănuiţi că fac planuri de revoltă [2]). Ladislau Pop a primit, în Aprilie dela prefectul judeţului Hunedoara, Antoniu Iosika, porunca aspră de-a întrerupe legăturile suspecte cu preoţii români şi de-a nu da acestora sfaturi rele [3]). La sfârşitul lui Maiu,

---

[1]) I. Lupaş, *Contribuţii la istoria Românilor ardeleni* în Analele Acad. române. Memoriile Secţiunei istorice 1914—15, p. 670—7 No. 24 şi p. 679 No. 26—7.

[2]) *Ibidem* p. 680—1, No. 29—30.

[3]) Pap Ladislaum severe monitum esse ut semet a suspecta conversatione cum popis Valachis abstineret et a dando Valachis mala consilia, significat administratori D. Antonius Josika. *Index protocolli officiolatus inclyti comitatus Hunyad cum Zarand uniti de anno* 1790, *mensis Aprilis* în archiva comitatului Hunedoara.

vlădica unit al Blajului a mers, la porunca guvernului ardelean, în Sibiu. Aici guvernorul i-a adus la cunoștință că Para îi îndeamnă pe preoți și mireni să ceară dela dieta viitoare a țării primirea Românilor în șirul celor trei națiuni privilegiate. Vlădica se grăbește a-l sfătuì pe Para să nu se ocupe de afaceri de aceste lumești, ci, dacă voiește cu orice preț să se amestece în trebile publice, să se mărginească numai la cele, care privesc preoțimea [1]).

După opreliștea aceasta Para s'a adresat episcopului, rugându-l să se pună dânsul în fruntea mișcării de emancipare din robia seculară a poporului său credincios și, ca unul care are vot în dieta țării, să arăte staturilor ardelene plângerile acestuia. Răspunsul lui Bob a fost negativ. Cauzele acestei atitudini rezervate au fost, de-o parte caracterul blând și temperamentul puțin răsboinic al lui, și, de altă parte, având legături strânse cu factorii conducători ai țării, cunoșteà înainte rezultatul unei astfel de mișcări. Apoi guvernatorul Banfi însuși i-a interzis orice amestec în afacerile politice ale națiunii și, în sfârșit, Bob nu aveà nici îndrăzneala, nici avântul răsboinic, nici energia, și mai ales, nu aveà sufletul clocotitor al marelui său înaintaș, Inocențiu Micu Klein. Și nu aveà nici însușirea aceea, de multe ori atât de prețioasă și importantă, de-a ști ascultà de sfaturile luminate ale altora. Aproape pe toți oamenii de valoare, pe cei cu o superioară cultură intelectuală i-a îndepărtat din jurul său. Unicul lui sfetnic îi erà o rudă, Timariu, din care a făcut apoi vicar al Hațegului. Astfel nici chiar vremile acele mari n'au putut face din el om mare; pentrucă mărimea nu se măsoară numai după suma fundațiilor, ci și după suma aceea imponderabilă de energie, de avânt și de idealism, cu care contribui la îmbogățirea sufletului unui popor și cu deosebire după *asta*...

In 14 Iulie al aceluiaș an, Ioan Para, împreună cu vicarul unit al Făgărașului, Ioan Halmaghi și cu protopopul unit al Sibiului, Ciril Țopa, trimit episcopului Bob o petiție iscălită numai de cei doi dintâi pentru a fi trimisă, prin guvernul ardelean, împăratului. In petiția aceasta dânșii cer să li se dea

---

[1]) *Adnex* No. VII.

voie a trimite, afară de episcopul unit, și alți deputați cu drept de vot la dieta ardeleană, cari să reprezinte interesele poporului român, desvăluind în fața dietei multele suferințe ale lui și solicitând mijloacele potrivite de îndreptare [1]). După o așteptare de șapte zile, neprimind nici un răspuns dela vlădica Bob, Para trimite, în 21 Iulie, din Sibiu, petiția direct guvernului ardelean, rugându-l ca, luând în considerare scurțimea timpului, să nu aștepte intervenția episcopului, ci să o înainteze tronului împărătesc. Petiției îi este adnexată o nouă rugare iscălită numai de Ioan Para, în care acesta expune demersurile făcute pe lângă vlădica și cere din nou admiterea mai multor deputați români la dieta, în care neamul nostru erà reprezentat numai prin arhiereul bisericii unite [2]).

Răspunsul guvernului a venit a doua zi. In 22 Iulie cancelariul David Székely și secretarul David Vajna scriu episcopului Bob, că petiția lui Para și Halmaghi este contrară legilor și astfel nu poate fi trimisă împăratului. Tot odată îl roagă să stăruie, ca aceștia să și-o revoace și dacă au plângeri întemeiate și care se țin de competența dietei să și le prezinte prin episcopul lor [3]). Aceeaș poruncă pare a fi primit-o cu câteva săptămâni înainte și Gherasim Adamovici, care a trimis în 26 Iunie, protopopilor săi, o circulară, sfătuindu-i să îndemne preoțimea să nu-și înainteze cererile direct la dietă, ci să le trimită episcopului, care va face, în interesul ei, tot ce-i va stà în putință. Este interesant, pentru cunoașterea stării de spirit a nemeșilor unguri, din acel timp, că circulara aceasta inofensivă și loială a vlădicului neunit, li s'a părut a fi un primejdios instrument de agitație în mâna preoțimei și astfel s'au grăbit a-l denunțà, din diferite părți, pe vlădica la guvernul ardelean, încât acesta a fost silit să intervină, explicând celor cuprinși de spaimă rostul adevărat al ei [4]). Ca să poată lucrà cu mai mult succes pentru rezolvirea favorabilă a postulatelor clerului și poporului său credincios, Adamovici roagă factorii competenți să-l cheme și pe dânsul ca *regalist* la viitoarea

[1]) *Adnex* No. VIII.
[2]) *Adnex* No. IX.
[3]) *Adnex* No. X.
[4]) I. Lupaş, l. cit. p. 682, No. 32—4.

dietă ardeleană, însă dorința aceasta atât de îndreptățită și atât de firească nu i-a fost împlinită[1]).

In urma scrisorii din 22 Iulie a guvernului și probabil că și în urma energicei denunțări trimise de clerul unit guvernului contra lui Bob, în care i se aduc mai multe acuzații cuprinse în 7 puncte, și care i-au fost comunicate de guvernorul Gh. Banfi, și vlădicului în 9 Septemvrie 1790[2]), a intrat dânsul în acțiune. Planul lui erà convocarea unui sinod preoțesc la Blaj, în care preoțimea din tot cuprinsul eparhiei să aibă prilej a-și descoperì nemulțumirile și a discutà mijloacele pe cari le credeà potrivite a-i îndreptà soarta. Guvernul n'a încuviințat ținerea sinodului, spunând, în rezoluțiunea sa din 27 Septemvrie, că nu permit împrejurările și că pentru cunoașterea pângerilor clerului e suficient dacă episcopul trimite o circulară tuturor vicarilor și protopopilor invitându-i să-și spună plângerile în scris. Atitudinea preoțimei neunite față de circulara din 26 Iunie a arhiereului lor, nu o cunoaștem. Preoțimea unită, condusă de Ioan Para, nu aveà nici o încredere în Bob și astfel a luat hotărîrea surprinzătoare de a nu răspunde la invitarea lui[3]).

După nesuccesul avut cu petiția trimisă lui Bob, iar mai târziu guvernului, pentru a fi înaintată împăratului, Ioan Para voià să meargă însuș la Viena. Credeà că Leopold II, fiind tocmai la începutul stăpânirei sale, când domnitorii sunt de obiceiu mai binevoitori și fiindcă chiar atunci se purtà răsboiul cu Turcii, va puteà aprecià după cuviință jertfele aduse de Români pentru fericirea patriei și multul sânge vărsat pentru gloria tronului împărătesc[4]). In 10 Octomvrie 1790, Para cere dela

[1]) *Ibidem* p. 689—91, No. 40—1.

[2]) Copie în bibl. archid. din Blaj. Scrisoarea guvernorului Banfi adresată din acest prilej lui Bob e următoarea: «Illme ac Rme Dne Episcope! Contextus isthic in originali acclusae delationis uberius pandit in eadem contra Illtem Vram adducantur quaerimoniarum puncta. Equidem credere vix possum ea, prout exponuntur, a viro in eppali dignitate constituto vel admitti multo minus committi posse. Cum interim pro ferendo remedio delata sint eidem Illtati Vrae in finem illum, duxi esse communicanda ut honori suo consulere atque ea quae ad sedandam cleri sui atque populi mentem conferre videbuntur opportuna media adhibere possit, ne quaerelae eiusmodi ulterius prorumpendo et Illtati Vrae et altioribus instantiis ingratas molestias facessant. Qui in reliquo etc. Cibinii 97 bris 1790 G. Banfi».

[3]) *Adnex* No. XI.

[4]) «Neque enim nunquam opportunius tempus pro consequendis gratiis et favoribus esse potest quam dum primitiae imperii celebrantur, quo semper benigniores

Bob permisiune şi binecuvântare arhierească pentru a puteà călători cât mai curând la Viena. Ştiind că vlădicului nu-i convine amestecul preoţilor în afacerile politice, în scrisoarea sa spune, că motivele acestei călătorii sunt multele mizerii ale preoţimei din vicariatul pe care-l conduceà. Ca locţiitor pentru timpul cât va petrece în Viena lasă pe protopopul Vasile Nemeş [1]). Răspunsul din 16 Octomvrie al vlădicului a fost şi acum negativ, oprindu-l pe Para nu numai de a merge la Viena, ci şi de a petrece afară din vicariat când nu o pretind interesele preoţimei [2]). Atitudinea lui Bob a produs o adâncă mâhnire în sufletul acelui harnic şi distins preot. Intr'o scrisoare, adresată în 23 Octomvrie episcopului Orăzii-mari, Ignatie Darabant, zice: «*Nu m-am putut stăpâni să nu vă scriu ce mi-a răspuns vlădica la petiţia mea, în care ceream permisiunea de-a merge la Viena. Clerul nădăjduià, că dacă Sfinţia Sa nu vrea să lupte pentru dânsul, cel puţin nu-i va împiedicà pe aceia dintre preoţi, cari voiesc să lucreze*»[3]).

După răspunsul nefavorabil al episcopului, Para s'a adresat comandantului Rall, un bun prieten al Românilor, cerând dela el «*litterae passuales*» pentru a puteà face călătoria, de care legà atâtea nădejdi. O nouă încercare împreunată cu o nouă desiluzie. Baronul Rall i-a răspuns să se mulţumească cu rezolvirea pe care a dat-o acestei chestiuni episcopul Bob [4]).

Incercările aceste zadarnice n'au fost în stare a stinge entuziasmul şi idealismul lui Para. Văzând că Bob nu îndrăzneşte a reprezentà în dieta ţării *întreagă* naţiunea română din Ardeal; că alţi deputaţi români nu sunt admişi în şirul deputaţilor, din

---

et tenerrimi principes esse solent; neque commodior accasio exponendi merita nostrorum quam tempore belli, quo vividae aduc sunt ideae gregiae comportationis eorundem in animis superiorum.» *Scrisoarea din* 10 *Octomvrie* 1790 *a lui Para către Bob*. (Copie în arhiva episcopiei unite din Oradea-Mare, No. 270).

[1]) *Scrisoarea* citată în nota precedentă.

[2]) «Litteras fraternitatis Vestrae de 10 cur. ad me datas paterno accepi animo et affectu, ad quos respondeo me non posse facultare fraternitatem Vestram tamquam personam in officio constitutam extra provinciam exire quinnimo neque in provincia multum a suo districtu abesse nisi publica cleri negotia id exigant. In reliquo fraternitati Vestrae addictus episcopus Ioannes. Die 16 Octobris 1790.» (Copie ibidem).

[3]) *Adnex* No. XI.

[4]) «Supplicans relegatur ad resolutionem episcopalem cui se conformare debebit; consequenter passuales litterae Viennam ascendendi denegantur.» (Copie în arhiva episcopiei unite din Oradea-Mare, No. 270).

cari se compuneà această dietă; că nici Bob, nici autoritățile militare nu-l lasă să meargă la tronul împărătesc, Para trimite împăratului o petiție în numele tuturor românilor, cerând congres național. «Noi Românii, cari prin numărul nostru le întrecem pe toate celelalte neamuri ale acestui mare principat ardelean» — începe petiția — «și cari, prin urmare, le întrecem și prin prestarea și suportarea greutăților publice, fiind parte militari de graniță, parte nobili, parte libertini cari ne avem moșia noastră, parte coloni pe moșiile domnilor de pământ, când i-am rugat pe arhiereii noștri, și cu deosebire pe cel din Făgăraș, Ioan Bob, să prezinte, împreună cu deputații pe cari îi vom mai aveà, dietei viitoare, plângerile noastre (care sub stăpânirea Augustei și glorioasei Case de Austria au fost mult ușurate, iar în timpul din urmă, sub domnia divului și prea dreptului nostru împărat, marele Iosif II, au dispărut cu desăvârșire și cari acum au devenit iarăș foarte multe și grele) ne-a răspuns că nu o poate face fiindu-i interzis din partea guvernorului orice amestec în afacerile noastre naționale, cum se vede și din copia scrisorii trimise vicarului dela Rodna, Ioan Para [1]). Văzând atitudinea arhiereului, am trimis guvernului o petiție pentru a fi înaintată Majestății Voastre, în care ceream admiterea mai multor deputați români la dieta ardeleană. Răspunsul guvernului îl adnexăm în copie. Dacă episcopul, în urma acestui răspuns, va refuză prezentarea plângerilor noastre naționale, mărginindu-se numai la acele ale preoțimei, noi vom fi aduși în imposibilitatea de-a ne puteà manifestà nemulțumirile. Fiind însă aceste foarte grele, rugăm prea umilit, din genunchi, pe Majestatea Voastră, să ne îngăduiți și nouă ținerea unui congres național după analogia congreselor națiunii ilirice, cu participarea arhiereilor noștri, a reprezentanților clerului unit și neunit, sub conducerea unui individ de națiune germană desemnat de Majestatea Voastră, pentru a puteà da expresie cuvenită grelelor noastre plângeri» [2]).

Impăratul nu a îngăduit ținerea congresului, spunând că nu permit gravele împrejurări în care se află țara. Ca răspuns

[1]) Se adnexează copia scrisorii lui Bob reprodusă mai sus.
[2]) *Adnex* No. XII.

la rezoluţia aceasta împărătească, Para a înaintat, în numele întregei naţiuni, Curţii din Viena, o nouă petiţie de-o neobişnuită îndrăzneală şi sinceritate. Nu înţelegem — zice petiţia — care sunt împrejurările acelea atât de grave care numai pe noi, clerul român, ne împiedică dela ţinerea unui congres, căci dacă împrejurările acestea puţin favorabile congresului ar fi adevărate şi reale, i-ar oprì şi pe Unguri cum ne opresc pe noi. Vedem însă, că dela moartea augustului împărat de veşnică pomenire, Iosif II, aceştia ţin mereu congrese mariale [1]), auzim apoi că şi Naţiunea ilirică a ţinut, cu îngăduinţă preaînaltă, un congres naţional. Pentru ce, deci, ni se interzice numai nouă căutarea, pe căile şi cu mijloacele legale, a perfecţiunii şi fericirii? Deşì noi întrecem, în privinţa numerică, pe toate celelalte neamuri din acest principat, suntem totuş mai nefericiţi şi mai mizeri decât ele. Urmează apoi repeţirea cererei din petiţia anterioară [2]).

Sigur, niciodată n'au vorbit reprezentanţii neamului nostru atât de energic şi de respicat cu purtătorii coroanei împărăteşti, ca anul acesta de mari prefaceri sufleteşti. In cuvintele simple ale acestei petiţii pare că isbucneşte toată îndârjirea concentrată în fiinţa noastră în urma multelor nedreptăţi suferite cu răbdare de mucenic în cursul veacurilor. Impăratul a rămas însă, şi după noua petiţie, neînduplecat...

In acelaş an, înainte de deschiderea dietei ardelene, Ioan Para, împreună cu protopopul Petru Maior, celebrul autor al *Istoriei pentru începutul Românilor în Dacia*, compun şi iscălesc o importantă petiţie pentru a fi trimisă împăratului Leopold II. Petiţia aceasta are, din punctul de vedere al evoluţiei politicei noastre naţionale şi cu deosebire al evoluţiei conştiinţii noastre naţionale, o însemnătate covârşitoare. Deşì nu a fost înaintată niciodată Curţii împărăteşti, ea este totuş un clasic document al frământărilor şi luptelor noastre politice prin maturitatea ideilor şi argumentelor aduse în sprijinul acestor idei, pe care le cuprinde şi care străbat ca un fir roşu întreaga istorie a politicei româneşti ardelene.

Şi este importantă această petiţie şi din alt punct de vedere: în ea vedem manifestându-se pe teren politic un nou element

---

[1]) Adunările reuniunilor mariane.
[2]) *Adnex* No. XIII.

social: *ofițerimea*. Un exemplar al ei a fost iscălit de următorii ofițeri ai celor două regimente grănicerești române:

Abrahamus Kallyani
capitaneus in 1-ma Wall. pedestri legione

Petrus Lupp
Prim. Locumt. ex eadem legione

Nicolaus Remetei
Primus Locumtenens ex eadem legione

Ladislaus Moldovan
Locumtenens ex eadem legione

Simon Vitez nob. de Csög
vexifer ex eadem legione

Ioannes Igna
capellanus campestris in Inclyt. 1-ma Wall. legione

Ioannes Sincay
capitaneus ex 2-da Valachica pedestri legione

Basilius Pop
Primus locumtenens ex eadem legione

Athanasius Androny
locumtenens ex eadem legione

Necephorus Schorda
locumtenens ex eadem legione

Daniel Gallan
Vexifer ex eadem legione

Tyron Dragos
District. A. Carolinensis archidiaconus et 2-ae
legionis R. capell. graeci-ritus Unitorum.

Cuprinsul acestei petiții e următorul: Dreptatea pretinde, ca popoarele cari locuesc în aceeaș țară, sub acelaș stăpânitor, cari supoartă în mod legal aceleași sarcini publice și lucrează cu puteri unite pentru binele de obște, să fie și împártășiți de drepturi și privilegii egale. Noi însă, Românii, cari și prin vechimea originii noastre, și prin numărul nostru, prin urmare și prin suportarea sarcinilor publice, întrecem pe toate cele lalte națiuni ale acestui mare principat, dela introducerea constituției întemeiate pe egalitatea celor trei națiuni, deși am suportat mereu, cu statornicie și fidelitate toate greutățile care

ni s'au impus, n'am primit, în schimb, nici un beneficiu. Dimpotrivă, am fost declaraţi numai de toleraţi şi astfel am ajuns a nu mai nădăjduì recâştigarea vechei ferîciri pierdute şi egalitatea cu celelalte naţiuni decât după ce mila dumnezeiască a aşezat în fruntea acestei ţări înalta Casă de Austria. Casa de Austria ne-a dat şcoli, seminarii, fundaţii şi dotaţiuni pe seama episcopilor, ne-a dat diplome, rescripte şi rezoluţiuni privitoare la numirea Românilor în oficiile publice, astfel încât, sub domnia lui Iosif II, am fost puşi pe picior de egalitate cu naţiunile conlocuitoare. Dar, durere! Nu ştim cum s'a putut întâmplà, de marele nostru stăpânitor şi-a revocat ordinaţiunile privitoare la organizarea acestui principat, care păreau a contrazice legilor, prin decretul din 28 Ianuarie a. c., pe care l'aţi confirmat şi Maiestatea Voastră. Nu ştim şi nici nu voim să cercetăm cauzele acestor dispoziţiuni, deoarece noi suntem convinşi, că inima regelui e în mâna lui Dumnezeu şi că regele e dreapta Domnului. Suntem însă nevoiţi a mărturisì că, prin restituirea vechii constituţii, suntem lipsiţi nu numai de favorurile şi privilegiile primite, ci am ajuns în starea tristă de a fi consideraţi numai ca toleraţi. Deaceea Vă rugăm, Maiestate, ca, sau să confirmaţi ordinaţiunile gloriosului nostru împărat Iosif II, prin care ni s'au dat drepturi egale cu acele ale naţiunilor conlocuitoare sau, cu prilejul dietei viitoare, să fim declaraţi de naţiunea a patra a Ardealului. Şi asta să o faceţi din următoarele motive:

1. Românii (nu vorbim de cei din Maramureş, unde sunt foarte mulţi, nici de cei din Ungaria, cari locuiesc până la Tisa, nici de cei din Banat, cari formează câteva regimente grănicereşti) din acest mare principat formăm două regimente de miliţie grănicerească.

2. Mare parte din cavaleria săcuiască de graniţă este compusă din Români.

3. Trei părţi din miliţia regulată ardeleană e compusă din Români şi numai a patra parte din celelalte naţiuni;

4. Soldaţii români, atât grănicerii, cât şi cei din armata regulată, au luptat cu credinţă şi eroism şi şi-au vărsat sângele pentru fericirea ţării, mai înainte în răsboiul contra Prusiei iar acum contra Turciei.

5. Noi plătim darea cea mai multă și suportăm cea mai mare parte a sarcinilor publice.

6. Totdeauna am fost credincioși Casei de Austria și suntem gata oricând a ne vărsà sângele pentru gloria ei.

7. Credem că nici staturile ardelene nu vor aveà nimic împotriva cererii noastre atât de drepte și cu temeiuri atât de adânci în însuș dreptul natural și asta cu atât mai mult că în vremile vechi și noui eram puși pe picior de egalitate cu cele. lalte națiuni [1]. Credem că nu va fi nime, între reprezentanții celor trei națiuni, cu inima atât de împietrită, ca să nu vadă că prin recunoașterea națiunii române de națiunea a patra a Ardealului va reinvià iubirea reciprocă dintre locuitorii acestei țări, care s'a recit mult: vor dispăreà ura și neînțelegerile și se va sălășluì între noi pacea și liniștea, care sunt temelia Statului.

Și apoi, încă un cuvânt, Maiestate! Chiar dacă n'am fi cei mai vechi locuitori ai țării și dacă n'am fi avut odinioară drepturi egale cu celelalte națiuni, din motivul că noi formăm cea mai mare parte a miliției regulate și de graniță și că noi suportăm cea mai mare parte a sarcinilor publice, Vă rugăm să ne declarați de națiunea a patra a Ardealului [2]).

Ambele exemplare ale acestei petiții, atât cel iscălit de Petru Maior și Ioan Para, cât și cel iscălit de ofițerii din cele două regimente grănicerești, au fost trimise episcopului Ignatie Darabant pentru a le înaintà Curții din Viena. După ce Ioan Bob, din motivele arătate mai sus, nu voià să se ocupe de plângerile grele ale poporului său credincios și nu vioà să se pună în fruntea mișcării de emancipare pornite cu atâta îndrăzneală de câțiva dintre clericii luminați ai săi, aceștia și-au îndreptat privirile spre tronul arhieresc al Orăzii-mari. Oradea-mare, deși nu aveà institutele de cultură națională ale Blajului, devenise în vremile acelea, prin spiritul luminat al arhiereilor ei, centrul spre care gravitau toți fruntașii vieții publice românești. Inițiatorii mișcării din 1790—92 au aflat în Ignatie Darabant, un puternic sprijinitor și sfătuitor, cum au aflat, în el, și în succesorul său Vulcan și cei trei mari dascăli Samoil Klein, Gheorghe Șincai și Petru Maior.

---

[1]) Pentru dovedirea acestei afirmații autorii citează câteva documente istorice.
[2]) *Adnex* No. XVI.

Ioan Para, crezând că împăratul Leopold va trimite petiţia dietei ardelene şi că, prin urmare, soarta poporului românesc va atârnà dela hotărîrile pe care le vor luà reprezentanţii celor trei naţiuni, s'a pus în legătură cu baronul Rall, un tovarăş în francmasonerie al oculistului Ioan Molnar, care erà, în calitate de comisar împărătesc, însărcinat cu conducerea dietei şi astfel sprijinul său ne puteà aduce mult folos. Intr'o scrisoare din 30 Decemvrie 1790, Para îi comunică cuprinsul petiţiei, rugându-l să sprijinească cererile îndreptăţite ale Românilor şi, cu deosebire, să stăruie ca aceştia să fie recunoscuţi de naţiunea a patra a Ardealului. Tot atunci a cerut şi sprijinul consilierului guvernial Martonfi.

Baronul Rall răspunde în 12 Ianuarie 1791. Răspunsul lui este scris cu multă bunăvoinţă şi sinceritate. In el îi spune lui Para, că dela împărat n'a sosit încă nici o îndrumare privitoare la petiţie; că a discutat chestiunea română şi cu vlădica Bob şi că va da tot sprijinul pentru a scoate poporul românesc — pe care îl numeşte *semper mihi carus populus* — din starea umilită în care l-a aruncat soarta şi mai ales pentru a fi numiţi mai mulţi Români în oficii publice. Ii spune apoi, că Românii vor fi cu greu recunoscuţi de naţiunea a patra a Ardealului, pentrucă se vor opune staturile ardelene, cari ţin cu tărie la diploma a doua leopoldină. Răspunsul lui Martonfi este scurt; ajutor şi sprijin promite însă şi el.

Intr'o scrisoare adresată clericului vienez, Ioan Cosma, Para scrie privitor la răspunsurile acestora: «*De primi sinceritate plenarie sum convictus, nam ubi potuit juvare semper astitit. De secundi cum sit Hungarus imo Siculus dubito, num ex corde suam operam spondeat; sufficit quod huic cuncta nostra minime aperuimus...*

Frumoasa petiţie n'a ajuns niciodată să fie discutată în dieta ardeleană. Acolo aveà să se discute în curând o altă petiţie, o *repraesentatio*, care nu erà a lui Para şi Petru Maior, nici a ofiţerilor celor două regimente grănicereşti, ci a neamului întreg: SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM.

III.

SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM

Actul ce mai important al acestei mari mişcări de emancipare naţională, important prin cuprinsul său, prin ideile sale, prin soarta sa, prin multele sale urmări, dar cu deosebire prin covârşitoarea influenţă pe care a avut-o asupra evoluţiei politicei româneşti, este *Supplex Libellus Valachorum.*

Autorul acestei petiţii a fost Iosif Meheşi, feciorul preotului românesc unit din Cluj-Mănăştur, care, sub stăpânirea lui Iosif II, a ajuns secretar la cancelaria ungaro-transilvană din Viena, iar după ce cancelaria ungară a fost despărţită de cea ardeleană, consilier la aceasta din urmă. Lui îi este atribuit Supplex Libellus şi din partea unui mare contemporan, în stare a cunoaşte lucrurile exact, Gheorghe Şincai, care în *Cronica* sa, la anul 1653, zice: «*Drept aceea bine a scris răposatul prealuminatul domnul sfetnic de Curte Iosif Mehesi în Instanţia Românilor cea în anul 1791 dată împăratului Leopold*». Ajutor la alcătuirea petiţiei va fi primit, sigur, şi dela Ioan Molnar, neastâmpăratul polihistor, care pe lângă specialitatea sa, oculistica, s'a ocupat cu filologia — a tipărit o gramatică a limbii române în nemţeşte (*Deutsch-walachische Sprachlehre*) — cu cultura albinelor, publicând la 1808, în Sibiu, un «*Povăţuitor cu praxis către sporirea stupilor*», cu literatura bisericească, tipărind pe cheltuiala sa *Mineiul* şi care petreceà pe timpul acesta în Viena, unde şi-a făcut şi studiile şi de unde îl vedem trimiţând, în vara anului 1791, «închinăciuni» vlădicului Ignatie Darabant[1]). Ii va fi ajutat cu sfatul şi îndemnul Ignatie Darabant însuş, care asemenea petreceà în Viena în primele luni ale anului 1791, apoi Ioan Cosma şi Aron Pop, cari s'au interesat mult de soarta petiţiei şi nu va fi lipsit, în ce priveşte lămurirea părţii istorice, nici concursul învăţatului şi harnicului călugăr blăjan Samoil Micu Klein[2]).

---

[1]) *Adnex* No. XX. Asupra lui Molnar cfr. N. Iorga, Istoria literaturei române în secolul XVIII, II, Bucureşti 1901, passim.

[2]) cfr. N. Iorga, *o. cit.* II, 262.

Supplex Libellus Valachorum cuprinde formularea temeinică şi erudită, sprijinită de toate dovezile puternice, istorice şi juridice, care se puteau invocà atunci, a postulatelor noastre naţionale. Fiind fătul generaţiunii dela sfârşitul veacului al XVIII-lea, argumentarea petiţiei are, alăturea de însuşirile bune, toate slăbiciunile, care caracterisează activitatea entuziaştilor şi însufleţiţilor părinţi ai redeşteptării noastre culturale. Autorii după ce dovedesc, că neamul nostru e de origine romană, că se află în Dacia din timpurile lui Traian, că după căderea lui Gelu «a dat mâna» cu Ungurii alegându-şi un duce comun, pe Tuhutum, vreau să arate continuitatea drepturilor noastre politice şi bisericeşti, cari şi dacă au fost, în parte, pierdute, aceasta nu s'a întâmplat în urma unor legi publice, ci în urma vitregimii timpurilor. «Nu venetică, ci antică, cu mult mai antică decât toate celelalte, e naţiunea română din Transilvania» — zic autorii. «Nu a căutat, nici nu caută ea răsturnarea principatului, ci mai mult reîntregirea aceluia, căutând să fie restituită în drepturile cetăţeneşti şi politice pe cari i le-a răpit nu vreo lege oarecare, ci răutatea vremilor. Prin restituirea aceasta nu se va face nici un prejudiciu celorlalte trei naţiuni sau privilegiilor, imunităţilor şi prerogativelor lor, fiindcă prin restituire, naţiunea română nu va căpătà altceva decât ceeace a avut mai înainte şi ce numai prin injuria timpurilor a pierdut; nici nu va fi de lipsă a întemeià pentru naţiunea suplicantă a *patra naţionalitate*, după ce ea dejà de mai multe secole constituie, imediat după maghiari a *doua naţiune* regnicolară»[1]).

Postulatele, a căror realizare credeau, că va ridicà neamul nostru din starea umilită, în care l-a aruncat ura şi nedreptatea erau: 1. Numirile odioase şi pline de înjosire: *toleraţi*, *admişi*, *neprimiţi între staturi* şi altele de acestea, care s'au dat naţiunii române fără nici un drept şi dreptate, să se şteargă, şi naţiunea română, astfel renăscută, să fie aşezată în folosinţa tuturor drepturilor civile şi politice. 2. Naţiunii române să i se restitue între naţiunile ţării, locul pe care l'a avut. 3. Clerul român, fără deosebire de confesiune, asemenea nobilimea şi ţărănimea

---

[1]) Citatele sunt luate din traducerea bună a păr. dr. Elie Dăianu, *Supplex Libellus Valachorum*, 1791, *Text original şi traducere.* Sibiu 1901.

să se împărtăşească de aceleaşi beneficii ca şi clerul, nobilimea şi ţărănimea naţiunilor «unite» (Unguri, Săcui şi Saşi). 4. «In judeţe, scaune (sedes) şi districte, cu ocaziunea alegerilor funcţionarilor publici şi a deputaţilor, asemenea cu prilejul restauraţiunilor şi promoţiunilor dela dicasteriile aulice şi provinciale să se observe o consideraţie în număr proporţionat, faţă cu persoanele ce ar fi de aplicat din naţiunea română». 5. «Judeţele, scaunele, districtele şi comunităţile orăşeneşti, în care Românii întrec pe celelalte naţiuni, să-şi aibă numirea şi dela Români; acelea însă în care celelalte naţiuni sunt mai numeroase, să-şi aibă numirea dela ele, ori apoi să aibă numire mixtă hungarico-valachică, saxonică-valachică, ori apoi, în urmă, ştergând cu totul numirea luată dela una sau altă naţiune, atât comitatele cât şi scaunele şi districtele să-şi ţină numirea cea purtată până acì după râuri, cetăţi şi să se declare, că toţi locuitorii principatului, fără nici o deosebire de naţiune ori religiune, să se bucure, fiecare după starea şi condiţiunea sa, de aceleaşi libertăţi şi beneficii şi că trebuie să supoarte, în măsura puterilor sale, aceleaşi sarcini».

La sfârşit, autorii invoacă un nou argument în sprijinul postulatelor lor. «Şi fiindcă naţiunea suplicantă — zic dânşii — dejà la anul 1761 numărà, conform conscripţiunii făcute atunci, în toate cercurile şi locurile (afară de districtul Braşovului), peste 547 de mii de indivizi şi dacă Românii din districtul Braşovului i-am socotì, pentru timpul acela, numai cu 13 mii, atunci naţiunea aceasta constà din 560.000; toate celelalte naţiuni însă împreună, socotind aici şi pe Românii cari, părăsindu-şi religiunea, au trecut la altele, conform conscripţiei făcute la anul 1766, nu numărau mai mult de 392.000 şi câteva sute de indivizi; de acì se poate conclude că partea principală, poate un întreg milion, a populaţiei de azi din Transilvania, care constă după conscripţia dela 1787 din un milion trei sute de mii de oameni, se compune din membrii naţiunii suplicante».

«Fiindcă, pe lângă aceea, două întregi regimente de graniţă din principat şi aproape două treimi ale celor trei regimente campestre şi mai mult decât o treime din regimentul săcuesc de călăreţi se compune din indivizii naţiunii suplicante şi în

general, naţiunea suplicantă, în proporţiunea numărului său mai mare, susţine şi sarcinile publice ale provinciei în cantitate mai mare decât toate celelalte naţiuni împreună — se încrede această naţiune în bunăvoinţa părintească a Maiestăţii Voastre, că cererile sale foarte juste şi din aceste consideraţiuni, vor dobândi doritul rezultat, cu deosebire fiindcă numai dela autoritatea supremă a Maiestăţii Voastre atârnă restituirea drepturilor sale politice, din cari nu prin lege, ci numai prin trista fatalitate a fost scoasă».

Suplicanţii temându-se că, trimiţând Leopold II petiţia la dieta ardeleană, membrii aceleia «referindu-se la obiceiul contrar cererilor naţiunii» sau neavând «cunoştinţă corespunzătoare despre drepturile societăţii», necercetând istoria patriei şi înţelesul legilor şi astfel neputând înţelege dreptatea acelor cereri, sau, în sfârşit, fiind conduşi şi de ură contra neamului şi legii româneşti, vor încercà să împiedice realizarea lor, cer ca împăratul să permită naţiunii ţinerea unei conferinţe naţionale. Rostul conferinţei ar fi alegerea şi provederea cu instrucţiile necesare a câtorva deputaţi «cari oriunde ar fi de lipsă să reprezinte şi să apere cauza naţiunii şi dacă acestei cauze, cu toată dreptatea ei, i s'ar pune piedici, să arate toate plângerile naţiunii împilate şi redactându-le în scris să le propună spre milostivă vindecare Maiestăţii Voastre sacratissime».

Petiţia este iscălită de «*clerul, nobilimea şi cetăţenii întregii naţiuni române din Transilvania*» (clerus, nobilitaris civicusque status universae nationis in Transilvania Valachicae).

Supplex Libellus Valachorum l'a trimis Curţii împărăteşti prin postă, din Buda, episcopul unit al Orăzii-mari, Ignatie Darabant[1]).

Mulţi, mai ales aceia dintre Români, cari petreceau în Viena, legau mari nădejdi de Supplex Libellus Valachorum. Aceştia credeau că împăratul va face dreptate şi va da şi celui mai numeros popor al Ardealului, pe care se întemeià fericirea şi bună-starea ţării, libertăţile şi drepturile, de cari aveà lipsă, pentru a puteà trăì o vieaţă naţională conştientă. Cancelistul

[1]) *Adnex* No. XXII.

Aron Pop scrie în 11 Maiu 1791 episcopului Darabant: «nu lipsește alta nimic fără numai bună unire, învoire și înțelegere să fie între Măriile Sale Vlădicii din Ardeal și între neam, precum nu am nici o îndoială că doară nu va fi... *și așà nădăjduim, că vom dobândì dreptatea cea pierdută și dorita bucurie*»[1]. Credeau bieții Români că împăratul, din înălțimea tronului său, unde nu străbat patimile vieții și unde, prin urmare, stăpânește cel mai senin simț de dreptate, va înțelege durerea și suferințele lor și că mila lui se va revărsà binefăcătoare asupra unui neam coborîtor din legionarii romani, care și-a vărsat sângele cu o dărnicie nebună pentru gloria casei imperiale și și-a istovit toate puterile purtând pe umerii săi sarcina grea a contribuțiilor de tot felul. Credeau, că îndreptățirea postulatelor lor atât de firești, atât de logice și atât de dovedite e limpede ca lumina zilei și, deci, nu-și puteau închipui ca inima milostivă a înălțatului împărat să rămână rece și nesimțitoare la strigătul lor disperat de supuși umiliți și credincioși. Și a fost, fără îndoială, o mare nenorocire, că în urma istețimii și șireteniei Curții vieneze, încrederea aceasta oarbă și absolut nemotivată în dreptatea împărătească a continuat a fi și după aceea un element constitutiv al politicii Românilor ardeleni[2].

Supplex Libellus a ajuns, nefiind împăratul în Viena, în mânile arhiducelui Francisc, care l'a dat prezidentului cancelariei aulice transilvane spre studiare. Acesta și-a expus părerile privitor la întreg cuprinsul petiției în raportul din 1 Aprilie 1791. Recunoaște că Românii sunt cei mai vechi locuitori ai Ardealului; fiind însă învinși cu arma de Maghiari, au fost siliți să se supună voinții învingătorilor. Astfel ei n'au avut niciodată drepturi egale cu celelalte trei națiuni ale țării, ceeace se dovedește pe deplin din paragrafii *Approbatae*-lor și din uzul secular. Deșì nu au, conform constituției ardelene, nici un temeiu pentru a cere să fie puși pe picior de egalitate cu națiunile recepte neavând un teritoriu deosebit, nici privilegii,

[1]) *Adnex* No. XXI.

[2]) Vezi și justele aprecieri ale d-lui Dr. Silviu Dragomir din articolul *Curtea din Viena și mișcarea Românilor din Ardeal în anii* 1791—1792 *în Transilvania*, XLV, p. 7—12.

trebuie, totuş, să li se asigure existența civică și libertatea religioasă prin legi și ordinațiuni.

Românii se bucură — zice contele Teleki — potrivit stării lor, de drepturi egale cu ceilalți locuitori ai țării: pot aveà moșii, pot fi numiți în funcțiuni publice și, după merit, ridicați în rândurile nobilimii, cum dovedesc și pildele amintite în petiția lor. Drepturile acestea au fost confirmate și de art. VI din 1744. Clerul neunit nu poate fi făcut părtaş de privilegiile clerului unit și romano-catolic, fiindcă chiar și clerul celorlalte trei religiuni recepte este lipsit de ele. Cu privire la iobagi, spune că nici legile, nici ordinațiunile urbariale nu fac nici o deosebire între iobagii români și între cei de alt neam. Recunoaște și dânsul, că Sașii au făcut pe pământul crăesc anumite abuzuri, Românii și-au primit însă satisfacția cuvenită.

După observațiile acestea referitoare la partea generală a lui Supplex Libellus, contele Teleki se ocupă de postulatele cuprinse într'însul. Privitor la punctele 1—3, în care se cere ridicarea Românilor, fără deosebire de confesiune, în șirul națiunilor recepte, spune că, luând în considerare greutățile împreunate cu o înmulțire a națiunilor existente, care ar aveà ca urmare sdrobirea constituției Ardealului, realizarea acestor cereri este primejdioasă. De altfel crearea unei noui națiuni e superfluă fiindcă art. VI din 1744 spune limpede, că Românii prin câștigarea averilor și prin înnobilitare, vor fi considerați ca aparținători națiunii în mijlocul căreia petrec. Prin urmare, e suficient dacă se va poruncì dietei ardelene ca, luând ca îndreptar articolul de lege amintit mai sus, care corespunde atât constituției cât și prudinței politice, să saneze plângerile națiunii române și să propună mijloacele prin care i s'ar asigurà folosirea drepturilor cetățenești, libertatea religioasă fără deosebire de confesiune, susținerea preoțimii și acele, prin care s'ar puteà propaga cultura în sânul poporului.

Privitor la p. 4, în care se cere numirea la oficiile publice a unui număr corespunzător de Români, Teleki citează acelaş articol de lege din 1744 și adaugă, că Românii n'au fost nici odată excluși dela oficii, fiind mulți dintre ei funcționari înalți. Numărul lor, însă, în urma lipsei de bărbați cu pregătire, este mai mic decât acela al altor națiuni. Cererea cuprinsă în p. 5

este — zice contele Teleki — prea exagerată şi împlinirea ei n'ar folosì atât Românilor cât ar ofensà pe celelalte naţiuni. De altfel şi cererea aceasta dovedeşte, că crearea unei noui naţiuni ar aveà ca urmare o nenumărată mulţime de probleme noui. Nici ţinerea unui congres naţional nu li se poate îngăduì, fiindcă Românii, conform constituţiei Ardealului, nu stau pe picior de egalitate cu celelalte naţiuni şi nici nu formează, ca naţiunea ilirică, un corp politic independent, nici nu locuesc în vreun district, scaun sau comitat deosebit, ci sunt amestecaţi cu celalalte neamuri.

In sfârşit, Românii, ca naţiune numeroasă, sunt vrednici de o dreaptă consideraţie, de altă parte însă, chiar pentrucă sunt atât de numeroşi, conducerea lor politică cere o deosebită prevedere şi grijă, fiindcă poporul necult ascultă orbeşte de o preoţime, care, şi ea, ar aveà lipsă de o cultură morală mai bună şi care, stând sub influenţa unei hierarhii străine, poate fi uşor condusă spre scopuri străine.

Opinia contelui Teleki a fost aprobată şi de consilierii cancelariei transilvane Izdenczy, Eger şi contele Hatzfeld, care credeà că ridicarea Românilor în şirul naţiunilor recepte este imposibilă, şi chiar dacă ar fi posibilă, nu e recomandabilă, iar în 7 Maiu al aceluiaş an, împăratul Leopold II însuş a aprobat din Florenţa, propunerea aceasta nefavorabilă a sfetnicilor săi prin cuvintele *Ich beangenehme vollkommen ihr Einrathen.* Astfel, soarta frumoasei petiţii, de care se legau atâtea nădejdi, a fost pecetluită [1]). In 18 Maiu 1791, împăratul Leopold trimite din Florenţa, Supplex Libellus dietei din Cluj. In rescriptul împărătesc No. 4004, trimis atunci staturilor ardelene, Leopold II porunceşte ca acestea, luând ca îndreptar art. VI din 1744, să propună mijloacele prin care, fără a schimbà constituţia ţării, li s'ar puteà asigurà Românilor dreptul *concivilităţii*, libertatea religioasă fără deosebire de confesiune, subsistenţa potrivită a clerului şi s'ar puteà propagà cu succes cultura în mijlocul poporului [2]).

Trimiterea lui Supplex Libellus la dieta din Cluj a spulberat dintr'odată nădejdea de isbândă chiar şi a acelor mai optimişti

[1]) *Transilvania*, XLIV, p. 65—68.
[1]) *Protocolul dietei din* 1790/91, şedinţa a 65-a, p. 482—83. (Ediţia Cluj 1832).

dintre Români. Chiotele de bucurie, cari au răsunat dela un capăt la celalalt al Ardealului după publicarea decretului lui Iosif II, privitor la *revocatio ordinationum*, orgiile aranjate cu acest prilej în diferitele părţi ale ţării, pregătirile mari ale celor trei naţiuni, cari toate ţinteau la îngrădirea veşnică a constituţiei bazate pe cel mai tiran exclusivism de clasă şi de rassă, felul cum se alcătuià această dietă unde neamul nostru erà reprezentat numai prin vlădica unit al Blajului, Ioan Bob, nu lăsau nici cea mai mică umbră de îndoială în privinţa modului cum va fi rezolvită chestiunea română. Comisarul împărătesc, baronul Rall, scrisese, cum am văzut mai sus, în 12 Ianuar 1791, lui Para, că ridicarea Românilor în şirul naţiunilor recepte este cu neputinţă, fiindcă staturile ardelene ţin cu tărie la diploma leopoldină, care garantează immutabilitatea constituţiei ardelene întemeiată pe egalitatea celor trei naţiuni şi a celor patru religiuni recunoscute de lege. Astfel episcopul Gherasim Adamovici puteà scrie în 10 Iunie al aceluiaş an, cu toată dreptatea, mitropolitului sârbesc Stratimirovici, că «*Românii de-acum au slabe speranţe*» [1]).

De altfel, însuş rescriptul lui Leopold II justificà «slabele speranţe». Art. VI din 1744, care, conform acelui rescript, trebuià luat ca îndreptar în rezolvirea cererilor naţiunii române, cuprinde confirmarea tuturor drepturilor şi privilegiilor celor trei naţiuni «unite» (Unguri, Săcui şi Saşi). Privitor la Români se spune în acel articol, că preoţii şi nobilii uniţi — se exclud deci preoţii neuniţi şi Românii nenobilitaţi — se vor bucurà, *fără ca naţiunea română să fie ridicată în şirul naţiunilor recunoscute de lege*, de o situaţie egală cu aceea a celorlalte neamuri fiind socotiţi ca făcând parte din naţiunea, în mijlocul căreia îşi au locuinţa şi averile. Soarta «plebeilor» români, chiar şi a fiilor de preoţi nenobili şi a altor *venetici*, va rămâneà neschimbată, ca astfel să se păstreze neatinse drepturile, privilegiile, imunităţile şi prerogativele celor trei naţiuni. Românii însă cereau, prin al lor Supplex Libellus, *modificarea* acestui articol de lege, despre care ziceau, că «o amară şi foarte mare nedreptate i se întâmplă acestei naţiuni, când amintita

[1]) Dr. Silviu Dragomir, *o. cit.*, p. 18.

declarațiune a staturilor dela anul 1744 o pune pe ea alăturea cu clasa străinilor venetici». Cererea principală a Românilor erà tocmai declararea lor de a patra națiune a Ardealului, pentrucă din realizarea acestei dorințe a lor aveà să urmeze și realizarea celorlalte. Rescriptul lui Leopold II deci, care e numai traducerea în nemțește a unei părți din raportul contelui Teleki, este un răspuns negativ la postulatul acela fundamental al Românilor ardeleni.

Supplex Libellus a fost prezentat, împreună cu rescriptul împărătesc, dietei și cetit în întregime în ședința a 65-a dela 21 Iunie 1791. Impresia produsă asupra reprezentanților celor trei națiuni a fost dintre cele mai penibile. «*Miros excitavit animorum motus*» scrie Ioan Para într'o scrisoare din 26 Iunie, iar în ziarul dietei, redactat de deputații Mediașului, cetim că atât sub durata cetirii rescriptului, cât și a petiției, stăpâneà o liniște generală și pe fețele tuturor se puteà cetì o mare consternare. In decursul cetirii s'au auzit trăgându-se clopotele într'o dungă, vestind undeva isbucnirea unui incendiu. După terminarea cetirii, deputații voiau să părăsească sala de ședințe, pentru a alergà la locul incendiului. Atunci s'a ridicat fanaticul baron Nicolae Wesselenyi strigând cu glas puternic să nu se depărteze, fiindcă focul din sală e și el destul de mare pentru a fi stins[1]). Raportul trimis în 2 Iulie 1791 împăratului despre decursul acelei ședințe, spune că cetindu-se partea privitoare la origina română a lui Matia Corvinul, în sală se puteà auzì un râs batjocoritor, iar când au ajuns la partea în care se vorbește de origina română a familiilor Iosika, Kendeffi, Nalátzi și Huszár, membrii prezenți ai lor s'au înfuriat și au început a-l atacà într'un mod vehement pe vlădica Ioan Bob[2]). Protocolul oficios al dietei caracterizează starea aceea turburată a spiritelor prin cuvintele: «*staturile nu și-au putut ascunde marea sguduire sufletească pe care le-a cauzat-o sosirea unui rescript regesc atât de neașteptat*[3]).

---

[1]) Zieglauer, *o. cit.*, p. 537.

[2]) «*Copia documentelor cumpărate prin Frații de Mocioni și Escelența Sa părintele archiepiscop Alexandru Șterca Șuluțiu în folosul națiunii române*». Mss. litografiat p. 9. cfr. *Transilvania*, II (1869), p. 283.

[3]) *Protocolul dietei din* 1790/91, p. 483. «...el nem titkolhatták azt a nagy szivbéli megiletődést, melyet okozott ilyetén nem reménlett királyi válasz érkezése».

Care a fost, în dietă, atitudinea lui Ioan Bob faţă de Supplex Libellus Valachorum? Faţă de mişcările politice ale anului 1790 şi faţă de conducătorii lor, vlădica unit al Blajului a dovedit, cum am văzut, o atitudine din cele mai rezervate. El, ca şi tovarăşul său neunit, s'a ţinut strict de porunca primită dela guvernorul ţării, care le-a interzis orice amestec în svârcolirile politice ale credincioşilor lor. Cu toate acestea, avem dovezi sigure, că dânsul urmăreà cu anumită simpatie desvoltarea chestiunii româneşti, pe care aveà, mai târziu, s'o reprezinte cu multă demnitate şi cu puţin noroc. In Cluj a avut discuţii, pe care e regretabil că nu le cunoaştem mai de-aproape, cu comisarul împărătesc, baronul Rall, asupra ei[1]; iar mai târziu s'a bucurat cunoscând textul lui Supplex Libellus, comunicat, probabil, de colegul său dela Oradia-Mare, Ignatie Darabant[2].

In memorabila şedinţă dela 21 Iunie 1791 a dietei ardelene, Bob a avut, faţă de Supplex Libellus o atitudine pe care nimeni n'o poate aprobà, dar care e, totuş, foarte departe de aceea ce i s'a atribuit. Simeon Bărnuţiu, în celebrul său discurs ţinut în 2 (14) Maiu 1848 în catedrala din Blaj «de pe unu sugestu dinaintea altarelui», cum zice Alexandru Papiu Ilarianu, spuneà despre atitudinea lui Bob următoarele: «Pe Ioan Bob îl făcură (Ungurii) de se lăpădă de cauza naţională, care o aşternuse însuş în numele naţiunii la dieta din 1791; această rugăminte a Românilor din 1791 e cunoscută publicului fiindcă o tipări încă atunci Eder săsul, cu note, însă proiectul dietei de atunci, aşternut Maiestăţii la rugămintea Românilor, nu e cunoscut până acum: în acest proiect de lege zice dieta, că episcopul I. Bob a aşternut două petiţiuni, una pentru toată naţiunea română, alta pentru clerul unit (ce? doară clerul unit nu este parte a naţiunii române, ca să fie necesară petiţiune separată pentru el?); dieta se apucă, în preambulul proiectului, a demonstrà că Românii de astăzi nu sunt strănepoţii Romanilor vechi, afară de cei din Hunedoara, iar în proiect zice, că petiţiunea aceasta nu cuprinde dorinţele naţiunii române,

[1]) *Adnex* No. XVII.
[2]) *Adnex* No. XX.

ci *est foetus tantum quorundam inquietorum ingeniorum, id quod ipse Illustrissimus Dominus episcopus Fogarasiensis Ioannes Bob in medio statuum constitutus confessus est*, adică cum că petițiunea națiunii ar fi numai născocitura unor capete neastâmpărate... Cine ar fi crezut., că episcopul Bob va compromite cauza, vieața și onoarea unei națiuni întregi cu o declarațiune ca aceasta ?»[1]) A. Papiu Ilarian scrie în vol. I al *Istoriei Românilor din Dacia superioară* (ed. II Viena 1852, p. 86) că «Ungurii, parte lingușiră, parte speriară pe episcopul Bob într'atâta, *cât acesta declară în mijlocul dietei, că petițiunea dată în numele Românilor e făcută numai de niște turburători: foetus quorundam inquietorum ingeniorum*».

Afirmația aceasta a lui Bărnuțiu și A. Papiu Ilarian despre atitudinea lui Bob este, cum se va vedeà îndată, neexactă. După cetirea petiției, baronul Wesselényi, văzând că aceea a fost înaintată împăratului și în numele clerului unit, s'a adresat episcopului Bob întrebându-l dacă e adevărat că a fost aprobată din partea preoțimii române. Bob a răspuns că e adevărat, dar că stilul ei i-se pare întrucâtva schimbat și că, după cât știe dânsul, connaționalii săi nu cer declararea Românilor de a patra națiune a Ardealului, ci dorința lor este să fie împărtășiți de libertățile și drepturile națiunii în mijlocul căreia trăesc. Așà ne povestește faptul ziarul deputaților sași din Mediaș [2]). Raportul trimis împăratului și citat mai sus spune că Bob, fiind întrebat dacă are cunoștință despre petiția românilor, a răspuns fără nici o iritație, însă cu constanță bărbătească (ohne Gemütsbewegung jedoch mit einer mannlichen Standhaftigkeit), că nu dânsul e autorul, dar a avut cunoștință despre compunerea ei [3]). Protocolul oficios al dietei zice: văzând staturile, că aceea (petiția) e scrisă și în numele clerului, au aflat de lipsă a se informà dela episcopul român unit, că oare petiția a fost pregătită și înaintată cu știrea dânsului; acesta a și declarat, că în ce privește petiția s'a învoit ca Românii fără a formà a patra națiune a Ardealului, să fie împărtășiți

[1]) A. Papiu Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia superioară*, II, Viena 1852, p. 359—60.
[2]) Zieglauer, *o. cit.*, p. 537.
[3]) *Copia documentelor cumpărate de Frații de Mocioni și Mitropolitul Șuluțiu*, p. 9—10.

de drepturi şi libertăţi egale cu acele ale naţiunilor, în mijlocul cărora locuesc; dar că, în ce priveşte stilul, în petiţie sunt multe părţi pe care nu le-a aprobat [1]). Acelaş lucru îl spun staturile şi în *opinia* lor trimisă împăratului, în care îşi expun părerile privitor la postulatele din Supplex Libellus[2]).

Citatul latinesc reprodus de Bărnuţiu în memorabilul său discurs este luat *greşit* din textul «opiniei» comisiunii petiţionare, care e scrisă într'un stil vehement şi e plină de cele mai grave acuze la adresa Românilor şi care, poate tocmai din motivul acesta, n'a fost trimisă niciodată Curţii împărăteşti. Insă nici în aceasta nu se află nimic, ce ar puteà îndreptăţi afirmaţia lui Bărnuţiu. Propoziţia reprodusă greşit de Barnuţiu e următoarea: «Augustissime Imperator! Coram paterno Maestatis vestrae conspectu filiali cum fiducia detegere sustinemus ejusmodi supplices libellos, uti primus est, foetum inquietorum solum quorundam hominum esse, quod prudentiores Valachi in id haud consenserint et nihil de illis sciverunt, patet ex contextu precum, *ipseque Reverendissimus episcopus graeco-catholicus in publica nostra sessione semet declaravit, non ea fuisse Valachorum vota ut quartam constituant nationem, verum ut in gremio cujusvis nationis degentes secundum conditiones suas aequali cum reliquis praerogativa gaudeant*» [3]).

Din şirele reproduse se vede clar ce a zis Ioan Bob. Dânsul n'a afirmat, că Supplex Libellus e fătul câtorva spirite neastâmpărate — asta o zice comisiunea petiţionară — ci că Românii nu cer să fie declaraţi de a patra naţiune a Ardealului, ci numai să se bucure conform stării lor, de privilegiile şi drepturile acelei naţiuni, în mijlocul căreia trăesc.

Atitudinea lui Bob a fost, cu toate acestea, necorectă şi condamnabilă. Dânsul a spus atunci un mare neadevăr, afirmând că Românii nu doresc ridicarea naţiunii lor în şirul naţiunilor «recepte», pentrucă tocmai postulatul acesta formà esenţa programului politic românesc. Pentru realizarea acestui postulat a luptat cu statornicie de mucenic şi cu un eroism antic marele

---

[1]) *Protocolul dietei*, p. 483.
[2]) *Ibidem*, p. 648 şi *Anexele protocolului*, p. 10.
[3]) I. Lupaş, *Contribuţii la istoria Românilor ardeleni* în Analele Acad. române, Memoriile secţiunei istorice din 1914-15, p. 754.

său înaintaș, Inocențiu Micu Klein, căruia îi semănà atât de puțin; el formează punctul principal al memoriului trimis la 1748 de preoțimea unită, adunată la Sibiu, împărătesei Maria Terezia și ele formează cum am văzut, și miezul petiției iscălite de Petru Maior și Ioan Para și de ofițerii celor două regimente românești de graniță. De altfel declararea Românilor uniți de a patra națiune a Ardealului a promis-o — în termeni destul de nelămuriți, e adevărat — și împăratul Leopold I, în diploma sa din 19 Martie 1701. Ioan Bob a fost, poate, îndemnat să spună neadevărul acesta de amintirea scenelor viforoase din dieta ardeleană de pe timpul lui Inocențiu Micu Klein, când bietul vlădică român erà să fie aruncat pe fereastră din sala de ședințe, sau, poate, va fi cugetat, că punându-se pe un punct de vedere oportunist și acomodându-se vederilor celor de sus, va puteà esoperà vre-o concesiune pentru clerul său, în numele căruia tocmai trimisese o petiție la Curtea din Viena. Oricare ar fi cauza atitudinei lui Bob, neadevărul tot neadevăr rămâne.

In ședința următoare, ținută la 24 Iunie, a dietei, staturile au hotărît trimiterea lui Supplex Libellus la comisiunea petiționară (a Könyörgö levelek ellátására rendeltetett deputatio, cum o numește protocolul oficios). Poate că frumoasa și erudita petiție ar fi fost îngropată pe veci în arhiva guvernului ardelean, dacă nu ar fi sosit rescriptul împărătesc de dto Milan 18 Iunie 1791. Prin rescriptul acesta a fost trimisă dietei petiția clerului român unit, care erà opera lui Bob și a sfetnicului său Timariu. Dânșii cereau, ca numirea odioasă de *tolerat*, cum erà numit clerul unit, să se șteargă și că acela să se bucure, conform diplomelor împărătești date în favorul lui, de beneficii egale cu acele ale neamurilor conlocuitoare. In rescriptul său din 18 Iunie, împăratul poruncește dietei ca petiția clerului unit să fie discutată în legătură cu petiția iscălită de neamul întreg și staturile, luând ca bază și îndreptare art. VI din 1744, să propună, în seria celorlalți articoli de lege, pe cari îi vor înaintà spre aprobare, și mijloacele potrivite pentru ușurarea sorții clerului și poporului românesc. Petiția clerului, care a fost prezentată dietei în ședința dela 7 Iulie a fost dată, și ea, comisiunii petiționare [1]).

[1]) *Protocolul oficios al dietei*, p. 522—23.

Staturile ardelene, după primirea acestui rescript, văzând, că împăratul cere rezolvirea chestiunii române încă în cursul acelei diete și cere, din nou, propuneri concrete, a fost silită să revină asupra lui Supplex Libellus. Revenirea s'a și întâmplat în ședința a 93-a dela 30 Iulie 1791. Atunci și-a prezentat comisiunea petiționară raportul său atât asupra postulatelor cuprinse în Supplex Libellus cât și asupra acelor din petiția clerului unit. Raportul acesta, care aveà să fie trimis Curții împărătești ca unul ce cuprindeà opinia dietei cerută de cele două rescripte, e un clasic document al spiritului îngust, al șovinismului de rassă și de clasă, al urei adânci, pe care o aveau staturile ardelene față de poporul nostru. Redactat într'un stil nervos, reportul cuprinde acuze de-o nedreptate sângeroasă la adresa întregului nostru neam. Românii — cetim într'însul — cari numai foarte puțini sunt descendenții coloniștilor romani iar ceilalți sunt urmașii veneticilor și fugarilor refugiați din țările vecine, au drepturi egale cu acele ale națiunilor maghiară, săcuiască și săsească. Sunt admiși în toate oficiile publice, cum apare din însăș petiția lor, pentrucă, conform acestei petiții, familiile Iosika, Nalatzi și Huszar sunt de origine română și apoi câte doi membri ai acestor familii au slujbe înalte. De altfel, antecesorii noștri le-au garantat egalitatea cu celelalte națiuni în mijlocul cărora trăiesc prin articolul VI din 1744. Astfel de petiții, Maiestate, cum e cea dintâiu (Supplex Libellus) sunt numai fătul câtorva spirite neastâmpărate. Românii mai prudenți, cum apare din însăș petiția, n'au știut nimic și n'au aprobat postulatele lor și vlădica unit însuș a declarat-o într'o ședință a dietei, că Românii nu cer să fie declarați de-a patra națiune a Ardealului ci numai să se bucure, conform condiției sociale pe care o au, de drepturile membrilor celorlalte națiuni. Privilegiile clerului unit n'au fost trase niciodată la îndoială, nici în comitate, nici în districtele săcuești. In ce privește *Fundus regius*, trebuie să recunoaștem și o recunosc și Sașii, că acì și clerul și poporul e supus la sarcini nelegale. Intr'adevăr nu înțelegem, cum se poate ca locuitorii unui fond să ia dări și decime dela locuitorii aceluiaș fond, pentrucă decimele și dările trebuiesc date stăpânului fondului, iar nu conlocuitorilor. Pentru a îndreptà răul acesta supunem apro-

bării Majestății Voastre următorul articol de lege: Precum în comitate nobilii români se bucură de toate prerogativele nobililor unguri și Români nobilități se primesc în sânul națiunii maghiare și precum în scaunele săcuești Românii asemenea se bucură de toate drepturile și privilegiile Săcuilor, tot astfel se vor bucurà și pe Fundus regius de drepturi și privilegii egale cu acele ale Sașilor. Românii nu vor puteà fi siliți de Sași la nici un fel de contribuții sau dări, ci vor suportà toate sarcinele publice în măsură egală bucurându-se, în măsură egală, și de tot felul de venituri ale acelui fundus.

Privitor la celelalte propuneri ale rescriptului împărătesc și anume: garantarea prin lege a liberului exercițiu religionar fără deosebire de confesiune, asigurarea existenței materiale a preoțimii și propagarea culturii în mijlocul poporului român, părerea comisiunii petiționare e următoarea: Sistemul constituțional al Ardealului e întemeiat pe recunoașterea alor trei națiuni și patru religiuni, și, fără sdruncinarea acestei constituții seculare, nu putem înmulțì religiunile și nici nu putem sporì numărul națiunilor, ci, precum îi primim pe nobilii români în sânul națiunii maghiare, iar pe ceilalți îi tratăm, conform condiției lor sociale, ca și pe Unguri, tot astfel și Românii uniți se vor bucurà de aceeaș considerație ca și romano-catolicii; pe neuniți, dacă se vor unì cu una dintre religiunile recepte, îi vom tratà ca pe membrii religiunii cu care se unesc, fără ca prin asta să înmulțim numărul religiunilor. Liberul exercițiu religionar al neuniților nu-l tragem la îndoială ci cu privire la el supunem aprobării Maiestății Voastre următorul articol de lege: Religiunea răsăriteană neunită, pe care legile noastre o numără între confesiunile tolerate, nu poate fi recunoscută de religiune receptă. Libertatea cultului religios al neuniților, la dorința Maiestății Sale, se garantează prin lege publică. Credincioșii acestei religiuni vor fi păstoriți de episcopi numiți de Maiestatea Sa, având guvernul, comitatele și scaunele dreptul de-a supravegheà, ca să nu se înmulțească fără rost numărul preoților și să nu se edifice biserici cu cheltueli, care ar întrece puterile credincioșilor.

Cu privire la propunerea a doua — asigurarea mijloacelor de traiu pentru preoțimea română — comisiunea petiționară

spune, că după ce regina Isabela a secularizat averile bisericești, clerul fiecărei confesiuni e susținut de credincioși. Preoții români vor trebuì, și ei, să primească cele necesare pentru traiu dela popor. Domnii de pământ își susțin preoțimea lor și nu pot fi siliți să contribuie și la susținerea preoților români. De altfel nici poporul, care e îngreunat cu o mulțime de contribuții nu va puteà asigurà susținerea preoțimii.

Privitor la propunerea a treia — propagarea cu succes a culturii în mijlocul poporului românesc — comisiunea spune, că o primește cu venerațiune fiindcă poporul român e cel mai prost dintre neamurile Europei. Poporul acesta, în urma principiilor religioase falșificate de preoții lui și cari au degenerat în cele mai rele superstiții, a ajuns până acolo, încât, pe când orice religiune din Europa tinde la consolidarea moravurilor credincioșilor săi, numai religiunea Românilor atât de mult pervertită de preoți corumpe moravurile. Ranele acestea au prins, în cursul veacurilor, rădăcini adânci, încât au lipsă de-o îngrijire îndelungată. Apoi e sigur, că cultura se va propagà fără succes în mijlocul poporului, fiindcă preoții înșiși sunt lipsiți de cultură. Românii trăiesc amestecați cu celelalte popoare din Transilvania. Popoarele acestea fiind culte nu se guvernează numai prin frica de pedepse; poporul român e necult. Motivele se înțeleg ușor: clerul acelora e cult, clerul român însă e astfel, încât mai mulți dintre ei au trebuit să se pedepsească, pentru furturi și hoții, cu moarte și mai ales pentrucă sunt instigatorii hoțiilor (cum s'a întâmplat în 1784) și sub masca religiunii sunt precursorii crimelor.

Deaceea comisiunea e de părerea, că înainte de a se ocupà de cultivarea poporului să dea atenția cuvenită creșterii preoțimii. Pentru a se puteà face educația aceasta a clerului mai cu succes, comisiunea l-a însărcinat pe baronul Iosika, comitele comitatului Cluj, să pregătească până la dieta viitoare, un plan amănunțit. Dieta va alege o comisiune mixtă, care înțelegându-se și cu episcopii celor două confesiuni române, va prezentà dietei planul, iar aceasta îl va înaintà împăratului spre aprobare. Baronului Iosika i s'au dat următoarele indicații pe care aveà să le ia ca îndreptar în compunerea planului său: 1. Educația clerului sà nu fie luxoasă. 2. Preoții să nu pără-

sească agricultura pentrucă fiind dânșii mulți, peste trei mii, și părăsind èi și fiii lor agricultura, aceasta va aveà urmări primejdioase pentru țară. 3. Pe lângă cunoștințele de care au nevoie pentru slujbele lor preoțești, să li se predeà și principiile economiei raționale, ca astfel să-și poată ușurà și traiul și să poată servì și ca model credincioșilor lor. 4. Creșterea aceasta să nu fie prea delicată, cum e de-un timp aceea a preoților uniți, pentrucă poporul nu poate susțineà o preoțime astfel crescută [1]).

Proiectul comisiunii petiționare nu cuprinde pentru neamul nostru aproape nici o ușurare. Conform acestui proiect, soarta Românilor din comitate și din scaunele săcuești, unde nu li se recunoșteà nici un motiv de nemulțumire, aveà să rămână neschimbată. Pentru a dovedì totuș, că se supun poruncii împărătești, iar, de altă parte, pentru a-și răsbunà pe Sașii, cu cari celelalte două națiuni, Maghiarii și Săcuii, au avut în tot cursul acelei lungi diete continue certe și conflicte și cari considerau *Fundus regius*-ul ca proprietate exclusivă a națiunii săsești, membrii comisiunii recunosc că pe acest «fundus» Românii sunt neîndreptățiți și propun votarea unui articol de lege, care să le garanteze egalitatea deplină cu conlocuitorii lor Sași. Deputații acestora, ai Sașilor, deși au avut față de chestiunea română o atitudine din cele mai rezervate, când au văzut, că prin proiectul comisiunii li se jicnesc mari drepturi istorice, au spus, în ședința dela 30 Iulie, că, deoarece proiectul amintit s'a făcut fără știrea și aprobarea lor, își rezervă dreptul de a-și face mai târziu observațiile asupra lui și au cerut ca acela să li se comunice pentru a-l puteà studià și a se puteà sfătuì privitor la răspunsul ce-l vor da [2]).

In ședința din 5 August, staturile ardelene revin din nou asupra lui Supplex Libellus, stabilind textul definitiv al «opiniei», care trebuià trimisă împăratului și care aveà să cuprindă părerile dietei privitor la întreg complexul chestiunii românești. Textul stabilit în ședința aceasta este, în fond, identic cu acela al proiectului comisiunii. S'au omis unele expresii mai jicni-

[1]) I. Lupaş, *l. cit.*, p. 752 sq.
[2]) Zieglauer, *o. cit.*, p. 537—38; Hermann, *Das alte und neue Kronstadt*, II, Sibiu 1887, p. 310—11; Teutsch, *o. cit.*, II, p. 359—60.

toare, s'au omis îndrumările date baronului Iosika cu privire la planul educaţiunii clerului român şi s'a omis şi articolul de lege referitor la Românii din «Fundus regius». In locul acestuia s'a introdus în textul «opiniei» declaraţia deputaţilor Saşi, cari au spus, că Românii din «Fundus regius» sunt parte imigraţi din ţările vecine, parte veniţi din alte regiuni ale Ardealului şi admişi, pe lângă anumite condiţii, între Saşi; că aceştia, Saşii, îşi au drepturile şi privilegiile lor garantate prin vechi diplome regeşti şi prin legile ţării, pe când Românii au primit dreptul de *concivilitate* numai în 1781, dar şi acest drept l'au pierdut în urma decretului despre «revocatio ordinationum» din 28 Ianuarie 1790; că dânşii sunt aplicaţi a le da Românilor toate acelea favoruri, cari nu ating drepturile şi privilegiile Saşilor şi că, în sfârşit, rezolvirea acestei chestiuni să fie amânată până la dieta viitoare, când, după ce vor primì îndrumările alegătorilor lor, vor puteà propune mijloace concrete prin cari să se uşureze soarta Românilor.

In aceeaş şedinţă a cerut şi vlădica Bob, ca Românii din «Fundus regius» să nu dea decime preoţilor saşi ci celor româneşti. Deputaţii Saşilor s'au referit şi acum la drepturile lor istorice şi astfel Bob a fost îndrumat din partea dietei să caute dreptatea la forurile judecătoreşti. Cererea lui Bob împreună cu observaţia Saşilor şi cu hotărîrea dietei a fost introdusă şi ea în textul opiniei, care cuprinde şi declaraţia cunoscută a lui Bob făcută în şedinţa dela 21 Iunie [1]).

Cu data de 9 August 1791, dieta trimite împăratului Leopold II «opinia» stabilită în şedinţa dela 5 August [2]), iar între articolii de lege înaintaţi spre aprobare se aflà unul, art. 157, prin care se garantează liberul exerciţiu al religiunii ortodoxe, ai cărei credincioşi, conform acestui articol, vor fi păstoriţi de vlădica numit de Maiestatea Sa, având însă guvernul ardelean comitatele şi districtele, dreptul de-a supravegheà ca să nu se înmulţească fără rost numărul preoţilor şi să nu se edifice biserici cu cheltueli, care întrec puterile credincioşilor [3]).

---

1) *Protocolul oficios al dietei din 1790/91*, p. 646—51.

2) *Adnex la protocolul oficios al dietei din 1790/91*, p. 7—13.

3) «Religio orientalis graeci-ritus disunita, quae, iuxta leges huius principatus, hactenus inter toleratas religiones recensita fuit, vigore praesentis articuli in libero

«Slaba nădejde» pe care o aveau Românii în rezolvirea favorabilă a petiției lor din partea dietei ardelene a fost, astfe deplin dovedită. Reprezentanții celor trei națiuni, obișnuiți cu vechea constituție întemeiată pe cel mai păcătos egoism, nu erau în stare a se smulge din cătușele concepțiilor lor despotice și exclusiviste. Disprețul și ura adâncă, care o aveau fată de neamul nostru, nu le îngăduià să vadă marea crimă ce o comiteau ținând un popor întreg în întuneric și mizerie, făcându-i imposibil orice avânt și orice năzuință de înălțare și nerecunoscându-i alt drept decât acela de-a muncì ogorul domnesc și de a-l apărà. Dacă staturile ardelene ar fi dovedit atunci, la începutul manifestării atât de serioase, atât de mature și atât de puternice a conștiinței noastre naționale, mai multă înțelegere, lipsită de patima oarbă pentru drepturile firești și imprescriptibile ale unui popor, s'ar fi înconjurat multe sguduiri din istoria acestei țări și, mai ales, n'am fi ajuns în fața prăpastiei uriașe care desparte azi pe descendenții alcătuitorilor lui Supplex Libellus de descendenții membrilor dietei din 1790—91...

Impăratul Leopold II, fiind călăuzit de cel mai veritabil constituționalism și astfel lipsit cu desăvârșire de îndrăzneala marilor inițiative proprii și obișnuit a privì lumea numai prin sticla colorată cu culorile interesului de rassă și de clasă, pe care i-o puneau în mână sfetnicii săi, a trimis «opinia» dietei, cancelariei aulice transilvane. Aceasta, referindu-se la declarația vlădicului Bob, care spuneà că Românii nu cer să fie ridicați în șirul națiunilor recepte, a aprobat, în raportul său din 10 Martie 1792, propunerile dietei. A fost, totuș de părerea ca să se impună dietei viitoare, extinderea art. VI din 1744 și asupra Românilor neuniți și să li se dea și acestora dreptul de a puteà ajunge, având pregătirea necesară, în oficii publice. Consilierul Izdentzi a propus și rezolvirea *imediată* a chestiunii românești din *Fundus regius*, unde, conform legilor, toți lo-

---

suo exercitio eo modo confirmatur, ut omnes huius religionis asseclae ab episcopo sui ritus per suam majestatem sacratissimam denominando dependeat, salva nihilominus regii gubernii, comitatuum item ac sedium relicta superattentia, ne parochi eorum absque necessitate multiplicentur, templaque cum enervatione contribuentium aedficentur.» *Ibidem*, p. 93—94.

cuitorii au drepturi egale şi, prin urmare, pretenţiile de stăpânire exclusivă săsească sunt neîndreptăţite. Izdentzi nu admite amânarea acestei chestiuni la dieta viitoare, cum doreau deputaţii saşi, cari voiau să ceară instrucţiile necesare dela alegătorii lor, pentrucă aceea i se părea atât de limpede, încât orice argument contrar îl credea de prisos. «*Sole splendente supervacanea est lux, quam fax accensa in tenebris ministrare debet*» zice dânsul [1]). Contele Teleki şi consilierul Semsei au avut, cum dovedeşte raportul lor din 10 Martie 1792, privitor la propunerile dietei, aceeaş părere pe care a avut-o şi cancelaria aulică transilvană [2]) şi care a fost aprobată şi de consiliul ministerial din 10 Aprilie a aceluiaş an [3]).

Leopold II a murit la 1 Martie 1792. Fiul şi succesorul său, Francisc, a sancţionat în 26 Maiu, o parte din articolii de lege propuşi de dieta ardeleană, între cari şi pe acela privitor la libertatea cultului religiunii ortodoxe. A fost însă eliminată din el partea care da guvernului ardelean, comitatelor şi districtelor dreptul de supraveghere asupra numărului preoţilor şi asupra felului de edificare al bisericilor. Articolul cuprinde şi un adaos favorabil, prin care dispune, ca credincioşii bisericii ortodoxe să nu fie supuşi la sarcini publice mai grele decât credincioşii altor confesiuni. Impăratul îşi rezervă şi privitor la ei dreptul de supremă inspecţiune a afacerilor clerului, bisericii, fundaţiunilor şi a acelor cari privesc educaţiunea tinerimii; drept pe care îl avea şi asupra celorlalte confesiuni [4]). Curtea împărătească a completat şi propunerea dietei, care determina datorinţele «comisiunii afacerilor bisericeşti» îndrumând-o să pregătească planul privitor la educaţia poporului român (proiectum... promovendae culturae rudioris plebis walachicae [5]).

Acestea sunt drepturile pe care curtea din Viena s'a milostivit a le da poporului românesc din principatul Ardealului în 1792. Prin ele credea, că a răsplătit multul sânge vărsat

[1]) *Transilvania*, XLIV (1913), p. 72—74.
[2]) *Ibidem*, p. 75—79.
[3]) *Ibidem*, p. 74 şi A. Papiu Ilarian, *o. cit.*, I, p. 238.
[4]) *Protocolul oficios al dietei din* 1792, p. 89—90 sau *Articoli diaetales anni* 1791. Claudiopoli 1793, p. 112—13.
[5]) *Protocolul citat*, p. 95 sau *Articoli diaetales amintiţi*, p. 120—21.

pentru gloria și fericirea înălțatei dinastii. Și bietul popor a continuat a trăì cu aceleași credințe, cu aceleași nădejdi și a murì cu vechea și naiva lui însuflețire curată pentru gloria și mărirea augustului tron împărătesc. Istoria sbuciumată a neamului nostru e plină de taine și minuni, între cari nu aceasta e cea mai mică...

IV.

EFECTELE LITERARE ALE LUI SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM

Erudita petiție a Românilor ardeleni cu postulatele sale atât de neașteptate, atât de precise și atât de temeinic dovedite și cu puternica conștiință națională, care transpiră din fiecare cuvânt al ei, a avut darul de a produce, pe lângă agitația politică, și o interesantă mișcare literară. Cele câteva postulate ale ei se întemeiază aproape numai pe dovezi istorice. Autorii au cercat să dovedească, că Românii sunt cel mai vechiu popor al țării, că dânșii nu sunt un popor supus cu armele din partea națiunii ungurești, ci «au dat mâna», au încheiat o tovărășie de arme cu ea, alegându-și un domn comun, că în trecutul îndepărtat s'au bucurat aceste două națiuni, de drepturi egale, fiind și Românii o *natio* ca și Maghiarii și că lipsirea lor de acest atribut atât de important, nu s'a făcut în urma vreunei legi, ci în urma vitregimii timpurilor; că religiunea ortodoxă n'a fost niciodată declarată prin lege de *religio tolerata*, ci ajungerea ei în această situație umilită și umilitoare s'a întâmplat tot în urma vitregimii timpurilor și că, prin urmare, dânșii nu cer lucruri noui, nu voiesc să sdrobească constituția istorică a țării, ci cer drepturi vechi, pe cari le-au avut, la cari n'au renunțat niciodată și cari sunt în cea mai perfectă conformitate cu această constituție.

Concepția politică din Supplex Libellus e, cum vedem, isvorâtă din adânci convingeri de ordin științific, convingeri pe cari le aveà în mare măsură și Inocențiu Micu Klein, și cari acum, ajunse la maturitate deplină, au devenit o importantă armă de luptă națională. Convingerile acestea dădeau

avânt luptătorilor în luptele prezentului şi tot ele indicau cărările sigure ale viitorului.

Cele trei naţiuni ardelene ştieau că, prin neîmplinirea postulatelor lui Supplex Libellus, prin articole de lege şi decrete împărăteşti nu vor puteà înnăbuşì niciodată conştiinţa vie şi atât de puternică a poporului românesc şi de aceea au încercat a sdrobì înseşi temeliile acelei conştiinţe. Postulatele erau numai concluziile convingerilor istorice, de care erau stăpâniţi Românii ardeleni şi, prin urmare, o renunţare la ele se puteà impune numai prin dovedirea falşităţii acelor convingeri. Opera erà grea şi nu se ţineà de competenţa dietei. Ea erà o chestiune ştiinţifică, nu politică.

Combaterea premiselor istorice, pe care se întemeià aproape întreagă concepţia politică a autorilor lui Supplex Libellus păreà necesară nu numai din motive de ordin politic practic ci şi din alte consideraţii. Naţiunile «unite» ale Ardealului aveau cel mai mare interes să dovedească lumii străine, că Românii deşì au o soartă tristă, aceasta nu este nedreaptă; că ei n'au fost despoiaţi de drepturile lor istorice, pentrucă n'au avut astfel de drepturi şi că nu pot pretinde *reaşezarea* lor în şirul naţiunilor «legale» pentrucă dânşii n'au fost niciodată recunoscuţi de legile ţării ca natio şi că, prin urmare, acestea nu au comis şi nu comit nici o nedreptate faţă de naţiunea suplicantă [1]).

Lumea străină, de care se temeau cele trei naţiuni, putea aveà cunoştinţă de cuprinsul petiţiei, pentrucă Românii ardeleni s'au îngrijit îndată după trimiterea la Curtea din Viena de tipărirea ei şi se vor fi îngrijit, sigur, şi de propagarea exemplarelor tipărite. Sarcina tipăririi a luat-o asupra sa oculistul Ioan Molnar, care pe timpul acela petreceà în capitala monarhiei. Supplex Libellus pare a fi fost tipărit pe la începutul lui Iulie 1791, pentrucă în 8 al aceluiaş luni, Aron Pop scrie din Viena lui Ignatie Darabant, vlădica unit al Orăzii-mari:

[1]) cfr. *Supplex Libellus Valachorum Transylvaniae... cum notis historico-criticis, I. C. E(der) civis transylvani.* Claudiopoli 1791, prefaţă p. 3, unde Eder scrie: «At vero sunt alii tum exteri tum fortasse etiam cives huius provinciae, quorum nimirum habenda nobis ratio. Ili quum viri boni sint atque humani, naturae suae temperamento eorum se nimirum partibus adjungunt, quos miseros putant, *facileque sibi persuadent eosdem, qui miseri sunt etiam injuria adfectos esse*».

«Domnia-sa doctor Molnar oculista sărutând mânile Măriei Tale, se închină cu sănătate *şi fiindcă a făcut rânduială ca lucrul neamului să se tipărească, aşà dară se roagă de împreună cu mine ca să Te milostiveşti cât mai curând a trimite un exemplar*»[1]). Toate încercările de-a găsì un exemplar din această ediţie a lui Supplex Libellus mi-au fost până acum zadarnice. Nici scrisoarea lui Aron Pop nu spune nimic despre titlul cărţii şi despre locul apariţiei ei. Titlul îl cunoaştem, totuş, dintr'un raport al cancelariei aulice transilvane din 1792 şi acesta era: *Repraesentatio et humillimae preces universae in Taransylvania Valachicae nationis*[2]). Editorul cred că a fost Martin Hochmeister un «frate» în francmasonerie al lui Molnar, cu care Românii aveau strânse legături tipografice şi care voià să tipărească, în 1798, şi un ziar românesc «*Foaia română pentru econom*»[3]). Probabil, la această ediţie face aluzie Gheorghe Bariţiu, într'o scrisoare din 16 Iulie 1886, în care plângându-se de «gustul puţin de literatură serioasă» al publicului ardelean, spune că «din Supplex Libellus Valachorum, tipărit în 1791, numai în câteva sute de exemplare, se mai aflau în anul 1861, adică după 70 de ani, vre-o 50 de exemplare în pod la Hochmeister, de unde apoi s'au vândut în acelaş an cu kilogramul la o boltă de băcănie»[4]).

Tot atunci Românii, temându-se că lăţirea broşurii lor va fi oprită din partea asprei cenzuri ardelene, au mai tipărit o ediţie indicând ca loc de tipărire Iaşii Moldovei. Titlul complet al acestei ediţii, din care am găsit un exemplar în biblioteca I. M. Moldovanu, în Blaj, este:

> «*Repraesentatio et humillimae preces universae in Transylvania valachicae nationis se pro regnicolari natione qualis fuit authoritate regia declaravi (sic!) seque ad usum omnium jurium civilium, ex quo non lege, non jure, sed temporum duntaxat iniuria cum initio praesertim superioris saeculi exclusa est, reponi de genu supplicantis. Martio MDCCLXXXXI. Iassy* 7) ».

---

1) *Adnex* No. XX.
2) *Transilvania*, XLIV, p. 161.
3) *Ibidem*, p. 64. Privitor la francmasoneria în Ardeal cfr. Eugen von Friedenfels, *Joseph Bedeus von Scharberg. Beiträge zur Zeitgeschichte Siebenbürgens im 19. Jahrhundert*, I, Wien 1885, p. 213 şi urm.
4) Originalul scrisorii se află în posesiunea autorului.

Ediţia aceasta n'are nici prefaţă, nici obişnuitul «imprimatur» al censurii, nici indicaţia tipografiei, în care s'a tipărit. Cuprinde fără pagina titlului, 44 pagini în 8^0 mic. Niculae Densuşianu ne spune, în notiţele sale păstrate la Academia Română, că «locul tipăririi Iassy este fict fiindcă *broşura aceasta, după datele bibliotecii sechenyiene, s'a tipărit în Pesta*»[1]). Intre textul acestei ediţii şi între acela al ediţiei lui Eder, care e mai cunoscută, nu sunt decât mici deosebiri stilare.

Cei interesaţi trebuiau, deci, să deà un răspuns petiţiei şi să spulbere gravele acuze de tiranie, asuprire şi nedreptate, care, deşì indirect, se desprindeau totuş foarte logic de pe fiecare pagină a ei. Cei dintâi, cari au început lupta cu arme ştiinţifice contra lui Supplex Libellus au fost Saşii. Aceştia se socoteau stăpâni absoluţi, singurii stăpâni ai pământului crăesc (Fundus regius) deşì teritoriul acesta, prin însuş faptul că erà crăesc — iar nu săsesc cum îl numeau şi-l numesc ei — aveà un singur domn, pe regele ţării şi toţi locuitorii, fără deosebire de naţionalitate, aveau dreptul de a se împărtăşì de privilegii şi libertăţi egale. Iosif II a şters, prin *Decretul de concivilitate*, şi monopolul acesta întemeiat nu pe drept şi dreptate, ci pe cel mai detestabil spirit de acaparare. Prin *Revocatio ordinationum*, Saşii au fost puşi din nou în posesiunea vechilor lor privilegii, dar aceasta n'a durat mult, pentrucă dieta ardeleană din 1790—91 a dat şi celorlalte două naţiuni (maghiară şi săcuiască) dreptul de concivilitate pe Fundus regius, deşì deputaţii saşi au luptat cu multă îndârjire contra acestei legi. Hotărîrea dietei a produs multă indignare în şirurile Saşilor ardeleni, cari neputând împiedicà votarea şi sancţionarea ei, au recurs la armele ştiinţei pentru dovedirea dreptului lor exclusiv asupra pământului crăesc. I. Tartler, unul din deputaţii Braşovului, a tipărit la 1791, la Viena, lucrarea sa «*Das Recht des Eigentums der sächsischen Nation in Siebenbürgen auf dem... ihr verliehenen Grund und Boden*». In anul următor a apărut tot acolo cartea lui Mihail Fronius, un alt deputat braşovean, «*Ueber das ausschliessende Bürgerrecht der Sachsen in Siebenbürgen auf ihrem Grund und Boden*». In

[1]) Biblioteca Academiei române, mss. No. 371, p. 36.

acelaş an a apărut în Offenbach publicaţia lui Hermann «*Die Grundverfassungen der Sachsen in Siebenbürgen und ihre Schicksale*» la care au colaborat cei mai distinşi bărbaţi ai Saşilor (Rosenfeld, Soterius, Bransch, Bruckenthal) şi scrierea lui Eder «*De initiis iuribusque primaevis Saxonum Transylvaniae*». Hermann a publicat, tot atunci, sub titlul «*Übersicht der Grundverfassungen der sächsichen Nation in Siebenbürgen*» un extras pentru popor al scrierii sale amintite mai sus.[1])

Impotriva lui Supplex Libellus Valachorum au compus Braşovenii un protest intitulat

> «*Ausführliche Widerlegung der im Namen der wallachischen Nation in Siebenbürgen unter dem Landtag 1791 Sr. k. k. Majestät unterlegten und sodann den 18 May 1791 den Landesständen herübergegebenen Klag und Bittschrift.*»

Protestul are 121 pagini in folio şi se păstrează, în manuscript, în biblioteca luterană din Braşov. Probabil, aceiaşi braşoveni au alcătuit şi micul protest de 13 pagini in folio, care se păstrează şi el în biblioteca luterană de acolo şi al cărui titlu e:

> «*Unmassgebliche Gedanken wie von Seiten der sächsischen Nation diejenige Bittschrift beantwortet werden könnte, welche unter dem Namen der gesammten wallachischen Nation in Siebenbürgen wegen Wiederaufnehmung in die Concivilität der drey anderen Nationen Sr. k. k. Majestät eingereicht und von Allerhöchst derselben mittelst Rescript vom* 18-*ten May* 1791 *den zu Klausenburg versammelten Landesständen mit dem ferneren Befehl zugeschickt worden — die Bitte und Beschwerden dieses Volkes in genaue Ueberlegung zu nehmen.*»

Nici cetăţenii oraşului şi scaunului Sebeşului săsesc n'au lăsat petiţia îndrăzneaţă a Românilor fără răspuns. Şi ei au compus un mic protest (19 pagini in folio) sub titlul:

> „*Bemerkungen des Mühlbacher Stadt nud Stuhls-Publicum sächsicher Nationalität über die Frage: ob dem System derer drey Nationen die den Staat Siebenburgen ausmachen gemäss, der gesammten wallachischen Völkerschaft gleiche Rechte der Concivilität mit den drey Nationen zugestanden werden könnte*“ [2]).

---

[1]) Fr. Teutsch, *Gsechichte der siebenbürger Sachsen*, II, Hermannstadt 1907, p. 320—323.

[2]) *Analele Academiei române*, serie II, tom. II, p. 221—222.

Nici cele două «proteste» ale braşovenilor, nici acela al Saşilor din Sebeşul săsesc nefiind tipărite, n'au putut aveà nici o influenţă asupra opiniei publice. Nu se poate însă spune acelaş lucru despre critica directorului şcoalelor săseşti din Sibiu, I. C. Eder. Acesta a pregătit încă în cursul dietei ardelene o ediţie a petiţiei româneşti provăzută cu note critice, în care cearcă să dovedească că temeiurile istorice ale postulatelor naţiunii române sunt false. Eder a dat petiţiei numele *Supplex Libellus Valachorum* care s'a păstrat până azi. Titlul complet al ediţiei sale e:

«*Supplex Libellus Valachorum Transylvaniae iura tribus nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium. Cum notis historico-criticis I. C. E. civis transylvani. Claudiopoli sumptibus et typis Martini Hochmeister, caes. reg. dicast. tipographi et pr. bibliopolae. MDCCXCI*».

Prefaţa este iscălită« *scribebam Cibinii 3 Aug. 1791*» iar «*imprimatur*» este dat de C. Esterhazi «*Claudiopoli die 10 Augusti 1791*».

Broşura are 59 pagini in 8⁰, cari pe lângă textul petiţiei cuprind şi cele 59 de note critice ale editorului. Eder aveà o temeinică pregătire ştiinţifică şi, trebuie să recunoaştem, dispuneà şi de mult spirit critic şi astfel cea mai mare parte a notelor sale, deşì sunt scrise uneori cu multă ironie şi vehemenţă, cuprind mult adevăr. Supplex Libellus Valachorum a fost, cum am zis, opera entuziastei generaţii dela sfârşitul veacului XVIII şi astfel, pe lângă calităţile bune, are şi toate slăbiciunile, cari caracterizau activitatea literară şi ştiinţifică a marilor noştri înaintaşi. Felul de argumentare şi dovezile invocate de ei în sprijinul postulatelor lor politice ni se par azi, când avem altă pregătire şi alte cunoştinţe, şi când valoarea idealelor noastre nu mai poate fi nimicită cu diplome şi acte vechi, în mare parte naive şi greşite. Greşala lor a fost însă binecuvântată, a fost o greşală despre care trebuie să vorbim cu pietate, pentrucă a dat antecesorilor încredere, avânt şi însufleţire în marea operă de regenerare naţională, pe care au săvârşit-o.

Răspunsul la critica aspră a lui Eder nu puteà lipsì, pentrucă prin ea se atăcau convingeri cari păreau a aveà o importanţă covârşitoare pentru soarta şi viitorul naţiunii. Apărarea lor

erà, deci, o mare datorință națională. Răspunsul a și venit îndată. In 30 Octomvrie 1791, Samoil Micu Klein scrie din Miercurea (comitatul Sibiului) unde erà oaspele «postae magister»-ului Ștefan Laday, episcopului orădean Ignatie Darabant, că va răspunde la critica lui Eder și răspunsul i-l va trimite dânsului, lui Darabant, pentru a-l îndreptà unde va fi de lipsă și pentru a-l tipărì la Viena, deoarece în Ardeal nu va îndrăznì nimeni să-l tipărească fără permisiunea guvernului[1]).

Klein a și scris răspunsul promis, dar probabil din cauza cenzurii nu l'a putut tipărì. Astfel ne-a rămas numai în manuscript și se păstrează în biblioteca Academiei române. Un alt răspuns a venit dela Gheorghe Șincai sub titlul «*Responsum ad Crisim Iosephi Caroli Eder in supplicem libellum Valachorum Transylvaniae juxta numeros ab ipso positos*». Nici răspunsul acesta, care azi se află în biblioteca episcopiei unite din Oradea-mare n'a putut apăreà din cauza aceleiaș cenzuri, căci iată ce scrie Șincai în *Cronica* sa la anul 1791: «Tocmai bine, că Eder, colegul meu, când și eu eram director peste școale, îmi venì acì înainte, pentrucă el este acela care încă a cutezat a scrie Chrisul (critica) Instanței Românilor din Ardeal, că aceștia pururea au fost numai suferiți în această țară. *Eu, în Antichrisul meu, am fost răspuns la toate bârfelile lui, ci dacă nu s'a putut tipărì pentru teleagă*, îl întreb acum din căruță...» Manuscriptul lui Șincai are 19 foi in folio. Tot atunci a fost scris încă un răspuns, acesta nemțesc, cu titlul «*Widerlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorstellung der wallachischen Nation herausgekommenen Noten*» (22 foi în 2⁰), al cărui autor e necunoscut și care se păstrează în aceeaș bibliotecă. Pentru apărarea demnității și a drepturilor lor, Românii au mai făcut o încercare și anume, au tradus pe Supplex Libellus în nemțește împreună cu notele lui Eder, adăogând însă, după fiecare notă, răspunsul cuvenit. Cenzorul Szekeres, în ărcinat cu revizuirea cărții, i-a dat necesarul *admittitur*, deșì răspunsul cu-

---

[1]) «Supplicem Libellum Valachorum cum notis refutatoriis typis ediderunt Claudiopoli. *Ego adsumpsi in me et respondebo ac evertam contraria argumenta ipsius refutantis ac falsitatem ostendam, quod meum responsum Illustritati Vestrae sive pro meliori deductione et pro impressione Viennam mittam si ita censerit, nam hic nemo imprimere audebit sine gubernii licentia.*» (Adnex No. XXXVIII).

prindeà, cum se spune, şi anumite atacuri personale la adresa lui Eder. Dânsul credeà, că dacă au putut fi tipărite notele critice prin care e atacată o naţiune întreagă, poate fi tipărit şi răspunsul, care atacă o singură persoană şi încă una necunoscută.[1]) La intervenţia din 28 Aprilie 1792 a cancelariei aulice transilvane tipărirea a fost totuş oprită iar cenzorul Szekeres tras la răspundere. In urma raportului favorabil din 28 Maiu al aceleeaş cancelarii, procedura împotriva lui a fost sistată; tipărirea răspunsului a rămas însă oprită şi pe mai departe [2]).

Pe Unguri i-a lăsat apariţia lui Supplex Libellus mai indiferenţi. Dânşii se simţeau mai tari decât Saşii, cum de fapt şi erau, şi nu-i dădeau chestiunii române importanţa pe care i-au dat-o aceştia. Din partea lor a primit, în urma acestei indiferenţe, un singur răspuns cu mult mai obiectiv şi mai calm decât al lui Eder, pe acela al călugărului piarist Martin Bolla, profesor de istorie la liceul regesc din Cluj. *Dissertatio de Valachis qui Transilvaniam incolunt. Scripta instar responsionis ad libellum supplicem quem aug. imper. Leopoldo II anno 1791 Natio valachica porrexit*».

Critica lui Bolla are patru capitole. In cap. 1 se arată că Românii nu sunt de origine romană, ci bulgară; în cap. 2, că chiar dacă ar fi, după origine, Romani, pe baza aceasta n'ar aveà, totuş, dreptul la nici un privilegiu; în cap. 3, că de fapt dela întemeierea regatului dânşii n'au fost niciodată înzestraţi cu drepturi şi privilegii, iar în cap. 4 se arată că nici biserica neunită n'a fost pusă pe picior de egalitate cu celelalte biserici[3]).

---

[1]) Eder, cum am văzut mai sus, a iscălit ediţia numai cu iniţialele I. C. E.
[2]) *Transilvania*, XLIV, p. 161—164.
[3]) Asupra ei publicat o amănunţită dare de seamă P. Hunfalvy în *Századok* din 1879 sub titlul *Bolla Márton és Eder Károly és a román incolatus Erdélyben*. Critica lui Bolla a fost tiparită abià în 1907 în anuarul liceului piariştilor din Cluj pe anul scolastic 1906/7, p. 7 squ.

V.

INFLUINȚA LUI SUPPLEX LIBELLUS ASUPRA DESVOLTĂREI POLITICEI ROMÂNILOR ARDELENI

Constituția Ardealului se întemeià pe egalitatea celor trei națiuni «unite» (Maghiari, Săcui și Sași) și a celor patru religiuni «recepte» (catolică, calvină, unitară și luterană). Toate drepturile politice, toate libertățile și privilegiile erau proprietatea exclusivă a acestor trei națiuni aparținătoare unei sau alteia din cele patru religiuni recepte. Celelalte popoare, cari locuiau în țară, prin însuș faptul că nu erau recunoscute și admise printre *nationes* erau afară din constituție, erau, ca și confesiunile cărora le aparțineau, numai tolerate. Influența lor asupra afacerilor publice erà nulă, iar drepturile primite din bunăvoință națiunilor «unite» sau din a principelui erau minimale și nesigure. Prin urmare esența chestiunii române erà ridicarea neamului nostru în șirul națiunilor recunoscute de constituție sau, cu alte cuvinte, declararea lui de națiunea a patra a Ardealului. Prin recunoașterea aceasta, Românii ar fi devenit un factor constituțional, bucurându-se de toate drepturile și privilegiile, care emanau din conceptul *natio*.

Cel dintâiu care a avut înțelegerea clară a esenței chestiunii românești a fost arhiereul unit Ioan Inocențiu Klein. In lungile, energicele și sbuciumatele sale lupte, dânsul accentuà mereu postulatul acesta fundamental, a cărui realizare ar fi schimbat dintr'odată soarta tristă a poporului său credincios. Românii n'au ajuns nici în urma activității politice a lui Klein, în stăpânirea drepturilor lor naționale. Luptele marelui vlădică au avut totuș urmări de-o importanță covârșitoare. Ele au dat neamului *conștiința drepturilor sale,* un câștig și acesta, de a cărui însemnătate abià ne putem da azi seamă. Inocențiu Klein a indicat linia dreaptă dela care politica românească s'a abătut numai în epocile de decadență și pe care contemporanii săi au înțeles-o într'un mod surprinzător de limpede. Ce în-

ţelegere superioară a chestiunii româneşti dovedeşte d. p. memoriul trimis în 1748 din partea preoţimii române unite împărătesei Maria Tereza şi iscălit de călugării dela Blaj, Silvestru Caliani şi Gregoriu Maior — episcopul de mai târziu — şi de protoppopul Dobrei, Gheorghe Pop! Postulatul principal al memoriului e: *naţiunea română, cea mai numeroasă din principat, să fie declarată de naţiunea a patra a Ardealului şi a părţilor adnexe şi să se bucure de toate privilegiile celorlalte naţiuni.* Argumentele aduse în sprijinul acestui postulat sunt cele repeţite de nenumărate ori în decursul luptelor noastre politice. Naţiunea română e cea mai numeroasă şi cea mai veche, ea poartă partea cea mai mare a sarcinilor publice şi ea şi-a vărsat totdeauna sângele pentru mărirea tronului împărătesc. Prin urmare — zic autorii — dacă Românii sunt egali cu celelalte popoare cu privire la greutăţi, trebuie să fie egali şi cu privire la favoruri.

«Iam si in oneribus, virtutibus aliisque patriae adminiculis exhibendis praefata natio nostra aequiparatur caeteris nationibus receptis, aequiparari certo deberet etiam in favoribus, cum lex naturalis et justitia distributiva praecipiant ut qui sentit onus sentiat etiam commodum»[1]).

Inocenţiu Klein luptà numai pentru credincioşii săi uniţi şi temeiul principal al luptelor sale îl formà diploma a doua leopoldină din 19 Martie 1701, în care împăratul Leopold I a promis românilor trecuţi la unire, că vor fi încorporaţi statului catolic, vor fi socotiţi între staturile ţării, adică vor fi şi dânşii naţiune recunoscută de legi şi astfel vor fi capabili de toate beneficiile, puşi sub scutul legilor şi trataţi ca fii ai patriei, iar nu numai ca toleraţi. Pe lângă diploma aceasta, Klein mai invocà în sprijinul postulatelor sale şi faptul că neamul nostru este cel mai vechiu şi cel mai numeros între toate naţiile ardelene.

Supplex Libellus Valachorum prezintă, cum e şi firesc, un progres însemnat faţă de luptele lui Inocenţiu Klein. Esenţa postulatelor este aceeaş şi în petiţia din 1791 şi în memoriile arhiereului blăjan; cadrele însă sunt cu totul altele. Supplex Libellus a fost făcut în numele *tuturor Românilor*, fără deosebire de confesiune şi astfel autorii lui au trebuit să omită din

[1]) Dr. Augustin Bunea, *Episcopul Inocenţiu Micu Klein*, Blaj 1900, p. 285—86.

dovezile invocate în sprijinul postulatelor naționale chiar pe acela, căruia Inocențiu Klein i-a dat cea mai mare importanță și care, din punctul de vedere al dreptului positiv aveà cea mai mare valoare: *diploma a doua leopoldină*. Aceasta promiteà drepturi numai Românilor uniți și de aceea, pentru Supplex Libellus-ul *națiunii întregi* aveà o importanță secundară. Astfel autorii lui o citează numai pentru a dovedì că «atârnă numai dela dreptatea și îndurarea principelui, a scoate această națiune din vechea sa soartă mașteră și a o reașezà în toate drepturile de cari s'a bucurat mai înainte». Supplex Libellus accentuează, în schimb, cu mai multă tărie și desvoaltă cu mare aparat științific argumentul al doilea: *vechimea românilor ardeleni și originea romană a lor*, a dăogând un element nou, căruia generația luptătoare dela sfârșitul veacului al XVIII-lea i-a dat cea mai mare importanță: *vechimea și continuitatea drepturilor națiunii române*. Autorii petiției erau de părerea, că până în veacul al XVII-lea Românii erau puși pe picior de egalitate cu neamurile conlocuitoare și că starea lor mizeră nu se datorește vreunei legi positive ci vitregimii timpurilor și că, prin urmare, postulatele lor nu cuprind nimic nou, că prin ele se cere numai restituirea vechei stări de lucruri. Argumentul acesta istoric, sprijinit cu o mulțime de documente, formează partea principală a vastei și eruditei petiții.

Cu mult mai desvoltat ni se prezintă în Supplex Libellus și argumentul al treilea al lui Inocențiu Klein, scos nu din vechile decrete regești, nici din articolii de lege, ci din realitatea vieții: *numărul Românilor ardeleni și participarea lor la suportarea sarcinilor publice*. Acì se dovedește, citându-se conscripția din 1761, 1766 și 1787, că «partea principală, poate un întreg milion, a populației de azi din Transilvania, care constà după conscripția din 1787, din un milion și trei sute de mii de oameni, se compune din membrii națiunii suplicante». Se arată apoi, că «două întregi regimente de graniță din principat și aproape două treimi ale celor trei regimente campestre și mai mult decât o treime din regimentul săcuesc de călăreți se compune din indivizii națiunii suplicante și în proporțiunea numărului său mai mare susține și sarcinile publice ale provinciei în măsură mai mare decât toate celelalte națiuni împreună».

Supplex Libellus este, deci, cea dintâi manifestare politică unitară a *întregului neam românesc* din Ardeal, fără deosebire de confesiune sau clasă socială şi e, totodată, şi cea dintâi formulare documentată şi întemeiată pe toate argumentele care se puteau invocà atunci, a postulatelor naţiunii române. Evoluţia culturală a poporului nostru şi împrejurările politice au lărgit în mod considerabil terenul de luptă, au contribuit cu o mulţime de puncte de vedere noui la mijloacele de apărare a postulatelor noastre; ne-au făcut să părăsim argumentaţia istorică exagerată şi să ne îndreptăm privirile asupra dovezilor scoase din realitatea prezentului, din consideraţii de ordin filozofic şi sociologic, au păstrat însă aproape neatinse ideile fundamentale, care i-au călăuzit pe luptătorii din 1791. S'au adaus postulate noui impuse de necesităţile vremilor schimbate şi de atitudinea conducătorilor Statului; esenţa chestiunii româneşti însă a rămas aceeaş. Alexandru Papiu Ilarian aveà dreptate zicând, înainte cu o jumătate de veac, despre Supplex Libellus: «nimic nu lipseşte acestui mare act naţional, nici ştiinţa şi conştiinţa dreptului, nici concepţiunea profundă a politicii naţionale, nici curajul civic. Această petiţiune naţională e până astăzi evangeliul politic, cartea credinţei politice a Românilor de peste Carpaţi» [1]).

Supplex Libellus Valachorum, cu argumentele şi postulatele sale, a mai ajuns odată înaintea Curţii împărăteşti din Viena. In 1834 cei doui arhierei români Ioan Lemenyi dela Blaj şi Vasile Moga dela Sibiu, referindu-se la decretele împărăteşti din 26 Maiu şi 21 Iulie 1792, prin cari împăratul promiteà episcopilor Ioan Bob şi Gherasim Adamovici, că se va îngrijì de îndreptarea sorţii Românilor, trimit Curţii împărăteşti o petiţie cerând revenirea, în dieta ardeleană convocată pe 28 Maiu la Cluj, asupra lui Supplex Libellus şi satisfacerea postulatelor cuprinse într'însul. Lemenyi şi Moga o fac aceasta din motivul că în lungul răstimp de 41 de ani — dela 1792 până la sfârşitul anului 1833 — Românii, deşì întrec atât în ce priveşte numărul lor cât şi suportarea sarcinilor publice, pe celelalte naţiuni, n'au esperiat nici o uşurare şi îndreptare a sorţii lor

[1]) *Vieaţa, operile şi ideile lui Gh. Şincai din Şinca.* Bucureşti 1869, p. 45.

triste și umilite. Dânșii fac importanta declarație, că Românii, nici dela natură, nici prin legi positive, nu sunt excluși dela drepturile și beneficiile publice și că nu pot fi considerați numai ca o massă tolerată. Dacă ar fi numai tolerați, ar puteà oricând emigrà din țară. Emigrarea însă nu li se permite nici persoanelor singuratice și cu atât mai mult, deci, nu i se permite poporului întreg. Spun apoi că constituția actuală a principatului, care îi exclude pe Români din șirul națiunilor recepte, există numai din vremile mai noui. In trecutul îndepărtat aceștia s'au bucurat de drepturi și privilegii egale cu cele ale națiunilor conlocuitoare. Faptul acesta e dovedit — spun dânșii — foarte limpede în petiția din 1791 și, în sprijinul lui, se poate invocà un argument nou și anume: participarea Românilor alăturea de Maghiari, Săcui și Sași, la o dietă ținută sub domnia lui Andreiu III. In încheiere, cei doi episcopi cer ca Românii să fie declarați și ei, de *natio* cum sunt Ungurii, Săcuii și Sașii.

Impăratul Francisc a trimis în 12 Iulie 1834 petiția lui Lemenyi și Moga cancelariei aulice transilvane, cerând informații exacte asupra acestei chestiuni și solicitându-i părerea privitor la ea. Cancelaria face un raport amănunțit pe care îl înaintează, în 9 August 1834, împăratului. Raportul cancelariei aulice cuprinde o expunere exactă a postulatelor cuprinse în Supplex Libellus și în petiția clerului unit din 1791, a acelor două decrete împărătești prin care amintitele petiții au fost trimise dietei din Cluj, a opiniei dietei ardelene, a articolului LX din 1791, prin care bisericii neunite i se garantează libertatea cultului religios și a rescriptului împărătesc din 26 Maiu 1792 No. 2.893, trimis dietei ardelene, prin care li se dă Românilor neuniți dreptul de a puteà ocupà, având pregătirea necesară, oficii publice, întrucât acestea nu ar fi rezervate, prin legi, membrilor religiunilor recepte.

Opinia cancelariei privitoare la postulatele națiunii române și privitoare la argumentele invocate în sprijinul lor nu se deosebește de aceea a cancelariei din 1791. Cancelaria aulică nu recunoaște că Românii ar suportà partea cea mai mare a sarcinilor publice și că soarta lor nu s'ar fi schimbat în decursul celor 41 de ani, pentrucă religiunii ortodoxe i s'a dat dreptul

liberului exercițiu al cultului, iar credincioșilor ei dreptul de a ocupà oficii publice. E adevărat — zice cancelaria — că planul privitor la îndreptarea sorții și la cultivarea clerului, cu care a fost încredințată dieta din 1792 nu e încă pregătit, dar probabil se va pregătì în decursul acestei diete (din 1834). In încheere, cancelaria propune împăratului să îndemne pe cei doui vlădici să fie mulțumiți, atât dânșii cât și credincioșii lor, cu drepturile cuprinse în art. VI din 1744, art. LX din 1791 și cu rescriptul No. 2.893 din 1792 și astfel să se facă vrednici de grația împărătească[1]).

Cum vedem, mentalitatea stăpânilor poporului românesc a rămas neschimbată...

VI.

CEALALTA ACTIVITATE POLITICA A ROMÂNILOR ARDELENI IN 1791.

Activitatea politică a Românilor ardeleni nu s'a mărginit, în 1791, numai la Supplex Libellus Valachorum. Fruntașii conducători de atunci ai Românilor știind, din informațiile sigure primite dela prietenii din Viena, că la cancelaria aulică transilvană vor devenì vacante, în curând, două posturi de consilier, au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a asigurà cel puțin unul pe seama unui individ de naționalitate română. Probabil în Iunie 1791, vlădica unit al Orăzii-mari, Ignatie Darabant, a înaintat Curții împărătești, în numele întregii națiuni, o frumoasă și temeinică petiție, cerând ca la cele două posturi de consilier să fie numiți doui Români. Petiția arată că națiunea română n'a fost exclusă niciodată dela oficiile publice; că, în ultimele două veacuri, s'au pus o mulțime de piedici în calea ajungerii Românilor în astfel de oficii și, cu cât piedicile erau mai mari, cu atât erà mai mic numărul acelora cari se dedicau științelor, și astfel nobilimea română și împreună cu ea poporul întreg, a ajuns într'o stare de tristă ignoranță din care urmează apoi toate relele și viciile. Pentru sanarea

1) A. Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia superioară*, I, p. 229—243.

acestui rău, principii, începând cu Leopold I, au dat o mulțime de ordinațiuni și decrete, prin cari li se îngăduie și indivizilor de naționalitate română ajungerea în oficii publice, iar prin art. VI din 1744 nobilii români au fost puși pe picior de egalitate cu nobilii Unguri, Săcui și Sași. Cu toate acestea, numărul Românilor aflători în oficii e disparent. Fiindcă numirea funcționarilor atârnă numai dela bunăvoința împărătească, națiunea suplicantă se roagă ca la cele două posturi de consilier la cancelaria aulică transilvană să fie numiți doi Români. Asta o pretinde dreptatea și binele țării, fiindcă cine suportă sarcinile publice, trebuie să se bucure, în aceeaș măsură, și de beneficii și favoruri.

De altă parte, numirea celor doi consilieri români e necesară și din alte motive și anume: Românii, și cei uniți și cei neuniți, aparțin bisericii răsăritene și, prin urmare, trebuiesc educați conform ritului acelei biserici și educația aceasta atât de importantă o pot face numai aceia, cari înșiși sunt crescuți în spiritul bisericii orientale, cari cunosc mentalitatea și obiceiurile poporului și numai aceia vor puteà contribuì la darea ordinațiunilor potrivite și corespunzătoare psichicului poporului român, Apoi — continuă petiția — multe afaceri de-ale bisericii române se țin de competența cancelariei aulice, iar rezolvirea corectă a lor reclamă o cunoaștere temeinică a canoanelor acestei biserici, pe care o poate avea numai un credincios al ei [1]).

Tot atunci a fost făcut și pentru moștenitorul de tron, Francisc, un extras foarte limpede al acestei petiții, cu mult mai limpede decât însăș petiția [2]). Atât petiția destinată împăratului, cât și extrasul făcut pentru prințul de coroană, sunt iscălite de «*universa natio in magno principatu Transylvaniae Valachica*».

In 26 Iunie, vicarul unit al Năsăudului, Ioan Para, trimite unui prieten al său din Viena, probabil teologului Ioan Cosma, câte-un exemplar din aceste două petiții, rugându-l să le înainteze împăratului sau, în absența acestuia, prințului de coroană.

---

[1]) Tipărită în *Foia pentru minte, inimă și literatură* din 1863 No. 11 (dela 27 Martie) p. 80—83. Vezi și I. Lupaș, *o. cit.* din Analele Academiei române, p. 701 squ.

[2]) *Adnex* No. XXIV.

Para ştià că petiţiile au fost trimise la Viena din partea episcopului Ignatie Darabant, stăruià totuş ca să fie trimise înc'odată pentru a vedeà cei de-acolo că Românii toţi sunt una. In postscriptum-ul scrisorii sale din 26 Iunie zice:

«Aceste opuşuri batăr s'au dat înlăuntru, precum îmi scrie Măria Sa Ignatie dela Oradea-Mare, totuşi trebuie dat înlăuntru cum îl veţi lua aminte, că să vază quod omnes idem sumus et sentiamus».

Impăratul Leopold II trimite, în 21 Iulie, noua petiţie, cancelariei aulice transilvane, poruncindu-i să-i dea, conform importanţei sale, cuvenita atenţiune. Cancelaria aulică zicând, cum apare din raportul consilierului Izdentzi de dto 23 Iulie, că noua petiţie este în strânsă legătură cu Supplex Libellus Valachorum, propune împăratului să aştepte opinia dietei privitoare la postulatele cuprinse în acela. Crede, însă, că plângerile Românilor nu sunt îndreptăţite, pentrucă atât la guvernul regesc cât şi la tabla regească şi la cancelaria aulică sunt mai mulţi funcţionari români şi pentrucă nimeni nu a fost niciodată exclus dela oficiile publice din cauza naţionalităţii sale. Dealtfel, deocamdată, la cancelaria aulică nu este nici o vacanţă; când va fi, se va numì persoana cea mai potrivită, fără consideraţie la naţionalitatea căreia îi aparţine. Raportul cancelariei spune apoi, că cererea Românilor nu se poate împlinì nici din motivul că la împărţirea oficiilor publice nu se poate ţine seamă de numărul populaţiei, ci de însuşirile personale ale candidaţilor, iar, pe de altă parte, conform art. VI din 1744, Românii nu formează o naţiune deosebită, ci nobilii români fac parte din naţiunea în mijlocul căreia trăesc. Impăratul aprobă în 3 August propunerile cancelariei, cerând ca după sosirea opiniei dietei ardelene, să-i facă propuneri noui în această privinţă [1]).

In 28 Iulie, la câteva zile deci după prezentarea raportului cancelariei aulice, agentul Ştefan Novacovici şi teologul Ioan Cosma cer, în numele naţiunii, rezolvirea favorabilă a postulatelor româneşti. Dânşii spun că mângăierea (der Trost) naţiunii române atârnă dela numirea unui consilier român cunoscător al obiceiurilor şi moravurilor poporului şi al disci-

[1]) *Transilvania*, XLIV, p. 69—70.

plinei bisericii orientale, că națiunea română, cea mai eroică și mai fidelă dintre toate națiunile ardelene, va câștigà mai multă încredere printr'o astfel de numire și că, în sfârșit, numirea aceasta nu va îngreunà tezaurul țării, fiindcă și altfel va trebuì numit cineva în locul care va devenì vacant [1]).

Românii au legat, ca totdeauna, mari și zadarnice nădejdi și de petiția aceasta. In 26 August, Iosif Mehesi scrie din Viena vlădicului Ignatie Darabant, că consilierul Donatti a fost numit «căpitan» la Făgăraș și că prin urmare este dejà o vacanță la cancelaria aulică. Spune apoi, că «*pe instanția neamului pentru sfetnicii de Curte au fost merse opinie bună, cumcă ivindu-se vre-o vacanție, se va proponăluì cineva și din neamul nostru. Poate că vor face aceasta, că acum n'or puteà vâșcà mai încolo*». Crede însă că chestiunea românească va puteà triumfà numai dacă va merge o deputație la Viena. «*Insă de nu va venì cineva din neam sus la Viena, anevoie vom puteà răsbate*» zice dânsul.

Din neam n'a mers nime *atunci* la Viena și astfel Curtea împărătească, pentru care ne-am jertfit de atâtea ori averea și vieața, a putut «vâșcà mai încolo» precum a putut și mai târziu, după ce s'au milogit rânduri întregi de deputații pe la porțile pentru noi veșnic închise ale Burg-ului împărătesc.

VII.

MISIUNEA EPISCOPILOR IOAN BOB ȘI GHERASIM ADAMOVICI LA CURTEA DIN VIENA IN ANUL 1792

Românii s'au ocupat îndată, la începutul acestei mari mișcări de emancipare, cu planul trimiterii unei deputații la Viena. In guvernul ardelean și în dieta ardeleană, dânșii n'au avut niciodată încredere, dela aceste două n'au așteptat niciodată nimic. Cu stăpânii imediați ai lor au avut prea mult de lucru, le cunoșteau prea bine mentalitatea și sentimentele, pe care le nutreau față de neamul nostru. Astfel, toată nădejdea și-au

[1]) *Adnex* No. XXVI.

pus-o în simţul de părintească dreptate şi în mila înălţatului împărat. Credeau, că dacă vor merge la Viena, dacă vor descoperì soarta tristă a neamului lor atât de fidel, atât de umilit şi atât de gata de jertfă pentru mărirea tronului, dacă vor arătà cu graiul viu marea ndreptate ce i se făceà celui mai vechiu şi mai numeros popor al ţării, mila împărătească se va revărsà binefăcătoare şi asupra poporului românesc.

In toamna anului 1790 voià să meargă la Viena Ioan Para, vicarul unit al Năsăudului, pentru a expune înaintea tronului împărătesc plângerile naţiunii române. A fost însă împiedicat şi de vlădica Bob, care la porunca guvernatorului ardelean, Banfi, i-a interzis orice amestec în afacerile politice naţionale, şi de baronul Rall. Mai târziu voià să facă acelaş drum fostul vicecomite al judeţului Hunedoarei, Ladislau Pop. A fost însă prins şi aruncat în temniţă. In anul următor, după înaintarea la Curte a lui Supplex Libellus, şi cu deosebire după trimiterea petiţiei în care se cereà numirea celor doi consilieri români la cancelaria aulică transilvană, s'a început un viu schimb de scrisori între cei câţiva conducători ai politicii noastre privitor la trimiterea deputăţiei. Vlădica neunit Gherasim Adamovici îl informează în 5 Iulie pe mitropolitul sârbesc Stratimirovici, că Românii *«în vreme ce aşteaptă dela Curte răspuns împotriva Ungurilor, se pregătesc să trimită şi deputaţi la Viena dacă nu li s'ar îngăduì să ţină o adunare compusă din cler, militari, nemeşi şi popor simplu, la care să-şi poată arătà dovezile şi gravaminele»*[1]). Puţinii Români aflători în capitala imperiului urgitau, şi ei, mereu mergerea cuiva «din neam» la Viena. Cancelistul Aron Pop scrie, în 8 Iunie 1791, vlădicului orădan Ignatie Darabant:

> *«Tocmai pe poşta de azi se trimite lucrul neamului* (Supplex Libellus) *în original pe lângă rescriptum la dietă, pentru aceea milostiveşte-te Măria Ta acele rândueli a face... ca îndatăşi să vină Măria Sa d. vlădica Bob cu domnia sa Vitéz despre partea uniţilor şi despre partea neuniţilor d. vladica Adamovici cu alt om de frunte la Beciu la împăratul şi-apoi să şti că cu ajutorul lui D-zeu toate le vom avea ce poftim»*[2]).

---

[1]) Dr. Silviu Dragomir, *Corespondenţa episcopului Gherasim Adamovici şi mişcarea de emancipare a clerului şi poporului românesc în anul* 1791. Sibiu 1911, p. 19.
[2]) *Adnex* No. XX.

Acelaş lucru îl scrià lui Ignatie Darabant şi Iosif Méheşi în scrisoarea sa din 26 August:

«E foarte de lipsă să vină Măria Sa domnul vlădică dela Făgăraş în sus cu unul dintre nemeşii nostri mai cu de-adins cu domnul Vitéz aşişderea şi domnul vlădică Adamovici cu unul de ai săi... Lucră cu de-adinsul ca deputaţia neamului cât de curând să arăduie în sus, ca să ajungă aici pe când va veni împăratul îndărăpt adecă până cătră 22 a lui Septemvrie că de nu va veni puţin au nimic va fi de lucrul ce s'a început» [1]).

Cei doi vlădici, a căror mergere la Viena păreà atât de necesară, dovedeau faţă de întreagă mişcarea de emancipare a poporului o atitudine din cele mai rezervate. Despre Bob ne spune Ştefan Laday, că *«nu vrea să se facă de domnii cu ocară»* [2]) iar Adamovici scrie în scrisoarea amintită din 5 Iulie mitropolitului sârbesc Stratimirovici, care, şi el, îl sfătuise să meargă la Curtea împărătească:

«Cât priveşte mergerea mea la Viena nu-i cu putinţă pentrucă m'ar descrie, că eu sum capul răsvrătirii cum a păţit-o un calvin de-aici, care a alcătuit Săcuilor o petiţie pentru dietă» [3]).

Vlădicii n'au putut rezistà mult timp dorinţei obşteşti de-a se pune în fruntea mişcării de emancipare naţională. Curentul devenise prea puternic, nemulţumirea cu trista şi umilita stare în care se aflà neamul erà atât de generală şi tendinţa de a ajunge cu orice preţ la o soartă mai bună devenise atotstăpânitoare, încât dânşii numai cu primejduirea întregii lor autorităţi mai puteau păstrà rezerva de până acì. Şi mai ales nu o puteau face aceasta, după ce a ajuns la cunoştinţa publicului românesc felul cum a fost primit Supplex Libellus din partea dietei ardelene. Acuzele grave cuprinse în raportul comisiei petiţionare cetit în şedinţa a 93-a dela 30 Iulie 1791 şi afirmaţia că frumoasa petiţie ar fi numai fătul câtorva oameni turburători, au produs o adâncă amărăciune în sufletul Românilor ardeleni.

In urma decretului guvernial din 10 August 1791 Ioan Bob şi Gherasim Adamovici au chemat pe protopopii de sub păstorirea lor la sinod pentru a depune jurământul de fidelitate

---

[1]) *Adnex* No. XXVII.
[2]) *Adnex* No. XXXI.
[3]) Dr. Silviu Dragomir, *o. cit.*, p. 20.

către Leopold II[1]). Deodată cu jurământul acesta protopopii trebuiau să mai jure, fireşte, la porunca guvernului ardelean, că nu vor lucrà niciodată împotriva drepturilor şi privilegiilor celor trei naţiuni «unite». Protopopii neuniţi s'au adunat la Sibiu în 25 Septemvrie (st. n.) iar cei uniţi la Blaj în 5 Octomvrie. Despre felul cum au decurs cele două sinoade cu urmări atât de importante, ştim, din cauza lipsei documentelor, foarte puţin. Despre cel dela Blaj, ne spune Samuil Klein într'o scrisoare din 30 Octomvrie trimisă lui Ignatie Darabant, că protopopii au depus jurământul de fidelitate către împăratul celalalt jurământ însă n'au voit să-l depună fiindcă îi împiedicà dela lupta începută pentru câştigarea libertăţii lor naţionale [2]).

Ambele sinoade au stăruit pe lângă cei doi arhierei să meargă la Viena ca deputaţi ai naţiunii şi să descopere tronului împărătesc soarta mizeră a aceleia. Samuil Klein scrie în scrisoare citată, că întreg clerul unit a hotărît cu unanimitate să trimită deputaţi la Viena şi să contribuie la acoperirea cheltuelilor de călătorie şi, mai ales, a cerut să meargă episcopul însuş la Curte. O hotărîre definitivă nu s'a putut aduce nici acum din cauza atitudinii rezervate a vlădicului Bob. Se vede însă că acesta a promis, totuş, deşi poate nu oficios în sinod, că va cere permisiunea de lipsă pentru a puteà călătorì la Viena.

Cei 29 protopopi neuniţi, cari au luat parte la sinodul din Sibiu, redactează, în 27 Septemvrie, o plenipotenţă, prin care dau vlădicului lor dreptul de a stăruì împreună cu unul sau doi indivizi aleşi de dânşii, cu reprezentanţii clerului unit, ai nobilimii, ai statului militar şi civil, în numele lor la locurile

---

[1]) Circulara trimisă de Bob din acest prilej e următoarea: «Cinstite în Christos Frate. După ce Cinstitul Statuş al Ardealului în Adunarea Ţării din orânduеala Împărătească în Cluj au pus jurământ de credinţă Înălţatului acum Stăpânitoriu Împărat Leopold al doilea, şi lucrurile Ţării s'au isprăvit, C. Gubernium precum altora în Ţara Ardealului au poruncit, ca să puie acest jurământ de credintă, aşà prin comisia sa din 10 August al acestui an No. 7100 porunceşte, ca şi protopopii noştri să pue înaintea noastră jurământ de credinţă Înălţiei sale. Drept aceea la plinirea acestei poruncì am hotărît şi am aşezat 27 de zile ale lui Septemvrie, pe care zi frăţia ta cu un preot din eparchiţi (sic!) gata cu pecete ca iscălitul jurământ să-l poţi şi pecetluì, vei veni aicea la Scaun, Blaj 28 August anul 1791. Al frăţiei tale de binevoitor părinte Ioan Bob». (Un exemplar al ei se află în posesiunea autorului).

[2]) *Adnex* No. XXVIII. «*Ast quia in illo juramento expresse stet, quod nullo modo aget contra jura trium nationum, ideo clerus hoc jurare noluit, cum per hoc juramentum impediatur quaerere suas libertates*».

competente pentru câştigarea drepturilor naţionale şi pentru realizarea dorinţelor cuprinse în Suplex Libellus-ul înaintat tronului împărătesc [1]). In scrisoarea din 28 Septemvrie, prin care protopopii comunică episcopului această plenipotenţă, descriu cu multă durere amărăciunea pe care le-a cauzat-o primirea duşmănoasă a lui Supplex Libellus din partea dietei. Spun că acesta n'a fost fătul câtorva oameni turburători, ci fătul naţiunii întregi, care fiind asuprită peste măsură şi lipsită de drepturile cetăţeneşti, a fost silită să descopere înaintea unsului Domnului şi a părintelui tuturor starea sa umilită, cerând uşurare. In încheiere, episcopul este rugat ca, în virtutea oficiului său să plece cu unul sau doi reprezentanţi ai proţimei la părintescul tron regesc şi la izvorul graţiei şi să lucreze pentru rezolvirea favorabilă a postulatelor naţiunii, a căror îndreptăţire o pot dovedì, dacă e lipsă, sau într'o adunare, sau prin deputaţi aleşi de naţiune [2]).

In urma acestor stăruitoare intervenţii ale preoţimii cei doi vlădici s'au hotărît, în sfârşit, să călătorească la Viena. La începutul lui Octomvrie, Ioan Bob şi Gherasim Adamovici trimit împăratului o petiţie în care cer să li se îngăduie a merge la Viena, împreună cu câţiva reprezentanţi de-ai naţiunii. Cer apoi să li se comunice răspunsul prin cancelaria aulică — iar nu prin guvernul ardelean — pentru a puteà plecà înainte de venirea grelelor zile de iarnă [3]). In 25 Octomvrie contele Samuil Teleki aduce la cunoştinţa vlădicilor, că Majestatea Sa s'a milostivit a le îngăduì mergerea la Viena [4]). Gherasim Adamovici a cerut şi îngăduinţa guvernului ardelean, trimiţându-i, în 21 Octomvrie, şi plenipotenţa şi scrisoarea primită dela cei 29 protopopi [5]). Loialitatea aceasta prea mare a lui a întârziat mult mergerea la Viena şi erà să devină deadreptul fatală. După aşteptare de

---

[1]) Silviu Dragomir, *Corespondenţa episcopului Gherasim Adamovici*, Sibiu 1911, p. 23—24.

[2]) *Ibidem*, p. 24—25.

[3]) *Adnex* No. XXIX.

[4]) «Illustrissime ac Reverendissime Domine Episcope. Sua Majestas Sacratissima precibus Illustritatis Vestrae clementer deferre eidemque indulgere dignata est ut se huc Viennam conferre possit. Quod dum Illustritati Vestrae officiose significo singulari observantia persisto. Viennae 25 Octobris 1791. Paratissimus servus Samuel Comes Teleky». Copie în arhiva episcopească gr. catolică din Oradea-Mare, vol. 96.

[5]) S. Dragomir, o. *cit.*, p. 25—26.

câteva zile, neprimind nici un răspuns din partea guvernului, Gherasim Adamovici urgitează, în 29 al aceleiaş luni, rezolvirea petiţiei sale, adnexând şi răspunsul primit dela Curte prin contele Teleki. Tot atunci i-a comunicat şi acestuia plenipotenţa celor 29 protopopi. Guvernul ardelean nu s'a grăbit nici acum cu răspunsul, ci a trimis, pe la sfârşitul lui Noemvrie sau începutul lui Decemvrie petiţia episcopului la Viena cu propunerea de a nu i se da permisiune să meargă ca deputat al naţiunii române la Curte, pentrucă — zice guvernul — Românii nu locuesc pe un teritoriu deosebit ci amestecaţi cu celelalte naţiuni şi deci, conform legilor fundamentale ale ţării, dânşii nu formează o corporaţiune politică deosebită. Guvernul se temeà apoi că deputaţia, sub pretextul că cere dreptate pe seama poporului românesc, molestează numai înalta Curte împărătească. Cancelaria aulică e, şi ea, de părerea că Românii neformând o naţiune deosebită, nu pot fi reprezentaţi prin deputaţie naţională şi că, prin urmare, vicarul şi protopopii adunaţi la Sibiu n'au avut dreptul să aleagă deputaţi. Totuş propune că celor doi episcopi să li se îngăduie a merge la Curte ca persoane private, iar nicidecum ca reprezentanţi ai naţiunii. Propunerea cancelariei aulice a fost aprobată în 22 Decemvrie 1792 şi de împăratul Leopold II[1]).

Gherasim Adamovici neprimind răspunsul aşteptat al guvernului ardelean, iar de altă parte văzând că se apropie şi timpul greu al iernii, a scris, acum deadreptul împăratului. Impăratul trimite petiţia, în 18 Decemvrie, contelui Teleki, cerând opinia cancelariei aulice transilvane. Deşi consilierul Semsey erà, cum se spune o informaţie a lui Aron Pop trimisă episcopului Darabant, împotriva mergerei celor doi vlădici la Viena[2]), cancelaria a rămas totuş pe lângă vechea hotărîre împărătească comunicată episcopilor prin scrisoarea din 25 Octomvrie a lui Teleki. Impăratul aprobă, în 2 Ianuarie 1792, propunerea cancelariei şi porunceşte să se aducă aceasta la cunoştinţa lui Gherasim Adamovici[3]).

---

[1]) *Transilvania*, XLIV, p. 70—71.
[2]) *Adnex* No. XXX.
[3]) *Transilvania*, *vol. cit.*, p. 72.

In sfârșit, cu data de 13 Ianuarie 1792, a răspuns și guvernul la petiția din 21 Octomvrie 1791 a episcopului neunit [1]). In timpul acesta însă, cei doi vlădici nu mai erau în Ardeal. In 26 Decemvrie 1791, Gherasim Adamovici nemai așteptând răspunsul guvernului, aduce, prin circulara No. 339, la cunoștința preoțimii sale, că «gândim, cu ajutorul lui Dumnezeu, în 19 zile (st. v.!) a lunii și anului acestuia a pornì către Beciu» [2]). De fapt însă «a pornit» cu o zi mai înainte, adică în 29 Decemvrie (st. n.) iar vlădica Bob în 24 al aceleeași luni [3]). Dintre ceilalți membrii ai deputației îl cunoaștem numai pe harnicul și însuflețitul vicar unit dela Năsăud, Ioan Para. Acesta a primit în 22 Decemvrie 1791 «litterae passuales» dela comandantul legiunii II române de graniță ca să poată călătorì la Oradea mare la vlădicul Ignatie Darabant. Deacì a plecat la Viena, unde petreceà Darabant în acest timp și unde au fost primiți în audiență — cum dovodește o notiță scrisă de Para pe «litterae»-le «passuales» amintite mai sus — în 9 Fevruarie 1792 din partea împăratului Leopold, iar în 1 Aprilie al aceluiaș an din partea urmașului său Francisc [4]). Cine au fost ceilalț membrii ai depu-

---

[1]) «141—1792. Reverendissime Domine episcope nobis observande! Virtute benigni decreti aulici 24 Decembris anni proxime evoluti clementer resolvere dignata est, quod postquam Reverendissima Dominatio Vestra nec non Reverendissimus Episcopus Fogarasiensis Ioannes Bob Viennam eundi facultatem obtinuisset Reverendissimae Dominationes Vestrae non qua nationis deputati verum qua privati supplicantes considerabuntur. Quae benigna resolutio regia R-mae D. Vrae pro congrua sui directione hisce nota redditur. In reliquo, etc. E magni principatus Transylvaniae Gubernio, Claudiopoli die 13 Ianuarii 1792. Ad officia paratissimi B. Wolfg. Banfi, David Székely David Vajna». Arhiv. episcopesc gr. cat. din Oradea-Mare, vol. 96.

[2]) Dr. Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul Românilor din Șchei*, II, Brașov 1902, p. 49.

[3]) *Adnex* No. XXXII.

[4]) «Praesentium exhibitor, Reverendissimus Dominus Ioannes Para, Vicarius foraneus Radnensis militaris districtus M. Tranniae Principatus, accingit se itineri, extranea suo vicariatui adhuc subordinata loca et Parochias visitaturus, transactis vero his etiam intuitu propriorum negotiorum, Magno Varadinum ibidemque Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum episcopum graeco catholicum aditurus; Qui praeattactus Dominus Vicarius, cum hocce Regiminis Commando ad firmandam fidem et securitatem pro exarandis sibi litteris passualibus flagitasset; Ideo eidem hae passuales hac de ratione aperte tribuuntur ac quilibet modo quo possibili suo statui ac conditioni consentaneo per has praesentes peramice et humaniter requiritur, ne praememoratus D-nus Vicarius libero ac inimpedito calle procedere ac reorti impediatur. Datum in loco Stabali Nazzodini die 22 mensis Decembris Anno 1791. Sacrae Caes. Regiaeque et apostolicae Mattis Inclytae secundae Legionis Valachicae, actualis vice collonelus et interimalis commandans.... (Indescifrabil).

Pe verso: Anno 1792, 9° Februari s. n. fuimus in 1-a audientia apud Imperatorem Leopoldum, 1-ma Aprilis apud suam Mattem Franciscum». (Orig. arhiva mitropoliei din Blaj, fasc. 1790/91.

taţiei, nu ştim. Vlădicii fac amintire în două petiţii despre insoţitorii lor[1]), numele însă nu le spun şi nu le găsim nici iscălite pe nici una din multele petiţii înaintate Curţii împărăteşti în cursul celor câteva luni petrecute în Viena. Şi Ştefan Laday spune într'o scrisoare trimisă în 8 Decemvrie 1791 cancelistului Aron Pop, că vlădica Bob va duce pe cineva cu sine [2]).

Luând asupra lor greaua misiune de a reprezentà înaintea tronului împărătesc idealul naţional al Românilor ardeleni, cei doi vlădici s'au identificat cu tot ce s'a făcut în cursul celor doi ani în chestia naţională. Astfel dânşii îşi atribuie lor trimiterea la Curte a lui Supplex Libellus, deşi ştim că acesta a fost trimis de episcopul Ignatie Darabant. Lor îşi atribuie şi înaintarea petiţiei privitoare la numirea celor doi consilieri români la cancelaria aulică transilvană, deşi un exemplar al ei a fost trimis de acelaş vlădică orădan Ignatie Darabant, iar celalalt de vicarul Năsăudului, Ioan Para.

După sosirea la Viena, Ioan Bob şi Gherasim Adamovici înaintează împăratului o petiţie, probabil la începutul lui Fevruarie 1792, în care cer să li se dea o copie a opiniei dietei ardelene privitoare la Supplex Libellus Valachorum şi articolii de lege privitori la chestiunea românească, cari au fost trimişi la Curte spre sancţionare, ca să-şi poată face observaţiile cuvenite. Dânşii spun că şi-au câştigat un exemplar al opiniei comisiunii petiţionare, care s'a cetit într'o şedinţă publică a dietei şi care, deci, nu cuprinde nimic ce nu ar puteà fi cunoascut şi publicului mare; însă aceasta a fost trimisă împăratului numai cu anumite modificări făcute de dietă. Opinia modificată nu şi-au putut-o câştigà dar nădăjduesc că vor primi-o acum şi asta cu atât mai ales, că Saşilor şi Armenilor li s'a comunicat totdeauna articolii de lege cari îi interesau. Petiţia este iscălită de amândoi vlădicii: «*Humillimi perpetuoque fideles subditi Ioannes Bob Graeci-Ritus unitorum, Gherasimus Adamovits Graeci-Ritus non unitorum in Transylvania Valachorum episcopi in negotiis nationis hic (Viennae) existentes*» [3]). In 10 Fevruarie Leopold II îi trimite lui Teleki petiţia celor doi vlădici, spunân-

---

[1]) *Adnex* No. XXXII.
[3]) *Adnex* No. XXXIII şi I. Lupaş, *o. cit.* în Analele Acad. române, p. 722, No. 71.
[2]) *Adnex* No. XXXII

du-i că li se poate da o copie a opiniei și a articolilor de lege ceruți. Teleki însă erà de altă părere și astfel copia cerută nu li s'a dat niciodată [1]).

Tot atunci vlădicii trimit o nouă petiție împăratului, în care cer ca la postul încă vacant de consilier la cancelaria aulică transilvană să fie numit un român care să cunoască firea, obiceiurile, limba și literatura românească și disciplina, ritul și canoanele bisericii orientale. In sprijinul acestei cereri dânșii invoacă următoarele argumente: 1. Românilor nu le-a fost oprită niciodată prin lege ajungerea în oficii publice. 2. Insăș dieta din 1744, apoi cea din 1790—91 au declarat că Românii se vor bucurà, conform condiției lor sociale, de toate drepturile de cari se bucură membrii celorlalte națiuni. 3. Națiunile maghiară și săcuiască și săsească au și acum, din mila împăratului, consilieri aulici, deși toate trei laolaltă abià fac a treia parte din populația Ardealului. Consilierul intim de stat, Rosenfeld, este sas, consilierul Zeik, maghiar, iar baronul Miske este săcuiu; numai națiunea română, care le întrece în privința numerică pe toate celelalte, și, prin urmare, le întrece și în suportarea sarcinilor publice, n'are până acum nici un consilier. 4. E de lipsă să fie și un consilier român, pentrucă cei de altă naționalitate nu pot cunoaște geniul, literatura și limba română, nici disciplina, ritul și canoanele bisericii orientale, căreia îi aparțin atât uniții cât și neuniții. 5. Denumirea funcționarilor la cancelaria aulică atârnă numai dela arbitriul Majestății Sale, care nu e țărmurit de nici o lege și de nici un decret. Se știe doar, că de multe ori nu erà nici un consilier sas, altă dată nici unul maghiar; se întâmplà apoi de consilierii erau toți catolici și nici unul reformat și nu arareori consilierii nici nu erau cetățeni ai Ardealului. Episcopii cer, ca și la cele cinci sau șase posturi de assesor la tabla regească și la cele două de secretar guvernial, vacante, să fie candidați și numiți și români de ritul grecesc sau, în lipsa acestora, chiar Români aparținători bisericii latine sau reformate [2]).

---

[1]) *Transilvania*, XLIV, p. 157.

[2]) I. Lupaș în *Analele Acad. române*. Memoriile secțiunii istorice din 1914/15, p. 722, No. 71.

Pentru a asigurà rezolvirea favorabilă a acestei petiţii, arhiereii cer şi sprijinul prinţului de coroană, al arhiducelui Francisc, descoperindu-i marile jertfe pe care le-a adus naţiunea românească pentru tron pe timpul răsboiului cu Turcii şi fidelitatea sa dovedită cu prilejul răscoalei nobilimei maghiare din 1790 [1]). In 10 Fevruarie Leopold a trimis şi noua petiţie contelui Teleki. Acesta a răspuns că în curând se va pregătì un proiect privitor la distribuirea oficiilor publice, în care se va arătà şi felul cum vor puteà ajunge în ele şi un număr corespunzător de Români [2]).

In 1 Martie 1792 s'a stins, după o scurtă boală de două zile, împăratul Leopold II. Abià s'a urcat pe tron fiul său Francisc cei doi vlădici trimit o nouă petiţie, solicitând numirea câtorva români la oficiile camerale şi montanistice [3]). Cancelaria aulică propune, în 28 Matrie, ca rezolvirea acestei cereri să se amâne până la aprobarea proiectului de care aminteà Teleki în răspunsul său dat împăratului la biletul din 10 Fevruarie [4]). Aceste două petiţii au fost discutate mai târziu, în legătură cu opinia şi propunerile dietei ardelene privitoare la Supplex Libellus, în conferinţa ministerială din 10 Aprilie 1792. Ca un rezultat al lor este a se considerà rescriptul trimis de împăratul Francisc în 26 Maiu sub No. 2893 dietei ardelene, care dispune ca la oficiile publice, întrucât acelea nu sunt rezervate prin legei membrilor religiunilor recepte, să fie aleşi şi credincioşi de-a bisericii ortodoxe; cari, fireşte, vor aveà pregătirea necesară [5]). Dieta a luat la cunoştinţă rescriptul împărătesc în şedinţa dela 28 Septemvrie, neavând nimic împotriva numirii sau alegerii Românilor ortodoxi în oficii publice. A cerut însă ca membrii comisiunii bisericeşti încredinţaţi cu pregătirea planului de educaţie a poporului român *să propună şi mijloacele prin cari s'ar puteà propagà cu succes cunoştinţa limbii maghiare în sânul*

---

[1]) *Adnex* No. XXXIV.

[2]) *Transilvania,* XLIV, p. 157.

[3]) *Adnex* No. XXXV.

[4]) *Transilvania, vol. cit.,* p. 158.

[5]) *Protocolul oficios al dietei din 1792*, p. 110: «quo ad gerenda per Valachos graeci-ritus non unitus publica munia clementer resolvimus, hos etiam si requisitis qualitatibus instructi fuerint ad omnia illa officia, quae per leges ad quatuor receptas religiones restricta non sunt, promovendos esse».

aceluia [1]. Aceasta e cea dintâi manifestare a fatalului curent de maghiarizare, care prin legea apponyană și întemeierea episcopiei unguREști de Hajdudorag și-a ajuns culmea desvoltării sale, amenințând cu sdrobire totală orice năzuință de cultură națională românească...

Ținta principală a mergerii vlădicilor la Viena a fost esoperarea unei rezolviri favorabile a postulatelor lui Supplex Libellus și apărarea lor împotriva atacurilor pătimașe și violente cuprinse în opinia dietei ardelene. Dânșii au cerut îndată după sosirea în capitala imperiului o copie a acestei opinii, pe care, deși împăratul Leopold II erà de părerea că li se poate da, în urma intervenției contelui Teleki n'au primit-o. Astfel au fost siliți să se mulțumească cu raportul cunoscut al comisiunii petiționare, pe care-l aveau. In 30 Martie 1792 au înaintat împăratului Francisc o lungă petiție, în care expun din nou întregul complex al chestiunii românești și combat cu multe argumente istorice și juridice afirmațiile acelui raport, dovedind îndreptățirea postulatelor națiunii române. In prefața petiției dânșii reproduc pe scurt cuprinsul lui Supplex Libellus și spun că Românii aveau cele mai mari nădejdii în realizarea dorințelor lor, știind că aceasta atârnă numai dela bunăvoința și grația împăratului. Arată apoi primirea de care s'a împărtășit petiția în dieta ardeleană, ai cărei membrii au încărcat de acuze, batjocuri și calomnii întreagă națiunea română, afirmând că este cea mai proastă dintre toate națiunile Europei, că preoții pervertesc principiile religiunii, că sunt criminali și instigatorii fărădelegilor. Au fost și între membrii dietei unii cărora nu le-au plăcut injuriile acele și cari ziceau că poporul maghiar nu e mai cult decât cel român și că staturile ardelene înseși poartă vina acestei neculturi, fiindcă dânsele nu promovează, ci împiedică cultura poporului.

După introducerea aceasta, vlădicii se ocupă, pe rând, de afirmațiile comisiunii petiționare, pe cari le împart în 17

[1]) *Ibidem*, p. 311: «Ezen rendelésre nézve nem találtanak az ország rendjei semmi ellenkezö okot, de a szentegyházi dolgokra rendeltetett deputationak kötelessége lészen, hogy az oláhságnak kimiveléséröl és szelidebb erköltsre leendö oktatásáról való planumban a magyar nyelvnek közöttek való elterjesztéséröl igyekezzen valami jó modnak elintézését dolgozni.»

puncte, arătând, uneori cu prea mare bogăţie de argumente, falşitatea lor. Aşa, de pildă, la afirmaţia comisiunii că Românii nu se pot plânge că nu ar fi admişi în oficii publice, deoarece câte doi membrii de-ai familiilor Iosika şi Nalaczy, despre cari spun că sunt de origine română, se află în oficii înalte, iar dintre Românii din districtul Făgăraşului şi al Haţegului doi sunt consilieri guverniali şi în oficiile mai mici se află şi mai mulţi, cei doi arhierei răspund: E adevărat că şi Românilor li se recunoaşte dreptul de-a ajunge în oficii publice, în realitate însă li se pun de-un timp încoace cele mai mari piedici. Acei câţiva Români, cărora le-a succes a fi numiţi sau aleşi în slujbe, chiar dacă ar dorì, nu-şi pot apărà şi sprijinì neamul pentrucă şi-ar atrage ura implacabilă a celorlalte naţiuni, ar fi numiţi fii răi ai patriei şi ar fi supuşi la persecuţii de tot felul. Pentru a înconjurà astfel de neplăceri, dispreţuesc neamul din care fac parte şi, de multe ori, îl asupresc mai tare decât alţii.

La afirmaţia că astfel de «Supplices Libelli» sunt fătul câtorva spirite neastâmpărate, vlădicii răspund: aceasta e fraza obişnuită a acelora cari vreau să zădărnicească cererile noastre îndreptăţite; îi numesc turburători şi imprudenţi pe aceia cari caută scut contra asupritorilor. Sub p. 10 vlădica unit explică declaraţia făcută în şedinţa dela 21 Iunie 1791 a dietei ardelene în sensul că dânsul a cerut împărtăşirea Românilor de toate drepturile şi privilegiile de cari se bucură celelalte naţiuni ale Ardealului. Sub punctul următor (11) arhiereii dau o expunere clară a situaţiei Românilor din *Fundus regius*, arătând că aceştia îi întrec, în privinţa numerică, pe Saşi în cinci scaune (sedes) şi anume în al Sibiului, Nocrichului, Sebeşului, Miercurei şi Orăştiei şi în districtul Braşovului şi Bistriţei. Saşii au majoritate numai în următoarele patru scaune: Cincul mare, Cohalm, Sighişoara şi Mediaş. In locurile unde Românii sunt în majoritate se bucură de drepturi egale cu ale Saşilor, însă în locurile unde Saşii sunt în majoritate Românii sunt excluşi dela cele mai multe drepturi şi privilegii şi uneori sunt siliţi să plătească conlocuitorilor lor şi anumite taxe deşì, conform decretului Andreian din 1224, pe care se întemeiază constituţia pământului crăesc, popoarele care locuiesc acì ar trebuì să aibă drepturi şi privilegii egale.

Terminând cu combaterea afirmațiilor cuprinse în opinia comisiunii petiționare, episcopii fac o mică recapitulare a adevărurilor dovedite în cele 17 puncte, dând și o descriere fidelă a nedreptăților îndurate de neamul nostru. Desvoltă apoi, în următoarele trei puncte, postulatele națiunii române dovedite și aceste cu multă căldură:

1. Românii trebuie să se împărtășească, conform legilor, de drepturi și privilegii egale cu ale Ungurilor și Săcuilor. Aceștia trimit reprezentanți la dieta ardeleană, cari reprezintă acolo întreaga națiune ungurească și săcuiască. Să li se dea, deci, și Românilor drepturi de-a alege și trimite deputați la dietă, cari să poată apără interesele națiunii lor. Fiindcă pe Fundus regius Românii au drepturi egale cu Sașii și fiindcă și aceștia trimit deputați la dietă, vlădicii cer acelaș drept și pentru Români. «Și deoarece e lucru cunoscut că Românii întrec în privința numerică pe celelalte națiuni, formând $^2/_3$ din populația țării și suportă, deci și sarcinile publice ale statului în măsură cu mult mai mare decât toate celelalte națiuni, adică două din trei părți, de-aceea subsemnații (episcopi) cer dela mila și dreptatea Majestății Voastre ordinul binevoitor ca, în viitor, 2 treimi din numărul deputaților cari se vor trimite la dietă să fie aleși din sânul națiunii suplicante și să se denumească regaliști și din nobilimea aceleia».

2. Fiindcă în oficiile publice, aulice, provinciale, districtuale și comunale, se aleg aproape numai Maghiari, Săcui și Sași și foarte puțini Români, episcopii cer ca Majestatea Sa să se milostivească a dispune ca Românii să fie numiți în proporția în care suportă sarcinile publice la toate oficiile de orice categorie. Spun apoi că pe nobilii cari au trecut la ritul latin sau la confesiunea reformată, ceilalți nobili, statornici în credința strămoșească și întreaga națiune îi primește cu dragoste frățească și, neluând în seamă religiunea, ci numai originea lor și binele statului, se învoiesc ca la distribuirea oficiilor publice să fie și dânșii considerați ca membrii ai națiunii române.

3. Cer, ca preoții bisericii române neunite să fie împărtășiți de toate drepturile și beneficiile de care se bucură preoții celorlalte confesiuni, pentrucă dânșii au datorințe cu mult

mai mari slujind unei biserici căreia îi aparţine cea mai mare parte a locuitorilor ţării.

Realizarea acestor cereri nu poate întâmpinà nici o dificultate fiindcă şi legile şi staturile ardelene recunosc că Românii conform condiţiei lor sociale, au dreptul să se bucure de toate privilegiile şi drepturile de care se împărtăşesc şi celelalte naţiuni şi astfel rezolvirea lor atârnă numai dela bunăvoinţa domnitorului, căruia constituţia îi dă puterea de-a apărà drepturile tuturor şi de-a face dreptate celor asupriţi. Dacă totuş s'ar aflà indivizi aparţinători celorlalte naţiuni, cari neluând în seamă dreptatea, nici liniştea şi fericirea statului şi călăuziţi numai de ura faţă de naţiunea suplicantă şi faţă de religiunea ei, ar încercà într'o formă sau alta, sub diferite pretexte, să zădărnicească realizarea acestor postulate — vlădicii cer ca împăratul să se milostivească a îngăduì ţinerea, sub conducerea comandantului oştirii ardelene, a unui congres naţional, compus din reprezentanţii naţiunii întregi, ca astfel aceasta să-şi poată expune plângerile şi dorinţele [1]).

Petiţia are şi o mulţime de adnexe (sub lit. A—U) cari cuprind documentele istorice şi juridice de cari se face amintire într'însa.

Cine au fost autorii sau autorul acestei petiţii? Cei doi vlădici cu siguranţă nu, pentrucă singuraticele chestiuni sunt tratate cu prea mare erudiţie şi bogăţie de cunoştinţe istorice şi juridice, pe cari nu le aveà nici Ioan Bob, nici Gherasim Adamovici. O indicaţie destul de probabilă ne dă, în privinţa aceasta, adnexul de sub litera *N*, care are titlul: «*Extractus manuscriptae Historiae Graeci-Ritus orientalis ecclesiae in Transylvania*» şi e luat din istoria bisericească a lui *Samuil Micu*, ceeace se poate dovedì uşor comparându-se textul adnexului cu fragmentele corespunzătoare din istoria învăţatului călugăr blăjan publicate de Treboniu Laurian în revista «*Instrucţiunea publică*» din 1861 şi reprodusă în anul următor şi de «*Foaia pentru minte, inimă şi literatură*» nrii 11 şi următorii [2]). Partea istorică a petiţiei a fost, deci, probabil, redactată de Samuil Micu, iar partea juridică, cred că se datoreşte colaboraţiei lui Meheşi.

[1]) I. Lupaş, *l. cit.*, p. 728 squ.
[2]) cfr. Dr. I. Lupaş, *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici şi Ioan Bob la Curtea din Viena în anul* 1792. Sibiu 1912, p. 25—26.

In Aprilie (1792) cei doi vlădici trimit și puternicului și influentului cancelar, principelui Kaunitz, un foarte frumos memoriu, desvălind situația tristă a poporului românesc din Ardeal și rugându-l să intervină pe lângă împăratul Francisc pentru a da ascultare cererilor lor. Cel mai important obiect — începe memorialul — al desbaterilor din ultima dietă ardeleană a fost, fără îndoială, petiția pe care a înaintat-o națiunea română, cea mai veche și cea mai numeroasă din țară, cerând reașezarea ei în stăpânirea drepturilor cetățenești. Petiția a fost trimisă în 1791 împăratului, dovedindu-i cu o mulțime de documente și cu usul secular, că națiunea română trebuie să fie împărtășită de toate drepturile pe care le au Maghiarii și Sașii și că excluderea ei dela stăpânirea acestor drepturi nu s'a întâmplat în urma vreunei legi, ci pe încetul, din ură națională. A stat deci în puterea Maiestății Sale să restituie națiunii noastre toate drepturile pierdute; milostivul împărat a cerut însă opinia dietei. Staturile ardelene au recunoscut, în raportul lor, că în comitate și în secuime, nobilii și libertinii români au drepturi egale cu nobilii și libertinii maghiari, asemenea și în Fundus regius Românii au aceleași drepturi pe care le au și Sașii. Au recunoscut apoi, că nobililor români le este îngăduită ajungerea în oficii publice și că preoțimea unită se bucură de drepturile și privilegiile de care se împărtășește preoțimea religiunilor recepte, iar neuniții au dreptul liberului exercițiu al religiunii lor. După declarația aceasta, staturile ardelene ar fi trebuit să prezinte Maiestății Sale spre sancționare un proiect de lege privitor la restituirea deplină a drepturilor națiunii române. Un astfel de proiect însă nu puteam aștepta dela reprezentanții celor trei națiuni, pentrucă ei trag mari foloase din excluderea noastră dela lucrările dietei și dela conducerea Statului. Dânșii au crezut, că cu recunoașterea teoretică a drepturilor noastre vor puteà mulțumi o națiune care numără peste un milion de membri. Procedura aceasta, prin care se despoaie de drepturile sale cetățenești o națiune credincioasă tronului împărătesc, care formează două treimi din populația țării și suportă cea mai mare parte a sarcinilor publice, nu poate aveà alte urmări decât potențarea neîncrederii și a urei dintre națiunea noastră și celelalte trei națiuni ale Transilvaniei.

După introducerea aceasta, episcopii reproduc cuprinsul scurt al petiţiei lor din 30 Martie. Este interesantă mai ales partea *nouă*, în care spun că pentru susţinerea funcţionarilor publici din Ardeal se cheltuesc anual 400.000 fl. din cari 2 treimi se scot din contribuţiile poporului românesc şi cu toate acestea plata funcţionarilor români abià atinge suma de 10.000 fl. Interesantă e şi partea în care arată că, la ultima dietă ardeleană, pe lângă comiţii supremi ai comitatelor (prefecţii) şi pe lângă regalişti, au luat parte şi c. 100 deputaţi aleşi de diferitele districte şi oraşe şi că, deşì s'au discutat într'însa cele mai importante chestiuni, care priveau binele şi fericirea ţării întregi şi cu deosebire a Românilor cari formează partea cea mai mare a populaţiei, totuş neamul nostru a avut un singur reprezentant, pe arhiereul bisericii unite, cu toate că comiţii supremi şi deputaţii primesc cea mai mare parte a diurnei din contribuţiile Românilor.

In încheiere îl roagă să intervină în favoarea naţiunii, asigurându-l de veşnica ei recunoştinţă. «Alteţa Voastră, ca cunoscător şi preţuitor al drepturilor cetăţenilor, veţi aveà dulcea bucurie de-a fi dat unui milion de oameni aşezaţi la graniţele monarhiei, stăpânirea deplină a drepturilor lor cetăţeneşti şi de-a fi îngrijit, prin aceasta, părinteşte, de fericirea unei ţări întregi» [1]).

Memoriul are un lung adnex, în care vlădicii îi dau principelui Kaunitz informaţii amănunţite despre starea Ardealului şi cu deosebire despre situaţia Românilor. E un extras limpede al lui Supplex Libellus. Acelaş memoriu a fost dat şi ministrului Hatzfeld şi consilierului Eger. Tot atunci i-au prezentat şi contelui Balassa un memoriu mai lung, în care descriu pe larg soarta naţiunii române din Ardeal şi expun postulatele ei [2]).

Cum vedem, Ioan Bob şi Gherasim Adamovici au făcut tot ce-a fost cu putinţă pentru a da tuturor bărbaţilor despre cari ştiau că au vreo influenţă asupra sorţii postulatelor lor, infor-

---

[1]) «Euer Durchlaucht werden als Kenner und Schätzer der Rechte der Staatsbürger, die süssen Freude geniessen, einer Million an den äussersten Grenzen der Monarchie den vollkommenen Genuss der bürgerlichen Rechte verschafft und andurch für die Glückseligkeit eines ganzen Landes väterlich gesorgt zu haben». I. Lupaş, *o. cit.*, p. 775 squ.

[2]) Se află în arhiva episcopească gr. cat. din Oradea-Mare, vol. 96.

mațiile cele mai exacte și mai minuțioase privitoare la drepturile firești ale națiunii române din Ardeal. Cu toate acestea rezultatul a întrecut și așteptările cele mai pesimiste. Impăratul a trimis, ca de obiceiu, petiția din 30 Martie cancelariei aulice transilvane. Aceasta, în raportul său din 11 Aprilie, spune că cei doi episcopi n'au avut dreptul de-a merge la Viena ca reprezentanți ai națiunii române, ci numai ca persoane private. Dânșii însă au disconsiderat porunca prea înaltă și au iscălit petiția lor ca reprezentanți ai națiunii, deși aceasta n'are nici o cunoștință despre cuprinsul ei. Deaceea cancelaria propune să li se spună cu toată seriozitatea, în numele Maiestății Sale, că fiind de mai multe luni în Viena, departe de eparhiile lor și înaintându-și dejà toate petițiile, să plece imediat acasă, să-și învețe credincioșii la liniște și supunere și să-i oprească sub propria răspundere, dela orice fel de excese. Dealtfel, cancelaria e de părerea, că Românii nelocuind un teritoriu deosebit și deci neformând o națiune, nu pot fi reprezentați în dietă prin deputați naționali și, tot din motivul acesta, nu li se poate îngădui nici ținerea unui congres național[1].

In timpul când cei doi vlădici așteptau un răspuns mângâietor la petiția lor din 30 Martie, guvernorul Ardealului, Gheorghe Banfi, făurià planuri de nimicire a vlădicului neunit Gherasim Adamovici. Cunoscând legăturile intime dintre acesta și mitropolitul sârbesc Stratimirovici, Gh. Banfi credeà că mișcarea politică a Românilor ardeleni este influențată de mișcarea similară a Sârbilor din Bănat și că această influență s'a exercitat prin mijlocirea lui Adamovici. Astfel, primind informații despre cuprinsul și postulatele petiției din 30 Martie 1792, s'a grăbit a asigurà — în nota din 3 Maiu — cercurile vieneze, că e interesul Constituției ardelene, să nu mai lase pe Adamovici în Ardeal, căci acesta nu înțelege spiritul Constituției Ardealului și fiind obișnuit cu drepturile Sârbilor din Bănat, crede că și Românilor li se cuvin astfel de drepturi. Cancelaria aulică transilvană consimte — cum dovedește raportul său din 16 Maiu — cu vederile guvernatorului Banfi,

[1] *Transilvania*, XLIV, p. 158—16.

iar împăratul Francisc a promis, că la cea mai apropiată ocaziune, îl va transferà pe Adamovici din Ardeal»[1]).

E firesc, deci, că împăratul Francisc a aprobat și propunerile cancelariei aulice din 11 Aprilie și astfel, în 6 Iunie 1792 li s'a comunicat episcopilor rescriptul de data 26 Maiu iscălit de contele Samuil Teleki și Francisc Redl, prin care li se aduce la cunoștință, în numele Maiestății Sale, în termeni asprii și energici, că au abuzat de permisiunea primită mergând la Viena și iscălind petiții ca reprezentanți ai națiunii, deși li s'a spus că nu au dreptul să o facă. Li se spune apoi că nu numai au jicnit prin expresii necuviincioase Staturile ardelene, ci au disprețuit și ordinațiunile, legile și diplomele regești și li se poruncește ca acum, după ce și-au prezentat cererile, cari au fost rezolvite deodată cu propunerile dietei ardelene, și după ce au petrecut mai multe luni departe de eparhii, să plece fără amânare acasă, să se conformeze rezoluțiunilor regești și legilor țării, să explice poporului credincios datorințele ce le are față de principe și față de patrie, să-l învețe a fi cu reverință față de legi, cu supunere față de superiori și a trăì în pace cu celelalte popoare. Totodată li se impune, ca sub propria răspundere să împiedice poporul dela orice fel de excese. Rescriptul îi asigură că mila regească a Maiestății Sale se extinde și asupra Românilor, pe cari îi va înzestrà cu toate beneficiile îngăduite de legi[2]).

Impresia produsă de rescriptul acesta asupra celor doi episcopi a trebuit să fie sguduitoare. Dânșii au fost siliți să constate cu inima sângerândă de durere, că pentru națiunea lor nu există dreptate. După o petrecere de șase luni în Viena, după înaintarea atâtor petiții și memorii, au primit în loc de drepturi și în loc de mângâiere numai învinuiri și mustrări nedrepte. Gândul li s'a îndreptat în primul rând la credincioșii, cari și-au pus toată nădejdea în mila părintească și în simțul de dreptate al împăratului și cari așteptau cu nerăbdare reîntoarcerea vlădicilor pentru a puteà sărbătorì și ei, după lungi veacuri de întuneric, de persecuții și suferințe amare, prasnicul în-

[1]) I. Lupaş, *o. cit.*, p. 786—87, No. 79—80.
[2]) I. Lupaş, *o. cit.*, p. 788, No. 81.

vierii lor naţionale. Ce vor zice şi, mai ales, ce vor face aceştia *acum*, când li se va spulberà şi ultima nădejde şi când vor vedeà că, după atâtea jertfe şi după atâta sânge vărsat pentru gloria luminatei Curţi împărăteşti, n'au nici dreptul atât de firesc de-a *cere?* Vor mai continuà ei să trăească vechea vieaţă de scalvi sau îşi vor face singuri dreptate, văzând că alţii nu vreau să le-o facă? Inaintea ochilor sufleteşti ai celor doi arhierei s'au ivit, un moment, înfiorătoarele flacări, cari au înroşit înainte cu opt ani cerul posomorît al Ardealului şi s'au cutremurat recitind fraza ameninţătoare a rescriptului din 26 Maiu: «*populum fidei ac curae suae concreditum diligenter instruant..... sub propria responsabilitate a quibusvis excessibus arcendo et revocando*».

Gândindu-se la toate acestea, cei doi vlădici au înaintat, în 1 Iulie 1792, o nouă petiţie, cea din urmă, Curţii împărăteşti desvinovăţindu-se de acuzele aduse în rescriptul din 26 Maiu şi expunând motivele cari i-au silit să meargă la Viena şi cerşind încă odată, într'un ton umilit şi disperat, mila împăratului pentru neamul lor. Petiţia este scrisă, în unele locuri, cu atât durere şi cuprinde accente atât de jalnice, încât cetitorul nu ştie ce să admire mai mult: umilinţa autorilor sau aspra inimă de piatră a acelora pentru cari a fost scrisă.

La învinovăţirea că, deşi li s'a spus că nu le este îngăduit a merge la Viena ca deputaţi naţionali, ci ca persoane private, au lucrat totuş în numele naţiunii întregi, episcopii răspund că, după publicarea decretului privitor la «*revocatio ordinationum*» mai mulţi nobili şi reprezentanţi de-ai clerului i-au rugat foarte stăruitor să expună înaltului tron plângerile naţiunii şi să ceară ca aceasta să fie reaşezată în usul tuturor drepturilor civile. «Mărturisim sincer, prea auguste principe, că n'am dat ascultare acestor cereri cari ni s'au făcut în repeţite rânduri, ci i-am îndemnat pe toţi să fie liniştiţi şi cu răbdare. Atitudinea aceasta a noastră a fost luată în nume de ràu din partea naţiunii şi, cu durere, a trebuit să auzim spunându-ni-se din mai multe părţi că nu voim să fim de nici un folos credincioşilor noştri împotrivindu-ne a înaintà cererile lor nevinovate şi foarte drepte la augustul principe». In astfel de împrejurări, deschizându-se către sfârşitul anului 1790 dieta ardeleană, au trimis

în Martie (1791) la augustul tron, cererile națiunii întregi. «Știam, prea auguste principe, că și celui din urmă cetățean îi este îngăduit recursul la augustul tron, cu atât mai ales unei națiuni întregi, care suportă partea cea mai mare a sarcinilor publice». Maiestatea Sa a trimis petiția la dieta ardeleană, ai cărei membri au recunoscut că nobilii și libertinii români sunt, în privința drepturilor și libertăților, egali cu nobilii și libertinii maghiari, săcui și sași. Cu toate acestea, dânșii n'au propus nici o modalitate cum să fie, de fapt, reașezați în usul acestor drepturi și privilegii, ci în răspunsul lor au atăcat și batjocorit clerul întreg al națiunii, iar despre petiție au zis că este fătul unor oameni turburători.

Arhiereii arată apoi cum au fost rugați din nou din partea credincioșilor și cu deosebire a protopopilor adunați în cele două sinoade, în care au depus jurământul de fidelitate către Leopold II, ca să meargă la Viena și să expună înaintea tronului situația națiunii. Noilor stăruințe nu s'au mai putut opune și astfel, după primirea îngăduinței prea înalte, au mers la Viena, unde au înaintat câteva petiții în afacerile obiditei națiuni. «Astfel stând lucrurile, să se milostivească Maiestatea Voastră a luà în considerare, cât de nefericită e soartea acestor doi supuși ai Maiestății Voastre, cari, fiindcă au prezentat cererile unui milion de oameni îndemnați nu de propria lor voință (căci unul dintre ei — I. Bob — e cunoscut în toată țara prin blândeța sa, iar al doilea — Gh. Adamovici — ca om născut din altă nație [1]) nu e legat prin nici o legătură firească de amintitul milion de oameni, astfel încât ambii s'au hotărît a se supune atâtor oboseli mai mult contra voinții lor), ci constrânși și numai după obținerea prea înaltei permisiuni, li se aduce acum imputarea, că ei ar fi făcut-o aceasta contra rezoluțiunii prea înalte și sunt mustrați în mod serios. Dealtfel, noi, ca supuși credincioși, primim cu umilință mustrarea ce ni s'a făcut în numele Maiestății Voastre; însă cu privire la cauză, care nu e a noastră, ci a celei mai mari părți din locuitorii Transilvaniei, aducem cu umilință la cunoștința Maiestății Voastre, cà fiind venirea noastră la augustul tron cunoscută

[1]) Adamovici erà sârb.

în toată ţara şi aşteptând fiii naţiunii reîntoarcerea noastră cu o rezoluţiune mângâietoare în scris, cum e obiceiul a se da oricărui suplicant, se va produce în sufletele tuturor o foarte mare amărăciune, când, din decretul ce ni s'a dat nouă, în loc de rezoluţie, vor înţelege că episcopilor li s'a luat în nume de rău chiar şi faptul că au prezentat tronului milei şi dreptăţii cererile naţiunii lor.

In felul acesta răspund episcopii şi la învinuirile că au prezentat, în numele naţiunii, cereri despre care aceea n'a avut nici o ştire şi că ar fi vorbit necuviincios despre staturile ţării, despre legile, rezoluţiunile şi diplomele regeşti. La urmă fac un nou apel la mila şi bunăvoinţa împăratului — apelul face mai mult impresia unui ţipăt desnădăjduit — ca să realizeze cel puţin una din cele trei cereri cuprinse în petiţia din 30 Martie. Iar «nouă, cari ne vom reîntoarce în mijlocul credincioşilor noştri, să ni se dea, spre mângâierea unei naţiuni atât de numeroasă, un alt milostiv decret şi în acesta să se evite termenii cari ar puteà produce întristare şi amărăciune în inima unui popor atât de numeros, acum când el aşteaptă mângâiere dela tronul milei şi să i se aducă la cunoştinţă părinteasca bunăvoinţă a Maiestăţii Voastre cu adaosul, că umilitele lui rugări au fost primite cu bunăvoinţă şi întrucât n'au putut fi toate rezolvite acum, li se va da în viitor cuvenita atenţie, după cum cere echitatea şi dreptatea» [1]).

«Milostivul decret» cerut li s'a dat în 21 Iulie 1792. Acesta cuprinde vechile promisiuni vagi, că Românii vor fi împărtăşiţi de toate drepturile şi privilegiile cari nu contrazic Constituţiei ardelene [2]).

Cei doi vlădici s'au reîntors apoi în mijlocul poporului credincios, aducând cu sine drept rezultat al muncii lor stăruitoare şi a îndelungatei lor petreceri în Viena, o bucată de hârtie, care nu cuprindeà nimic. Deatunci până la marele an al libertăţii a trecut un veac şi jumătate şi în răstimpul acesta lung, lucrurile au rămas, în fond, aproape neschimbate. Curtea

---

[1]) *Ibidem*, p. 789 squ.

[2]) Decretul acesta nu-l cunoaştem. Il aminteşte însă cancelaria aulică în raportul său din 6 August 1834. A. Papiu Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia superioară*, II, ed. 2-a, Viena 1852, p. 241, punct 2.

împărătească ne-a cerut noui jertfe de sânge şi avere, pe care le-am dat cu aceeaş fiiască supunere şi loialitate. Am suferit toate asupririle şi nedreptăţile cu aceeaş răbdare şi umilinţă. Am bătut deatunci de nenumărate ori acelaş drum al memoriilor, petiţiilor şi deputaţiunilor la vechiul Burg împărătesc, care, şi el, a rămas pentru noi acelaş, întunecat şi rece, şi ne-am reîntors cu acelaş rezultat, pe care l-au adus Ioan Bob şi Gherasim Adamovici în 1792: câte o bucată de hârtie, care nu cuprindeà nimic.

ANEXE DOCUMENTARE

I.

23 Martie 1790. Funcționarii comitatului Hunedoara declară că nu vor să mai slujească sub conducerea vicecomitelui Ladislau Pop, care erà român. Adunarea comitatenză îl oprește pe acesta să mai săvârșească funcții oficioase.

«Az igazgató széknél szolgáló tisztek aztot ujra is jelentették hogy Pap László eddig volt vitze-ispány praesidiuma alatt, tellyeséggel tovább szolgálni nem akarnak; és arra nézve kérték a nemes vármegye gyülését, hogy akár tsak eddig folytatott praesidiuma alatt való tiszteknek elbutsuzásak hagyattassék helyben. Azon közbe pedig el is olvastatik a most emlitett vitze-ispány levele, melyben a gyülekezetnek aztot jelenti, hogy félvén attól ne talán azok, kik magára neheztelnének, rajta valami szerentsétlenséget vagy gyaláztatást ejtsenek, a nemes vármegye-gyülésén meg nem jelenhettet; továbbá maga ártatlanságának kinyilátkoztatására jelenti, hogy kész lenne akàr melyik itélö szék elött magaf undamentumos mentségeit megtenni.

Ezekre nézve meghatároztatik, hogy mivel mind maga megvalya aztot, hogy sokan neheztelést vettenek, kik talán ha béjött volna szerentsétlenségbe vagy gyalázatba ejtették volna, mindpedig a M. Föigazgató tanács is aztot jelentette, hogy ezen nemes vármegye rendei elött való unalom miatt kentelenittet a mostani praesidiumát is másra bizni és a többi tiszteket is kik tovàbb is alatta szolgálni nem akarnak, megszomoritani nem lehetne, jelentések elsöben is a megnevezett eddig volt viceispánynak, hogy ezentul sehunnat is sub nomine publico semmi féle rendeléseket ne tégyen; a vármegyét illetö leveleket Kenderesi Miklós, Dobrai István és Vizmandi Mihály atyánk fiainak jegyzése mellett hit alatt kiadja és letétetése a vármegyében is publicáltassék; a M. Föigazgató tanácsnak és föcommissariusnak hirré tétettessék.

Protocolul adunării din 23 Martie 1796 a comitatului Hunedoara, pag. 12—13, în arhiva comitatului).

II.

22 Aprilie 790. Adunarea comitatenză a comitatului Hunedoarei nici la intervenția guvernului nu-l mai lasă în slujbă pe vicecomitele român Ladislau Pop.

26-szor. Felolvastatik a Méltóságos föigazgató tanácsnak ezen honapnak 7-ik napján 2479-ik szám alatt költ rendelése, melyben a vármegye tiszt-

ségének parancsaltatik hogy Pap Lászlónak az ordinarius ispányi hivatalt elsö májusig folytatni engedje meg.

Melyre végeztetik hogy több okokkal edgyütt a Méltóságos föigazgató tanácsnak iratassék meg, hogy mivel tettszet magának is volt ispány urnak a vármegye gyülésére meg nem jelenni, a vármegye rendei is meg nem engedhetik hogy továbbá egy olyan veszedelmes hibákkal tellyes ember (kiröl elegendö bizonyságok vagynak) ezen vármegyében hivatalt follytathasson.

(Protocolul adunării, p. 26, în arhiva comitatului Hunedoarei).

III.

2 Iunie 1790. Adunarea comitatenză a comitatului Hunedoarei decide ca nici la intervenția guvernului ardelean nu-și retrage acuza ridicată împotriva vicecomitelui Ladislau Pop.

Felolvastatik a méltóságos fökormányzó tanácsnak sz. György havának 20-ik napján méltóságos Josika Antal zászlos urhoz intézett levele, a melyben a fenntisztelt urnak parancsoltatik, hogy Pap László ellen a nemes vármegyétöl rendeltetett törvényes keresetet megállitsa és ha valamely okai volnának a nemes vármegyének ezen keresetre, aztot a méltóságos fökormányzó tanács eleibe terjessze oly véggel, hogy ezután Pap László a föfiscalis director által kerestessék.

Ez ugyan se a méltóságos fökormányzó tanácsnak se pedig ezen vármegye fökormányzójának hatalmában nincsen, hogy valamely törvényes keresetet megállithasson; mivel hogy nemcsak egy szabadországban, a milyen Erdély, jus ligatum nincsen, hanem despoták között is megszokott engedtetni hogy valaki sérelmét törvény utján kereshesse; de más fontos okot viszik arra ezen nemes vármegyét, hogy ezen elkezdett törvény utját megállitsa, t. i. Pap Lászlónak cselekedetei olyanok, a melyeknek büntetése törvényünk szerint a nemes vármegyének hatalmát felül mulják, ugy mint a Hora-tumultusban való részesedés, mely mint nota infidelitatis az országgyülését illeti, midön ezen vármegyének tagjait vagy nagyobb részét azzal vádolta a méltóságos R. commissarius ö Etiája elött, hogy ezen vármegyének tagjai contra jura majestatica a felséges uralkodás ellen cselekedtek volna, midön a magok törvényes szabadságokat kérték és erre investigatiot kért; ha tehát ezen vármegyének tagjai ellen megbizonyosodott volna a felséges uralkodás ellen való cselekedet, ezek méltán notába estek volna, tehát a ki ezen vádat ellenek adta, méltó hogy ebbe essék. Gróf Gyulai Ferencznek egy valóságos nemes ember tiszttartoját csak azért hogy egy oláhot érdeme szerint nyakon csapott elfogatta, e major potentia és a királyi táblát illeti. Hogy valóságos hegyi tolvajjal Juon Ignáttal társalkodott, ötet midön a nemes vármegye parancsolatjából elfogattatott csak maga hatalmából elbocsátotta, e poena capitalis teménytelen más rosszaságait számlálni véghetetlen volna, mindezekért rendeltetik:

a) hogy a fiscalis ellene tett keresetét tegye le és az országgyülésén a notam et poenam capitalem kerestessék. Ez a processus ugyancsak nemes

embert illetne és csak azért cselekszi a nemes vármegye, hogy még in usu nobilitatis vagyon ámbár más nemes Pap familiának levelei által, de ugy gondolja ezen nemes vármegye hogy világos istentelenségéért fejét és nemességét egyszeriben fogja elveszteni. b) Kerestessék a méltóságos fökormányzó tanács, hogy a vármegyétöl kiadandó utrumok szerint küldjön impartialis investigatorokat, a kik az ellene tett vádakat investigálják, ne hogy azt mondhassa, hogy a vármegyében lévö investigatorok részre hajlok. c) Kerestessék Gróf Kemény Farkas Ur ö Etiája, hogy a vármegye tisztjei ellen tett vádat, vidimált párban küldje el, ugyan azon conditionis listának is mását a melyben a vármegye érdemes tisztjeit hamisan megrontani igyekezett. d) Kerestessék Bruckental Mihály Ur, hogy a mely munkát az oláh támadásról Pap László fösztrázsamester Kárp által béadott, melyben Pap László a nemesség ellen dolgozott kiadja.

(Protocolul adunării, p. 21—23, în arhiva comitatului Hunedoara).

IV.

23 August 1790. B. Vitéz către Ştefan Laday. Ii trimite diferite informaţii privitoare la Ladislau Pop şi la atitudinea lui Ioan Bob faţă de chestia naţională.

Spectabilis ac Grose Domine Dne frater mihi sing. Colendissime,

Foarteţi mulţumesc pentru fratiasca înştiinţare despre bun prietinul nostru, despre carele acum Joi îmi spuse în Blaj Preacinstitul P (ărinte) Augustin că l'au lăsat voios vesel în Sibiu, căruia eu dela Blaj prin cinstitul protopop Ţopa iam trimis în tipariu orânduelele pentru dânsul făcute dela varmegia lor la dietă ţării ungureşti că-s foarte groaznice şi nedrepte, te-ai minuna când le-ai ceti, pentru aceea iam lăsat să-i zică ca să nu zăbovească pe aicea ci să meargă pela Turnu roşu cătră Craiova la Beciu, că minunat se va proslăvi, iar amintrea să se păzească să nu cază în ghilţu vrăşmaşilor cari şi pe acolo pe unde umblă să-l inzgarde. Nanaşul meu au făgăduit o sută de galbini cine i l-ar putea căpăta să îl dea în mână auzind că latitălueşte acolea pela Domnia Ta; deci scrie-i şi Domniata să se păzască şi a se duce să grabiască mai vârtos că dieta s'au diferăluit şi aşa are vreme ca să dea înlontru şi cererile noastre, că amintrea nu se va alege nimic de noi, că Bobu nu vrea să dea şi să lucre pentru secularişi, aşa dară de lipsă ne este nouă la toţi ca să grăbească a merge în sus şi să ceară ca să ne putem şi noi aduna precum să adună Sârbii şi să ne dăm greutăţile înlontru şi noi secularişii, că după cum ziseiu Bobul nu vrea că-i oprit a promovălui ceva pentru secularişi macar că şi acum destul m-am rugat de Mariasa să ne stea întru ajutor, dară nu cutează, însă de va merge prietinul nostru la Beciu, am nădejde că-l va ajuta cu cheltuiala. La Doamna Naşa îi sărut mâna cu găzdoia şi cu Trezicuţa mea dimpreună, carile pentru aceea au fost venit aicea ca doara vor avea norocire de întâlnire cu Doamna, însă acum mergem acasă, că Joi va fi târg în Teuş. Cu acestea rămân al Domniei Tale

umilit slugă

Sabieş 23 Aug. 790. *B. Vitez*

Me rog această copie să o trimiţi la cinstitul protopop Ţopa la Sibiu să o deà la prietinul nostru şi la D. Para.

Pe verso: E. Monsieur Monsieur Etienne de Laday Maitre de Postes etcra in Reismarck.

(Orig. Arh. episc. Oradea-Mare, No. 104).

V.

28 Decemvrie 1790. Ioan Para trimite unui prieten din Viena o petiţie pentru a fi înaintată Curţii împărăteşti. In petiţie se cere eliberarea lui Ladislau Pop din temniţa ungurească.

Dilecte frater,

Proxime praeteritis diebus responderam ad tuam literam verum quia nonnihil male ne habebam brevibus te absolvi, nunc prolixior ero. Tuum zelum et conatum laudo, perge ut coepisti, nos quoque nostris partibus non deerimus. En habes conceptum ad Augustissimum quem pulchre dum describes tute in persona eidem porriges cum adjuncto socio vel etiam D. A. Rendo Tivadar, si is se resolvere vellet, cui salutem a me plurimam dices, quod si tibi vocaret cum Monarcha amplius loqui non desis cleri et nationis afflictum statum exponere. Clerus enim absque omni subsistentia manet, natio oppressa jacet, Nobiles Valachi ab officiis excluduntur, nemo est qui subcurrat. Equidem volui imo etiam facultatem petii Viennam ascendendi ab Eppo, sed inhibitus sum ab eodem. Quae fata fuerint Viennam ascendere volentis D. Ladislai Papp uberius perspicies ex supplici istho cad Monarcham Libello, quam introdabis coneris etiam ore orare et impetrare ut mihi et D. Ladislao Papp nominanter mandatum veniret Viennam ascendendi, aliter non felicitabimur, nam Praesul ivit quidem ad diaetam quae 12 Xbris inchoata est, verum nihil prius nobiscum consultavit, nihil consuluit, nihil quod in diaeta proponere vellet communicavit, probabilius nihil aut parum acturus est, consulta etiam cum D. Aarone Papp, fratre D. Ladislai Papp in cancellaria Hungarica Cancelista et querite modum quo possetis nobis facultatem ascendendi exoperari, bonum fors foret nomine nationis libellum supplicem Matti porrigere pro eadem impetranda. Premite et petite ut congressum Nationalem seu synodum quoquo modo impetrare quaeamus. Querite et adite D. Generalem a Stader cuius e manibus violenta manu D. Ladislaus Papp ereptus fuit, petite ab eodem consilium et auxilium, quo Papp Laszlo sublevari possit, querite insuper Illmum Dnum olim consiliarium gubernialem a Baislag, exponite eidem miserias et gravamina Papp László et omnium nostrum, orate ab eodem consilium, spero is plurimum juvabit. Sitis circumspecti, cauti, attenti quisquid vobis loquatur, svadeat, disuadeat, ut nobis omnia sincere pro notitia et directione referre possitis, ante omnia dum ad quemcumque pergetis bene parati pergite ut sciatis rem ordine, solide et fundate proponere, ad responsa attendite et vobis imprimite. Plura scribam dum scivero, vos haec accepisse et in effectum deduxisse,

igitur ut ne pigeat vos sedulos esse tam in executione horum omnium quam in referada, qualiter sint effectuata. Valete

adictissimus

Ioannes Para
vicarius.

Nassod 28 Xbris s. n. 790

Sua Majestas.

Clementer dignatus fuerat Divus ille vereque divinus olim Imperator Augustissimus, justissimus Princeps noster Optimus Iosephus secundus afflictam nostram Valachicam Nationem consolari, dum nempe ex eadem etiam ad publica Principatus officia capacia subjecta benigne promoveri ordinaverat. Primus qui gratia huius Cae-regiae particeps factus fuerat erat quidam Ladislaus Papp qui in comitatu Hunyad ordinarius vicecomes creabatur. Verum proh dolor! ut primum aeternae memoriae Augustissimus imperator Josephus terestre regnum cum coelesti commutavit is non tantum officio privabatur, verum etiam vita periclitabatur unde etiam coactus fuit tota elapsa aestate Cibinii in Saxonicali civitate salutem quaerere. Tentavit Viennam ad Thronum Mattis Vrae Ssmae penetrare, verum semper cum proprii capitis periculo retrogradi debuit ac vel maxime, dum ultimo cum generali a Stader Viennam versus viam suscepisset, fatalis fuit illius casus, nam Baro Josika Comitatus Hunyadiensis administrator, ubi observasset nominatum Ladislaum Papp cum Generali a Stader Viennam petere, congregavit nobiles ex quibus delegavit sex cum 40 satrapis pro eodem vincto referendo et inarestando, et nisi bonus ille generalis ei adstitisset fors etiam aliquid pejus ipsi intentatum fuisset. Caetera neque generalis sub interposita fide eficere potuit, ut idem Viennam ascendere permitteretur, neque aliter e manibus eorum liberari potuit, nisi his punctis subscriptis: 1-mo quod Viennam non ascendet neque de comitatu exibit. 2-do quod contra comitatenses non aget, non scribet 3-tio quod ad congregationem illorum citatus comparebit. Hic illegalis casus non tantum nominatum Ladislaum Papp afflixit et consternavit, verum etiam totam valachicum Nationem in desperationem conjecit, videndo quod capaciora ex eadem subjecta ab officiis publicis gerendis per Hungaros excluduntur et a recursu ad Thronum Mattis Vrae Ssmae tali modo praecludantur, quapropter humillime de genu M. Vram Ssmam oramus, dignaretur pro innata sua qua erga cunctos glorioso suo Regimini subjectos populos fertur clementia miserum Nationis Valachicae statum paterna in consideratione benigne assumere ac clementer demandare ut toties fatus Ladislaus Papp liber dimittatur et Viennam ascendere permittatur. Non enim is alia ex ratione ab ascensu praepeditur, quam ex odio nationali et quia observant virum istum solide doctum et prudentum esse, qui possit sua et nationis afflictae gravamina Mti Vrae Ssmae humillime exponere.

Porro dum iterum iterumque humillimis precibus de genu imploremus Caes.-regiam clementiam super eo ut viro isthuic de natione Viennam venire

liceret. In profundissima eaque homagiali veneratione, fide ac fidelitate emorimur.

Majestatis Vestrae Sacratissimae

humillimi perpetuoque fideles subditi Valachi in Magno principatu Transylvaniae.

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104).

VI.

2 *Iunie 1790. Adunarea comitatenză a comitatului Hunedoarei stabileşte motivele pentru care a cerut şi cere scoaterea din slujbă a lui Iosif Mehesi şi Aron Pop.*

Felolvastatik a méltóságos fökormányzó tanácsnak sz. György havának 30-ikán méltóságos Josika Antal zászlos Urhoz küldött jelentése amely abból áll, hogy mivel Hunyadvármegye rendei kérték Gróf Palfi Károly föcancellarius ö Exelentiajától, hogy Méhesi József udvari secretarius és Pap Aron cancellista azon okokból hivatalyokból küldettessenek el hogy ök ezen vármegye csendesége megbántásának okai lettek volna, de mivel ö Etiája erröl semmit sem tudna, tehát a fenn tisztelt urnak parancsolta a méltóságos fökormányzó tanács által, hogy ezen kérésétöl a nemes vármegyét jó moddal vissza vonni igyekeznék.

A fennebb tisztelt fökormányzónak ezen kérésétöl elvonni igyekezte a nemes vármegye rendeit, de csak ugyan végeztetett, hogy mind föcancellarius ö excelentiájának, mind pediglen a méltóságos föigazgató tanácsnak irattassék meg, hogy igen hathatos okai voltak ezen elnyomorodott vármegyénknek, aztot ö Excelentiájától kérni, hogy ezen két ember eltétessék. E következendökben: a méltóságos erdélyi fökormányzó tanács méltoztatott parancsolni ezen nemes vármegye föigazgatójának B. Josika Antalnak, hogy mivel Méhesi Józsefnek és Pap Aronnak a felséges cancellariától való elküldését mely alázatossággal Ex-tiadtól instalták vala ugyan, de kéréseknek fundamentumos okait nem adták, tehát a fenntisztelt föigazgatonk ezen vármegyénk rendeit arra venné, hogy tett kérésektöl elálljanak.

Megvalljuk alázatossággal Etiadnak, hogy ilyen érdemes elöljáronknak jóvallásai sokra vehetnének bennünket, de ebben tanácsát éppen nem követhetjük; fontos okaink adván elö magokat, hogy tett alázatos kérésünket ujitsuk és már látjuk, hogy a mit eddig (Méhesi uram becsületét és nevét fenn akarván tartani) fedezni akartunk, azt Etiad elött mint hazánk és egészen elromlott vármegyénk atyja elött kinyilatkoztatni kénytelenek vagyunk e következendökben:

A felséges Cancellaria egy olyan födicasterium, mely mind a két magyar hazát kormányozza, annak a föfelség után parancsalataiból mindenben függ, annak törzsgyökeres régi uri és nemes vérböl álló személyek tagjai, a kiket mind a két ország háláadó szivel tisztel, hát olyan érdemes mind a két országból kiválasztott uriszemélyek között légyen egy paraszt ember, a kinek apja mint kolozsmonostori oláh pap minekutána oláh papságra ment volna a volt jezsuiták'

manumissiot adtak neki. Kegyelmes urunk! Etiad bölcs itélete eleibe terjesztjük, lehet-e egy ilyen ember egy olyan felséges fötanácsnak tagja, a ki törvényünk szerint egy szolgabiró sem lehetne?

Szomorán és megtörödött szivel Etiádat mint embert, keresztény társaságnak tagját, hazafiat, de effelett a tarsaságnak a többiekkel fejit és hazánknak atyját emlékeztetjuk arra a vérengzö és természetet felinditó kegyetlen 1784-dikben történt oláh zenebonára, ottan oláh papok voltak a fök, irok és tanácsosok; hát már mi atyánkfia véreért máig is törekedö szegény magyarok meg lássuk egy oláh papnak fiát oly tisztelt gyülekezetben ülni és nekünk törvényt szabni? Bizonyos az, hogy Hora s Kloska az oláh zenebonának inditòi Bécsben voltak, onnan lejöttek s mindenütt a császár parancsolatját eljácták a magyarok megölésében; tudni való dolog az, hogy Bécsben egy jobb ember is az utakat a melyen a felség eleibe jusson nem tudja, ha csak oda való ember által nem vezéreltetik. Az a vezérlö volt Méhesi Uram, a kihez nemcsak ezen gyilkosok hanem minden erdélyi oláhok mint patriarkajokhoz Bécsben felmenvén folyamodtak; micsoda tanácsot adott légyen, vagy talán inkább biztatást nekik, a mi következett, abból kitetszik; eztet erdélyországa elhitetvén magának sokaig oly vélekedésben volt, hogy a megholt felséges császár igazságat akarván kiszolgáltatni Méhesit nyakig vasban leküldi és itten példás halállal megbünteti. Szegény oláhtól és töröktöl elpusztult hajdan dicsöséges, de most mindenektöl elhagyatott és végsö gyászba borult vármegyénk! nem volt elég nekünk hogy atyánkfiai az oláhoktól megölettek, mindenünk elpusztittatott, végsö inségbe jutottunk, söt a volt mindezeknek most is szivünket keseritö keserves megorvoslása, hogy egy oláh papnak a fia, Pap László, nemesség, magyarság üldözöje, oláh parasztság igazságtalan pártfogoja, tolvajok orvgazdája, tolvajok társa, a törvény által megitéltetett tolvajok elbocsátója, nemes embernek elfogatója, emberséges embernek hamis vádolója fejünké tétetett és még midön eztet a felséges udvarhoz küldött alázatos kérésünk által megakartuk volna gátolni megpirongattattunk érette.

Tudjuk mi kegyelmes Urunk, hogy Etiád és a föcancellaria ezen istentelen embernek elömozditását a felségnél gátolni akarták; Méhesi Uram Isztendzi patrociniumát a ki ezen két hazának pestise volt, elövevén a felség elött véghez vitte hogy egy nemtelen oláh papnak a fia ezen nemes vármegyénknek fejévé tétessék.

Mindezekért alázatosan instáljuk etiadat mind megsértödtek, méltóztassék könyörgésünkre hajlani és ezen két embert a felséges cancellariától elmozditani mert mindaddig lehetetlen hogy csendes lelkiismerettel lenni gondoljuk magunkat; valameddig nemzetünk és vérünk áruloját a fökormányzó mellett lenni látjuk s alázatosan is jelentjük hogy addig esedezni meg nem szününk valameddig méltó kérésünket meg nem nyerjük.

(Protocolul adunărei, p. 18—20, arhiva comitatului Hunedoara).

VII.

30 Maiu 1790. Vlădica Ioan Bob scrie lui Para să se abstină dela orice acțiune politică.

Dilecte Frater! Die 29 Mai per Excellentissimum Gubernatorem Cibinum vocatus 30 comparui qui narrat mihi Vestram Fraternitatem sacerdotes et saeculares circumire et ad hoc invitare ut in proxima dieta supplicent ratione Valachorum ut pro 4-ta natione assumatur et alia etiam meditari, ego antecedenter providens hujusmodi molimina ingratas sequelas post se tractatura author fui aliis ut a talibus petitionibus desistant, ita Vestrae Fraternitati etiam svadeo, ne se ad saecularia hujusmodi negotia immisceat sed si instare vult, ea quae sunt cleri petat, ut pote subsistentiam et alia privilegia ab aliis vero desistat. Qui in reliquo persevero Fraternitati Vestrae addictus. Cibinii 30 Mai 1790. Eppus Ioannes.

(Copie în arh. episcopesc gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104.)

VIII.

14 Iulie 1790. Vicarii uniți Ioan Para dela Năsăud, Ioan Halmagyi dela Făgăraș și protopopul unit dela Sibiu, Ciril Țopa, trimit lui Ioan Bob o petiție pentru a o înaintà Curții împărătești din Viena.

Illme ac Rme Domine Praesul, Domine Dne Parens Grme.

Quo possimus necessitates et gravamina nostra in adfuturis M. Principatus hujus Traniae comitiis bona modalitate pro congrua medela substernere, modum illum optimum esse censuimus ut a sua Mte Ssma deputatos exoremus: proinde si Illtas Vestra id consultum salutareque esse judicaverit, dignetur advolutas isthic preces nostras Excelso Regio Gubernio cum interpositione paternae suae commendationis exhibere ad suam Mtem Smam gratiose promovendas. Quod si secus pro sua sapientia judicaverit, dignetur nos pro ulteriore nostri directione paterne indicare demisse petitam inviationem humillime postulaturi in profundissima veneratione ac debita subiectionis lege emorimur

Illma Vrae

Cibinii 14 July 1790

humillimi servi ac capellani
Joannes Para Rodnesis
Joannes Halmagyi Fogarasiensis
vicarii foranei
Cirillus Czopa archid
Cibiniensis

Sacratissima Majestas.

Naturalis illa lex est ut miseri opem, afflicti solatium, gravati subsidium ab iis quos Deus eum in finem praeposuit supplicent et denique ut omnes mortales honestis et legalibus mediis sui perfectionem adlaborent. Hac proinde

naturali lege nos quoque impulsi praesumpsimus coram Augustissimo Mtis Vrae Sacratissimae solio humillime exponere, quod magnas necessitates et gravamina in adfuturis M. Principatus hujus Trniae comitiis consequenterque ab inde sua formalitate coram summo Mattis Vrae Sacratissimae Justitiae tribunali pro exorendo congruo medello effectu habeamus substernenda: Atque ob idipsum eandem Mtem Vram Ssmam de genu prostrati demississime oramus, quatenus pro paterna sua erga universos populos gloriosissimo regimini suo divinitus subjectos animi teneritudine et regia clementia nobis benigne indulgere dignetur ut in adfuturis pfati M. Principatus Comitiis, praeter diaeceseos ordinarium alios quoque idoneos deputatos cum votis in sessionibus habeamus, medio quorum necessitates, gravaminaque nostra debita modalitate demisse proponere et conformem justitiae effectum solicitare possimus. Regiam hanc Mtis Vestrae Clementiam et Benignitatem iterum iterumque oramus in perpetua eaque semper illibata fide, fidelitateque ac homagiali veneratione moraturi

Mattis Vestrae

humiles perpetuoque fideles subditi
Joannes Para Rodnensis
Joannes Halmagyi Fogarasiensis
vicarii foranei.

(Arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104).

IX.

21 Iulie 1790. Neprimind răspuns dela Ioan Bob la scrisoarea de sub No. VIII, Para trimite petiția guvernului ca să o înainteze el Curții din Viena.

Excelsum Regium Gubernium.

Advolutas isthic in Apogropho sub littera A demissas preces nostras die 14-a labentis mensis ego et colega meus Ioannes Halmagyi vicarius fogarasiensis exhibueramus Dno Praesuli nostro ea cum demissa petitione quatenus dignaretur illas Excelso Regio Gubernio ad Suam Mtem Smam consveta formalitate promoturo submittere. Verum eminvero quia nullum a laudato Domino Praesule huc adusque responsum obtinere potuissemus, vereremurque ne per alias fors suas occupationes, petitio haec nostra retardetur consequenterque effectum ejus praepostere obtineamus; Excelsum egium Gubernium demisse oramus, dignetur praealegatas preces nostras propter temporis brevitatem non expectata super iis nefors serotoria praefati Dni Praesulis nostri repraesentatione ad Augustissimum Suae Mtis Smae Thronum sua formalitate promovere, paternaque sua commendatione gratiose exoperare ut voci compotes reddi queamus. Gratiam hanc iterum iterumque exoramus. In profundissimo caeteroquin veneratione, debitaque subiectionis lege emorituri

Excelsi Regii Gubernii

Humillimus servus
Ioannes Para m. p.
vicarius Rodnensis et
Borgoensis

Cibinii 21 July 1790

Sacratissima Majestas.

Quales et quam demissas preces nostras pro exorandis affutura magni hujus Tranniae Principatus comitia deputatis dederimus Praesuli nostro Ioanni Bab Eppo fogarasiensi via Excelsi R. Gubernii ad Mtem Vram Ssmam advolutus sub Lit. A Apographus repandet.

Quiditem praelaudato Praesuli nostro desuper exibuerimus indiginabitur ex advoluto sub Littera B exibiti nostri exemplo. Qualiter porro et quam ob rationem promotionem precum harum nostrarum etiam antequam a repetito praesule nostro praesentarentur, apud Excelsum R. Gubernium solicitaverimus, patebit ex adnexa sub C expositionis nostrae Copia.

Quas modo praemisso praeexpositas preces nostras in citatis suis exemplis coram Sacro Mtis Vrae Smae conspectu pro praeinformatione de genu sub sternimus ea cum humillima ulteriore petitione quatenus relate ad temporis brevitatem dignaretur pro paterna Sua Clementia ac regia benignitate nobis interea etiam quoad praecitatas preces nostras via Excelsii R. Gubernii Mti Vrae Ssmae substeventur (sic!) humillime petitos deputatos clementer resolvere. Regiam hanc benignitatem et clementiam iterum atque iterum de genu oramus, in perpetua atque semper illibata fide fidelitateque ac homagiali veneratione emorituri

Mattis Vestrae

humillimus perpetuoque subditus

Joannes Para

vicarius Valahor. gr. catholicor.

Rodnensis et Borgoiensis in M.

Tranniae Principatu

Cibinii 21 July 1790

X.

22 Iulie 1790. Guvernul ardelean scrie lui Ioan Bob să stăruie pe lângă vicarii Ioan Para şi Ioan Halmagyi să-şi retragă petiţia fiindcă cererile lor sunt în contrazicere cu constituţia ţării.

No. 5797

Reverendissime Dne Eppe nobis observande.

Joanne Para et Joanne Halmagyi illo Rodnensi hoc autem Fogarasiensi vicariis Unitorum Supplicem sum Libellum super eo concinnatum ut praeter diaeceseos ordinarium alios quoque ad proxime celebranda regni comitia deputatos votum et sessionem habentes mittere queant, sua modalitate ad Suam Mattem Ssmam quo citius promoveri orantibus; siquidem insuetum esset deputatos ex parte cleri ad comitia voto et sessione gavisuros admittere, hinc praedeclarato supplicantium petito velut legibus contrario deferri haud posse. Rdmae Dvrae pro supplicantium invitatione eo addito perscribendum esse duxit R. Gubernum ut supplicantes a petito removendos eo inviare noverit, quo iidem gravamina siquae fundata atque ad statuum et ordinum

diaetaliter congregatorum determinationem pertinentia haberent, medio Rdmae Dvrae porrigant. In reliquo solita abservantia manemus E Regio M. Pptus Tranniae Gubernio

paratissimi
David Szekely cancellarius
David Vajna secret.

Cibinii 22 July 1790

(Copie în arh. episcopesc gr. cat. din Oradea-Mare, vol. 262).

XI.

23 *Octomvrie 1790. Ioan Para trimite episcopului unit din Oradea-Mare, Ignatie Darabant, informații despre luptele politice ardelene.*

Spectabilis ac Magnifice Domine, Domine mihi sing. colendissime.

Non potui me continere ut Dvrae spectabili ac magnificae non prescriberem quid sua Illtas Eppalis mihi ad meam demissam petitionem Viennam ascendendi rescripserit. Sperabat clerus quod si sua Illtas pro clero et natione ob sibi notas rationes agere non velit, saltem de clero agere volentes non impediat sed quoniam in hunc tenorem rescribat: Literas fratis vrae de 10 curentis ad me datas paterno accepi animo et affectu, ad quas respondeo me non posse facultare frtem Vram tamquam personam in officio constitutam extra provinciam exire, nec in provincia multum a suo districto abesse, nisi publica cleri negotia id exigeret, jam merito de suae Illtis animo ac sinceritate erga suum clerum diffidere debemus, siquidem in his oportunis circumstantiis clero suo adesse non velit, habet nunc praetextum se excusandi, quod petierit a Regio Gbnio facultatem synodum celebrandi et quod non obtinuerit sed comissio gubernialis non praecludit ipsi omnem viam, cred că se tem. Comissionis tenor iste est: Ad repraesentationem Rmae Dvrae intuitu celebrandorum tam particularium quam generalium synodorum sub 1-ma currentis mensis horsum exaratorum rescribendum eidem duxit R. Gbernium: Et si salutaris omnino sit ejusdem praelaudatas synodos celebrandi intentio, cum tamen in modernis rerum circumstantiis hoc ipsum admitti non possit, sed aliquantum potius diferri debeat. Breve post temporis intervallum Rvrae se rursus insinuante facilius cocedendum, hinc ut gravamina cleri et rite intelligi et per Rvram proponi possint satis fore ut scriptotenus a vicariis et archidiaconis per Rvram expetantur. Caeterum fori ecclesiastici activitatem ubique in M. hoc Principatu restitutam esse iam dudum singulis iurisdictionibus publicatum est. In reliquo etc [1]). Noi cu protopopii cari ar vrea să se înțeleagă cu noi am socotit că nici decum vlădicului să nu ne dăm cererile ci numai să cerem cu deadinsul sobor mare, acel lucru ce l-am fost trimis nu zăbovi al da înlăuntru, ba încă precum am fost scris pentru

[1]) Orig. resoluțiunei guberniale în arch. metropoliei din Blaj fasc. 1790/91. Petiția lui Bob a avut datul 1 Sept. 1790 ear răspunsul guvernului 20 Septemvrie.

binele de obşte supt numele nostru poţi da ce vei vrea şi vei socoti Mariia ta ca va fi de folos înţelegându-te şi cu alţii mai ales nemţi, noi de cele ce s'or întâmpla aice din zi în zi a te înştiinţa nu vom înceta. Cu aceasta rămâiu al măriei tale

slugă plecată
Ioan Para
vicareş

Năsăud Oct. 23-ţia S. N. 1790

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, vol. 104).

XII.

1790. Petiţia trimisă de Ioan Para Curţii din Viena, în care cere mai mulţi deputaţi români în dieta Ardealului şi îngăduirea ţinerii unui congres românesc.

Sacratissima Regia Majestas.

Nos Valachi, qui in magno Tranniae Principatu omnes reliquas nationes simul sumptas multitudine gentis longe antecellimus, consequenter etiam in praestatione ac bajulatione quorumlibet publicorum onerum evidentissime superamus, partim sumus milites confiniarii, partim nobiles partim liberae conditionis partim denique coloni et isti quidem in colonicalibus Dominorum terrestrium, illi vero in propriis suis sessionibus habitantes, dum intenderemus Episcopos nostros praeprimis Fogarasiensem Joannem Babb disponere ut Idem gravamina nationis nostrae Valachicae (quae quidem inde a gloriosissimo Regimine Augustae Domus Austriacae per editas eatenus benignas ordinationes de tempore in tempus multum alleviatae, annis vero recentissime praeteritis per divum illum vereque divinum Imperatorem Augustissimum Iustissimum principem nostrum maximum Josephum secundum ex tota sublata fuerunt, in modernis circumstantiis iterum multa et momentuosissima esse coeperunt) susciperet et medio exorandorum deputatorum in adfuturis magni huius Tranniae principatus comitiis et sequaciter coram Majestate Vestra Ssma pro congrua medela, debita modalitate humlilime substeneret talem ab eodem nominato eppo nostro replicam accepimus, nimirum: Quod ipse petito nostro deferre non possit si quidem a comite Georgio Banffi regio magni huius Tranniae ppatus Gubernatore praevie admonitus esset, quatenus ad negotia nationis nostrae non se immitteret id quod ex advoluto isthic sub litera *A* humillime etiam ordinum ejus ad vicarium Rodnensem Joannem Para exaratorum apographo luculenter apparet. Quo intellecto medio vicariorum nominati Joannis Para et alterius Joannis Halmagyi dedimus humillimas preces nostras regio magni huius Tranniae principatus gubernio pro exorandis ratione praevia deputatis ad Mattem Vram Ssmam demississime promovendas. Ad quas adnexam humillime sub litera *B* in exemplo resolutionem obtinuimus, quam resolutionem siquidem praefatus Episcopus unice ad gravamina cleri semet extendere interpretaretur praetereaque gravamina nostra saecularium seu Nationis in obversum prae-

missae Gubernatoris regii admonitionis absolute suscipere et promovere recusaret, in concreto nos Natio valachica via et modalitate gravamina nostra coram Matte Vra Ssma humillime proponendi seclusi sumus. Cum autem gravamina nostra momentuosissima sint Mattem Vram Ssmam de genu humillime prostrati oramus, quatenus dignaretur nobis quoque valachis ad analogiam nationis Illyricae pro exponendis et coram Sacro Mttis Vrae Ssmae conspectu debita modalitate demississime substernendis momentuosissimis gravaminibus nostris nationalem congressum in loco et sub praeside germano individuo per Mttem Vram Sacratissimam benigne denominandis, cum interventu episcoporum nostrorum et cleri utriusque uniti et non uniti deputatorum clementissime indulgere.

Testandum hoc in nos humiles, cordeque ac animo semper fideles subditos suos regiae pietatis et paternae pro suis animi teneritudinis argumentum quoad vivemus adorabimus in perpetua eaque homagiali veneratione fide ac fidelitate emorituri

Mttis vestrae sacratissimae

humillimi perpetuoque fideles
subditi universa Natio valachica,
magni ppatus Transylvaniae

(Arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 262).

XIII.

1790. Răspuns la rezoluția negativă a Curții din Viena la petiția de sub No. XII

Sacratissima Maestas!

Non capimus quae essent tam graves circumstantiae quae nos dumtaxat Valachicum clerum congressum habere prohiberent, nam si quae verae realesque essent circumstantiae minus congressui faventes Hungaris quoque eque atque nobis obstarent, observamus namque Hungaros inde ab obitu optimae memoriae Augusti Imperatoris Josephi II continuo celebrare mariales conregationes, audimus insuper Nationem Illiricam congressum nationalem altissime indultum habuisse, cur igitur nobis solis Valachis convenire, perfectionem atque felicitatem viis modisque licitis quaerere indulgere non posset. Siquidem tametsi omnibus reliquis nationibus in hoc principatu simul sumptis copiosiores simus, cunctis tamen infeliciores inferioresque sumus. Oramus itaque humillime de genu Mattem Vram Ssmam dignetur pro innata sua clementia Rea qua erga universos sibi subjectos populos fertur nobis quoque Valachis ad analogiam nationis Illiricae pro exponendis et coram Sacro Mattis Vrae Ssmae conspectu debita modalitate demississime substernendis ponderosis gravaminibus nostris nationalem congressum celebrandum clementissime indulgere. Quam gratiam ac clementiam caesareo-regiam etiam humillimis precibus imploramus in omnigena homagii subjectione emorimur.

(Arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 262).

XIV.

1790. Petiţia iscălită de ofiţerii celor două regimente româneşti de graniţă în care cer dela Curtea vieneză drepturi pentru poporul român din Ardeal.

Sacratissima Majestas!

Iustitiae quae unicuique mortalium distributiva esse debet, nihil magis consonum magisque conveniens esse potest quam ut illi populi, qui in una eademque republica sub uno capite publica onera aequaliter supportant ac pro communi felicitate communibus laboribus ac viribus desudant, beneficia quoque et commoda eiusdem reipublicae communiter et aequa ratione inter se subdividant.

Nos vero Valachi qui in Magno Tranniae principatu omnes simul sumptas reliquas nationes et antiquitate condescensionis et multitudine gentis excellimus, consequenter in supportatione quoque ac bajulatione quorumlibet publicorum onerum superamus, inde ab introductione nationalitatis vel potius trium nationum imposita nobis onera cotinuo, constanter, indefesse semperque fideliter supportavimus, comodum ac beneficium nullum prorsus obtinuimus, quinimo ab interesse regni et publicum bonum usque ad beneplacitum principis et regnicolarum solummodo pro toleratis habiti sumus et ad illam sortem redacti ut de recuperenda amissa primaeva nostra felicitate et cum reliquis ppatus nationibus in participatione communium beneficiorum, commodorumque aequalitate spem nullam prius haberemus, quam ubi divina favente clementia Augusta domus Austriaca regimen Magni ppatus huius gloriose auspicata esset. Sub hoc enim glorioso regimine nostrae quoque Valachorum res in melius vertere coeperunt. Enimvero paternos prorsus domus huius favores experti sumus dum ex speciali clementia et regia benignitate scholas, seminaria, fundationes et eppales dotationes, diplomata item, rescripta et benignisimas resolutionés super eruditione consequenter etiam Valachorum subjectorum capacium ad publica officia adplicatione de tempore in tempus obtinuimus, adeo ut jam annis recentissime praeteritis per divum illum vereque divinum Imperatorem Augustissimum, clementissimum et justissimum principem nostrum Maximum Josephum II-dum reliquis nationibus ppatus huius adaequati concives facti simus, dum per sublationem nationalitatis caeteris paribus ad quaelibet publica offa sine discrimine religionis et nationis jam applicari coeperamus. Sed proh dolor! quo fato acciderit ut aeterna memoria dignissimus Monarcha, ac summus Princeps noster paulo ante suum de terestri Majestate ad coelestem gloriam transitum, vigore benigni sui de 28 Januarii a. c. editi rescripti regii publicam ppatus huius reique justitiariae administrationem ad pristinum statum reponere, reliquasque ordinationes suas inde a glorioso regimine suo elargitas, quae sensu communi legibus adversari viderentur pro sublatis et extra vigorem positis declarare atque Vra quoque Mttas Ssma idipsum clementer confirmare dignata fuerit? Non est nostrum vere fidelium Mattis Vrae subditorum scrutari tanto minus quod sciamus et firmiter credamus cor regis in manu Dei et regem dexteram Domini esse. Unum solummodo hoc coram Mtte Vra Ssma de genu humillime prostrati

substernere et exponere necessitamur: Quod nos per praemissorum ad statum pristinum repositionem et respective sublationem non tantum obtentis favoribus et beneficiis privemur sed plane ad tristissimum nobis tolerantiae statum reducamur, atque ob id ipsum Mattem vram Ssmam humiliter orare praesumimus, quatenus dignetur pro innata illa ac prorsus paterna sua erga universos populos ac gentes gloriosissimo regimini suo subjectos animi teneritudine demissas has preces nostras clementer suscipere nosque sive in ordinationibus ab augustissimo quondam imperatore et principe nostro Josepho II-do nempe ut cum tribus huius principatus nationibus concives simus, ad publica offa sine discrimine cum iisdem applicemur, beneficiorumque ac commodorum communium aequa ratione participes reddamur benigne manutenere ac confirmare, sive occasione adfuturae dietae pro quarta natione huius ppatus clementissime decernere sequentibus ex rationibus et quidem:

1-o Quod nos Valachi (huc non intellectis illis qui in Marmatia copiosi, in Hungaria usque ad Tibiscum multi sunt, in Banatu aliquot regimina confiniaria constituunt) in isto duntaxat M. Tranniae Ppatu duo integra regimina confinioria constituamus.

2-do Quod equestris regiminis siculici confiniarii magnam partem suppleamus.

3-tio Quod regulata regimina, quae ex ppatu suppleri debent ut pote Splenianum et Oroszianum pedestria, Toscanum item equestre quoad gregarios milites tres ferme partes e nostris Valachis et quartam duntaxat ex aliis ppatus huius nationibus in se contineant.

4-to Quod militia haec nostra Valachorum tam regulata quam confiniaria antea contra Borussum hodie vero contra Turcas pro Augustissima domo austriaca ac patria sua communique omnium in eadem existentium salute ac tranquillitate summa cum virtute ac probata fidelitate viriliter militare, sanquinemque suum fundere non recuset.

5-to. Quod potiorem contributionis partem, publicorumque onerum supportationem ac naturalia pro alimento exercitus in securitatem patriae excubantis nos Valachi extra statum militiae respective in propriis nostris possessionibus, respective in terra Mattis Vrae regia cum Saxonibus respective denique in colonicalibus dominorum terrestrium sessionibus habitantes et libentissime et fidelissime praestemus, necessariaque Tyronum statutione promptissime succuramus.

6-to. Quod nos Valachi inde ab antiquo Augustissimae domui Austriacae et corde et animo vere semperque fideles fuerimus, hodieque simus ita mente, omnibusque votis nostris comparati ut pro gloria tantae domus augustae quae erga nos paternam semper animi teneritudinem ex speciali sua clementia testari dignata est mori sanguinemque fundere non recusemus.

Denique 7-mo non modo speramus ac confidemus sed firmiter credimus quod ipsi quoque trium huius ppatus nationum Inclyti status et ordines huic tam justae, aequitati consonae et in ipso naturali jure fundatae petitioni nostrae tanto magis annuent, quod nos Valachi olim in hocce Tranniae ppatu cum Hungaris teste Georgio Pray regni Hungariae historico iisdem juribus

gavisi fuerimus, qui inter alia sua sequentia refert: Conventus monasterii B. Virginis de Clusmonostra (sic!) = praesentium notitiam habituris salutem etc. Ad Universorum notitiam volumus pervenire, quod nobiles viri Ladislaus Julius Benedicti Farkas = Paulus Magnus de Waydahaza Vexifer Universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum Tranniae = parili voce detexerunt et confessi sunt in hunc modum: Quod quanquam praedicta Universitas Hungarorum et Valachorum in his partibus Trannis etc. etc. Datum sabbato proximo post festum visitationis B. Virginis Anno Domini 1437.

Item quod nos indigitantibus litteris privilegialibus Andreae II-i regis Hungariae de Anno 1224 Incolis Saxonibus. Et Collationalibus Belae ejusdem Hungaria regis de Anno 1252 tredecima Kl (Kalenda) Septembris Vicentio Comiti filio Akadás Siculi de Sebus concessis, terras in isthoc ppatu inde ab antiquo et ante ipsos Saxones habuerimus, possederimus, habeamus, possideamusque usque in hodiernum. Continentur enim in prioribus privilegialibus haec verba: Praeter supradicta silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum praedictis sc. Blachis et Bissenis etc. In posterioribus vero Collationalibus sequentia habentur: Postulando quod terra de Zek, quae quondam Saxonis Fulkun fuerat, sed per devastationem Tartarorum vacua et habitationibus carens manserat inter terras Olahorum de Kirtz Saxonum de Barasu et terras siculorum de Sebus existentem, etc.

Item quod nos a praecitatis, quae cum Hungaris habuimus juribus antea per subsecutas religionis reformationes, quas exceptis eminentioribus, ipsi qui rudiores fueramus, amplecti recusavimus et uni solummodo ecclesiae orientalis religioni ceu avitae constanter adhaesimus; postea vero per statutionem et facta inter se trium nationum unionem exclusi, atque pro toleratis reputati exstitimus.

Porro quod demissa haec petitio nostra juxta praemissa non alicuius novitatis introductionem verum amissae felicitatis recuperationem in se contineat, atque ideo credimus neminem tam duri cordis judicem esse ex ipsis trium Nationum Inclytis statibus et ordinibus, qui petitionem hanc nostram justissimam in contrarium disputare pergat, praesertim si perspicacius secum perpenderit, quod hoc modo, id est nobis Valachis in quartam nationem assumptis, reviviscet mutuus amor, qui multum inter ppatus huius incolas refrixit, odium et metus gentis a gente certo certius exulabit, unio, charitas, concordia, pax et tranquillitas interna, quae fundamenta sunt beneordinatae reipublicae crescent, firmabunturque. Favores enim et praemia sunt virtutis incitamenta, atque ideo haec amplianda odia vero restringenda sunt.

Ad ultimum sacratissima majestas! Si nos nec condescensione aliis in magno hoc ppatu nationibus antiquiores essemus, nec ullis antea cum iisdem juribus ac beneficiis gavisi fuissemus, quia tamen juxta praemissa tam statum militarem regulatum acque ac confiniarium maxima in parte constituimus et contributionem regiam aliaque publica onera perinde in maxima parte nos praestamus ac supportamus, Mattem Vram Ssmam de genu iterum iterumque humillime oramus quatenus assumptis paternam in considerationem praerecensitis illibata fide, fidelitateque ac fidelibus pro publico

emolumento servitiis nostris, dignetur e speciali sua clementia ac regia benignitate nos in M. hocce ppatu habitantes Valachos in 4-tam huius Tranniae ppatus nationem benigne ac clementer assumendos resolvere, consequenter reliquis tribus nationibus concives, beneficiorumque, utilitatum, et quorumlibet publicorum officiorum juxta geometricam proportionem aequaliter participes decernere. Testandum hoc in nos paternae prorsus animi teneritudinis et pietatis regiae argumentum, quo ad vivemus adorabimus, in homagiali eaque semper illibata fide ac fidelitate emorituri.

Majestatis Vrae Ssmae

humiles perpetuoque fideles subditi et servitores

Abrahamus Kallyiani
capitaneus ex 1-ma Wall. pedestri legione

Petrus Lupp
Prim. Locumt. ex eadem legione

Nicolaus Remetj
Primus Locumtenens ex eadem legione

Ladislaus Moldovan
Locumtenens ex eadem legione

Simon Vitéz Nob. de Csög
vexifer ex eadem legione

Ioannes Igna
capellanus campestris in Inclyt. 1-ma Vall. legione

Ioannes Sinkay
Capitaneus ex 2-da Vallachica pedestri legione

Basilius Popp
prim. locumt. ex eadem legione

Athanasius Androny
locumtenens ex eadem legione

Necephorus Schorda
locumtenens ex eadem legione

Daniel Gallan
Vexilifer ex eadem legione

Tyron Dragos
District. A. Carolinensis Archidiaconus et II-ae legionis R. Capell graeci Ritus Unitorum

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 270).

In vol. 104 se afla un exemplar al aceleiaş petiţii iscălit de Ioannes Para vicarius Rodnensis, Petrus Major Archid. Görgensis.

XV.

12 Ianuarie 1790. Ungur şi Balint dau episcopului oradan Ignatie Darabant informaţii despre mişcările politice ale Românilor ardeleni.

Illustrissime ac Reverendissime Domine Praesul
Domine Patrone Gratiosissime!

. . . .

Insă până atunci Ardelenii noştri fără de toată influenţie noastră au sălit a lucra şi a mişca ceva pentru neam una înţelegându-se militărime cu ceialalţi mireni şi unii din Cler [precum acum mai de curund şi mai bine ne-am înştiinţat dela dânşii] care neputând a face sârguinţelor destul, aşa apoi prin mijlocirea noastră au voit a le trimite Mariei Tale, ca celui ce toate greutăţile noastre desăvârşit le şti şi milă cătră neamul său cu ferbinţală din ceput a

avut, cu o încredințare ca aceasta ca după înalta Mariei Tale înțelepciune în ce or fi mai de lipsă să te milostiveşti a ne ajuta, care lucru pănă acuma supt taină este şi va fi. Şi precum ai luat sama Maria Ta din lucrurile lor ei încă aceasta au voit 1-o ca ad instar Nationis Illiricae o adunare de obşte să poată avea pentru înțelegere 2-do De ajutoriu Marii Sale la luare de samă a întâmplărilor la dietă să mai poată intra doue sau macar una față din neam precum şi protestumul Mariei tale tocma arată, care noi înta cesta chip le vom şi scrie, ca cu Maria sa acolo la salaş cu toată plecăciune una înțelegându-se bine să ia sama întâmplărilor, fără de aceea acum de curund am înțeles cum că şi Maria Sa prin tăcere foarte bine s-au gătit şi s'au armat catră dietă; dară fiindcă noi în tot prințipatul pre nime altul afară de Maria ta n'avem care să ne ştie vătămările noastre, precum şi până aci aşa şi de acum înainte ne rugăm să ai grije de noi 3-tio. Ei au socotit şi aceasta ca să ne cerem un patron neamului, neamțu adevărat, carele să mijlocească pentru noi mai fără de împedecare, precum aci închisul apograf arată. Noi afară de aceste nici cu vorba nici cu fapta ba nici cu gândul n-am avut împotriva păstoriului nostru, nici nu vrem a avea, măcar că şi Maria sa bucuros ar fi la aceasta, ca să se poată mai dobândi şi altă stăpânire pentru ajutoriul, precum sau fost şi mişcat prin Exelentia sa raposatul Maer. Aşa dară rău ni să pare, că au informăluit P. Kozan, că Preaosfințitul sau stăpân şi patronul [că după cum ştim şi vedem până ca astăzi tot deauna asemine au lucrat şi lucră episcopii rusăşti cu cei româneşti pentru binele neamurilor noastre] doară el după cumu-i obiceiul, nare cu ce-şi cauta cinste într-alt chip. In ce te vei milostivi Maria ta a ne porunci la Carăi să ne îndreptezi cărțile, de unde fără nici o primejdie le vom căpăta. Cu aceste sarutându-ți etc. rămânem

Al Mariei tale

umiliți fii
Ungur şi Balint

Dlose? 12 Ianuarii 1791

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 270).

XVI.

29 Ianuarie 1790. Ioan Para scrie clericului vienez Cozma să deie episcopului Ignatie Darabant petițiile trimise, ca să le înainteze Curții împărăteşti.

Dilecte frater Cozma!

Tuas de 31-ma Xbris anni mox elapsi ad me exaratas literas fraterno cum affectu percipiens, intellexi Te omnino strenue comportasse, dum res Tibi a me transmissas Illmo Domino Ignatio Episcopo illi zelantissimo eloquio, prudentia et scientia alioquin potenti tradidisse te significas. Quemno stro nomine orabis, ut res nostras Altissimo throno substernere dignaretur, vel si minime consultum fore judicaret per se promovendas esse, capto Illustritatis Suae aliorunque Patronorum Nostrorum consilio alia via res has ad thronum monarchae promovere non differas nam res tam nationis quam cleri pessime

constitutae sunt loco; et nisi maturius congressum obtinuerimus incossum (?) nitimur, illud unicum meo exiguo judicio impetrandum esset, quod et facilius et cicius ab Aula obtineri posset, nam hoc est in Aulae potestate positum nobis concedendi. Nationalitatem quod attinet sine statuum Regni consensu dubito num Aula sit concessura, quod autem Status et ordines Regni circa hoc sentierit videri potest ex copia literae comissarii Regii generalis Rall nuper tibi transmissa. De Praesulis nostri ascensu Viennam uti et de aliis Nationis, Cleri et Seminarii Leopoliensis et Balasfalviensis nihil omnino nobis scire licet, si quidem cum nemine Nostrum quid agat intedatque communicet. De Ejusdem ascensu Viennam aeque nihil scimus . . . .

Naszod 29 Ianuarii 791.

Para

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 262).

XVII.

25 Ianuarie 1790. Ioan Para trimite diferite informații clericului vienez Cosma.

Dilecte frater,

Tuas de 30-ma Xbris ad me exaratas literas cum voluptate legi et iterum relegi, quale ex illis gaudium hauserim colamo significare nequeo. Confirmet Deus quod operatus est in vobis: nec nos pro nostra tenuitate defuturi nostris partibus. Scripseram ego Comissario Regio generali Rall Claudiopolim, ut sicut de aestate mihi Cibinii existenti dignabatur suum Patrocinium appromittere, ita nunc quoque occasione diaetae res nationis Valachicae, suffulcire dignaretur. A quo tale accepi responsum. Reverentiae Vestrae litteras sub 30-ma mensis et anni elapsi ad me exaratas summa cum voluptate percepi, unice optans ut et ego ex parte mea aliquid grati Rentiae Vrae inservire possim. Doleo interea summopere, quod ratione Plani Augustissimo Imperatori submissi huc usque nihil adhuc neque ad me neque ad hujatem diaetam pervenerit et cordicitus opto ut adhuc durante concursu isto generali ad me ordines necessarii mihi perveniant et ego ex parte mea eo magis negotium hoc suffulcire possim: Interim cum Rmo Dno Eppo hic praesente aliquoties de hac re locutus sum et valde opto ut illo in istis comitiis bonum incrementum semper mihi cari populi Valachici satis superque sibi cordi ducat: Praevideo tamen, quod valde difficile erit eum pro quarta natione declarari facere, cum a statibus et ordinibus inexactam observationem Diplomatis Leopoldini pertinaciter una ex parte insistatur, ex altera vero etiam a sua Majestate jam jam adjurata fuerit: His non obstantibus, durantibus comitiis omnes occasiones, quae ad emolumentum populi istius vergere possunt, anxioso animo arripere conabor et ut imprimis Valachi digni et bene meriti in majori numero ad munera et officia publica applicentur effectuare satagam.

Praeter hunc optimum nostrum Patronum scripsit mihi et Illmus Dnus Martonfi consiliarius Gubernialis tali modo: Properante occasione id solum significo, de rebus illis, quas Rma Dtio Vra maxime et optime tractari et merito cuperet, adhuc hic nihil agi potuisse, cum etiam num in praelimi-

naribus simus, mea certe opera si quidem valuerit, non deerit, quam semper adhibebo.

De primi sincerita (te) plenarie sum convictus, nam ubi potuit juvare semper astitit. De secundi cum sit hungarus imo siculus dubito, num ex corde suam operam spondeat, sufficit quod huic cuncta nostra minime aperuerimus, in sua ad me data litera loquitur de illis quae via gubernii Matti promovenda porrexeramus. Caetera dum responsum accepero ad ultimas meas ad te datas pluraque hinc inde rescivero ad rem nostram facientia tibi significare non deero felicia qoque precans sum tuus

Naszodini 25 Ianuarii 1791 *Para*

(Arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No, 104).

XVIII.

8 Aprilie 1791. Ioan Para îl roagă pe episcopul orădan Ignatie Darabant să înainteze Curţii din Viena petiţiile aflătoare la sine.

Illustrissime ac Rssime Domine Praesul
Domine Patrone Gratiosissime Colendissime

Scripseram ego Illtati Vestrae in Urbe comoranti oraveramque ut pro suo quo fertur in Nationem Clerumque nostrum zelo iam mihi aliunde abunde cognito, in his circumstantiis clero et nationi succurere dignaretur, de cuius literae perceptione valde dubito, cum nullum responsum receperim. Magna spes, sane nos lactabat quod Illtas Vestra hanc provinciam in se esset receptura, enimvero et privatis edocti sumus literis nihil Principi pro misera hac natione introdatum esse. Nos quidem pro nostra tenuitate concinaveramus aliquod opusculum, et instantias insuper, quae omnia intelligo esse praemanibus Illtatis Vestrae, admodum magnum sibi meritum apud Deum faceret Nationi et clero succurendo, quo si vero per rationes aliquas nolles Illtas Vra hoc Negotium ad aulam promovere, dignetur omnia mihi transponere. Interim orarem Eandem Illtatem Vram quatenus dignaretur aliquod tam ex illis quam alta sua Prudentia et experientia compositum opus mihi sub manu concedere, quod ego dein via militaria ad manus Mattis pervenire facturus sum. Caetero gratiis et favoribus Illustritatis vestrae demisse commendatus etc.

Illmo ac Rssmo Dno

humilis servus
Ioannes Para
vicarius Rodnensis

Naszodini 8 April s. n. 791

(Arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104).

XIX.

8 Aprilie 1791. Ioan Cozma scrie episcopului Ignatie Darabant să trimită în grabă la Curte petiţiile, cari se află la el.

Méltóságos Püspök Ur gratiosus Mgos Patronus Ur!

Minthogy szegény Nemzetünknek erösen el elnyomattatott ügyének megkönnyebbitise iránt Felséges Urunkhoz tejendö keserves panaszainknak elö mozditása napról napra, nagyobb és nagyobb szerencsétlenségünkel annyivalis inkább halad, hogy ami felséges Udvarunknak gyászban heverö Nemzetünkhöz különös hajlandóságait tapasztaltuk, és tapasztalyuk naponként, mégis mi a hasznos és sokakban elöadott alkalmatosságot követni nem lászatunk igyekezni egyedül Isten után Ngodban vagyon egy hathatos reménységünk hogy régen függöben heverö Nemzetünk dolgának elömozditásában munkálodik a mellyet valamind megis igérni méltoztatott, ugy tellyes reminséggel eddig ohajtottam, hogy azon munka vagy a Postán egyenesen az udvarhoz vagy mi altalunk (elibb kezünkbe jövén) fog be adattatni, de mind eddig semmi mazdulását nem érezvén unszol az én különös szivességem, és bátoritt N-gádnak szegény Nemzetünkhez viseltetö kegyessége engemet ezennel alkalmatlankodni, aki az Istenért isnstálom Ngodat .méltoztossék Atyai szivére venni azon dolgot, és meg tekintvén a mostani környül allásokat melyek azon kérésünk meg nyerésére igen alkalmasok azon dolgot tovább ne halassza, hanem valamind bölcs itélete szerint magában meg határozta ugy vighez is vinni, akár nékem egy exemplárt fel küldeni, mert én bizony fejem vesztése alatt is be adom, söt szóvalis sokat teszek magam mellé vévén az itten valoinkból akár mellyiket méltoztossék Nogad aztis meg megtekinteni, hogy ha a mostani alkalmatosságokat elkerülyük azokat talán soha többé el nem érhetjük.

Ujságul irhatom Ngodnak, az hogy tegnapi napon érkezett ide Bécsbe az Erdélyi Dietáról egy kurir akit a statusok csupán azért küldönek, hogy Erdély Magyarországgal incorporaltassék, és következendö képpen a Cancellariák megint egybe kapcsoltassanak az illyenek mint hasznosok a mi dolgunk elömenetelire. Az Isten tudgya mikor szabadulok innen mivel a most utoljára Ngod által beadott Memorialisom is a Guberniumhoz leküldettetett továbbra Ngod kezeit alázatoson csókolván magamat Atyai kegyeségeben ajánlom és vagyok Nagyságodnak

alázatos szolgája
Kozma János

Bécs 8 Apr. 1791

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104).

XX.

8 Iunie 1791. Aaron Pop trimite din Viena episcopului Ignatie Darabant diferite informații și propune să se trimită în grabă o deputație la Curte.

. . . . . . Eară m-au bucurat (sc. scrisoarea Măriei tale) fiindcă am înțeles, cumcă Măria Sa vladica Bob mare bucurie au avut văzând lucrul care pentru neam la înalțata Curte s-au dat și nici nu me îndoiesc ca toți aceia care același lucru cu adevarat de laudă vrednic l-au vazut, să nu să fie bucurat, pentru aceea cred cu adevărat cumcă cu toți întro unire vor fi. Pentru aceia mă rog cu humilință ca primind scrisorile carele prietinul nostru Kozma le-au trimes cu posta de astazi la Măria ta să nu-ți preajeți Măria Ta și acel lucru după înțelepția cu care Dzeu te-au împodobit cât mai cu graba precum ți-am scris a-l promovălui că acuma iaste vremea și să ști Măria Ta că pururea nume nemuritoriu îți va rămânea. Tocma pe poşta de astazi se trimite lucrul neamului în original pe lângă rescriptum la dietă, pentru aceia milostivește-te Măria ta acelea rândueli a face ca după ce se va trimite acestea cereri a nației la înălțata curte, care domnia sa Kozma la Măria ta le trimite pe poşta de astazi îndatăși să vina Măria sa d vlădica Bob cu domnia sa Vitez despre partea Uniților și despre partea neuniților d. vladica Adamovici cu alt om de frunte la Beciu la împăratul și apoi să ști că cu ajutoriul lui Dzeu toate le vom avea ce poftim . . . .

Domnia sa Doctor Molnar oculista sărutând mânile Mariei Tale să închină cu sănătate și fiindcă au facut rânduială ca lucrul neamului să se tiparească așa dară să roagă de împreună cu mine ca sa te milostivești cât mai curund a trimete un exemplar. Domnul Mehesi me-au spus sa-ți scriu plecăciune. Cu aceasta aşteptând părinţescul răspuns rămâiu în cea de pururea plecăciune și iubire

al Măriei Tale

sluga humilită
Pop Aaron

Beciu 8-a Iuny 791

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104).

XXI.

11 Maiu 1791. Aron Pop trimite din Viena informații episcopului Ignatie Darabant.

Illustrissime ac Reverendissime Domine Praesul
Domine ac Patrone Gratiosissime!

Gratiosissimas Illustrissimae ac Reverendissime Dominationis Vestrae ddto diei 22-ae praeteriti mensis Aprilis anni currentis exaratas litteras decenti cum respectu percipiendi et tenorem illarum intelligendi honorem habui. Foarte tare ne-am bucurat cu toții, cum că Măria Ta pentru libovul cel mare, care către neamul cel tare asuprit romanesc îl ai, lucrul acel cunoscut al neamului din Buda lai trimes, că să nu-l fi trimes, prin lucrul carele

parintele Timariu la înalţata curte l-au trimis, s-ar fi putut întâmpla lucrul, ca tot aedificiumul să se ruinăluiască, dară fiindcă al Măriei Tale din Buda trimes mai curund au sosit decât alui Părintele Timariu, aşa dară foarte bună nădejde iaste. Noi pentru aceea n-am ştiut cum că Măria Ta dela Buda ai trimis lucrul fiindcă acelaşi lucru nu s-au trimis la canţelarie, fără numai prin concilium status s-au întors şi dându-şi conţilium status opinia sa îndataşi după Impăratul sau trimis (dară aceasta Măriei Tale numai supt rosa scriu) iară al părintelui Timariu dela Curte sau trimis la cănţălărie şi aşa apoi s-au trimis la status conţilium şi de-acolo după împăratul şi aceasta au fost pricina de noi n-am ştiut de dânsul cumcă lai trimis.

Dela împăratul n-au venit îndărăpt până acum iară cât va veni îndărăpt oi avea năroc a te înştiinţa; însă fiindcă acuma merge bine lucru aşadară nu lipseşte alta nimic fără numai bună unire, învoire şi înţelegere să fie intre măriile sale vlădicii din Ardeal şi între neam, pecum nu am nice o îndoiala, că doară nu va fi şi toţi să steae pe acela, care dela Măria Ta s'a trimis eară nu pă a părintelui Timariu şi aşa nădăjduim, că vom dobândi dreptatea cea pierdută şi dorita bucurie, pentru care tot neamul insutit Măriei Tale va avea a-ţi mulţumi şi pururea a te pomeni.

Diploma tocmai acuma se scrie şi au că se va trimite după Impăratul de va zabovi mult au că va aştepta până va veni fiindcă aicea este vestea, că cât de curund va veni. Qui in reliquo etc.

Illustritatis Vestrae

humillimus servus

Aaron Pap de Szatsal

cancellista aulicus

Viennae die 11 May 1791

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104).

XXII.

1791. Clericul vienez Ioan Cozma trimite lui Ignatiè Darabant ştire despre trimiterea lui Supplex Libellus la dieta.

Măria Ta!

După ce această carte o scrisăi am înţeles, cumcă lucrul neamului sub hodierno să trimisă în jos la dietă, pentru aceasta sărutându-ţi mânurile Măriei Tale precum până aci aşa mai vârtos acuma până ieste fierul cald mă rog pentru Dumnezeu sâleşte întru toate cari ştii şi vezi că acuma îi vremea

. . . .

humilit slugă

Kozma

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104).

XXIII.

21 Maiu 1791. Ioan Para scrie episcopului Ignatie Darabant comunicându-i diferite ştiri. Accentuiază necesitatea trimiterii unei delegaţii la Viena.

Illustrissime ac Reverendissime Domine Praesul
Domine Patrone mihi Gratiosissime et Colendissime.

Gratiosissimas aeque atque desideratissimas Illatis Vrae de 1-ma Maji a. c. ad me datas literas precepi et gaudio magno gavisus sum imo gavisi sumus, quippe qui intellexerimus Illtatem Vestram pristinum illum animum et zelum boni publici studiosissimum etiam indistans porro quoque non modo retinere verum amplius et amplius pro Deo et Ecclesia Ejus conservare. Salutaris Illtatis Vrae nobis data instructio omnino talis est, quae plurimum si omni ex parte in effectum deduci potest prodesset, verum enim vero proh dolor! Hominem Domine non habemus, qui turbante Angelo Domini aquam nos in eam immittet. Nam is qui talis esse deberet, aperte se declaravit, nihil velle se scire vel audire de rebus Nationis, an vero quidpiam cleri in favorem agat acturus sit, nulli nostrum scire licet, si quidem quia sibi soli ad omnia sufficiens esse videtur, neminem consulit, neminem interrogat, cum solo Timario cuncta tractat, nobis omnia sua celat ac si non pro sed contra clerum ageret, omnia ejus acta de nobis suspitionem indicant passim enim miseris Presbyteris conqueritur, quod contra ipsum simus, quodsi vero talibus quaerulorum est faciet quid? illis quibus conglutinatus est. Equidem planum mihi a Dno Vitezio missum jam ad urbem juxta gratiosam inviationem ab Illtate Vra mihi factam expedivi verum ember Kell a Gáthoz, et hic haeremus quia viri cum plenipotentia deputandi et delegandi forent, qui strenue apud Augustam Aulam rem agere, objectionibus occurere et effectum bonum procurare scirent. Verum quia summa potestas penes talem est, qui his contrarius existit. Nescimus quid facto opus sit, si enim nos qui ei jurisdictionati sumus ex nobis nostra authoritaciuncula quosdam delegaremus ad urbem facile evenire posset ut tales cum summo detrimento et dedecore impingerent et vel maxime ego, qui aliunde tamquam author et rerum cleri nationisque promotor subsumptus, et Regii Gubernatoris nomine per Eppum admonitus sum. Hic nobis opus est consilio et auxilio, nam si hominem in urbe habituri non sumus vix sperari potest rerum nostrarum bonus exitus, obruetur enim Planum illud objectionibus adversariorum et in qui illas solvant, non aderunt facile vel seponetur vel cum mala et propudissa resolutione emanabit. Dignetur Illtas Vra pro alta sua sapientia et prudentia hic nos inviare nam et disunitus eppus qui nihil sine scitu Regii Gubernii, juxta datam sibi instructionem agere potest, haud inducetur ut sua ex parte deputatos ad urbem deleget. Ego pro mea tenuitate ad omnia resolutus fui et sum, iam anno elapso postquam vidi hic in Principatu quod nulla spes nobis affulgeat posueram una cum D. Pap Laszlo ad urbem ascendere et ideo etiam petieram ab Illmo Dno ordinario facultatem et activitatem, verum is tantum abfuit ut eam impertiretur, ut etiam a meo districtu diutius me abesse prohibuerit imo nec ad diaetam ire admissus sum. Interea ego Vienensibus alum-

nis dum Planum misi, comisi ut omnia possibilia nostro nomine tentent et agant. Caetera dum paternum Illtatis Vrae judicum et consilium prestolerer distinctissimo venerationis et observantiae cultu perenno

Illmae ac Rmae Dovrae

humillimus servus et cliens

Joannes Para

Nassodini 31-ma Maji s. n. 791.

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104).

XXIV.

1791. Petiţie trimisă principelui de coroană Francisc, în care se cere numirea alor doi români în oficiul de consilieri pe lângă cancelaria transilvană din Viena.

Serinissime Coronae Princeps!

Indulgeat Serenitas Vestra, ut in absentia Augustissimi aclusas hic Preces Nationis ad Serenitatem Vram in quo omnnem suam spem afflicta haec Natio, collocat dirigantur.

Petit in illis Natio ut in Supplendis Consiliariorum ad Cancellariam Aulicam Transylvanicam stationibus, quarum duo nunc juxta communem rumorem vel vaccant, vel mox vaccabunt, ad Individua sui gremii Clementissima Reflexio habeatur. Motiva petiti in serie precum uberius sunt adducta; hic tantum pro notitia beniquo usu serenitatis Vestrae humillime subjungitur.

Nationem supplicantem esse in Patria hac, et antiquissimam, et copiosissimam, consistere illam ex uno fere Millione Hominum, omnes vero reliquas Nationes vix ultra 650 millia Homines numerare; supportare illam proinde majora publica onera, quam omnes reliquae Nationes supportant, dignam ideo esse, ut in eadem proportione beneficiis etiam fruatur.

Beneficio et Jure publica munera gerendi semper quidem usam fuisse Nationem supplicantem, laboratum tamen semper exstitisse per alias Nationes, ut paucissimi, quantum fieri potest, Valachi ad officia applicentur; e contra omnes a Leopoldo 1-o Augustos Principes capiosas edidisse ordinationes, ut Valachi promiscue applicentur ad officia; illis tamen satisfactum hactenus non esse, et ideo paucissimos in Cancellaria Aulica officiis provincialibus reperiri Valachos. Firmissima spe duci Nationem suplicantem, Augustissimum gloriose nunc regnantem similes ordinationes quoad Valachos promovendos edere, initium in Cancellaria Aulica facere, et ad illam duos saltem Consiliarios, tot idem Secretarios, Concipistas et Cancellistas creare dignaturum esse.

Sed confidere afflictam hanc Nationem vel maxime in Serenitate Vestra, quod ipsius demissas has preces benigne sit secundatura.

Nihil petit Serenissime Principes Natio haec afflicta, quam quod legibus conforme est et justitiae, ipsaque necessitas exigit; petit nempe ut nunc, si fors statio Comitis Josephi de Bethlen restauranda esset, et dum statio Consiliarii Aulici Josephi Donath, cujus mutationem brevi secuturam fama refert,

restaurabitur, ad gremialia supplicantis Nationis individua clementissima Reflexio habeatur; Conforme est Regibus hoc petitum! quia juxta Legem anni 1744-ti Valachorum Nobilium eadem est conditio quae reliquorum Patriae Civium, proinde illi aequali cum his Jure gaudent, qualiacunque officia gerendi; Conforme est etiam Justitiae petitum: quia cum Natio supplicans fere duas tertialitates totius populationis efficiat, et in eadem proportione onera supportet justum est, ut a proportione duo saltem ex ejus gremio sint Consiliarii Aulici nam si Natio Hungarica, si Siculica, et Saxonica praetendere possunt, ut suos habeant nationales Consiliarios Aulicos, eo magis potest idem praetendere Natio Supplicans, cum ipsa multo majora supportet onera, et Nobilitas ipsius de lege iisdem Juribus cum reliqua Nobilitate gaudeat, denique ipsa necessitas militat pro hoc petitio: etenim necessarium omnino est, ut adsint ad Cancellariam Aulicam Consiliarii, qui genium, mores, ritus linguam, et scripturam nationis, quae maximam populationis Transylvaniae partem efficit, disciplinam item, Canones, et rem hyerarchicam Ecclesiae Orientalis quam omnes Valachi tam uniti, quam disuniti sequntur, apprime noscant, quorum omnium tamen notitiam non nisi individua in gremio Nationis, et Ecclesiae, quam illi sequuntur, nata, et educata habere possunt, sine hac vero notitia plures in Dicasterio occurrentes materiae adequate pertractari non possunt.

Demisse igitur exorat denuo serenitatis Vestrae Benignitatem Suplicans Natio, dignetur pro fidelissima hac Gente eam ab Augustissimo Genitore exoperari consolationem, ut quam primum de supplenda haec vel illa Consiliarii Aulici statione agetur ad illam Individua e gremio Nationis hujus proponenda ordinentur, praesertim cum denominatio Consiliariorum Aulicorum et reliqui personalis subalterni apud Cancellariam, a solo pendeat Principis arbitrio, nec ulla Lex praescribat ut ex hac tantum vel illa natione consiliarii aulici assumantur, sed supremus Terrae Princeps pro liberrimo suo arbitrio illas assumere soleat, unde saepe nulli Hungari, saepe nulli saxones, longo tempore nulli Magnates inter Consiliarios Aulicos Transylvanicos erant, saepius inter illos alieni partim ex Hungaria, partim e ditionibus haereditariis germanicis reperiebantur.

Stabit ergo in liberrimo Augusti Caesaris arbitrio, etiam e gremio Nationis suplicantis unum saltem vel duos Consiliarios Aulicos creare, et hac ratione ipsam quoque in afflicto suo statu, consolari, prout Nationem Illyricam consolari dignabatur, in eodem namque versatur statu Natio supplicans, in quo versabatur Illyrica antequam Consiliarios proprios obtinuit, impeditur nempe, et procrastinatur Parochiarum Dotatio, Scholarum erectio in gremio Nationis supplicantis impedieturque et procrastinabitur deinceps etiam cum magno totius Patriae detrimento, nisi tales etiam constituantur Consiliarii Aulici, quibus hujus etiam miserae Nationis sors alioquin cum sorte totius Patriae cujus maximum partem incolit, conjuncta, cordi sit. Constitutioni talium e gremio ipsius nationis supplicantis Consiliariorum non alii erunt contrarii nisi qui ipsi Patriae felicitati sunt infensi. Serenitatis Vrae humillimi perpetuoque fideles subditi universa natio in M. Trannica Prpatu Valachica.

(Copie în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 96).

XXV.

26 Iunie 1791. Ioan Para trimite clericului vienez Ioan Cosma două petiții rugându-l să le înainteze împăratului resp. principelui de coroană (una e cea de sub No. XXIV).

Domine frater fili in Xto Dilecte.

Transmitto vobis supplicem libellum ad Augustum sonantem, cui adjungitur ad coronae principem Franciscum pro benigno usu, casu in eo ubi Augustus Domi non esset, succintus eiusdem libelli extractus; itaque ut primum ad manus vestras pervenerint hi duo supplices libelli, satagite introdare, et effectum omnibus precibus exorare nosque de cunctis de tempore ad tempus edocere pro nostri directione et notitia. Illud quoque vos scire volo, mihi in animo esse, ut mox affuturo autumno Viennam ascendam et ea ex ratione intuitu horologiorum nihil scribo, quia volo solus mihi in loco constitutus illa eligere. Sitis igitur soliciti et circumspecti quia nos nostris partibus non desumus. Planum universorum Valachorum nomine Suae Mati porrectum abinde ad diaetam cum bona resolutione missum 21-ma Junii publice in congregatione lectum miros excitavit animorum motus, ex post sedatis animis conclusum extitit ut seponatur ad sequentem usque annum, et tunc dein assumatur, postquam illi se paraverint ad refutandum illud. Verum superveniente alia regia Resolutione ad supplicem. Libellum nomine cleri greco-catholici fogarasiensis Suo Matti submissum, ut sub his adhuc comitiis tam super illo Plano quam his precibus, suam sententiam status in serie reliquorum articulor.m Suae Matti substernant, sperare nobis licet, quod haud differant ad venturum annum deliberare, sed secundum Aulae intimatum cogentur in his comitiis finem imponere. Comitiae quoque dissolvendae 8-a curentis Augusti s. n. dicuntur; scripseras mihi ut tibi quidpiam mitterem, quod facere haud distulissem si ad vos ascendere in mente non habuissem, jam Suae Illtatis Eppalis consensum quoque Viennam ascendendi me impetraturum spero, quod ubi prae manibus habiturus sum ad vos volabo, nam sine facultate gratis ascendissem, si hos perceperitis mihi illico perscribite, sed nec preces has differetis introdare. In reliquo dum juberem vos benevalentes persevero

Domini Vestrarum

uti Pater
Joannes Para
vicarius

Nasodini Junii 26-a s. n. 791.

Aceste opușuri batăr s'au dat înlăuntru precum îmi scrie Măria Sa Ignatie dela Oradea-Mare, totuși trebuie dat înlăuntru cum îl veți luà aminte, că e bine să meargă mai din multe laturi, ca să vază quod omnes idem sentiamus et agamus.

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104).

XXVI.

28 Iulie 1791. Agentul Ştefan Novacovici şi clericul Ioan Cosma roagă Curtea vieneză să rezolvească cererile naţiunii române din Ardeal cuprinse în petiţia No. XXIV.

Euer Majestät!

Der Zeitpunkt nähert sich wo die Siebenbürgischen Landtagsschlüsse, welche nebst den übrigen dasigen Nationen, auch das Wohl und die Beruhigung der walachischen, als der zahlreichsten, folglich zum allgemeinen Besten das Meiste beitragenden Nation angehen dürften, der höchsten Erwägung und Bestättigung unterlegt werden müssten: unter andern so billig als gerechten Wünschen welche diese Nation der höchsten Landesväterlichen Beherzigung euer Majestät zu unterbreiten sich erkünfte, war auch jener allerunterthänigst geäusserte Wunsch: dass auch von dieser Nation beider unirter und nicht unirter Religion bei der Hof und Landesstellen für den allerhöchsten Dienst gewachsene Männer nach dem Verhältnis der Menge des zahlreichen Volks und deren, dies Volk besonders in Religionssachen betreffende Geschäfte auch als Hofräthe applicirt werden möchten. Man ist auch vollkommen überzeigt, dass Euer Majestät als gerechter Monarch und liebreicher Landesvater aller getreuen und rechtschaftenen Unterthanen diesen warmen Wunsch der treugehorsamsten walachischen Nation in Siebenbürgen nicht allein gerecht un billig finden sondern auch zur Consolation dieser Nation mittelst Anstellung wenigstens eines Hofraths bei der siebenbürgischen Hofkanzlei in die Erfüllung zu bringen ganz geneigt sind: Man hat aber gegründete Ursachen zu befürchten, dass man durch Gegen-Vorstellungen dem gerechten Wunsch der Nation und den Vaterswillen Euer Majestät zu vereiteln suchen wird.

Daher unterfangen sich die Endesgesetzten, als Nationalisten denen die Wünsche dieser Nation wohl bekannt sind und die auch deswegen mit den zween walachischen Bischöfen zu Siebenbürgen in wechselseitigen Einverständnis stehen im Namen der ganzen Nation um die allerhöchste Gnade zu bitten damit wenigstens ein Hofrath von der walachischen Nation und Religion bei der siebenbürgischen Hofkanzlei für diesmal angestellt werden möchte denn 1-o der Trost der ganzen Nation, die einen Nationalisten, der die ächte Kenntniss ihrer Sitten, Gebräuche und besonders ihrer orientalischen Kirchendisciplin hätte, bei der Hofstelle als Hofrath zu haben wünschte, hänt davon ab.

2-o Die Beförderung des höchsten Dienstes wird auch hiedurch sehr viel gewinnen, indem eine Nation die an Treue, Tapferkeit und Anhänglichkeit an den höchsten Hof allen übrigen Nationen den Vorzug streitig macht, zu allen mehr Muth bekommen würde.

3-o Die Besoldung des solchergestalt zu bestellenden Hofraths würde dem höchsten Aerario nicht lange zum Last fallen, nachdem mit dem Hof-

rath von Donath ohnehin bald eine Aenderung, wie es im Lande bekannt ist, bevorstehet.

Wien den 28-ten July 1791.

Stephanus Novakovics
Hof-Agent
Joannes Kozma
aus Siebenbürgen

(Copie în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 96).

XXVII.

26 August 1791. Iosif Mehesi către Ignatie Darabant. Ii trimite diferite informații din Viena și urgitează trimiterea unei deputații a Românilor ardeleni la Curtea împărătească.

Prealuminate și Preasfințite Doamne,

Acumai gata diploma, cel bătrân l-am luat după porunca Mariei Tale la mine, cel nou îl va lua agentul la sine, acuma i întrebare prin cine le vom trimite la Mariata, iaca eu ți voi arata ocasie bună: e foarte de lipsă să vină Maria Sa Domnul vlădica dela Făgăraș în sus cu unul dintre nemeșii nostri mai cu de-adaus cu Domnul Vitez asișderea și D-lu Vlădica Adamovici cu unul de ai săi. Acesti Domni când vor merge acasă vor lua diplomele Măriei tale cu sine și ți le-or aduce toate acasa.

Domnul Donat acum s-au resolvăluit capitanu mare la Fagăraș în luna ce vine se va duce în jos, acum dară eară este vacanție însă precum am cam luat seama nu se va restaura până nu va veni acasă împaratul. Pe instanția neamului pentru sfetnicii de curte au fost merse opinie buna cumcă ivindu-se vre-o vacanție se va proponălui cineva și din neamul nostru. Poate că vor face aceasta, că acum n-or putea vâșca mai încolo; însă de nu va veni cineva din neam în sus anevoie vom putea răsbate. Cât e de mare lipsa ca să vie în sus deputăția lesne vom judeca de ne vom aduce aminte că tocma acum se vor trimite și lucrurile dietei în sus. Multe bune resoluții s-ar putea isbândi aici pe vremile acestea de ar sta omul cu de-adinsul de lucru. Me rog dară de Maria Ta cu toata încredințarea fiască plinește cu ajutorul lui Dzeu ce ai început cu dânsul. Lucră cu de-adinsul ca deputația neamului cât de curând să arăduie în sus, ca să ajungă aici pe când va veni impăratul îndărăpt adecă până către 22 alui Septemvrie, că de nu va veni puțin au nimic va fi de lucrul ce s-au început. Până acum va fi trecut jupânul Cozma pe la Oradea gândesc că au curtenit Mariei Tale, și-ți va fi mai povestit lucrurile de pe aici. Cu mai multe nu te mai supăr, ci rugându-me de blagoslovenia archierească și recomanduind lucrul neamului osărguirei Mariei tale și grației părintești ramâiu

al Măriei Tale

In Viena Austriei 26 August 791.

umilit șerb
Joseph Mehesy

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104).

XXVIII.

30 Octomvrie 1791. Samuil Klein trimite episcopului Ignatie Darabant informații despre sinodul ținut la Blaj în 24 Septemvrie al aceluiaș an și spune, că va răspunde la critica făcută de I. C. Eder lui Supplex Libellus.

Illme ac Rme Domine Praesul, Dne Patrone Gratiosissime.

Nuper id est 24 Septembris stylo veteri synodum generalem habuimus Balasfalvae, in quo juramentum fidelitatis suae Mattis cuncti archidiaconi deposuerunt sed et aliud juramentum a Gubernio missum est, quod reperitur in legibus trannicis ut et illud clerus deponat; ast quia in illo juramento expresse stet, quod nullo modo aget contra jura trium Nationum, ideo clerus hoc jurare noluit, cum per hoc juramentum impediatur quaerere suas libertates. Actum est de seminario, quod rediturum est de Lembergo, ut saltem illi alumni, qui intertentionem ex Hungaria habent vel Viennae vel in Archieppali interteneantur, reliqui Balasfalvae sua audiant studia. 3-tio actum est de deputatis mittendis Viennam et totus clerus uno ore in hoc fuit concors, ut contribuat pro expensis et deligantur deputati, sed praeprimis ut D. eppus ascendat Viennam; nihil tamen conclusum est, cum eppus ad haec nihil responderit, voluntatem suam non declaravit, audivi dici quod velit scribere Viennam pro facultate ut possit Viennam ascendere, quid velit nescio. Vestra Illtas si quod potest agere pro sua natione non intermittat, sit alter Mojses qui populum suum educat de captivitate in libertatem et si censuerit, ut ex statu saeculari deputati ascendant, quos judicaverit, vocet Illtas Vrae vel proponet aulae ut possit in specie talis vel talis ascendere; nam et Vitéz et D. Laday magister postae mercuriensis et Ladislaus Pop parati sunt, sed D. Laday cum sit in officio constitutus sine licentia vix posset ascendere; ideoque si illum judicaret, prius agere opus est ut habeat licentiam, et haec prout melius judicaverit Illtas Vra nomine nationis proponat et agat, nam consensus totius nationis unitus est voluntati Illtatis vrae ad quem tanquam ad parentem et patronum respicit. Supplicem libellum Valachorum cum notis refutatoriis typis ediderunt Claudiopoli, ego adsumpsi in me et respondebo, ac evertam contraria argumenta ipsius refutantis ac falsitatem ostendam quod meum responsum Illtati vrae sive pro meliori deductione et pro impressione Viennam mittam si ita censuerit, nam hic nemo imprimere audebit sine Gubernii censura. Biblia instante toto clero in synodo tradidi seminario hujati erga sexcentos florennos . . . . . . Mercurii 30 8bris 1791
Illtatis vrae servus minimus *Samuel Klein*

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 206).

XXIX.

1791. Episcopii Ioan Bob şi Gherasim Adamovici cer dela împăratul Leopold II îngăduinţa de a merge la Viena în afacerile naţiunii şi ale clerului.

Allerunterthänigstes Promemoria

Unterzeichnete zwei Bischöfe der walachischen Nation in Siebenbürgen wünschen sehnlich das Glück und die allerhöchste Gnade zu haben, vor dem allerhöchsten Thron mit einigen Individuen ihrer Nation erscheinen zu können, und einige Angelegenheiten der ganzen Nation und ihrer Geistlichkeit in aller Unterthänigkeit vorzutragen und denselben Erledigung zu besorgen. Sie bitten daher füssfällig Euer Majästät geruhen ihnen die Erlaubnis des ehensten nachher Wien reisen zu dürfen unmittelbar durch die K. Hofkanzlei allergnädigst zu entheilen, womit sie sich noch vor dem Eintritt der beschwerlichen Winterszeit auf die Reise begeben können.

alleruntherthänigst allergehorsamste
Johann Bab griechisch unirter und
Gerasim Adamovits griechisch nicht
unirter Bischof in Siebenbürgen

(Copie în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 96).

XXX.

1791. Informaţia lui Aron Pop trimisă din Viena episcopului Darabant sau lui Para despre soartea petiţiei lui Adamovici în care ceruse îngăduinţă de a merge la Viena.

P. P.

Fiindcă Kosma şade tocma lângă mine, câtce şazui la locu-mi me întreabă: oare vlădica Adamovici încă iaste; la aceasta întrebare am răspuns, eu nu ştiu, dară pentru ce? La aceasta răspunse: tocma acuma fac un extract în lucru dânsului, şi-mi dadu un bilet de 18-a aceştii luni să-l cetesc. Acest bilet sună întru acest chip: iubite grof Teleki, ieu ţam fost poruncit în 23-a Octombrie ca să scrii la Amândoi vlădicii cei româneşti din Ardeal ca să vină aicea la Beciu şi fiindcă vladica Adamovici încă la mine au răcurăluit ca să poată veni în treaba neamului, aşa dară acludăluesc instanţia lui ca canţălăria să-şi deie opinia sa. Acest bilet ieste ce l'am extractizăluit, îndataşi lau dus la Şemşei şi îndataş au cerut Şemşei conţeptumul fortragului, care s'au dat despre împiedecarea vlădicilor. Cu aceasta am poftit a te înştiinţa

Pop.

(Arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104).

XXXI.

10 Noemvrie 1791. Stefan Laday scrie lui Aron Pop (?) că ar merge bucuros la Viena ca membru al deputaţiei, dar nu poate fiind slujbaş al Statului şi nu are nici bani.

Amantissime D. Frater! Tuas de 26 effluxi mensis ad me datas rite percepi. Quid tibi, charissime, respondeam, nescio. Cibiniensis Eppus bene operatus est, et spero eundem opus suum Suo Agenti jam comendasse verum quid Noster Ordinarius faciat, plane ignoro. Retulit mihi quidam eundem suis Archi-Diaconis dixise, se nec ascendere velle, nec deputatos mittere, că el nu se face cu domnii de ocară. D. Vitéz hactenus toties quoties mihi scripsit, ut nos duo ascendamus sub hesterno vero scripsit et quidem taliter: Ego ut privatus ascendere nec volo, nec possum quia mea me nec admittit, cum ego aliunde nullum anhellem officium filium non habeam, frater vero germanus sit utcunque accomodatus, spectabilis vero Don (?) habet filios, agat agenda. Vides, frater Amatissime, quam male nostra res pergat? et quam desperati sint nostri homines? Nuper noster Spblis Frater ex Hunyad ad meas respondit se brevi ad me venturum, et quid postea nos hic concluserimus, tibi perscribemus. Eu m'aş duce cu toată inima în sus, dară primo absque facultate Aulae non possum, quia sum constitutus in officio Regio; 2-o Non habeo expensas, de-aş căpăta înprumut aş lua ant (?) 1000 fl. Am fost scris Domnului frate ca să capete bani şi apoi să mergem noi amândoi. De acuma, dacă v'a veni vom vedea de ce ne-om apuca et scribemus tibi praevie. Noi de vom veni acolo non veniemus titulo deputatorum, sed ratione quasi certorum nostrorum negotiorum. D. noster Frater fors opus non habebit petere facultatem, sed ego absque illa non posum. Socotind pentru aceia ce să fac? Illumi D. Praesulis Jgnatii in quo tota nostra spes posita est, Dextram humillime exosculor, demisse orando quaetenus pro nobis gratiose agere dignetur apud Aulam. Sua Illustritas apud suam Maiestatem nil dubito, aget et quidem fructuose; verum apud Ministros dificilius, cum Plenipotentiam a Nostris non habeat et ideo necessario ex Nobis ascendere debent.

Amantissimi Dni fratris

Mercure 10 Novembris 791.

amantissimus frater
Stephanus Laday

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104).

XXXII.

5 Ianuar 1792. Stefan Laday trimite lui Aron Pop (?) diferite informaţii.

Amantissime D. Frater.

Cartea fraţiei tale sub 22 Xbris mie trimisă cu mare dragoste o am primit şi cu bucurie o am cetit. La care iată te înştiinţez, cumcă Maria Sa vlădicul Bab sub 24 Xbr şi vlădicul dela Sibiu Gerasim sub 29 d-o au pornit întracolo

gândesc că pe când vei lua frațiia ta cartea aceasta pe atuncia or sosi și Marii Sale acolo. Dzeu le poarte în pace. Domnul fratele nostru trei carți miau scris, cum va veni la mine, dara n-au venit. Mai deunazi au fost la mine protopopul dela Hinedoara și mi-au spus ca ar fi pornit cătră Blaj ca de acolo să vie pe la Sibiu la mine, ci eara cum s-au întâmplat nu știu, poate că doară la Blaj fiind s'au înțeles cu vlădicul și doară au pornit și frația sa întracolo. Deus concomitet feliciter. De-au sosit acolo să-mi scrii frate. Eu pentru lucrul meu ce ți-am scris trebuie să vin acolo, sed itinerales expensas obstant, si nobis juxta supplicem Libellum confluxus admitteretur, tunc necessario deputati mitterentur ad Augustam Aulam, așa qua deputatus facilius ire possem. Pentru aceea de me iubești te rog frate stai de vlădici și lucră ca să fiu eu unul inter deputatos si res ita prout superius scripsi, evenerit, ut deputati mittantur, id autem eventus docebit, videbit D. Frater qualiter negotium curat. Cibiniensis Eppus huius est mentis ut confluxum petant, in quo omnia nationis gravamina exponantur et consequenter deputati mittantur. Et certe sic oporteret. Guvernatorul Banfi au scris la domnișorii lui, ca să învețe rumănește: Grof Bethlen Sandor Vienna redux au zis, că în Ardeal sunt tantum duae nationes, una bona et altera mala. Au simțit ei ceva, văd ei că și rumânii o să fie oameni etc. Dea Dzeu bine. Am scris frate îndată despre toate și deputati Saxonum ce au căpătat. Eu me tem, că Sașii in suis sedibus ne vor împiedica. Cu aceasta sarutându-te rămân

Mercurea 5 Ianuar 1792.

Ștefan Laday

(Orig. în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 104).

XXXIII.

1792. Ioan Bob și Gherasim Adamovici roagă pe împăratul Leopold II să le dea o copie a raportului dietei despre Supplex Libellus.

Augustissime Imperator, Domine Clementissime.

Post conclusionem ultimae diaetae in qua ad Clementissimum Vrae Mtis mandatum supplex etiam libellus per clerum, nobilitatem et civium universae Nationis nostrae statum, mense adhuc Martii 1791 Augusto Throno submissus assumptus fuit, opinione statuum, ad illum deprompta, articulisque desuper projectatis voto et expectationi Nationis non correspondentibus requisiti fuimus infrascripti Nationis eppi ex omnibus provinciae partibus per clerum, nobilitatem et civium nationis statum, ut pro exoranda ad preces in Comitiis assumptas favorabili altissima resolutione huc Viennam ascendamus. Postquam igitur facultatem eatenus nobis per Aulicum Mattis Vrae cancellarium 25 8bris 1791 significatam ab Augusta Clementia obtinuimus ardentibus votis totius nationis pro posse et obligamine nostro satisfacturi ante Augustum Mattis Vrae Thronum una cum adjunctis nostris in una humilitate comparemus. Substerneremus nunc Statim Majestati vestrae in demississima subjectione omnia illa quae ad statuum et ordinum opinionem

precibus nationis nostrae minus favorabilem reflectenda haberemus, nisi ea nobis contraria evenisset sors ut opinionem illam seu repraesentationem statuum ad preces nostras cum fine comitiorum Matti vrae submissam obtinere hactenus non potuerimus. Nacti quidem sumus copiam illius repraesentationis quae ad preces nostras prima vice projectata scomatibus tamen et injuriosis expressionibus referta fuit, illamque tanto facilius nacti fuimus cum in comitiis ubi omnia publice tractantur, nihil arcanum sit et omnes ejus- modi repraesentationes publice perlegi soleant, cum tamen prima illa projectata representatio cum fine comitiorum multum variata et modificata et nonnisi cum his modificationibus Matti Vrae submissa sit ita modificatam vero hactenus obtinere non potuerimus quamvis illa, qua opus publicum diaetale, tam parum ac prior arcana esse possit. Idcirco Mattem Vram Ssmam de genu oramus dignetur eas clementissimas facere dispositiones ut modificatae huius repraesentationis copia per cancellariam Vrae Mattis aulicam nobis communicetur, nec per eius retentionem modus nobis subtrahatur demissas nostras reflexiones in defensionem jurium unius integrae Nationis ultra Millionem hominum constituentis et ideo maximam partem onerum totius provinciae bajulantis exhibendis si Saxonicae et Armenicae nationibus ut suas reflexiones ad articulos ipsas concernentes exhibeant, admissum est, speramus in benignitate Mattis Vrae nobis etiam viam aperiendam fore ut id pro natione duas tertias sotius populationis efficiente et in principatu alioquin antiquissima agere valemus.

Mattis Vrae Ssmae

humillimi perpetuoque fideles subditi

Ioannes Bab
graeci ritus unitorum

Gerasimus Adamovits
Graeci ritus non unitorum
in Trannia Valachorum eppi in negotiis Nationis hic existentes

(Copie în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 96).

XXXIV.

1792. Petiția lui Ioan Bob și Gherasim Adamovici înaintată principelui de coroană Francisc, în care cer numirea unui consilier român la cancelaria aulică.

Durchlauchtigster Kron-Prinz, gnädigster Herr.

Die gesammte walachische Nation in Siebenbürgen hat dem gerechten Monarchen durch uns unterfertigte Bischöfe ihr demüthiges Gesuch eingereicht, womit zu der seit dem Monat September 1791 erledigten Hofrathsstelle bei der K. Siebenbürgischen Hofkanzlei ein Individuum aus ihrem Mittel angestellt werde, dem der Character, die Sitten, Schrift und Sprache

seiner Nation, dann die Ritus und Canones der orientalischen Kirche welcher sie zugethan ist, gründlich bekannt wären, nachdem all dieses in die Gesetzgebung und öffentliche Verwaltung einen grossen Einfluss hat.

Die unbegränzte Liebe, die diese unterdrückte Nation gegen Euer K. Hoheit seit höchstdero Bereisung des Landes heget, erzeugt bei ihr die zuversichtlichste Hoffnung, Euer K. Hoheit werden dieses ihr Gesuch bei dem gerechtesten Monarchen gnädigst zu unterstützen geruhen.

Die Gewährung desselben hängt blos von der Gnade Seiner K. K. Majestät ab, nachdem allerhöchst derselben Macht und Ansehen hierinfalls durch kein Gesetz und kein Diplom eingeschränkt ist. Die ungarische, seklerische und sächsische Nation obwohl sie zusammengenommen nur ein Drittel der Landesbevölkerung ausmachen, haben ihre Hofräthe bei der Hofkanzlei; der geheime Rath v. Rosenfeld ist von der sächsischen, der Hofrath von Zejk von der ungarischen und der Hofrath Baron Miske von der seklerischen Nation, denn selbst sein Vater war Ober-Königs-Richter des Sekler-Stuhls Aranyos, er hat aber auch in den Comitaten Güter wie fast alle vornehmere Sekler haben. Blos unsere mitleidenswürdigen Nation obwohl sie allein 2 Drittel der Landesbevölkerung ausmacht, hat bisher noch keinen Hofrath, der sich ihres Schicksals annähme, wo die adeligen Walachen, selbst nach der Erklärung der Stände auf dem Landtag vom Jahre 1744 und 1791 mit dem übrigen Adel gleiche Rechte und Praerogativen haben.

Da die Ernennung der Hofräthe, Hof-Secretairs und übrigen minderen Beamten bei der siebenbürgischen Hof-Kanzlei blos von der Willkür des Monarchen abhängt; so wird unsere Nation durch Euer K. Hoheit gnädigste Unterstützung, die Gewährung ihres Glücks zuverlässig erhalten.

Diese Gewährung wird einer Million Menschen die im letzten türkischen Kriege durch Naturalien und Rekrutenlieferung, und während der innerlichen Bewegungen des ungarischen Adels im Jahre 1790, durch die Anhänglichkeit an ihren Landesfürsten ihre unerschütterliche Treue und Liebe gegen denselben an Tag gelegt haben, zum Zeichen des allerhöchsten Wohlgefallens und zum vorzüglichen Trost in ihren betrübten Umständen dienen, die ganze Nation erwartet mit Sehnsucht ein solches Zeichen von der allerhöchsten Milde, welches die gleich dermalen überweisen wird, dass ihre Bischöfe, die ihre Angelegenheiten hier besorgen, von dem Monarchen gnädigst aufgenommen worden, und dass sie einen glücklichen Ausgang ihrer Angelegenheiten mit Zuversicht erhoffen können.

Euer K. Hoheit

Unterthänigst gehorsamste
Ioannes Bab
gr. ritus unitorum
Gerasimus Adamovits
gr. ritus non unitorum
in Trannia Valachorum eppi
in negotiis nationis hic existentes

(Copie în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 96).

XXXV.

1792. Petiţia lui Ioan Bob şi Gherasim Adamovici înaintată împăratului Francisc în care cer să fie denumiţi slujbaşi români la tesaurariat.

Francisco Regi

. . . .

De A. 1792.

Sacratissima Majestas!

Cum de figendo nunc statu personali Thesaurariatus Regii agatur, orant infrascripti in negotiis nationis suae cum altissimo indultu hic existentes episcopi de genu Mttem Vram Sacramam pro edendis clementer dispositionibus ut individuorum etiam huius nationis hac occasione et emmergentibus aliis etiam officiorum cameralium vacantiis, condigna ratio habeatur; facta est similis altissima dispositio anno proximis evoluto intuitu nationis Saxonicae Individuorum, tanto igitur majori cum fiducia sperat etiam natio valachica, maximam onerum publicorum partem in Provincia supportans, Mattem Vram easdem dispositiones etiam quoad supplicantis Nationis individua tam ad cameralia quam montanistica officia competenti numero applicanda clementer edere dignaturam

Mattis Vrae

humillimi perpetuoque fideles subditi

Joannes Bab

greci ritus unitorum

Gerasimus Adamovits

gr. ritus non unitorum

in Trannia Valachorum eppi in

negotiis Nationis hic existentes

(Copie în arh. episc. gr. cat. din Oradea-Mare, No. 96).

DIN ISTORIA BISERICEASCĂ A ROMÂNILOR ARDELENI. «TEOLOGUL» VLĂDICILOR UNIŢI

DE

ZENOVIE PÂCLIŞANU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 23 Iunie 1922

Deodată cu trecerea unei părţi a Românilor din Ardeal şi Ungaria la catolicism, în biserica unită s'a introdus o instituţie, care a fost timp de aproape trei sferturi de veac isvorul multor nemulţumiri şi mizerii şi căreia i se datoreşte în mare măsură întoarcerea multora la vechea credinţă ortodoxă. Aceasta este instituţia *«teologului»* iezuit. Curia romană, Curtea vieneză şi primatele din Strigon nu aveau încredere în capabilitatea vlădicului Atanasie de-a puteà păzì, propagà şi apărà cu succes învăţăturile catolice, iar de altă parte ştiau, că fără el, care erà arhiereul legiuit al bisericii sale, orice încercare de convertire este zadarnică. De aceea au aflat formula potrivită pentru a-l păstrà pe Atanasie ca vlădică, şi, în acelaş timp, a asigurà şi puritatea catolicismului în conducerea bisericii române. Atanasie a rămas, dar frânele guvernării eparhiei române unite le ţineà în mână «teologul» iezuit.

Ideia aşezării unui iezuit ca îndrumător şi controlor al vlădicului român a fost a primatelui Kollonits. Acesta a scris Curiei papale, care aveà anumite nedumeriri privitoare la persoana vlădicului şi la însuşirile lui, că deşì Atanasie nu e cel mai potrivit pentru a garantà seriozitatea unirii, e totuş necesar şi că opera unirii se poate asigurà silindu-l pe vlădica să ţină lângă sine un preot romano-catolic, fără apro-

barea căruia să nu-i fie iertat a face nimic [1]). Privitor la chestiunea aceasta primatele a cerut şi părerea superiorului misiunei dacice, a iezuitului Gavrilă Kapi, care a răspuns, că aşezarea unui iezuit ca «teolog» lângă Atanasie nu i se pare nici potrivită, nici necesară. Nu i se pare potrivită, pentrucă teologul ar fi pururea un spine în ochii vlădicului şi ai tuturor Românilor, şi nu e necesară, pentrucă rolul teologului l'ar puteà aveà — fără a aveà făţiş acest nume — unul din iezuiţii aflători în Alba Iulia. Vlădicului i s'ar puteà recomandà şi chiar impune, într'o formă blândă, să asculte totdeauna de sfaturile acestora. O astfel de atârnare a vlădicului de iezuiţi ar fi mai puţin bătătoare la ochi şi, deci, mai puţin odioasă [2]). Kollonits însă a stăruit pe lângă planul său şi astfel vlădica Atanasie a fost silit să primească în celebrul «*reversal*» din 7 April 1701 şi condiţia umilitoare, că, nefiind destul de învăţat şi deprins în afacerile bisericeşti, primeşte lângă sine un «teolog» latin, fără ştirea şi aprobarea căruia nu va ţineà sinoade, nu va face vizitaţii episcopeşti, nu va despărţì căsătoriile, nu va pedepsì pe nime, nu va numì protopopi, nici nu va mutà preoţi dintr'un sat în altul, nu va hirotonì, cu un cuvânt va face numai ceeace-i va îngăduì teologul. Acesta va cenzurà cărţile, cari se vor tipărì pentru folosul credincioşilor români uniţi şi va cenzurà chiar şi corespondenţa privată a vlădicului [3]).

Condiţiile acestea grele i-au fost impuse lui Atanasie şi prin diploma din 19 Martie 1701, numită diploma a doua leopoldină. In p. 5 al acestei diplome se spune, că teologul va fi numit de împăratul sau, în numele lui, de primatele din Strigon şi va fi *causarum auditor generalis* al bisericii româneşti unite [4]). In acelaş an primatele compune o serie de instrucţii speciale pe seama teologului, în cari acesta e îndemnat să stăruească a eliminà multele abusuri introduse în decursul veacurilor în biserica română; să-l instrueze pe vlădica în lucrurile de credinţă şi să-i deie chiar şi sfaturi de bunăcuviinţă, învăţându-l cum să se poarte şi ce ordine să ţină în casă; să-l înso-

[1]) N. Nilles, Symbolae etc. Innsbruck 1885, 257—8.
[2]) Ibidem p. 264.
[3]) Ibidem 281—7.
[4]) Ibidem 292—301.

ţească în vizitaţiile canonice; să participe la sinoadele anuale ale clerului şezând imediat lângă vlădica. Când în sinod vor domnì păreri diverse privitor la o chestiune sau alta, dânsul să se alăture la părerea majorităţii chiar şi atunci, când această majoritate este contrară episcopului; să cenzureze cărţile, cari se vor tipă i pentru f losul clerului şi al poporului şi corespondenţa vlădicului cu persoanele suspecte; să examineze pe candidaţii la preoţie şi să poarte o condică exactă despre toţi membrii clerului, despre vieaţa şi activitatea lor [1]).

Instrucţiile acestea împreună cu diploma a doua leopoldină şi cu reversalul din 7 Aprilie 1701, au făcut din bietul vlădică român o păpuşe împodobită cu strălucitorul titlu de consilier al Maiestăţii Sale cesaro-crăeşti din Viena în mânile isteţe ale iezuiţilor.

Cel dintâiu teolog al lui Atanasie Anghel a fost iezuitul Neurauter, introdus în slujbă numai la sfârşitul lui Octomvrie 1701. Până acì sfetnicul episcopului erà alt iezuit, Paul L. Barányi, dela care, fără a fi numit încă teolog, atârnau preoţii români — cum spune Kapi în scrisoarea citată — mai mult decât dela vlădica însuş. Neurauter moare la câteva zile după introducere, în 2 Noemvrie al aceluiaş an, iar locul lui a fost ocupat de vechiul şi cunoscutul autor moral al unirii, Barányi. Acesta după câţiva ani a fost transferat la Pesta, iar slujba de cârmuitor al bisericii române a fost dată, din partea lui Kollonits, lui Ioan Prenthaller, care a păstrat-o numai un an, urmându-i apoi Francisc Szunyog.

Atanasie Anghel s'a stins de-o boală grea şi lungă în 19 August 1713. După două luni şi jumătate, în sinodul din 9 Noemvrie, reprezentanţii preoţimei române unite au purces la alegerea unui nou archiereu. Sinodul acesta electoral nici nu semănà cu vechile sinoade ale bisericii române. La el au fost convocaţi numai câţiva protopopi mai bătrâni (protopopae seniores), cari au oferit cârja archierească teologului lui Atanasie, iezuitului Francisc Szunyog. Acesta, referindu-se la statutele ordinului său, n'a voit să primească vlădicia şi astfel a fost ales cu unanimitate de voturi boemul Wenceslau Frantz, secre-

[1]) N. Niles, *Symbolae* etc. Innsbruck 309—13.

tarul lui Atanasie, care nu erà încă preoţit şi n'a cercetat nici o şcoală teologică. Curtea din Viena zicând, că sinodul a fost convocat prea curând după moartea vlădicului şi astfel reprezentanţii clerului n'au avut timpul necesar ca să se poată adunà şi sfătui, a declarat alegerea de nelegală, iar conducerea eparhiei a încredinţat-o vicarului general al lui Atanasie, protopopului Ion din Veneţia [1]). Vicariatul acestuia a fost iarăşi numai o formalitate, pentrucă în acelaş timp Curtea din Viena a numit *director* al bisericei române pe iezuitul Iosif Bardia, de origine bavarez, superiorul iezuiţilor sibieni, care împreună cu teologul Szunyog aveà conducerea reală a ei [2]). Bardia moare în 1716 şi în locul lui e numit iezuitul Régai.

Este deosebit de interesantă atitudinea iezuiţilor în lunga şi sbuciumata luptă electorală, care a urmat după moartea lui Atanasie Anghel. Am văzut mai sus, că primatele Kollonits în instrucţiile date teologului Neurauter şi urmaşilor lui, le-a impus principiul şiret şi oportunist de-a fi în chestiunile, cari admit discuţia, de părerea celui mai tare. Atitudinea aceasta au observat-o şi cu prilejul luptelor electorale din anii 1713—15. Majoritatea covârşitoare a clerului erà pentru alegerea lui Wenceslau Frantz; guvernul şi Statul catolic ardelean îl sprijineau pe Ioan Patachi. Iezuiţii, neputând prevedeà cu siguranţă rezultatul final al luptelor înverşunate dintre cele două partide, şi-au împărţit rolurile luând unii partea lui Patachi iar alţii pe-alui Wenceslau Frantz, intrigând fiecare împotriva candidatului partidei contrare [3]).

Régai a guvernat biserica română unită în calitate de director în tot decursul lungei sedisvacanţe urmate până la confirmarea lui Patachi (1716—1721), când apoi şi-a continuat activitatea ca teolog al acestuia. Relaţiile lui Patachi cu teologul său nu le cunoaştem mai de aproape. Ştim însă, că Patachi erà stăpân pe o foarte temeinică pregătire teologică, câştigată în Viena şi Roma şi astfel, dacă pe timpul lui Atanasie Anghel, care aveà numai modesta şi defectuoasa pregătire teologică obi-

---

1) N. Niles, *Symbolae* etc. Innsbruck p. 398.

2) Ibidem.

3) Cfr articolul meu *Alegerea şi denumirea lui Ioan Patachi* în «Cultura creştină» VI (1916) pp. 37—43 şi 68—75.

cinuită a preoţilor noştri din vremile acelea, părea necesară, din multe puncte de vedere, aşezarea lângă el a unui sfetnic şi îndrumător destoinic şi învăţat şi restrângerea puterii arhiereşti, acum când cârja vlădicească erà în mânile unei persoane, pe care puternici factori ai bisericii latine o credeau potrivită, încă pe timpul când erà numai teolog în Roma, pentru a fi aşezată în fruntea vlădiciei rutene a Muncaciului, unde instituţia teologului erà necunoscută, tutoratul umilitor al iezuitului nu mai puteà aveà nici un rost. De aci înainte teologul a devenit un simbol al umilirii şi subjugării bisericii române.

Nilles spune că Régai a funcţionat ca teolog până la 1738, cu o mică întrerupere în 1731, când a fost înlocuit de Emeric Görgei, căreia i s'a dat ca ajutor — un fel de vicar — Adam Fitter, rectorul colegiului iezuit din Cluj [1]). Decretul, prin care Inochentie Micu Klein l-a excomunicat în 1746 pe iezuitul Balog, cuprinde câteva date, cari dovedesc, că relaţiile dintre Patachi şi teologul său nu erau strălucite. Klein ne spune, că în decursul lungilor şi plictisitoarelor tratative urmate între Curtea împărătească şi Curia romană (1716—21) privitor la confirmarea lui Patachi, acesta a fost silit să petreacă în interesul bisericii sale timp mai îndelungat în Viena, rămânând conducerea eparhiei în mânile directorului Régai. Acesta a încassat, în absenţa episcopului, venitele obicinuite vlădiceşti, pe cari le-a folosit spre scopuri străine de interesele bisericii române. După întoarcerea lui Patachi, neputând da seamă de sumele de bani încassaţi, a fost silit să-şi părăsească slujba şi astfel — ne asigură Klein — vlădica s'a mântuit de puţin simpaticul teolog [2]).

După moartea lui Patachi (27 Octomvrie 1727) biserica română unită a ajuns iarăşi sub conducerea esclusivă a iezuiţilor. Impăratul Carol III a numit, fără nici un amestec al clerului, în 15 August 1728, director al episcopiei vacante pe rectorul colegiului iezuit din Cluj, Adam Fitter. In anul următor acesta a convocat un sinod al preoţimei române la Cluj-Mănăştur, la care se spune, că ar fi participat pe lângă Fitter încă trei iezuiţi şi anume Ioan Gyalogi, Ioan Kiss şi Paul Kolozsvári

[1]) *Symbolae* 478.

[2]) «Neque alter ad latus episcopi ordinatus est jesuita» zice Klein — (Decretul de excomunicare în copie la autorul).

apoi cei doi vicari ai bisericii unite şi 30 de protopopi, despre cari se afirmă, — afirmaţie de altfel foarte puţin probabilă — că toţi ştieau latineşte, ceeace, fireşte, nu l-a împiedicat pe Fitter să ţină vorbirea de deschidere în ungureşte [1]). Petru Maior însă, care a avut în mână actele sinodului provăzute cu iscăliturile şi peceţile protopopilor prezenţi, spune, că numărul acestora a fost abià şasesprezece [2]). La sfârşitul anului 1729 Fitter a părăsit Ardealul, fiind numit rector al seminariului din Caşovia, iar cârma bisericii române a rămas până la instalarea lui Inochentie Micu Klein (1732) în mânile teologului Régai şi ale substitutului său Emeric Görgei.

Sub păstorirea lui Inochentie Micu Klein soarta teologului se poate urmărì mai bine. Corespondenţa din exil a marelui arhiereu cuprinde, privitor la chestiunea aceasta, o mulţime de date preţioase şi din diferitele memorii, pe cari le-a trimis Curţii din Viena şi Curiei papale, se desprinde într'o formă neaşteptată rolul funest al acestei instituţii şi tendinţele tot mai îndrăsneţe ale iezuiţilor de a subjugà biserica română unită. In diploma împărătească din 25 Februarie 1729, prin care a fost confirmată alegerea lui Klein, s'a impus noului vlădică, între alte condiţii, şi aceea a ţinerii unui teolog iezuit conform dispoziţiilor cuprinse în diploma a doua leopoldină din 19 Martie 1701 [3]). Condiţia aceasta a lipsit chiar şi din diploma de numire a lui Atanasie Anghel, căruia ţinerea teologului i-a fost impusă pe altă cale şi în altă formă, şi a lipsit şi din aceea a lui Patachi. Klein nu puteà fi mulţumit cu condiţia aceasta umilitoare şi de aceea a plecat îndată după terminarea noviţiatului la Viena, stăruind la Curte pentru eliminarea ei din diploma de confirmare. Intr'o scrisoare trimisă în 11 Septemvrie 1731 din Viena credincioşilor din Oradea-Mare, în care-i roagă să contribuie cu bani la acoperirea multelor cheltueli împreunate cu călătoria şi petrecerea sa în Viena, zice, că a mers la Curte cu deputaţi pentru a «se şterge din confirmaţia lui unele puncte, ce nu-i convin şi nu-s de folos,

[1]) Fr. Kazy, *Memoria posthuma trium venerabilium Societatis Jesu patrum Adami Fitter, Andreae Sigrai et Pauli Kolozsvari.* Tyrnaviae 1749 apud. Nilles *o. cit.*, p. 486—88.
[2]) P. Maior, *Istoria bisericii Românilor.* Buda 1813, p. 97.
[3]) I. M. Moldovanu, *Acte sinodali* I. Blaj 1869, p. 177.

«slăvitului nostru norod»[1]). Despre călătoria aceasta vorbeşte Klein şi în decretul, prin care l-a excomunicat pe Balog, zicând: «cum enim finito novitiatu in eppum consecratis Viennam venientibus nobis successive theologi solutio delata per nos vero recusata».

Klein spune apoi în acelaş decret, ca ieşind din mănăstirea Muncaciului, unde şi-a făcut noviţiatul, a luat lângă sine de bună voie şi nesilit de nime — libero nostro arbitrio et beneplacito — un iezuit, pe care l-a trimis în afacerile sale şi ale clerului la Viena. Acesta însă a lucrat acì mai mult pentru a-şi asigurà poziţia pe lângă episcopul, decât în interesul clerului şi al bisericii române şi astfel Klein descoperindu-i şiretlicurile i-a dat drumul, conducând biserica fără teolog. Mai târziu întâlnind din întâmplare, cu prilejul unei călătorii — in itinere obvium habuissemus — pe mâncătorul venitelor lui Patachi, iezuitul Régai, l-a luat, iarăş proprio motu, ca ajutor lângă sine, neoferindu-i nici un salar. Régai a început a pârî pe episcopul la episcopul latin şi la guvernul ardelean. Fiind descoperite şi intrigile acestuia, a fost silit să se întoarcă iarăşi la ai săi — secunda vice recessit — fiind în 20 Februarie 1738 revocat prin decret împărătesc. In locul lui a fost acum numit de Curtea din Viena iezuitul Iánossi şi se vede, că continuele lor intrigi şi intervenţii la Curte au avut rezultatul dorit, pentrucă în decretul, prin care e numit Iánossi, i se impune episcopului să-i plătească 300 fl. anual şi să-i deie locuinţă în reşedinţa episcopească, unde are dreptul a-şi ţineà şi un servitor şi doi cai[2]). Klein nu a voit să respecteze dispoziţia aceasta jicnitoare a Curţii vieneze şi urmarea a fost, că împăratul Carol III a introdus condiţia ţinerii iezuitului cu salar anual de 300 fl, şi cu servitor şi doi cai în însăş diploma din 21 August 1738, prin care a fost dăruit domeniul Blajului, vlădicilor români uniţi.

Klein văzând, că instituţia teologului iezuit ameninţă a devenì o primejdie perpetuă pentru biserica unită, fiind intro-

---

[1]) N. Iorga, *Studii şi documente privitoare la Istoria Românilor IV*, 83—4.

[2]) Decretul de excomunicare a lui Balog: «jesuita cum annuo trecentorum florenorum per nos praestando salario cum famulo et duorum equorum sustentatione aliisque oneribus in residentiam nostram illocabatur (Copie la autorul).

dusă în însăş literile fundaţionale ale dominiului episcopesc, a început a luptà cu toate mijloacele pentru desfiinţarea ei. Cu prilejul sinodului, ţinut în 25 Maiu 1739, episcopul a îndemnat pe protopopii şi preoţii prezenţi să pună teologului condiţii, despre cari ştiea, că nu le va puteà observà în întregime şi să-i facă astfel imposibilă rămânerea în slujbă. Şi de fapt în ziua a doua a sinodului, după ce vlădica şi teologul au părăsit şedinţa, clerul a formulat pentru teolog o instrucţie împărţită în 13 puncte, în care cerea să apere preoţimea de injuriile şi nedreptăţile, ce i se făceau din partea proprietarilor unguri şi a funcţionarilor judeţeni; să nu asculte plângerile preoţilor contra protopopilor fără a fi cerut informaţiile necesare dela protopopul respectiv sau dela vicariul general; să depună jurământ de fidelitate faţă de episcopul şi faţă de cler; să nu silească clerul la observarea altor lucruri afară de cele patru puncte ale unirii; să respecteze dispoziţiile Pravilei cu escepţia punctelor contrare unirii; să stăruiască, ca toate persoanele bisericeşti să se bucure de imunităţile cuprinse în diplomele leopoldine; să se poarte cu respectul cuvenit atât faţă de episcopul cât şi faţă de cler; să nu împiedice hirotonirea candidaţilor de preoţi, ca astfel aceştia să nu fie siliţi să meargă la episcopi ortodocşi pentru hirotonire; să stăruiască, chiar şi împotriva guvernului, ca şi preoţii uniţi să capete plată anuală şi îmbunătăţirea venitelor preoţeşti; să nu trimită informaţii secrete şi injurioase împotriva clerului, nici să nu poarte astfel de corespondenţă cu domnii din patrie şi, în sfârşit, să arate, în original, diploma a doua leopoldină [1]). Despre instrucţiile acestea zice Samuil Klein, cu multă dreptate: «Scopul instrucţiei mi se pare a fi fost acela, ca diregătoria aceea a teologului să se şteargă de tot» [2]).

In acelaş timp Klein trimite împăratului un memoriu, în care cere ştergerea din diploma din 21 August 1738, a dispoziţiunei prin care i se impune ţinerea teologului cu salar din venitele episcopeşti [3]). In 20 Octomvrie 1740 împăratul moare,

[1]) I. M. Moldovanu, *o. cit.*, II, 82—4. Cfr. Bunea, *Episcopul Ioan Inocenţiu Klein*, Blaj 1900, p. 147.

[2]) T. Cipariu, *Acte şi fragmente*, Blaj 1855, p. 95.

[3]) Memoriul acesta nu-l cunoaştem; Klein însă îl aminteşte într'o petiţie trimisă în 14 Septemvrie 1741 Impărătesei Maria Terezia, care e publicată în Moldovanu, *o. cit.* II, 86 sq.

iar în 19 Martie 1741 moare și teologul Iánossi. Maria Terezia numește în locul lui, în 1 Maiu al aceluiaș an, pe iezuitul Iosif Balog, impunându-i-se vlădicului din nou respectarea condiției din literele fundaționale ale împăratului Carol din 21 August 1738. Klein văzând, că petiția sa trimisă în chestia aceasta n'a avut nici un rezultat, trimite împărătesei în 14 Septemvrie 1741, prin nunțiul apostolic din Viena, un energic și vehement protest împotriva introducerii iezuitului în dominiul episcopesc din Blaj. Episcopul arată nedreptatea care se face clerului și neamului său, observându-se numai punctele nefavorabile ale diplomei a doua leopoldine, iar acelea, cari cuprind privilegii și drepturi nu le observă nime; spune apoi, că nu are lipsă de teolog, fiindcă sunt destui teologi români învățați, că iezuiții nu apără clerul față de maltratările connaționalilor lor și că nu sunt conduși de zel apostolic, ci numai de pofta de-a micșoră venitele vlădicești. Ei nu vreau să fie apostoli ai credinței, ci caută numai comoditatea și odihna. Episcopul, care nu are pentru sine însuș locuință potrivită, este silit să se îngrijească de locuința teologului și să-i câștige legume, fân, ovăs și lemne, făcându-se astfel sluga iezuitului. In sfârșit episcopul cere să-l scoată pe iezuit din dominiul vlădicesc [1]).

Neașteptând răspunsul împărătesei, Klein a denegat plătirea salariului de 300 fl., pe care trebuià să-l deie anual iezuitului, dându-i numai întreținere la masa vlădicească [2]). In 14 Maiu 1742, Klein a prezentat Sinodului decretul de numire a lui Balog. Sinodul a cerut, ca și în 1739, originalul diplomei a doua leopoldine, «ca să vadă în ce chip a fost rânduit lângă arhiereul și cinstitul cler un teolog». Tot atunci clerul a prezentat iezuitului și o formulă a jurământului de fidelitate față de episcop, pe care teologii iezuiți au refuzat totdeauna să-l depună [3]). In 9 Septemvrie 1743 a sosit și răspunsul la repețitele petiții ale lui Klein. Instituția teologului a rămas neatinsă, păstrându-se întru toate dispozițiile cuprinse în diploma din 21 August 1738.

---

[1]) I. M. Moldovanu, *l. cit.* Cfr. Bunea *o. cit.*, pag. 149—50.
[2]) Bunea *o. cit.*, p. 153 n. 2.
[3]) Actele sinodului la I. M. Moldovanu, *o. cit.* I, p. 146 squ.

Incercările repețite, energice și hotărîte ale lui Klein de a-și mântuì biserica de instituția umilitoare a teologului, apoi luptele continue pentru emanciparea politică a poporului său, i-au câștigat o mulțime de dușmani puternici, cari așteptau numai momentul potrivit pentru a se scăpà de un vlădică atât de incomod. Agitația călugărului sârb Visarion Sarai, apoi atitudinea energică și în multe privințe amenințătoare a episcopului în celebrul sinod din 6 Iulie 1744, au fost arme puternice în mânile dușmanilor lui Klein. Teologul Balog împreună cu superiorul iezuiților sibieni au trimis atât Curiei romane cât și Curții împărătești un întreg plan de acțiune contra energicului arhiereu, spunând, că acesta e un resvrătit revoluționar și că condiția principală a restabilirii păcii și liniștei în biserica românească e destituirea lui [1]). Urmările le cunoaștem. Klein a fost chemat la Viena, unde a fost tras la răspundere pentru faptele sale reale și pentru celea existente numai în închipuirea dușmanilor. La sfatul nunțiului apostolic Serbelloni, a refuzat a se prezentà înaintea unui tribunal necompetent și a fugit la Roma.

Sosind în Roma, Klein a descoperit toate intrigile răutăcioase ale iezuiților împotriva lui, deși aceștia au rugat atât pe papa cât și Curtea vieneză să nu-l tradeze [2]). De acì înainte deșì copleșit de o mulțime de griji și mizerii, vlădica a purtat o luptă uriașă pentru înlăturarea teologului. In 3 August 1746 scrie cardinalului Albani, descoperindu-ì starea desperată a clerului și poporului românesc și cerând, acum când sunt destui clerici învățați români, ca teologul iezuit să fie scos din biserica unită, cum au fost scoși și din consistoriul din Strigon din partea primatelui Emeric Eszterházy și să fie trași la răs-

[1]) Scrisoarea lui Klein de dto Roma 2 Iulie 1746 trimisă lui Petru Dobra: «Erat intentio adversariorum mihi praesentem imponere persecutionem ut populus metu desistat ab assertione suorum privilegiorum, ideo enim in cathedram meam inquirens theologus cum superiore Cibiniensi ad augustam Aulam suggeri procurarunt ut ego ab episcopatu amovear promittentes mei ammotione infalibilem futuram populi compositionem et non secus, atque hac ratione occulte et calumniose declaratus sum rebellis et fere perduellis, quod ad ipsum summum pontificem rescriptum est». Cfr. și scrisoarea de dto 9 Iulie 1746 adresată contelui Gyulafi, cancelariului transilvan. (Còpii în posesiunea autorului).

[2]) Scrisoarea citată în nota precedentă.

pundere pentru turburările produse prin calomniile lor[1]). Preste câteva zile — 8 August 1746 — trimite și papei un lung memoriu arătând motivele, cari reclamă înlăturarea teologului iezuit (rationes ob quas ammotio jesuitae ex episcopatu Fogarasiensi postulatur). In 20 August scrie contelui Harrach, cancelarul boem, trimițându-i un memoriu în chestia teologului iezuit, pe care spuneà, că, conform obiceiului introdus în Roma, vrea să-l tipărească și îl roagă să-și facă observațiile privitor la cuprinsul lui. Ambele memorii arată felul, cum a fost introdusă instituția teologului în biserica română unită, nedreptatea, care se face episcopului și clerului prin menținerea ei și relele nenumărate, care urmează din instituția aceasta superfluă. Arată apoi felul, cum au încercat iezuiții să devină stăpâni ai bisericii unite, sfătuindu-l pe episcopul să împartă eparhia în mai multe districte, pe care să le supună iezuiților.

In 10 Septemvrie 1746 Klein poruncește vicarului său Petru Pavel Aaron să întrerupă orice legături cu teologul iezuit, să nu-i mai comunice nimic, și nici din venitele dominiului episcopesc să nu-i mai deie nimic. In 11 Noemvrie trimite un alt memoriu papei arătând din nou primejdia teologului pentru biserica românească și cu acest prilej episcopul adnexează și decretul, prin care l-a excomunicat pe iezuitul Balog. Conflictul dintre vlădica, mâhnit preste măsură de intrigile iezuite, și Curtea vieneză, sprijinită mai mult de frică decât din convingere și de Curia papală, își ajunge culmea. In 12 Noemvrie scrie din nou lui P. P. Aaron trimițându-i și decretul de excomunicare a lui Balog și poruncindu-i să convoace îndată clerul la sinod general și să publice decretul amintit, iar numele excomunicatului să fie scris cu litere mari și cetețe pe ușile tuturor bisericilor. Poruncește apoi, ca în toate bisericile să se facă rugăciuni publice pentru izbânda cauzei episcopului, ca Dumnezeu să înmoaie inimile dușmanilor sau să-i împrăștie cum se împrăștie fumul. Tot atunci poruncește funcționarilor domeniului episcopesc să nu mai deie teologului iezuit

[1]) Copie la autorul. Pentru a evità notele superflue notez, că toate documentele citate în text, dacă nu se amintește alt izvor, se află în copie la autor.

nimic — nec obulum — şi să-l scoată şi din locuinţa avută până acì în reşedinţa episcopească. In 14 Noemvrie (1746), Klein trimite decretul de excomunicare cardinalului Petra, prefectului Congregaţiei de Propaganda Fide, cerându-i sprijinul. In 19 Septemvrie l-a fost trimis împărătesei Maria Terezia şi în aceeaş zi l-a trimis şi capitlului latin din Strigon şi episcopului latin ardelean, cerând publicarea lui în eparhiile lor. Tot atunci a scris protopopilor Nicolaie Pop din Balomir, Avram Pop din Daia şi Gheorghe Timandi din Juc, poruncindu-le să se înţeleagă cu vicarul Aaron, să convoace sinod şi să publice decretul de excomunicare, să-l traducă apoi româneşte şi să-l aducă la cunoştinţa poporului întreg şi să facă rugăciuni în toate bisericile pentru învingerea episcopului asupra duşmanilor. Acelaş lucru îl scrie în 17 Decemvrie călugărului Leontie Monas, protopopilor din Tür, Balomir — acestuia a doua oară — şi Blaj.

După primirea decretului de excomunicare Aaron a cerut îndată sfatul nunţiului apostolic din Viena [1]), apoi, neaşteptând răspunsul acestuia, a scris în 14 Decemvrie 1746 atât lui Klein cât şi Congregaţiei de Propaganda Fide, că nu poate publicà decretul, fiindcă având şi iezuitul mulţi aderenţi în cler, publicarea lui ar produce desbinări şi lupte interne [2]). Atitudinea lui Aaron a înfuriat şi mai mult pe bietul episcop, care într'un lung memoriu adresat în 25 Ianuarie 1747 clerului său, arată îndreptăţirea excomunicării iezuitului şi gravitatea nesupunerii lui Aaron. Pe acesta îl destituie din vicariat, îl lipseşte de vot în sinod şi porunceşte clerului să ceară dela el decretul de excomunicare şi ne mai aşteptând convocarea sinodului, să-l aducă la cunoştinţa poporului, apoi doi protopopi să meargă la episcopul latin ardelean şi să ceară publicarea lui şi în eparhia sa.

In sfârşit a intervenit în conflictul acesta grav şi Congregaţia de Propaganda Fide. In 13 Februarie 1747, secretarul acesteia, Nicolaie Lercari, a trimis la Klein pe teologul Silvestru Caliani ca să-i comunice, că papa s'a scandalizat foarte (valde

[1]) Nilles *o. cit.*, p. 582.

[2]) Scrisoarea din 9 April 1747 a lui Klein către Aaron şi către protopopii din Daia şi Balomir.

scandalizatus fuerit) că episcopul l-a excomunicat pe iezuitul Balog «absque omni forma, processu et ratione excomunicandi», că Sfinția Sa a poruncit Congregației de Propaganda Fide să scrie lui Aaron, să nu publice decretul de excomunicare; că aceeași Congregație a poruncit lui Aaron, ca fără permisiunea ei specială să nu mai asculte de ordinele episcopului [1]); că dacă dânsul va destitui pe actualul vicar episcopesc, papa îl va numi vicar apostolic și-l va scoate, astfel, de sub jurisdicția sa; că dacă nu se va purtà «cinstit» va fi scos din Roma; că teologul nu e dator să depună jurământ de fidelitate față de episcop și cler și, în sfârșit, Curtea a avut dreptul să impună ținerea teologului iar dânsul, dacă nu-i convine dispoziția aceasta să abzică de episcopie. Episcopul a răspuns simplu: «omnia praemissa denuntiata qua par est demissione intellexi».

Intervenția aceasta energică și serioasă a papei și a Congregației de Propaganda Fide n'a avut deocamdată asupra episcopului nici o influință. Dânsul a continuat lupta atât împotriva lui Aaron cât și a iezuiților cu aceeaș îndârjire și statornicie. In 9 Aprilie 1747 scrie lui Dănilă Pop Mardsinay, administratorul domeniului episcopesc, să nu mai îngăduie lui Aaron nici un amestec în administrarea averilor vlădicești și, fiindcă se vorbește de așezarea altui iezuit în locul lui Balog, a cărui situație devenise acum insuportabilă și astfel a fost silit la sfârșitul anului 1746 să-și părăsiască slujba, poruncește, să nu-l primească și să nu-i deie locuință în reședința episcopească.

Și de fapt, locul lui Balog, care fusese numit superior al missiunei catolice din Târgul-Mureșului, a fost ocupat de iezuitul Pallovits. In 9 Aprilie 1747, Klein a scris protopopului Blajului (Ioan Săcădate), ca împreună cu protopopul Biei sau cu alt protopop și, dacă se poate, cu un mirean învățat, să meargă la noul teolog Pallovits și să-l întrebe, că vrea să depună jurământ de fidelitate față de cler și față de episcop și promite că nu va luà nimic din venitele vlădicești? Dacă răspunsul va fi afirmativ, să-l primească și introducă în slujbă, iar dacă

[1]) Acestea i-au fost comunicate lui prin scrisoarea din 25 Februarie 1747 a nunțiului vienez.

din răspunsul ce-l va da, vor vedeà, că vrea să meargă pe urmele lui Balog, să-l încunjure ca pe un haeresis suspectus. Tot, atunci i-a poruncit lui Ioan Săcădate şi protopopului Biei, că după ce Aaron a scris Congregaţiei de Propaganda Fide, că teologul iezuit are mulţi aderenţi în cler, să scrie tuturor protopopilor şi să-i întrebe, că vreau dânşii ca episcopului să i se deie teolog iezuit, care să aibă loc în sinod, să fie auditor generalis causarum, să mănânce venitele episcopeşti şi să denunţe pe episcop în toate părţile? Protopopii să ceară aceeaş declaraţie dela preoţi şi preoţii dela popor. Cum se vede din actele acestea, Klein pornise o uriaşe agitaţie prin aderenţii săi împotriva instituţiei teologului.

In vremea când episcopul se sbuciumà şi mistuià în luptele acestea, papa l-a numit pe Aaron, conform ameninţării din 3 Februarie, vicar apostolic al eparhiei Făgăraşului, iar în 22 Aprilie 1747, Maria Terezia a dat ordin ca venitele beneficiului episcopesc să fie puse sub cel mai strict secuestru, ca astfel Klein să nu mai primească nimica din ele [1]). In ziua când împărăteasa luà măsurile acestea energice împotriva lui Klein, acesta trimite arhiepiscopului Vienei, cardinalului Kollonits un memoriu contra instituţiei teologului, adnexând şi decretul prin care l-a excomunicat pe Balog, cerându-i sprijinul. In aceeaş chestie trimite la intervale scurte în 10 şi 27 Maiu şi 6 Iunie 1747 trei memorii cardinalului Achilli, preşedintelui Congregaţiei de Propaganda Fide.

Ca un rezultat al luptelor lui Klein şi al mişcării pornite în urma lor, este a se considerà decretul din 18 Iunie 1747 al Mariei Terezia. Iezuitul Balog înainte de a-şi părăsì slujba de teolog, a trimis Curţii din Viena un memoriu, în care, pe baza experienţelor sale, arată mijloacele prin care s'ar puteà consolidà opera unirii. Intre altele propuneà, ca teologul să nu mai fie plătit din venitele episcopeşti ci din alt fond public. Propunerile lui Balog au fost discutate de comisiunea aulică transilvană în 9 Decemvrie 1746, iar de conferenţa ministerială în 18 Iunie 1747. In aceeaş zi, pe baza acestor discuţii, a dat împărăteasa decretul amintit, care dispune (p. 8) ca teologul să

[1]) Bunea *o. cit.*, p. 186 şi 215.

nu mai capete plata din beneficiul episcopesc, ci pe viitor să primească dela erariu 300 fl. salar și 150 fl. pentru cai și lemne [1]).

In 7 Iulie a răspuns și Achilli la celea trei memorii ale lui Klein. Acesta îi face episcopului propunerea să abzică de episcopie, asigurându-i o penzie potrivită. Tot atunci i s'a scris și din Viena, că dacă va abzice de episcopie, teologul iezuit va fi scos din biserica românească, spunându-i-se, că teologul a fost susținut numai din motivul, că dânsul, Klein, eră suspect înaintea Curții împărătești [2]). Episcopul n'a răspuns deocamdată la scrisoarea lui Achilli, ci în 22 Iulie a scris din nou papei, cerând înlăturarea teologului și pedepsirea lui, pentrucă a îndrăznit să ocupe o parte din venitele vlădicești și a produce astfel desbinări și nemulțumiri în biserică. Se vede, că în urma acestei scrisori i-a făcut și papa propunerea să abzică și deaceea Klein răspunde în 21 August arătând și condițiile, pe lângă care, ar fi înclinat a abzice și anume: garantarea alegerii libere a urmașului său, scoaterea iezuitului din biserica românească, restituirea venitelor episcopești folosite de ei și a pagubelor avute în urma intrigilor lor. Pe seama sa episcopul a cerut numai dreptul de liberă mișcare, adecă dreptul de-a puteà merge ori când oriunde.

In 25 August 1747, Klein scrie protopopului Nicolaie Pop din Balomir, poruncindu-i să ia lângă sine pe Silvestru Caliani și pe Gregorie Maior, cari îi vor împărtăși cele spuse lor verbal în Roma și să convoace sinod general. Totodată îi trimite și trei decrete pentru a fi publicate clerului în sinod și anume decretul, prin care e numit el, Nicolaie Pop, vicar general, decretul adresat clerului, prin care vechiul vicar Aaron e destituit din vicariat și excomunicat. In decretul acesta poruncește clerului, să nu primească pe teritoriul eparhiei nici un iezuit și nici chiar afară de eparhie să nu aibă cu iezuiții nici o legătură. Al treilea e decretul de excomunicare adresat lui Aaron însuș. In aceeaș zi comunică cuprinsul scrisorii de mai sus și protopopilor din Blaj, Daia, Ormeniș, Broșteni, Tür, Hune-

[1]) Ibidem p. 216—18.
[2]) Scrisoarea din 29 Iulie 1747 către Silvestru Caliani: «Promisum est Viennae, quod me resignaturo jesuita ab episcopatu ammovendus sit, qui ideo positus sit, quod ego suspectus sim quia contra reginam tumultum suscitavi».

doara, Dobra, Bistra și Veneția și arhimandritului Leontie Monas, poruncindu-le sub poena suspensionis et excomunicationis să participe la sinodul, care'l va convocà Nicolaie Pop din Balomir. Şi tot atunci scrie și lui Silvestru Caliani, comunicându-i cuprinsul scrisorilor de mai sus și poruncindu-i să steie cu sfatul și învățătura la dispoziția noului vicar general. In 1 Septemvrie papa îl învită pe Klein a patra oară să abzică de episcopie și să-și revoace decretul de excomunicare a iezuitului. Acesta însă nici acum nu s'a supus și astfel papa îl oprește să părăsească Roma [1]).

Auzind clerul de-acasă de încercările papei și ale Curții vieneze de a-l silì pe Klein să renunțe la episcopie, aderenții neînfricatului episcop au început îndată a se mișcà, îndemnându-l să rămână statornic în lupta de emancipare a clerului și poporului și să se opună amenințărilor oricui l-ar îndemnà să-și părăsească turma. In 28 August 1747, șasesprezece protopopi adunați la Blaj îi trimit un călduros apel, iscălit de Leontie Monas, Avram Pop și Ioan Sacădate îndemnându-l să rămână credincios turmei sale, care ține cu tărie la el. In 29 Octomvrie al aceluiaș an primește un nou apel, iscălit de 26 protopopi adunați în sinod, în care asemenea e îndemnat să nu renunțe la episcopie. Tot atunci îi scrie și noul vicar Nicolaie Pop din Balomir, că au hotărît trimiterea unei deputații la Viena. Il îndeamnă și el să nu-și părăsească turma, făcându-l responsabil de urmările unui pas atât de grav.

Marele arhiereu a fost totuș silit să înceteze cu lupta contra teologului iezuit. Incercările continue ale papei și Curții vieneze de a-l face să renunțe la episcopie, apoi chinurile sufletești și trupești, la cari a fost mereu expus, i-au îndreptat atenția în altă parte. Urmărirea și expunerea vieții și suferințelor lui Klein oricât sunt acestea de interesante și emoționante, nu încape în cadrele acestui studiu. Aceasta o vom face mai târziu, când vom publicà corespondența din exil a lui. Amintim numai, că vlădica istovit de atâta sbucium a fost silit să abzică în 1751 de episcopie. In locul lui a fost apoi ales P. P.

---

[1]) Scrisorile din 7 Septemvrie 1747 ale lui Klein către Nicolaie Pop, Silvestru Caiani și Gregorie Maior.

Aaron, cu care începe o nouă epocă a luptelor contra instituției teologului iezuit.

P. P. Aaron a fost ales în sinodul din 15 Noemvrie 1751 în prezența comisarilor regești David Mariafi de Maxa și Petru Dobra de Zlatna, iar în 28 Februarie 1752 a fost numit și de împărăteasa Maria Terezia și tot atunci i s'a poruncit să se prezinte fără amânare la Curtea din Viena [1]). Cauza chemării atât de grabnice a lui Aaron la Viena au fost măsurile preventive, pe cari Curtea vieneză voià să le ieie, ca nu cumva acesta să meargă pe urmele antecesorului său. Aaron a sosit în capitala imperiului târziu, în primăvara anului 1752, dar adevăratul scop al chemării sale l-a aflat abià după patru săptămâni. Atunci prezentându-se înaintea cancelarului aulic transilvan, Contele Gyulafi, acesta i-a dat să subscrie un fel de jurământ (folium. . . sub formula quasi juramenti confectum), care cuprindeà câteva condiții până acì neobicinuite și cari nu i s'au pus nici chiar lui Atanasie Anghel. Condițiile acestea ar fi făcut din vlădica român unit un fel de păpușe, aproape fără nici un rol și rost în conducerea bisericii sale. Afară de fidelitatea către papa dela Roma și către Curtea împărătească și afară de plătirea regulată a pensiei anuale de 1200 fl. antecesorului său I. I. Micu Klein, cancelarul cereà, ca episcopul să promită, *că înainte de săvârșirea oricărei acțiuni episcopești va cere aprobarea prealabilă a teologului iezuit, a episcopului romano-catolic din Alba-Iulia și a comisiunii catolice din guvernul ardelean* [2]). Aaron a refuzat subscrierea condițiilor, cerând o copie a lor pentru a le puteà studià. Cererea nu i-a fost ascultată ci în 21 Iunie 1752 a fost citat înaintea cancelariei aulice transilvane, unde contele Königsegg i-a prezentat spre subscriere o altă formulă, din care lipsià episcopul romano-catolic din Alba-Iulia și i se impuneà numai cererea aprobării prealabile a teologului iezuit și a consilierilor catolici din guvernul ardelean și asta se făceà pe baza diplomei leopoldine din 19 Martie 1701. Aaron, care nu voià să recunoască autenti-

[1]) A. Bunea, *P. P. Aaron și Dionisie Novacovici*, Blaj 1902, p. 8.

[2]) Scrisoarea din 31 Iulie 1752 a lui Aaron către nunțiul apostolic Serbelloni și amănunțita și vasta «Relatio de statu ecclesiae Fogarasiensis» a lui Rednic (Originalul în Biblioteca centrală arhidiecesană din Blaj).

citatea acestei diplome, a refuzat și acum iscălirea condițiilor. Deaceea în 15 Iulie a fost chemat a doua oară înaintea cancelariei aulice și acum i s'a dat spre subscriere o altă formulă, în care nu a mai fost citată diploma a doua leopoldină ci diploma din 21 August 1738, prin care Carol III a dăruit lui Klein și urmașilor lui dominiul Blajului cu condiția de-a ținea teolog latin. Aaron nu a recunoscut nici autenticitatea acestei diplome și astfel a denegat din nou iscălirea formulei de jurământ, iscălind, în schimb, o declarație în care promite fidelitate papei și Curții împărătești și promite, că va plăti regulat lui Klein pensia anuală de 1200 fl.[1]).

In 10 Iulie 1752 Aaron trimite, prin Königsegg, împărătesei Maria Terezia un memoriu, în care spune că nu a putut iscăli condiția privitoare la teolog, pentrucă nu se simte competent a introduce un nou drept în biserica sa. Inainte de toate însă, îl împiedică dela acceptarea condițiilor impuse de cancelaria aulică următoarele motive: 1. Diploma leopoldină din 16 Februarie 1699, care cuprinde drepturile și privilegiile bisericii române unite și în care e vorba numai de primirea celor patru puncte dogmatice; 2. Contractul din 1736, prin care s'a făcut schimbul între dominiul Gherlei și al Blajului, care e aprobat și de Roma și în care nu se face nici o amintire despre datorința episcopului de-a ținea teolog de ritul latin; 3. Bullele papale prin cari au fost confirmați antecesorii săi Ioan Patachi și I. I. Micu Klein și cari asemenea nu impun condiția ținerii teologului; 4. Il împiedică însuș jurământul, pe care toți episcopii trebuie să-l depună cu prilejul ocupării oficiului lor arhieresc și prin care se obligă a respectà și apărà drepturile și privilegiile bisericii, în fruntea căreia sunt așezați; 5. Nu cunoaște nici un act public autentic, prin care s'ar impune episcopului român unit condiția de-a ținea teolog latin. 6. Pentru acceptarea unei astfel de condiții e necesar consensul clerului întreg și al papei dela Roma[2]). Tot atunci Aaron a arătat și motivele, pentru cari nu poate admite autenticitatea diplomei din 19 Martie 1701 și a celei din 21 August 1738.

[1]) Reversalul în adnex No. I. Pentru celelalte amănunte, scrisoarea amintită în nota precedentă și relația lui Rednic.

[2]) Vezi adnexa No. III.

In 31 Iulie 1752, episcopul scrie nunţiului vienez Serbelloni descoperindu-i condiţiile, pe cari vrea să i le impună cancelaria aulică şi arătând pe scurt şi motivele, cari l-au îndemnat să refuze primirea lor. Totodată l-a rugat să-l sprijinească în lupta grea, pe care o poartă pentru apărarea drepturilor bisericii şi dacă va fi de lipsă să informeze şi Congregaţia de Propaganda Fide. Pentruca nunţiul să aibă informaţii exacte, Aaron i-a dat o expunere scurtă a istoriei bisericii române unite, apoi copia memoriului trimis în 5 Iulie împărătesei Maria Terezia, o declaraţie iscălită tot atunci, privitor la plătirea regulată a pensiei lui Klein, a diplomei leopoldine din 16 Februarie 1699, a contractului, prin care s'a făcut schimbul între domeniul Gherlei şi al Blajului (1736), a bullei prin care a fost intemeiată episcopia Făgăraşului (1721), a diplomei leopoldine din 19 Martie 1701, o copie a art. 6 din decretul împărătesc din 9 Septemvrie 1743 (despre care a fost vorba mai sus) şi un extras al diplomei din 19 Martie 1701, prin care i s'a conferit lui Atanasie Anghel episcopia română unită.

Tot în 31 Iulie 1752 a trimis Aaron şi bar. Schmidling un exemplar din reprivirea istorică asupra fazelor principale din evoluţia bisericii române unite amintită mai sus [1]) şi o copie a bullei Papale din 1721 prin care s'a întemeiat episcopia Făgăraşului.

Văzând stăruinţele energice ale Curţii din Viena pentru a-i impune ţinerea teologului iezuit, care să controleze spiritul catolic al acţiunilor sale vlădiceşti, Aaron, ca să-şi dovedească sinceritatea credinţei şi temeinicia cunoştinţelor teologice, a tradus în limba latină cartea sa «*Floarea adevărului*» apărută în Blaj la 1750 [2]) şi fiind cenzurată de rectorul universităţii din Viena, a tipărit-o în tipografia aceleiaşi universităţi în cursul anului 1752 sub titlul «*Flosculus veritatis*». Cartea însă a fost îndată confiscată de aceia, cari aveau interes să susţină

---

[1]) Titlul complect e: «Synopsis historica breviter exhibens continentiam instrumentorum penes supplicem libellum pro justa eaque clementissima consideratione Suae Matti sacrmae per excelsam deputationem anno hocce praesenti 1752 die 10 Iulii humillime praesentatorum».

[2]) Acesta e anul apariţiei cărţii (Raportul lui Rednic din 30 Ianuarie 1772 către guvernul ardelean, care cuprinde o înşirare a tuturor cărţilor apărute de sub teascurile tipografiei blăjene până la acea dată. Copie la autorul).

bănuiala cercurilor conducătoare vieneze privitor la capabilitatea episcopilor români uniți de-a conduce fără tutor turma încredințată păstorirei lor [1]).

Văzând Curtea din Viena, că orice mijloace sunt zădarnice față de statornicia lui Aaron, iar de altă parte fiind convinsă, că menținerea instituției teologului este necesară nu numai din motive religioase ci și din considerații de natură politică, Maria Terezia a scris însași în 16 Septemvrie 1752 papei Benedict XIV, rugându-l ca pe P. P. Aaron să-l confirme numai pe lângă condiția strictă de a-și ținea teolog latin, pe care-l va numì împărăteasa și succesorii ei, sau mitropolitul Strigonului și care-și va primì salariul din cassa Statului. Tot atunci a scris împărăteasa și cardinalului Mellini, ca să stăruiască pe lângă papa în sensul acesta, iar contele Uhlfeld a intervenit pe cale diplomatică prin reprezentantul Curții vieneze la Curia papală, cardinalul Alexandru Albani, ca să insiste și el pentru obligarea lui Aaron de a-și ținea teolog latin [2]). Intr'aceea Maria Terezia, ne mai așteptând rezultatul intervenției pe lângă Curia papală, a numit în 30 Octomvrie 1752 în locul teologului Pallovits, trecut în fruntea iezuiților din Odorheiu, pe Mihail Salbeck [3]).

Episcopul erà în Viena de aproape o jumătate de an și totuș nu cunoșteà nici acum cuprinsul decretului împărătesc de numire, care, deși erà datat din 28 Februarie, i-a fost comunicat, cum vom vedeà mai târziu, abià în 19 Maiu 1754. Deaceea a scris agentului său din Roma, călugărului basilitan Vasile Bosiskovits, să-i câștige informații precise privitor la «expresiunile și terminii» acelui decret. Agentul îi răspunde

---

[1]) ...«eppus eodem tempore ad tollendam suspicionem, ob quam imponebatur theologus suam fidem publice manifestaturus librum de quatuor punctis s. unionis sub ipsius vicariatu in Trannia valachico idiomate impressum Viennae a se in linguam latinam redditum et a rectore universitatis viennensis approbatum imprimi curat et ne ipsius sinceritas religionis fors appareat sed suspectus maneat mox a primo sui ortu libellus Matti apostolicae dicatus confiscatus et usque in praesens confiscatus manet». (Relația amintită a eppului Rednic. Cfr. și scrisoarea lui Aaron către eppul latin din Oradea-Mare de dto 30 Decemvrie 1754 la Bunea, *P. P. Aron și Dionisie Navacovici* p. 357-8 și raportul lui Rednic amintit mai sus).

[2]) Bunea *o. cit.*, p. 12—14.

[3]) Actele privitoare la numirea lui Salbeck vezi-le în «*Copia documentelor cumpărate de frații Mocsonyi și A. Șt. Șuluțiu*» din care se află un exemplar în Biblioteca centrală arhidiecesană din Blaj.

în 10 Noemvrie 1752, că e scris în termeni binevoitori și că prin el i-se impune condiția ținerii teologului iezuit, care va fi plătit din cassa Statului [1]). In 15 Noemvrie acelaș agent îi scrie că, după asigurările primite din partea cardinalului Antonelli, condiția ținerii teologului va fi introdusă și în bulla papală de preconizare și că, de altă parte, teologul va aveà lângă episcopul numai vot consultativ, va trebuì să cunoască limba românească și ritul bisericii grecești. Agentul îl sfătuește să se supună dorințelor Curții împărătești, spunându-i că cu fineța (un buono maniere) va puteà câștigà mai mult decât cu zelul prea mare [2]).

Aaron, după primirea scrisorii lui Bosiskovits, a scris, în 25 Noemvrie, papei Benedict XIV, arătându-i nedreptatea, care i-se face lui și bisericii române unite întregi prin instituția teologului, de care nici el, nici clerul unit nu au lipsă. Pentru ca papa să vadă cât de mult e restrânsă puterea episcopească prin instituția aceasta, i-a trimis și o copie a instrucțiilor compuse pe seama teologului de primatele Kollonits [3]). Intervenția lui Aaron a sosit prea târziu la Roma. Chiar în ziua când și-a scris el petiția către papa Benedict XIV, a apărut și decretul acestuia, prin care episcopii uniți sunt obligați a țineà teolog de ritul latin și tot atunci s'a hotărît, ca decretul să fie introdus și în bulla de preconizare. Decretul spune, că teologul va fi numit din partea Curții împărătești sau a arhiepiscopului din Strigon, va primì salar din cassa Statului și că trebuie să le fie episcopilor «persona grata et accepta» și în calitate de generalis auditor causarum, să le fie de ajutor în conducerea eparhiei, fiindu-le întru toate supus și ascultător [4]). Peste câteva zile, la 1 Decemvrie al aceluiaș an, agentul Bosiskovits scrie lui Aaron că, după informațiile sosite la Roma dela Curtea vieneză, împărăteasa este gata a numì alt episcop, dacă dânsul, Aron, nu va acceptà condiția ținerii teologului [5]). Benedict XIV, pentru a împrăștià nedumeririle lui Aaron,

[1]) Scrisoarea din 10 Noemvrie a lui Bosiskovits către Aaron (Adnex No. IV).
[2]) Originalul ibidem (Adnex No. V).
[3]) Relația citată a episcopului Rednic.
[4]) Bunea *o. cit.*, p. 18—19 nota 1 unde decretul e publicat în întregime.
[5]) Scrisoarea agentului către Aaron (Adnex No. VI).

privitoare la instituţia teologului, i-a scris în 17 Decemvrie 1752, arătându-i foloasele, pe cari le poate aduce şi binele pe care îl poate face un preot latin învăţat şi cu experienţă [1]).

Episcopul n'a fost mulţumit nici cu explicaţia papei şi de aceea a însărcinat pe agentul său din Roma să mijlocească revocarea decretului privitor la teologul latin din 25 Noemvrie. Noua încercare a lui Aaron n'a putut rămâneà neobservată. Contele Uhlfeld a intervenit îndată, scriind, în 19 Ianuarie 1753, cardinalului Albani să facă tot ce-i cu putinţă, ca să nu se împlinească dorinţa stranie (strana pretensione) a episcopului. In 30 Martie al aceluiaş an, cardinalul Albani a spus agentului lui Aaron, că nu va puteà obţine niciodată confirmarea episcopului fără condiţia de a-şi ţineà teolog şi că, dacă nu va primì condiţia aceasta, va fi aşezată altă persoană în fruntea episcopiei româneşti unite [2]).

In consistorul secret din 9 Aprilie 1753 a fost confirmată alegerea lui Aaron şi cu aceeaşi dată i s'au pregătit şi bullele papale, care au fost trimise la Viena unde au sosit numai prin Iunie. Contele Gyulafi, cancelariul aulic transilvan, l-a chemat pe Aaron la sine şi a cerut act despre primirea lor, ca nu cumva să denege mai târziu autenticitatea şi publicarea lor, cum denegà atunci autenticitatea diplomelor din 19 Martie 1701 şi 21 August 1738. Aaron a dovedit şi acum o atitudine surprinzătoare. A refuzat chiar şi darea unui simplu act de primire a bullei papale, pentrucă aceasta cuprindeà condiţii jicnitoare pentru sine şi pentru biserica sa. Zădarnice au fost şi intervenţiile episcopului dela Muncaciu şi ale noului teolog Salbeck. Aaron a rămas neclintit în hotărîrea sa de a nu primì şi iscălì nici un act, care contrazice intereselor bisericii sale. In urma acestei atitudini a episcopului, contele Königsegg, la sfatul lui Salbeck, a chemat la 7 Iulie la şedinţă pe toţi membrii cancelariei aulice transilvane. La şedinţă a fost chemat şi Aaron, care a fost din nou invitat să deie act despre primirea bul-

[1]) Ipse Pontifex arbitratus est, quod talis sacerdos latinus qualem ipse describit in latinorum regione ecclesiae fogarasiensi utilitatem ac commodum, eppo vero adjumentum et solatium affere possit ut Pontificis anno 1752 die 17 Decembris ad eppum data epistola exhibet». (Relaţia citată a eppului Rednic).

[2]) Scrisoarea din 31 Martie a lui Bosiskovits către Aaron. (Adnex No. VII).

lelor. Acesta însă a știut rezistà și acum tuturor îndemnurilor, spunând că mai bucuros voiește să fie retrimise bullele la Roma, decât să deie act despre primirea lor. Când a spus, că procedura cancelariei față de el e neobișnuită și că dela ceilalți episcopi nu se cer astfel de reversale, i s'a răspuns că, față de biserica română, Curtea voiește să purceadă altfel (aliter cum hoc eppatu aulam agere velle)[1]).

Contele Königsegg a trimis împărătesei protocolul ședinței cu propunerea, ca bullele să fie date nunțiului papal ca să i le predeà el pe lângă act de primire, apoi episcopul să fie oprit dela incassarea catedraticului (taxa de câte un floren dela fiecare preot). Königsegg, care credeà că Aaron nu va aveà curajul să se opună și nunțiului apostolic, pune apoi întrebarea că, oare, nu ar fi mai bine dacă în locul lui Aaron ar fi numit episcop o persoană mai umilită și cu sentimente mai bune?[2]) Maria Terezia a aprobat propunerile lui Königsegg, poruncindu-i să ceară intervenția nunțiului și dacă nici acestuia nu-i va succede, să înfrângă încăpățânarea lui Aaron, să aducă lucrul la cunoștința papei[3]). Intervenția nunțiului a rămas și ea zadarnică; Aaron n'a voit să-i deie nici lui act despre primirea bullelor. Curtea vieneză s'a adresat apoi direct papei Benedict XIV. Acesta se vede că a fost informat și din altă parte despre procedura Curții față de episcopia românească și deaceea a atras atenția cardinalului plenipotențiar al imperiului la Roma asupra ei, scriind în acelaș timp și generalului ordinului iezuit să țină în frâu pe membrii ordinului puși în calitate de teologi lângă episcopii români. Papa a scris în 19 Noemvrie 1753 lui Aaron, comunicându-i intervenția aceasta și, probabil, în aceeaș scrisoare l-a îndemnat să împlinească dorința împărătesei, dând revers despre primirea bullelor. Aaron a scris papei, în 24 Noemvrie, arătându-i pe larg drepturile și privilegiile

---

[1]) Relația amintită a eppului Rednic.

[2]) Vezi protocolul ședinței la Bunea *o. cit.*, p. 22—5 în notă.

[3]) Es hätte der siebenbürgische Canzler sich zum Nuntio... zu verfügen, er möchte diesen schlimmen Aaron kommen lassen, um zu sehen ob er gegen ihme nicht vielleicht ehender geben wird; wo aber nicht alsogleich nach Rom zu gehen». Fraknoi Vilmos, *A magyar királyi kegyurijog sz. Istvántól Mária Teréziáig*. Budapest 1895, p. 465.

bisericii române şi arătându-i şi motivele pentru cari nu poate iscălì reversul cerut de împărăteasă [1]).

Cancelaria aulică văzând, că episcopul nu se supune nici papei, a început tratative cu nunţiul apostolic pentru destituirea lui şi numirea altui candidat sau revocarea lui Klein din Roma [2]). Nunţiul însă a răspuns că, fiind dejà făcute şi expediate din Roma bullele papale, numirea altui episcop ar fi posibilă numai în urma abzicerii lui Aaron [3]). Se vede că Curtea vieneză a scris, după primirea răspunsului nunţiului, din nou papei, rugându-l să intervină ca episcopul sau să deie reversul cerut sau să abzică de episcopie, acuzându-l că are planuri primejdioase (prava consilia imo periculosa meditatur [4]). Probabil, în urma acestei scrisori, l-a invitat Benedict XIV pe Aaron, în 9 Martie 1754, că sau să abzică sau să se supună dorinţei împărătesii. In urma intervenţiei energice a papei, Aaron, în sfârşit, a dat nunţiului apostolic, în 29 Martie, reversul dorit [5]) şi astfel s'a terminat şi lupta aceasta energică pentru apărarea demnităţii tronului episcopesc român. Ca să spulbere acuzele grave ale Curţii împărăteşti, Aaron, câştigându-şi un exemplar din *Flosculus veritatis*, l-a trimis papei, care i-a răspuns în 20 April 1757, lăudându-i virtuţile şi credinţa [6]).

In timpul când episcopul purtà greaua luptă pentru apărarea drepturilor bisericii sale, iezuitul Salbeck venind la Blaj, a ocupat reşedinţa episcopească şi a început a lăţì ştirea, că Aaron nu se va mai întoarce, că e destituit din vlădicie şi că el, iezuitul, e, în calitate de vicar, conducătorul bisericii române. Aaron, auzind de isprăvile acestea ale iezuitului, le-a descoperit în 8 Iunie 1754 papei Benedict XIV [7]). Acesta, văzând că episcopul petrece încă tot departe de turma sa, în Viena, şi cunoscând situaţia lui şi din raportul verbal al nunţiului Serbelloni, care chiar atunci se reîntorsese la Roma, i-a trimis în 6 Iulie

---

1) Relaţia citată a ep. Rednic.
2) Deodată cu Aaron au fost candidaţi la episcopie Grigorie Maior şi Silvestru Caliani.
3) Fraknoi, *o. cit.*, p. 465.
4) Relaţia citată a ep. Rednic.
5) Fraknoi, *o. cit.*, p. 466 No. 1.
6) Relaţia lui Rednic.
7) Ibidem.

o foarte interesantă scrisoare, scrisă cu multă căldură şi durere, spunându-i că acum, după ce s'a putut convinge că nu mai poate sperà nimic dela Curtea vieneză şi că lupta lui cu cancelaria aulică este zădarnică, să se întoarcă acasă şi, prin prezenţa sa în mijlocul turmei, să împrăştie svonurile, care îi umplu sufletul de atâta durere [1]).

In 19 Maiu 1754, cancelaria aulică transilvană i-a trimis lui Aaron, prin registratorul Fest, diploma de dto 28 Februarie 1752, prin care Maria Terezia l-a numit episcop al eparhiei Făgăraşului, apoi alte două diplome de dto 30 Martie 1754: una prin care împărăteasa confirmă diploma din 21 August 1738 şi ceealaltă prin care dăruieşte episcopului şi succesorilor săi, precum şi celor 11 călugări, ca fundaţie perpetuă şi irevocabilă, domeniul Blajului. Toate trei diplomele cuprind şi condiţia ţinerii teologului iezuit, care va fi plătit din vistieria Statului [2]).

După primirea lor, Aaron trimite, în 22 Maiu, împărătesei un nou memoriu, în care spune, că a aşteptat ca cele trei diplome să fie redactate în sensul bullelor papale şi cu deosebire în sensul contractului din 31 August 1736, aprobat de Curia romană, prin care s'a făcut schimbul între domeniul Gherlei şi al Blajului, iar nu în sensul diplomei din 19 Martie 1701, care nu a fost niciodată publicată în Ardeal şi care contrazice diplomei împăratului Leopold din 16 Februarie 1699, confirmată din nou şi în 1743. De aceea o roagă pe împărăteasa, să modifice textul diplomelor, pe care dânsul, fără aprobarea papei, nu le poate acceptà [3]). In decursul lunilor Iunie şi Iulie episcopul a dat mai multor magnaţi vienezi o «Promemoria», în care arătà cu o mare bogăţie de argumente drepturile şi privilegiile întemeiate pe canoane şi diplome împărăteşti ale bisericii române unite.

Ca răspuns la memoriul din 22 Maiu, episcopul primeşte în 10 August 1754, dela Curtea împărătească, un foarte energic «intimat», în care e învitat ca în timpul cel mai scurt să se întoarcă acasă la reşedinţă şi să se instaleze [4]). Primind, cum

---

[1]) Adnex No. VIII.
[2]) Toate trei diplomele în copie la autoriul.
[3]) Adnex No. IX.
[4]) Adnex No. X.

am văzut, aceeaş poruncă şi dela papa, care i-a spus să se împace cu situaţia, pe care nu o va puteà schimbà, Aaron a părăsit Viena, unde a petrecut neîntrerupt din primăvara anului 1752 până la 16 August 1754.

Relaţiile lui Aaron cu teologul iezuit nu au fost dintre cele mai prieteneşti. Având în cea mai deplină măsură conştiinţa demnităţii sale arhiereşti şi a puterii, care i-o dă legea divină şi canoanele în conducerea vastei sale eparhii, Aaron n'a voit să ţină seamă de prezenţa iezuitului şi, mai ales, n'a voit să-i deie nici un amestec în conducerea credincioşilor săi. Incepând cu vlădicia lui Aaron, rolul şi rostul teologului iezuit în biserica unită a devenit nul. Nici Aaron, nici urmaşii lui nu au fost vlădici-păpuşi ca bietul Atanasie Anghel, ci arhierei conştienţi de drepturile şi datoriile lor. Teologul iezuit rezidà în Blaj, fiind mai mult un simbol decât o realitate, de care s'ar fi putut ţine seamă. Salbeck s'a şi plâns episcopului, scriindu-i în 2 Octomvrie 1754, că fiind pus lângă el din partea papei şi a împărătesei, in iis quae sui muneris sunt ne negligatur [1]). Pe 12 Noemvrie 1754, Aaron a convocat sinod general, în care s'a cetit bullele papale şi diploma împărătească de numire şi s'au luat o mulţime de alte măsuri privitoare la conducerea eparhiei. Deşi diploma a doua leopoldină (19 Martie 1701) spune, că teologul trebuie să fie de faţă în sinoade, având loc îndată lângă episcop şi să controleze discuţiile, Aaron, totuş, nu l-a avizat pe Salbeck despre ţinerea sinodului şi nici nu l-a invitat să participe la şedinţele lui. De aceea, încă în ziua întâia a sinodului, în 12 Noemvrie, s'a plâns împotriva purtării vlădicului, rugând sinodul să se declare privitor la rolul, pe care înţelege să i-l deie în conducerea bisericii (quam mei et officii mihi impositi rationem haberi etiam sacra synodus cupiat ?). Sinodul i-a răspuns îndată, că nu-i poate recunoaşte nici o jurisdicţie asupra bisericii unite, căci din cetirea bullelor se vede că teologul a fost pus lângă vlădica pentru a-i fi de ajutor când va cere lipsa şi să-i fie întru toate supus [2]).

[1]) Relaţia ep. Rednic.
[2]) Ibidem. Un extras al plângerii lui Salbeck făcut de I. M. Moldovanu se află în Biblioteca centrală arhidiecesană din Blaj.

Salbeck a purtat slujba de teolog până la 1758, când în locul lui a fost numit din nou cunoscutul Pallovits, care a murit în Blaj în 21 Maiu 1760, ocupându-i locul Stefan More (1761—73 [1]). Nici Salbeck, nici cei doui succesori ai lui, nu par a fi avut nici un rol în guvernarea bisericii române unite, ale cărei frâne erau în mânile sigure ale lui Aaron și ale bunului său prietin Atanasie Rednic.

Aaron a murit în 9 Martie 1764, în Baia Mare. In locul lui, Maria Terezia l'a numit pe Atanasie Rednic, un călugăr foarte strict și auster și cu o temeinică pregătire teologică, dar, prin apucăturile sale, urgisit de aproape întreg clerul, ceeace s'a văzut și cu prilejul sinodului de alegere, când abià a primit câteva voturi. Tendințele de cucerire ale iezuiților erau acum mai potolite. Vlădicia atât de bogată în roade pe toate terenele a lui P. P. Aaron, a putut convinge și pe cei mai înverșunați dușmani ai independenței bisericii noastre, că clerul unit poate fi condus și fără amestecul continuu și statornic al iezuitului, Atanasie Rednic a văzut ca și antecesorul și patronul său în instituția teologului o jicnire brutală a demnității episcopatului unit și, sigur, nici el nu va fi dat bietului și blajinului Ștefan More nici o importanță. Și lui Rednic i-a fost impusă, prin decretul Congregației consistoriale din 23 Martie 1765, condiția ținerii teologului, care trebuia să fie, conform dispozițiilor acestui decret, nu causarum auditor generalis ci vicarius in spiritualibus. Rednic a intervenit îndată prin agentul său din Roma, arătând Curiei papale inovația introdusă în decretul amintit și cerând modificarea lui. Intervenția grabnică a lui Rednic a avut rezultatul dorit, pentrucă în 18 Maiu 1765, Congregația Consistorială a dat un nou decret cu modificarea cerută de el [2]).

După moartea lui Rednic întâmplată la 2 Maiu 1772, sinodul electoral ținut în Blaj, la 15 August al aceluiaș an, l'a ales cu majoritatea covârșitoare a voturilor, pe simpaticul și popularul călugăr Gregorie Maior, care a fost apoi numit, în

---

[1]) Bunea *o. cit.*, p. 379, Cfr. și K. Fabritius, *Namen u. Verwendung der Jesuiten, welche von 1730—1773 in den siebenbürgischen Ordenshäusern wirkten*, in Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde Neue. Folge XI, 167—252 la acestea nume,

[2]) Relația amintită a ep. Rednic.

27 Octomvrie, şi din partea împărătesei Maria Terezia. După alegere, Maior a mers la Viena, unde a văzut în cancelaria aulică conceptul diplomei împărăteşti de numire, care cuprindeà, între altele, şi condiţia ţinerii teologului iezuit. Maior a început, ca şi P. P. Aaron, lupta împotriva acestei instituţii încă înainte de a fi confirmat din partea Curţii împărăteşti. In 11 Februarie 1773, a trimis papei Clemente XIV un lung memoriu, arătând cu dovezi canonice şi istorice şi mai ales prin citarea câtorva consideraţii de ordin practic, nedreptatea ce i-se face punându-l sub tutoratul unui preot de rit şi neam străin, făcând din el singurul vlădică din lumea întreagă numit pe lângă astfel de condiţii (unus omnium in mundo episcopus conditionatus). Maior arată în memoriul său, că condiţia umilitoare şi jignitoare a ţinerii teologului de rit latin nu se află nici în diploma leopoldină din 16 Februarie 1699, care cuprinde drepturile şi privilegiile bisericii române unite, nici în bulla papală din 1721, precum nici în contractul de schimb încheiat în 31 August 1736 cu aprobarea Curiei romane între împăratul Carol şi episcopul Klein. Condiţia aceasta se află numai în diploma din 19 Martie 1701, care e apocrifă şi în diploma din 21 August 1738, prin care i s'a dăruit lui Klein domeniul Blajului, şi care, nici ea, nu e autentică. Episcopul spune că toate nedreptăţile acestea le-a făcut şi le face cancelaria aulică fără ştirea împărătesei, cum s'a convins însuş cu prilejul unei audienţe avute de curând la dânsa, când i-a descoperit cu deamănuntul nedreptatea, care se face bisericii române prin condiţiile acelea umilitoare. Maria Terezia — spune episcopul — a rămas surprinsă, zicând că dânsa nu ştie nimic despre lucrurile acelea — obstupuit et graviter molesteque omnino ferre visa est adhuc nihil horum antea scivisse— şi a poruncit miniştrilor să se pună în legătură cu dânsul cerându-i informaţii, ceeace, zice Maior, s'a şi întâmplat şi apoi adăugă, că i-a găsit pe miniştri bine dispuşi (in rem de qua agitur bene dispositos). Episcopul spune apoi, că cu prilejul instalării bullele papale şi diploma împărătească de numire, se cetesc în auzul tuturor şi astfel cei prezenţi — între cari totdeauna se află şi duşmani de-ai unirii — văzând cât de mult se reduce puterea episcopească, vor face din condiţia aceea

o armă puternică de agitație contra catolicismului, îndemnând poporul să părăsească unirea cum au făcut și până acum, convertind la ortodoxie numai cu argumentul acesta și cu ajutorul câtorva membrii de-ai guvernului provincial 145.205 familii unite. In p. 4 episcopul arată papei mizeriile multe și multele lupte interne, ivite în urma așezării iezuitului în coastele vlădicilor români. Spune, că biserica unită nu are lipsa de sfaturile și îndrumările teologului pentrucă și în sânul ei se află o mulțime de bărbați învățați, crescuți în școlile catolice din Roma, Viena și Târnavia, cari pot purtà cu demnitate slujba de auditores generales causarum. După înșirarea alor o mulțime de argumente împotriva menținerii instituției teologului, episcopul îl roagă pe papa să intervină în interesul bisericii române unite și să nu mai tolereze piatra aceasta de sminteală (lapis offensionis) în mijlocul ei. Memoriul a fost trimis din Viena agentului român Voloczka, ca să-l predeà papei Clemente XIV[1]).

In acelaș an, 1773, au intervenit alte împrejurări cu mult mai puternice decât toate petițiile și memoriile episcopilor români, cari au mântuit pentru totdeauna biserica românească de instituția fatală a teologului: *în 21 Iulie 1773 ordinul iezuiților a fost desființat*, căci altfel cine știe câți vlădici români și-ar fi mai sfârșit vieața în chinurile amare ale exilului și cine știe în ce situație s'ar aflà azi biserica română unită.

Din diploma împărătească de numire din 27 Octomvrie 1773, lipsește deci condiția ținerii teologului și episcopului i se impun numai obișnuitele condiții: de-a fi cu credință față de papa și față de Curtea împărătească, de-a păzì și apărà punctele unirii și de-a nu urcà taxele stolare fără aprobarea guvernului ardelean. Grigorie Maior a fost astfel cel dintâiu vlădică român unit, care a păstorit fără tutor latin.

Oricât de urgisită a fost instituția teologului iezuit în biserica română unită și oricât de multe au fost relele cauzate de ea, a avut totuș darul de-a pune în evidență înaltele sentimente naționale românești ale clerului și poporului unit, care a luptat fără încetare și în mijlocul celor mai mari primejdii pentru a asigurà independența și caracterul românesc al bisericii unite.

---

[1]) Adnex No. XI.

I

28 Iunie 1752. Reversalul dat de P. P. Aaron cancelariei aulice transilvane.

Ego Petrus Paulus Aaron Ord. S. Basilii Magni, monasterii Balasfalvensis religiosus professus, diaecesis Fogarasiensis electus et denominatus episcopus promitto, quod ut vere unitus cum s. Apostolica et catholica ecclesia romana, ejusdemque verus filius eidem ac summo Pontifici universalis ecclesiae capiti, moderno videlicet papae Benedicto XIV et ejusdem successoribus, canonice intrantibus, semper et in omnibus obediens ero usque ad finem vitae meae, cui etiam talis obediens fui ac de facto sum similemque obedientiam etiam a meis mihi canonice subjectis eidem exhiberi pro posse conabor. Augustissimae item Imperatrici ac Reginae gloriosissime regnanti Dominae meae clementissimae Mariae Theresiae, ejusdemque legitimis successoribus, ut haereditariis principibus, omnem fidelitatem, quam quisque verus catholicus episcopus, Suae Mattis vasallus, praestare debet, ut fidelis ejusdem vasallus et subditus praestabo et exhibebo, uti etiam semper exhibui et exhibeo, talemque fidelitatem a meis quoque subjectis eidem Matti praestari et exhiberi pro posse conabor et intendam. Denique ad quidquid de jure, salvis eppalibus juribus, obligari possum et teneor, me obligo. Quae omnia si opus fuerit etiam jure jurandi sacramento confirmabo. Et quoniam praedecessor meus Dnus Eppus Baro Klein renunciando praelibato eppatui Fogarasiensi pro annua pensione ex ejusdem eppatus quibuslibet proventibus vita sua durante sibi reservavit Rhen flor. 1200 ideo cum in ejusmodi fructuum dismembrationem et s. Sedes et Augustissima Aula et ipsemet clerus urgente de causa consenserunt, ego quoque ad praestandum ex eisdem proventibus praelibato eppo sua vita, durante dictam pensionem me obligo, salvo jure successorum et ut pensio illa defuncto eppo Klein illico ad proprietarium episcopum Fogarasiensun integre redeat. Signatum Viennae 28 Iunii 1752.

(Dintr'un protocol de acte de pe timpul lui Aaron aflător în biblioteca centrală arhidiecesană din Blaj).

II

31 Iulie 1752. Scrisoarea lui P. P. Aaron către nunțiul vienez Fabrițiu Serbelloni. Episcopul îi dă informații privitoare la condițiile, pe cari i le impune cancelaria aulică transilvană și-i cere sprijinul.

Mirabitur procul dubio Ex-tia Vra quod tametsi a longo jam tempore ecclesiae Fogarasiensis eppus denominatus fuerim nihil tamen de hoc negotio Ex-tiae Vrae certi retulerim. Nam posteaquam ad Augustissimum imperium

Clementissimae Nostrae Dominae huc me contulissem, post defluxum circiter unius mensis spacium accersitus accessi Ex-mum Dnum Tranniae Cancellarium, qui mihi folium quasdam conditiones continens sub formula quasi juramenti confectum subscribendum exhibuit, quod cum aliquid novi hactenus inusitatum et ab aliis eppis praestari non solitum videbatur ulterioris considerationis pro tutamine conscientiae fore existimabam ac proinde illico subscribere mihi licere non censui, sed par ejusdem contemplandum dari suplicavi, non tamen obtinui. Conditiones autem videbantur (praeter reversales de exhibenda pensione eppo Klein, de obedientia summi Pontificis et fidelitate suae Mattis, quas ultro citroque subscripsi) ut meas actiones eppales eppo latini ritus, theologo pariter aliisque obligarem, quod facere sine praejudicio ecclesiastici juris et nostri etiam hujus eppatus mihi licere minime potui existimare. Post aliquod temporis intervallum rursus accersito in faciem excelsae deputationis mihi alia forma subscribenda exhibita est, in qua quidem omissus erat eppus latinus, reliqua autem continebantur. Ad quoddam diploma relata quod quandoque quaesitum nullomodo inveniebatur nec autentica illius copia sed tantum im praejudiciosis prompte citabatur, quae dum exposuissem rursus tertio post aliud temporis intervallum ad eandem deputationem mihi accersito proponitur formula subscribenda, ex qua jam etiam citatio illius diplomatis expuncta videbatur, sed citabantur aliae fundationales literae, quae pariter juxta tenorem dubii illius diplomatis confectae non modicum laesisse videntur genuinas priores fundationales. Quae dum penes humillimum libellum exhibuissem, ostendi ordine etiam rationes in legitimis et indubitatis instrumentis fundatas, quibus impeditus easdem conditiones subscribere non potuerim et observationes, quae dubium, illudque non genuinum esse piissimi illius imperatoris foetum diploma illud probare videntur; unaque suplicavi ut nobis quoque infimis suae Mattis fidelibus ad instar aliorum catholicorum concessis benignissime et indubitatis caeo-regiis privilegiis juxta ss. canonum praescriptum et terrenorum principum indultum ut eadem habent privilegia, effective frui ac gaudere liceret. Quae omnia ex copia suplicis libelli Augustissimae Suae Matti humillime submissi et in eo citatis instrumentis perspicue poterunt percipi; cuncta namque eo ordine, quo Augustissimae Dnae Nostrae submissa sunt, Extiae Vrae hinc annexa humillime defero eo fine, ut iis consideratis et perpensis suum benignissimum patrocinium pro hac ecclesia ubi expediens visum fuerit interponere, tum etiam S. Congregationem, si opus fuerit, de singulis genuine informare benignissime dignaretur, ne quoquomodo aliquid ex parte obligationis meae neglectum fuisse judicare aut reprehendere merito valeat. Sub quorum omnium meique humillima recommendatione maneo.

(Din protocolul citat).

III

10 Iulie 1752. Memoriul trimis de Aaron împărătesei Maria Terezia, în care arată motivele, pentru cari nu poate primì condiţiile impuse de cancelaria aulică transilvană.

Augustissima Imperatrix et Regina Domina Domina naturaliter Clementissima. Nosse clementissime dignabitur Majestas Vra Sacrma, quod posteaquam clementissime dignata fuisset me in eppum Fogarasiensem denominare et ad Ejusdem Augustissimum Imperium me huc contulissem ulteriora benigna recepturus mandata; nonnullae mihi subscribendae proponebantur conditiones, quarum alias ut pote in mea sitas potestate ultro citroque subscripsi; aliam vero aliorum quoque exigentem assensum, intuitu videlicet theologi justis impeditus rationibus subscribere non potui, non quasi cum theologo meo et cum bonis catholicis consilia communicare retractarem, absit hoc dictum, qui potius omnium bonorum catholicorum salutaribus consiliis uti volo ac desidero, sed ne ipse solus absque scitu eorum quorum interest, videar et judicer novum introduxisse jus in hanc ecclesiam. Porro rationes quae me ab hujusmodi obligatione rationabiliter impediunt sunt fere sequentes:

Prima est ipsum sacrum de Unione gloriosissimi quondam Leopoldi Romanorum Imperatoris diploma de anno 1699 die 16 Februarij emanatum et per successores imperatores ac novissime a Matte Vra Sacrma benignissime confirmatum et legitime publicatum, proindeque vim legis continens, quod unitos cum S. Romana Ecclesia pares cum latinis jurium et privilegiorum juxta ss. canonum praescripta et terrenorum principum indulta capaces et compotes reddit.

Secunda est autenticum et irrevocabile fundationis eppatus instrumentum anno 1736 jussu glor. mem. Imperatoris Caroli VI confectum, dum videlicet accedente Summi Pontificis consensu, observatisque eisdem praescriptis conditionibus, facta fuit dominii Szamosujvariensis cum Balasfalvensi permutatio et stabilita fundatio. In laudatis autem instrumentis nullibi fit mentio theologi.

Tertia est Bulla duorum Summorum Pontificum, vigore cujus eppatus noster non modo ab alia jurisdictione liber et exemptus denunciatur, sed insuper et absolutus ad instar aliorum legitimorum eppatuum pleno jure confirmatur et stabilitur. Cum igitur alii eppi ex ss. canonum praescripto habeant, ut ipsi sibi si opus esse censuerint, theologos assumant, nos quoque hoc jure penes clementissimum citatum diploma effective frui ac gaudere minime impediendos fore sperabamus.

Quarta est ipsum epporum juramentum, quod unusquisque neo-eppus debet praemittere de accurata observantia ss. canonum, constitutionum Romanorum Pontificum, juris denique ecclesiastici.

Quinta: nullum hactenus observavi instrumentum vigore cuius noster eppatus ad ejusmodi conditionem vel de consensu Ap. Sedis sese obligasset, consequenter me quoque obligaret, quinimo in contrarium persaepe supplicasse invenitur.

Sexta: si novum jus introducendum foret cum hoc concernat publicum necessarius omnino videtur assensus ipsius quoque cleri ac Summi Pontificis nec sufficere unicus meus clero contradicente, imo nec consultum mihi foret quidpiam inconsulto clero concludere. Pro altera vero parte adductae rationes ex duobus instrumentis desumptae, nimirum ex diplomate anni 1701 et litteris fundationalibus anni 1738 non videntur mihi inferre ejusmodì obligationem ob contrarias rationes. Nec mihi integrum foret sine scitu et consensu cleri circa illa quidquam concludere. Quae omnia, etc.

(Din acelaş protocol).

IV

10 Noemvrie 1752. Agentul Vasile Bosiscovich informează pe P. P. Aaron, că decretul împărătesc prin care e numit vlădică e scris în termini afabili; se impune însă condiția ținerii teologului.

Illmo Rmo Monsigre Padre Colmo,

Iddio uno lo sà in quanto mi trovo dispiacere che la sua scritta nel mese Settembre ai 25 e da Roma inviatami, dove stava per vileggiare ove non trovandomi, e così non prima da me ricevuta che ieri a mezzo giorno, questa circostanza doveva aprirli per la mia giustificazione c'adesso intorno ciò che ella si e degnata di significarmi, già ebbi qualche sentore colla mi incredibile consolazione della ottenuta nomina dalla Sua Sacra Majestà, ma neppure poteva imaginarmi che la V. Signa Illma non fosse consapevole delle espressioni e termini in detta nomina. Legendo poi la sua, restai affatto meravigliato del negozio e perciò questa mane feci la diligenza di ritrovare e vedere li termini ed infatti mi riusci, mentre anche fui certiorato del suo processo. Io credo che anche ad Essa dopo sia data la copia, con tutto ciò ancorche sia persuasa della mia diligenza, quello che ho letto gli communico. La nomina e in tutto graziosa. Se non quello vienne essere troppo duro (secondo che Ella mi gia aveva informata) dove si fa la menzione ed obligo di tener il teologo, a spese però della Corte, qui già mi è stato detto che questo punto in specie sarà esaminato in qual maniera ha da susistere ed è assai probabile che i ministri lo vorranno sostienere secondo la mente della Corte in queste durissime circonstanze se la Corte di Roma ciò confermerà, io non mi trovo capace di non consentire, però non trova niente di contrario alla mente di Sua Sacra Majestà la quale tutto ciò che fà si intende fare per maggior profitto della S. Unione la quale certamente non potrà mai prendere i suoi progressi se non da quelle persone che ordinariamente vengono piu habili, e perciò mentre che volle che sia teologo e questo santamente pensato, si degni nominare un nazionale, particolarmente adesso, che ha di sua, ut ita educazione Kalliani o Major, io questi riflessi qui non lascierò di non communicare a quelli, i quali sono capaci di affari e delle pie intenzioni di Sua Majestà, avrei primofatto, se per la mia disgrazia non tardava la lettera di Vs. Illma. In tanto in questa settimana Mercoledi qualche cosa le communicherò in che speranza

12*

possiamo essere. Il negozio tanto piu è arduo e difficile, quanto più si avvicina al sovrano, e perciò bisogna procedere contutta integrità e sommissione pregando Dio perrchè tutta la nostra forza non farebbe altro che peggiorare. Io qui dalla secretaria consistoriale e da qualche altoro sono riputato per l'agente di Vs. Illma. In virtù di questo mi premo ardire di far queste accenate riflessioni le quali per nessun conto non sono pregiudiziose ne alla Corte ne pure a Vs. Illma. Faccio Iddio e inchini i cuori di quelli che avrano parte di questo negozio e specialmente l'Augusta Corte della quale siamo fedeli vasagli. In tanto quello che potrò servirla farò con tutta la maggior diligenza, ed aspetterò i suoi ulteriori mandati. Resto Roma 10 Novembre 1752.

di Vs. Illma umilissimo servitore Basilio Bosiscovich
O. S. B. M.

(Orig. în Bibl. centrală arhidiecesană din Blaj).

V

15 Noemvrie 1752. Agentul Vasile Bosiscovich dă lui P. P. Aaron informaţii privitoare la teologul iezuit. Acesta trebuie să fie cunoscător al ritului şi limbii româneşti şi va aveà pe lângă episcopul numai vot consultativ. Condiţiile acestea vor fi introduse şi în bulla papală de numire resp. confirmare.

Illmo Rmo Monsigre, Pdre Colmo,

Siccome scrissi a Vs. Illma Rma di portarmi ed informarmi da quelli i quali ha giudicato capaci di consiglio e riputati degni delle loro cariche, amici anche di Vs. Illma, cosi ho fedelmente eseguito. Tra questi è il degnissimo Prelato Monsigre Antonelli il quale, quella stima e reputazione conserva intiera che concepi di Vs. Illma già in collegio, e perciò ho facilmente penetrato con quanto desiderio remira tutti i vantaggi tanto riguardo Vs. Illma, quanto il Rito. Ora dalla mia parte non è mancato niente per ragguagliarlo di tutto che occorreva. Egli considerando tutto, consiglia a Vs Illma aguietarsi e seguire le disposizioni di Sua Majestà Imperiale ed il giudició di S. Sede la quale procurerà di togliere tutti sconceti i quali potrebbero nascere. Ella sia sicura che di questo Teologo non sarà altro impiego che di assistere a Vs. Illma e solo voto consultativo darà nei suoi. Mi ha assicurato Monsignore Antonelli che costui dovrà esser guaro della lingua patria e del Rito, e questo sarà inscrito nelle Bulle. Dice in altre che gli pare cosa strana di non acconsentire. Mentre la Corte monstra i fondamenti i quali ha spediti dai quali non vorrà mai recedere per forza. Io non solo ho communicato questo negozio a M-gre Antonelli ma ancora a qualche Procuratore o Avocato, tutti sono del medemo parere e consigliono che il procedere di Vs. Illma sia diverso da quello che usò il suo Predecessore, aggiungendo doi Potentati pin favorevoli proposizioni ottenersi con buone maniere che con troppo zelo. Io non pretendo qui rimproverare le sue maniere e piu tosto scrivo i sentimenti degli altri che i miei, ma se il vero confesso, ne i miei sono di-

versi. Sopra il tutto qui si è conceputa una grande speranza che la Vs. Illma sappia ben regolarsi in questa dignita alla quale Iddio l'ha inalzato. Perciò Monsignore Illmo la prego, se mai non si avesse piegata, si pieghi, e are da che con il tempo si potrà superare anche questo impiccio, se poi gli potrebbe riuscire di far nominare per suo teologo uno dei suoi, Ella non avrebbe occasione che ringrazziare alla Sua Majesta, tentare licet, ma se non riesce, lasci ad feliciora tempora, mentre la Corte si esprime che questo teologo vienne da dei assignato per mancanza dei soggetti, dandoli mantenimento dal erario reggio. Io sono sicuro che Vs. Illma non avrà piu di dubitare intorno ad uniformarsi alla disposizione di Sua Majesta, di S. Sede ed ai consigli di questi i quali le vogliono bene. Posto ciò non ho mancato di sapere quanta ha essere la Tassa per le Bolle, ma come questo negozio si ha da vedere prima in Consistorio, non ho potuto penetrare, e subito che si potrà sapere, la avviserò. Ella in tanto denaro procuri di mandarlo, e al meno dar aviso da dove-si ha prendere. Credo non sarebbe fuor da proposito di darlo a M-gre Nunzio e questi lo facesse poi dar a me o a qualchedun altro se io avrò l'onore di servirla per agente bisogno che şi dia a me. Io sarò più frequente in avisarla di ciò, che passerà in questo tempo. Già non si sà la summa necesaria, ma si potrebbe conferire col M-gre Nunzio quanto sarà bisognoso che ordinasse dare.

Roma, 15 Novembre 1752.

umilissimo servitore Basilio

(Orig. în bibl. centrală arhidiecesană din Blaj).

VI

1 Decemvrie 1752. Agentul Vasile Bosiscovich scrie lui P. P. Aaron, că Curtea vieneză e aplicată a conferì vlădicia altei persoane, dacă dânsul nu va aceptà condiţia ţinerii teologului de rit latin.

Illmo Rdmo Monsigre Pre Colmo,

Dopo le informazioni della Corte e del M-gre Nunzio il quale spiegà la mente della Imperatrice Regina, che era disposta codesto vescovato conferire a qualche d'un altro se la Vs. Illma non condescendeva alle condizioni e specialmente del Teologo, propostegli, indicando anche la rissoluzione di Vs. Illustrissima che Ella non avrebbe difficoltà, se tutto ciò veniva approvato dalla S. Sede con qualche altra condizione giudicata espediente, per la pace e tranquillità del suo clero, ora dico dopo ciò fù tenuta la S. Congregazione consistoriale, e fù fatto Decreto del quale mando la copia pel suo regolamento, ad instanza del Monsignor Antonelli Secretario di detta Congregazione furono apposte quelle espressioni che riguardano la obedienza e suggezione del Teologo al vescovo dovuta. Io veramente veduto questo decreto domandai se in virtù di questo si debbano intendere perpetuamente esclusi del rito proprio. Monsigre Antonelli rispose din non. Ma-che tutto

dipendeva dal'arbitrio della Corte, e lo pregai che questo fosse riferito al meno Al M-gre Nunzio, il che promise e che facilmente potrà penetrarci Ora tutto il vanto sta sentirsene bene colla Corte, contro la quale opporsì sarebbe forse peggio, e percio io spero che la Vs. Illma si regolerà con tutta la prudenza vedendo meglio le cose da vicino che io da lontano. Del resto l'anguro tutta la prosperità nelli suoi negozi e le bacio umilmente le mani.

Roma, 1 Decemvrie 1752.

di Vs. Illma Rma umilissimo servitore Basilio Bosiscovich Ord. di S. Basilio.

(Orig. în Bibl. centrală arhidiecesană din Blaj).

VII

31 Martie 1753. Agentul Vasile Bosiscovich scrie lui Aaron, că după informaţiile primite dela Cardinalul Albani, condiţia ţinerii teologului iezuit nu poate fi eliminată din bulla de preconizare şi că, dacă nu va primi-o, va fi numit alt episcop în locul lui.

Illme Rme Domine Pne Colme.

Hesterna die ab Emo Alexandro Albani vocatus fui quaesitusque de voluntate et consilio Illmae Rmae D. V. intuitu eorum quae hactenus expeditionem Bullarum retardavit. Ipsi ea quae ad rem accomoda existimabam respondi, idem vero Emus D. palam et aperte indicavit se ab Aula ordinem accepisse ut accelleraret expeditionem cum iis clausibus, quae in decreto pontificio reperiuntur, quod si autem Illma Rma Dtio Vestra huic ordini nollet acquiescere neque expeditionem facere, se id debere significare regiae Aulae, quam determinatam dixit in casu aliam personam in eppum nominandi. Videt Illma Dtio Vra quo res progressa est, et sine dubio difficultas ista non supperabitur, quamobrem prudentiae et circumspectioni totum submitto, curet ne dum totam jurisdictionem liberam et illaesam conservare studet, nihil ipsius remaneat. Utinam in feliciori causa serviendi campus mihi fuisset oblatus. Recoligere se dignetur quaeso ne et sibi et nationi suae per cunctationem hanc afferat praejudicium, aulae quia Patronatus tuetur jus hic agnoscitur. Quid restat avide cupio responsum metuens ne Illma Dtio aliquid detrimentum patiatur. Romae, 31 Martie 1753, Illmae Rmae Dtionis Vrae humillimus servus Basilius Bosiskovits.

(Orig. în Bibl. centrală arhidiecesană din Blaj).

VIII

6 Iulie 1754. Papa Benedict XIV scrie episcopului Aaron, că acum, după ce s'a putut convinge că nu mai poate nădăjdui nimic dela Curtea vieneză şi că lupta sa cu cancelaria aulică e zadarnică, să se întoarcă acasă.

Benedictus P. P. XIV. Venerabilis Frater salutem et apostolicam benedictionem. Cum putabamus Fraternitatem Vestram aut jam pervenisse aut saltem esse in itinere ut ad suam perveniret residentiam, ex nuperis literis

ad Nos delatis, non sine gravi animi nostri moerore deprehendimus ipsam adhuc Viennae morari, ut negotiis suis finem imponere valeat. Iam ad urbem advenit dilectus filius noster Cardinalis Serbellonus, cum quo longum habuimus sermonem de vestra Venerabilis Frater persona, de vestris negotiis ipsique etiam ultimas vestras litteras ad Nos datas communicavimus. De vestra probitate, prudentia et zelo peramplum ipse Nobis reddidit testimonium, doluitque quod adhuc esses in necessitate pugnandi cum cancellaria Transilvaniae, dixit enim nihil te ab ea esse obtenturum, et frustra tempus terere Viennae, quod fructuose et laudabiliter impendere posses in tua ecclesia residendo. Porro Nos, considerata tota serie negotii, cognoscimus nihil in expeditionibus cancellariae contineri, quod implicite saltem non contineatur in Apostolicis Bullis, ita ut si quid mali in expeditionibus adest, consistat in novitate, cum usque adhuc in expeditionibus non fuerint inserta ea, quae in tuis expeditionibus inserta sunt etsi in Bullis contineantur. Novum hoc est; sed, quando pro mutatione exorasti et nihil consequi potuisti, ne forte dolenter dicimus, unquam consequeris, cur frustra Venerabilis Frater, Viennae adhuc moraris, cur ad oves tuas te expectantes non accedis? Quod si forte putas te morando assequi posse, ut tibi fas sit taxas imponere super clerum et populum et sacerdotem latinum tibi assignatum, ut in cura tui gregis tecum et dependenter a te laboret, teque tamquam minister adjuvet, expellere, videbis te nihil esse assecuturum. Te itaque, Venerabilis Frater, in Domino hortamur, ut cum nihil assequi possis ad tuam tandem residentiam accedas; sedens quippe in cathedra tua, nedum muneri tibi imposito satisfacies sed etiam praesentia tua umbras eas dissipabis, quae te modo offendunt, quasque putas posse regimini tuo adversari. Nos de facie non cognoscimus Comitem Königsegg-Erps cui spectantia ad ritum in Transilvania comissa sunt. Singulari amicitia juncti fuimus cum Mareschallo ejus patruo. Sed Cardinalis Serbellonus retulit, praedictum Comitem esse virum probum et justum. Postquam itaque ad tuam deveneris residentiam siquid offendes, quod te turbet, fidenti animo ad ipsum recurras, necnon ad nostrum apostolicum nuntium, cui dabimus in mandatis, ut tibi praesto sit in omnibus. Finem imponimus te iterum quantum possumus admonentes, ut tandem ad tuam accedas residentiam cum ab ea abesse non liceat ob negotium, quod superari non potest et quod si non superatur, tibi ad culpam imputari non potest. Et interea te plenis ulnis amplectentes, tibi gregique tibi commisso Apostolicam Benedictionem peramanter impertimur. Datum Romae apud s. Mariam Majorem die 6 Iulii 1754, Pontificatus Nostri anno decimo quarto.

(Copie contemporană în Biblioteca centrală arhidiecesană din Blaj).

IX

22 Maiu 1754. Aaron roagă pe împărăteasa Maria Terezia să modifice diplomele, pe cari dânsul fără consensul Papei nu le poate primì.

Augustissima Imperatrix et Regina Dna Dna Clementissima Benignissima. Expectabam Majestas Sacrma et sperabam firmissime quod consignatis jam bullis pontificiis ad earundem tenorem extradarentur mihi benignissime etiam regiae collationales sicut et instrumentum jussu Gloriosissimi Imperatoris Caroli, fundatoris piissimi de sacrae sedis utriusque partis consensu anno 1736 die 31 Augusti super commutatione dominiorum confectum, inque tabulas romanas relatum in formam fundationalium redactum. Cum autem hujusmodi literas aliter omnino formatas, mihique praesentatas videam, maxime vero in quodam diplomate fundatas, quod in ipso Tranniae principatu vim legis nullam obtinuit (uti anno priore 1753 die 10 Iulii in supplici meo ad Mattem Vram libello remonstratum fuit) quodque non solum juribus episcopalibus sed et legitimo a divo imperatore Leopoldo super sacra unione anno 1699 die 16 Februarii per excelsam cancellariam aulico-trannicam nobis in specie clementissime elargito et succesive a Matte quoque Vestra scrma anno 1743 benignissime confirmato et legitime promulgato, nemine contradicente, praejudicat diplomati. Veritus ne quoquomodo huius ecclesiae jura, quae jure jurandi sacramento sarta tuta conservare pro posse obligor, super infirmo aedificata fundamento deplorandam quandam patiantur ruinam jure ita dictante, quod ruente fundamento et caetera superaedificata ruant, necesse est; neque quomodolibet eisdem inferatur praejudicium, humillime de genu supplico, quatenus Matas Vra Scrma fundationales literas in praefato legitimo et indubitato diplomate hic humillime involuto fundatas ad tenorem praemissi itidem legitimi fundationalis instrumenti, hic pariter demisse adnexi, ut et Collationales juxta communem caeterorum catholicorum episcoporum formam ad tenorem bullarum pontificiarum confici atque expediri facere clementissime dignaretur, neque enim in alios aut aliomodo sive circa fundationales literas seu circa eppatus et episcopalia jura praeterquam quae in duobus praesignatis instrumentis continentur, quae a sacris canonibus et a summo pontifice praescribuntur, eodem summo pontifice incosulto stante eppalis juramenti sacramento, mihi fas est assensum praebere conditiones. Quam Mattis Vrae scrmae gratiam, etc.

(Din protocolul amintit de acte).

X

10 August 1754. «Intimatul» energic al Curţii împărăteşti, prin care Aaron e invitat să se întoarcă acasă la reşedinţă.

Sacratissimae Caes.-regiae Mattis haereditariae Principis Tranniae Dnae Nostrae Clementissimae Nomine, Dno Petro Paulo Aaron Graeciritus s. romano-catholicae ecclesiae in Principatu Tranniae unitorum eppo Fogarasiensi intimandum.

Probe noverit idem Dnus eppus decreto sub 11 mensis Maii ultimo praeteriti exarato sibi intimatum fusise, quatenus acceptis quamprimum collationalibus suis, confestim ad ecclesiam suam se conferat, tantum tamen abest, ut morem huic decreto gessisset, quin potius denuo Suam Mattem scrmam interpellare, diploma caes.-regium clero populoque graeci-ritus in Trannia unitis anno 1701 collatum in dubium vocare non dubitaverit. Memoratum autem diploma (cujus conceptus originalis in archivio isthuius cancellariae regiae trannico-aulicae asservatur), exaratum et in Tranniam de tempore transmissum est, quod praedecessores ejusdem Dni episcopi et gens Valachica tanquam thesaurum suum conservare debuissent, hinc in dubium vocare illud non praesumat sed tanquam a regnante ejus temporis monarcha clementer elargitum et quod sua Matas sacrma in vigore suo haberi statuit, observet observarique faciat. Et cum jam idem Dnus eppus bullis pontificiis, collationalibus caes-regiis, novis item donationalibus et fundationalibus omnimode provisus sit, altefatam eandem Mattem sacratissimam clementer resolvisse, ut idem tamquam omnibus munitus in Tranniam ad eppatum suum illico se conferat, ibi bullas pontificias, collationales et donationales, iis, quorum interest praesentaturus, installari ac introduci se curet. Quae benigna Suae Mattis sacrmae resolutio ipsi Dno eppo eo fine intimatur ut idem se in omnibus sub gravi secus indignatione caes.-regia conformare noverit. Cui in reliquo sua Majestas Scrma Gratia caes.-regia et principali propensa manet. C. Ladislaus Gyulafi.

(Din acelaş protocol).

XI

11 Februarie 1773. Memoriul Episcopului Gr. Maior trimis Papei în chestia teologului.

PRO MEMORIA

Ego nuper in cancellaria Trannica casu observavi ac vidi collationales regias quibus me sub certis et nullibi in mundo consuetis vel auditis quoad reliquos eppos ordinarios conditionibus constituerent eppum. Utrum vero ipse unus omnium in mundo *eppus conditionatus* tuto et in conscientia esse possum ac debeam e sequentibus breviter hic num annotatis judicet quivis... juris et spontaneae libertatis ecclesiasticae aestimator.

PRIMO

Ecclesia haec ab ipso unionis et erectionis suae principio nonnisi Apostolicae sedi immediate subjecta esse dignoscitur ex Bulla summorum Poni tificum Clementis XI et Innocentii successoris de anno 1721, 15 Cal. Iuni- sub lit. A. quae incipit attendens quod nonnulla millia Graecorum etc., pariter per clementissimum ac fel. mem. Imp. Leopold anno 1699 d. 16-a Febr. huic eppatui ad sensum ecclesiae rom. conformiter collatum diploma in omnibus juribus, privilegiis, libertatibus, exemptionibus, praerogativis reli-

quis s. Matris ecclesiae veris filiis latini ritus aequiparatur, aequaliter horum capax redditur ex copia sub B qud incipit Nos Leopoldus Dei gratia etc. Denique in ipsa eppatus fundatione seu ampliori dotatione a piissimo imperatore Carolo 6-to 1716, 23 xbris facta, quam Ao 1717 in bonis dominii de Szamosujvár signari ac demum Ao 1736, 31 Aug. de consensu summi Pontificis cum alio dominio de Balasfalva permutationem ac desuper publicum illudque authenticum perpetuo valiturum servatis conditionibus a sacra sede praescriptis instrumentum fieri curavit. Sub C. quod incipit: Memoriae commendamus, in hac inquam antelata fundatione Bullis apostolicis legitimo diplomate regio nulla omnino alicujus onerosi juris vel hujusmodi insuetarum conditionum fit mentio, sed equali per omnia jure ordinaria jurisdictione praerogativis et privilegiis cum aliis Hungariae et Tranniae eppatibus erectus, donatus et confirmatus est eppatus Fogarasiensis. Porro nulli epporum ordinariorum hujusmodi conditiones imponi auditum est, minus bullis pontificiis aut collationalibus regiis inseri.

2-do

Diploma alterum ad cujus tenorem theologus aliaeque praejudiciosae conditiones collationalibus înseruntur licet jussu Aug. Impratricis feliciter regnantis tam hic in cancellaria Trannica quam in regio Tranniae gubernio quaesitum fuerit, nusquam tamen nequid conceptus originalis aut copia authentica reperta est, unde merito apud ipsos etiam ministros regios inter apocripha et subreptitia sub ipso adhuc Eppo Petro Paulo Aaron habitum et recensitum fuerat. Ad hujus apocryphi diplomatis similitudinem prodiit quaedam instructio sub nomine Cardlis a Kollonits pariter apocrypha ut infra videbitur: utriusque author idem fuisse videtur, horum nudas duntaxat copias nunc nostra aetate primum reperit eppus Klein apud demortuum in ipsius aula patrem e S. Ii in ejusdem cistis religiose inclusas, in his copiis praecipua ac pene tota og clerum et populum authoritas tribuitur theologo, imo eppus ipse theolons subordinatur. Ad ejusdem rursus suppositi diplomatis tenorem post anno· plurimos legitimum fundationis eppalis Balasfalvensis instrumentùm seu contractum inter caesareum regium (gubernium) ac eppum et clerum accedente desuper placido sedis apostolicae consensu in Trannia initum et ut in literas fundationalles de more extenderet Viennam missum alteravit hic cancellaria Trannica itaque alteratum et corruptum expedivit anno 1738, 21 Augusti, uti haec ipsa invicem collata ex copiis D et E ad ocùlum ostendunt. Hujusmodi finissimis (?!) naeniis per cancellariam nomine semper Augustissimi circcumdatus ac praeventus fuit primo primum etiam Magnus Pontifex Bened. XIV dum de presbytero latini ritus bullis inserendo priusquam literae eppi Aaron cum hujusmodi declarationibus ac rationum momentis ad se pervenissent declaraverat; velut ex ejusdem literis ad eundem eppum subito datis constat. Cum ergo tria haec instrumenta apocrypha videlicet diploma, literae fundationales corruptae et instructio theologalis, quae hucusque velut reliquorum basis et fundamenta habebantur quorumcumque tenore hactenus ecclesia haec ad observandas praejudiciosas conditiones adstringebatur, cum

inquam instrumenta haec vitiosa omnino sint ac proinde ex se se corruant, corruat et superaedificatum necesse est de regula utriusque juris. Haec Mattibus caes. regiis antea nunquam clare sincereque relata fuisse, signum est, quia Augustissima imperatrix nudius tertius, me de his coram loqui audiret abstupuit et graviter molesteque omnino ferre visa est addens nihil horum se antea scivisse, jamque summis ministris ordinem dedit ut me eadem referentem ac exponentem in camera charitatis et silentio audirent quemadmodum jam facere ceperunt eosque in rem de qua agitur optime dispositos adinvenio.

3 tio

Dum occasione installationis regiae collationales et bullae romanae publice pro more leguntur (quod idipsum Aug-mae denarravi) atque ex variis religionibus adstantes audiunt contentas in illis conditiones et notas in infamiam epporum cedentes ipsosque eppos tantopere ligatos et abstrictos quasi nulla fidei fidelitatisque authoritate apud supremas potestates valerent; plerique quidem opportunam eppos calumniandos et de tantis Mattibus aliter quam deceat sentiendi occasionem exinde sumunt et infima facileque credulam plebem taliter terrent, quod per haec velint eos *papistas facere.* Porro acatholici vocem hanc papista infimo populo adeo suspectam reddunt, quasi nescio quae horrenda monstra essent, qui, hoc nomen gerunt. Hinc et istius ritus populi infirmiores praesertim jurisdictionem eppira temporibus eppi Klein (neque enim conditio ista de presbytero praedecessorum collationalibus aut bullis inserebatur nec diplomatis illius per tot annos nulla ad id tempus mentio facta fuerat) limitata adeo observantes et praeprimis in bullis Aaronianis presbyterum latini ritus eppo tenendum audientes scandallum passi arguebant, eam esse supremarum potestatum intentionem ut Valachi sensim a ritu graeco ad latinum traducantur et ecce non multo post impostores solo hoc argumento 145205 familias uno ictu perverterunt et in execrandum schismatis errorem praecipitarunt accedente etiam provincialistarum nonnullorum opera et conniventia.

4-to

Longum foret enarrare gravissimas contentiones, scissiones apertas vexas et injurias quas eppi cumprimis Klein et Aaron a suis theologis pertulerunt, scandala quae inde in clerum et populum provenerunt, fidelium naufragia, quae ipsos in schismatis pelagus submerserunt. Haec fuit hodieque est fratres contristandi, confundendi unitatem et contemnendi eppum ivit (?) Mellifluus. Et quis haec omnia complanabit et sedabit? Novitas haec est, quippe quae neque in legitimis augustalibus neque in bullis pontificiis hactenus continebatur, nec unquam pacifico veteri more ac recepta consuetudine sed semper contradictionibus et continuis dissensionibus omnium experientia teste nitebatur. Usus proinde a cancellaria recitatus jure optimo abusus est. Sed et conditio praetextu cujus hactenus dicebatur ejusmodi persona eppo odjungi defectus videlicet personarum juris peritarum jam desiit, dum Dei et apostoli-

cae sedis gratia ac clementia caes.-regia hic eppatus jam Romanos, Viennenses, Tyrnavienses aliosque aliunde e clero nationeque sua commode instructos probatosque conspicit doctores theologos ad hoc munus obeundum de bulla Leonis X fors aptiores quippe qui nostrorum mores probius noscant. Deinde de infirmiores horum populorum suis rebus ecclesiasticis alterius ritus personam interesse conspiciunt passim de ritu ad ritum etiam levi interdum illicita de causa ut persuasos aut atractos non sine imodico sui scandolo transire cernunt ipsius ritus diminutionem et imutationem sensim fore pertimescunt et sic ab unione fidei deficiunt. Denique praeterquam quod nulli usui et aedificationi sed offendiculo potius infirmorum his praesertim circumstantiis cedat theologi alterius ritus in episcopatu remora. Accedit quod in ipsis etiam fundationalibus controversis theologus ad ulteriorem duntaxat dispositionem caes.-regiam inibi positus est. Quod denique res ipsa clarius pateat qualiter hactenus istiusmodi intrusiones et ingressiones acciderint rem altius repetenda duxi.

Cum exordio susceptae in Trannia unionis quia eppus Valachorum protunc Athanasius latinas literas non calleret ideo sub praetextu adjutorii theologus juris peritus ad tempus eidem commendabatur idem proinde eppus libere suscepit unum e pp. S. I. nulla sibi sive in collationalibus sive aliis regiis ordinationibus aut bullis romanis de retinendo theologo necessitate imposita pariter et succesori eppo Ioanni Nemes L. B. de Patak nulla obligatio ratione theologi caeterarumque conditionum injungitur; is tamen pro suo arbitrio quia de suo gremio raro inveniebantur, accepit similiter unum e Societate retinuitque quamdiu voluit et tandem dimisit. Dein vero ubi suo eppo L. B. Klein jam jus sibi esse praetendere, et exinde etiam non leves dissensiones oriri coepissent, ut ex variis monumentis et ipsa experientia constat; tandem circa A 1729 circumferri producique caepit cujusdam diplomatis nuda crudaque copia nomine gl. mem. Imper. Leopoldi ut sub F. Hujus diplomatis tenore ut praemissum est noster eppatus ad ejusmodi praejudiciosas conditiones observandas urgebatur et in hodiernum urgeri observatur, cujus tamen nequidem authentica copia hactenus ulla haberi potuit, unde non immerito inter apocrypha censetur ut notae in ipsum factae sub G. luculentissime declarant. Quo authore conceptum fuisset magna quidem probabilitas non dum tamen satis constat; satis est quod cum hacce instructione theologali maxime conveniat ut constat ex copia sub H. Quam pariter subreptitiam et Crdli Kollonits sub cujus nomine fertur summo viro indignam esse notae in ipsam factae apertissime demonstrant sub I. NB. Hic citata documenta cum suis notis per eppum Aaron adhuc A 1752, 25 9bris hinc Vienna eo Romam transmissa fuere reperienturque in Apostolica Cancellaria... Duo caes.-regia ligitima favorabilia ecclesia haec habet privilegia, alterum est diploma Leopoldinum a. 1699 alterum instrumentum fundationale a. 1736; tria his contraria prodierunt vitiosa instrumenta 1^{mum} est aprocryphum diploma de quo superius de a. 1701, alterum sunt corruptae litterae fundationales a. 1738 tertium est instructio theologi sub nomine cardinalis Kollonits sine dato confecta. Neque mirum ulli videri debet quod

adeo manifesti errores tanto temporis tractu per Aug-mos Mattes sublati non fuerint; siquidem eppus Klein ubi tardius latentes in dictis instrumentis fraudes advertit easque detegere suumque eppatum ab istis onerosis et ecclesiae libertati praejudiciosis conditionibus sartum tectum tueri atque jura eppatus ad tenorem veri diplomatis Leopoldini procurare et servare contenderet; mox theologus et provincialistae mutuo conjunctis variis opinionibus et delationibus eppum aggravantes eo augustiarum eundem adduxere ut ad apostolicam sedem recurrere ibique putrescere debuerit. Eppus vero Aaron post cuncta haec excelsae aulicae cancellariae detecta ac exposita in ultima tandem benignissima audientia a Matte Sua Ssma fel. regnante id responsi accepit, quod nihil horum sciat quemadmodum et mihi ipsi nunc novissime ad meam intuitu conditionum in collationalibus pro me appositarum relationem nil se scire benigne reposuit. Unde facile intelligere est res hujus eppatus per eos quorum sincere referre esset aut subticeri aut obscurari aut in contrarium proponi aut denique secus atque regia mens clementer annuit expediri solere, et haec est maxima eppatus hujus infelicitas, quam experientia teste provincialistis quibus theologus ob proprium interesse plus quam eppis suis hucusque favebant attribuere audebo. Hinc clerus in hodiernum usque post tot tantaque benignissima mandata regia congrua vitae subsidio in hodiernum usque se destitutum lamentatur; hinc suppositia et mendosa instrumenta sanctissimo nomine regio (grave piaculum) subinde prodierunt, hinc nullum cleri aut eppatus negotium sive in provincia seu excelsa cancellaria absque naevo aliquo et restrictione favorum regiorum expeditur contra manifestam juris regulam *odia restringi et favores convenit ampliari.* Provincialistae enim clerum populumque unitum nobilem licet in juribus, privilegiis et personarum rerumque ecclesiasticarum immunitatibus sibi cleroque latino aequiparari iisque virtute genuini diplomatis Leopoldini effective frui atque gaudere gravissimeque ferunt, immemores utique eorum quae D. Leopoldus in suo sacrosancto et legitimo diplomate benigne pronunciat, dum ait: juste videri ut quos eadem fides et Charitas in ejusdem s. ecclesiae catholicae unitate conjunxit ejusdemque obedientes filios eodem in gremio fovet exindeque divini aeque ac humani favoris pariter reddit capaces, jure suo non destituantur. Hic est totius cardo rei omniumque contentionum, injuriarum, pessecutionum et origo, hinc populi ad schisma deficiendi occasio, id enim provincialistis notum est, quod si clerus populusque Romano-Valachus semel ab unione defecerit nil juris amplius *habere possit* et ideo omni se offerente occasione schismatis conniventer se habere solent maxime heterodoxi, imo cum illis etiam frigidiores ipsi orthodoxi ob purum suum interesse temporale, qui aliunde miserum clerum ac undique constrictum et coactum esse vellent. Quod si vero praehabitis juribus et privilegiis ecclesia haec effective frui posset et a praesentibus impendimentis eliberari procul dubio disunitis quoque amplius praeberetur motivum veritatem audiendi, scrutandique et sic pedetentim ad ipsam ac cedenti, nunc autem secus videntes non solum secus obloqui sed et nostris objectare non dubitant: uniri latinus esse, libertatem ecclesiasticam amittere deteriorisque

esse conditionis quam ante unionem. Haec dum audimus ingemiscimus neque populo multis praejudiciis decepto mederi valemus usque quo lapis offensionis fuerit sublatus—Viennae 11 Mensis Fevruarie 1773.

Haec expositio anno et die praedicto transmissa est Rmo patri agenti Voloczka Romam per ipsum promovenda.

(Concept bibl. centrală arhidiecesană din Blaj).

PRAVILISTUL FLECHTENMACHER

DE

ANDREI RĂDULESCU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 5 Maiu 1922

Domnilor Colegi,

De obiceiu se crede că până în ultimele decenii n'am avut jurişti, cari să merite a fi cunoscuţi. Altădată am căutat să scot la iveală doi din aceşti uitaţi: Andronache Donici din Moldova şi Logofătul Nestor din Ţara Românească, cari au avut un însemnat rol pe tărâmul Dreptului în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Astăzi voiu schiţà *vieaţa şi activitatea pravilistului Flechtenmacher*, aproape necunoscut mai ales până acum câţiva ani când am atras atenţia asupra lui în unele articole [1]).

Flechtenmacher, numit Christian, la noi zis uneori Hriste, erà sas dela Braşov. Pentru stabilirea locului naşterii, afară de alte dovezi, avem însăşi mărturia lui; într'o notă, scrisă în latineşte, semnează: «Christianus Flechtenmacher Corona Transylvaniae oriundus» [2]).

---

[1]) Desigur că se mai găsesc numeroase urme despre acest pravilist, mai ales în Moldova. Nădăjduesc, însă, că trăsăturile generale ale personalităţii lui Flechtenmacher nu vor fi schimbate prin cercetările ce se vor mai face.

Câteva indicaţiuni dela Arhiva Statului din Iaşi, unde ocupaţiunile nu mi-au îngăduit să merg pentru cercetări, mi-au fost date de d-l Alex. Băleanu, profesor din Iaşi şi funcţionar la Arhiva de acolo, pentru care îi exprim mulţumirile mele.

[2]) Academia Română. Manuscris 105 p. 60. Dacă uneori — foarte rar de altfel — se găseşte: Flehtermacher, în loc de Flechtenmacher, aceasta se datoreşte unei greşeli de scriere sau tipărire.

Data naşterii lui poate fi pusă între 1775—1785. Nu sunt probe sigure asupra locului, unde şi-a făcut studiile, dar ştim că erà doctor în drept şi filozofie [1]). Pare că a dobândit acest titlu la Viena [2]).

Toate izvoarele ni-l arată că erà foarte învăţat; o dovadă puternică rezultă şi din activitatea desfăşurată în Moldova. Cunoaşteà bine limbile: latină, greacă, germană, ungară, română, franceză, poate şi italiană.

Cunoşteà, apoi, dreptul roman, greco-roman, german, francez. Erà în curent cu doctrina şi jurisprudenţa, ca un adevărat jurisconsult; aveà multe cunoştinţe istorice, literare, etc., erà în fine un om cu o întinsă cultură.

In privinţa *datei când a venit în Moldova* s'a zis că ar fi anul 1812 şi această dată a fost arătată chiar de către unul, care prin legăturile sale de familie erà în măsură să cunoască mai bine ca alţii fapte din acele vremuri [3]). S'a mai zis că ar fi anul 1811 [4]).

Această dată o putem stabilì cu ajutorul arătărilor lui. Intr'o jalbă către Domn, dela 6 Oct. 1838 ziceà: «Incă dela anul 1813 în luna lui Septemvrie chemat fiind.... am slujit» [5]). Tot în anul 1838, Domnul Mihail Sturza spuneà că a fost chemat în 1813, fără a preciză luna»[6]). Dela 1 Sept. 1813 îl şi găsim îndeplinind anumit rol în Moldova [7]). Este sigur dar că la 1 Septemvrie 1813 erà în ţară. Cum din însemnările citate,

[1]) A. Pappadopol-Calimach. *Din istoria legislaţiunii Moldovei* în Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi. Tom. VII, p. 152.

[2]) Xenopol D. A. Istoria Românilor, V, p. 432, după nişte note publicate în Albina Românească pe 1853, p. 245, spune că a fost adus în Moldova din Viena, ceeace ar puteà da loc ipotezei că acolo îşi făcuse studiile superioare şi luase doctoratul. Dar afară de această informaţiune, care — cum vom vedeà — lasă multe îndoeli, avem altă ştire, care ne dă indicaţiuni în acelaş sens. Intr'o adresă dela 29 Noemvrie 1836 a Comitetului şcolar, semnată de Flechtenmacher, Asachi, etc., vorbindu-se de profesorii Academiei, între care erà şi Flechtenmacher, se spune că profesorii au învăţat în «Academiile Rosiei şi Austriei». (Ureche A. V. Istoria Şcoalelor, I, 327).

La 1830 (Albina Românească pe 1830, supl. la No. 33, Cpr. şi Ureche A.V. Istoria Şcoalelor, I, p. 106) se spuneà că «în curgere de 18 ani .... n'au încetat». Ţinând seamă şi de anul 1830, care erà anul curgător şi scăzând 18 avem tocmai 1813. Deci acesta erà anul de obşte ştiut al venirii lui în Moldova.

[3]) A. Pap. Calimach. l. c.

[4]) Xenopol D. A. l. c.

[5]) Acad. Rom. Ms. 105, fila 19.

[6]) Il a été appellé dans cette Principauté l'an 1813, fără a preciză luna. (Ms. 105, f. 54 verso).

[7]) Iorga N. Documente privitoare la fam. Calimachi, vol. II, p. 69.

care inspiră toată încrederea, nu rezultă că ar fi fost mai de mult aici, este foarte probabil că venise cu puțin timp înainte de Septemvrie, poate chiar prin August 1813.

Venirea lui a fost determinată de următoarele împrejurări. Este știut că unii domni, din epoca fanariotă, dorind să deà țărilor române o organizație modernă, voiau să le înzestreze și cu legi scrise. Intre aceștia, în Moldova, s'a distins familia românească a Calmașilor, deveniți Calimachi. Alexandru Calimach (1795—1799), plănuind să alcătuiască o lege, a adunat material în acest scop dar n'a avut timp să-și înfăptuiască gândul [1]). Mai norocos a fost fiul său Scarlat Calimach, care erà un om foarte cult și în legături cu universitățile Apusului. Una din primele lui dorințe cum se suì pe tron [2]) fu de a alcătui legiuiri gentru Moldova și în primul rând o legiuire civilă. Arătând părerea sa Sfatului țării, compus din Mitropolit, Episcopi și boieri, acesta nu numai că i-a împărtășit ideile ci printr'o anaforà l-a rugat să-și pue hotărîrea în lucrare [3]).

Pentru a-și realizà planul îi trebuiau oarecare ajutoare. In Moldova se găsiau câțiva oameni cu cunoștințe juridice și printre ei se distingea Andronache Donici. Acesta fusese însărcinat de Mitropolitul Veniamin Costachi să alcătuiască o legiuire în românește, care a fost gata în 1813. Pare că această adunare de legi n'a prea mulțumit pe Domn, care a obligat pe autor să-i modifice titlul [4]); probabil fiindcă voià o legiuire care să treacă drept opera sa nu a unui boier și mai ales o legiuire în care să se țină seamă și de legile noui ale Apusului. Trebuià dar un bun cunoscător al acestor legi. Pentru îndeplinirea acestui rol fu chemat Flechtenmacher. Acesta ne spune c'a fost chemat de Mihail Sturza, Domnul de mai târziu și care atunci, la Septemvrie 1813, erà vornic de aprozi [5]). Față de această lămurire dată chiar de el trebuie înlăturată părerea că ar fi fost adus la 1811 (dată dovedită că e greșită) din Viena

[1]) A. P. Calimach, Arhiva VII, p. 161.
[2]) La 17 Septemvrie 1812. Iorga. Istoria Românilor, p. 347.
[3]) Uricar IV, p. 300 și urm. Hrisovul de promulgare al Codului Calimach.
[4]) Acad. Rom. Ms. 444 și doc. 148, LXXIV. Vezi și Andrei Rădulesc: Din vieața și activitatea lui Andronache Donici, Buc. 1906, p. 8 și urm. Extras din Rev. judiciară 1906.
[5]) Ms. 105, fila 19.

de către boerii Lascarachi și Grigoraș Sturza ca învățător pentru copii lor [1]).

S'ar puteà crede că Mihail Sturza, boier cult, l-a chemat pentru interesele sale, fie pentru a-l consultà în anumite chestiuni, fie pentru a dà prin casele boierești lecții de drept, studiu spre care erau atrași acum mulți boieri, mai ales pentru odraslele lor. Dintr'o jalbă a lui Flechtenmacher, în care arată la ce a fost întrebuințat încă dela venirea sa în țară și mai ales dintr'un act liberat de Scarlat Calimach, se vede lămurit că a fost chemat de Domn printr'un decret pentru anumite îndeletniciri juridice, așà că Mihail Sturza, vornicul de aprozi, executà porunca domnească, chemându-l să vie la Iași. Este probabil ca Sturza să-l fi cunoscut mai de mult prin cine știe ce împrejurări și să-l fi recomandat Domnului; este posibil ca Domnul să-l fi găsit în alt chip prin relațiile ce necontenit aveau Moldovenii cu orașele de peste munți.

Descoperit într'un fel sau altul, Flechtenmacher la Sept. 1813 erà la Iași.

Funcțiunea ce i s'a dat erà aceea de Pravilist, în care a stat până la 1840. Domnul îl numește: «legist» [2]). Rolul acesta de pravilist se pare că nu erà bine determinat, cum s'a făcut peste câțiva ani mai târziu. In genere prin Pravilist se înțelegeà un om de legi, care erà în slujba Statului și pe care Domnul îl puteà însărcinà cu orice fel de chestiuni juridice. Pentru o astfel de îndeletnicire fu adus și Flechtenmacher.

Spre a-și puteà ajunge scopul de a înzestrà țara cu legi scrise, Scarlat Calimach aveà nevoie, în prim rând, de adunarea materialului. La început, voià să aibă traduse în românește pravilele împărătești, din care voià să facă baza nouilor legiuiri ale Moldovei. Aceste traduceri aveau să servească pentru a se

[1]) Xenopol A. D. l. c. Că știrea e greșită rezultă nu numai din data 1811, ci și din aceea că, după ea, deabià la 1819 ar fi fost Flechtenmacher însărcinat împreună cu legistul grec Anania să întocmească în grecește condica sa, când e bine stabilit că aceasta a avut loc cu mult înainte. Poate numai partea că ar fi fost adus din Viena să conție ceva adevărat, fie că Viena a fost locul unde-și va fi luat diploma de doctor, fie că erà locul unde avea vreo ocupație, când a fost chemat în Moldova. Poate să mai fie adevărat din această știre faptul că a dat lecții fiilor de boieri; aceasta însă a putut să aibă loc posterior anului 1813, când a intrat în slujba Statului.

[2]) Iorga N. *Documentele familiei Calimach*, II, p. 69.

alcătuì nouile legiuiri, dar şi pentru a fi utilizate de cei cari ar aveà nevoie de ele şi nu ştiau latineşte şi greceşte.

In vederea acestui scop, numì o comisiune compusă din Anania Cuzanos, zis şi dascălul Anania şi Flechtenmacher, lângă numele căruia adaugă cuvântul: «*laten*». Acea denumire lasă a se vedeà că în vreme ce Cuzanos erà destinat mai ales pentru textele greceşti, Flechtenmacher erà mai cu seamă pentru cele latineşti. In această ocupaţie găsim pentru prima dată pe Flechtenmacher, cu începere dela 1 Septemvrie 1813. Drept plată, fiecare membru al comisiunii aveà câte 100 lei pe lună, plus alţi 100 dela Casa Răsurilor. Comisiunea aveà şi un scriitor, plătit cu 100 lei lunar, dintre care 50, de asemenea, dela arătata casă. Această comisiune a lucrat mai mult timp. In socotelile domneşti găsim prevăzută leafa ei până la sfârşitul lui Maiu 1814 [1]). De sigur că a lucrat şi după această dată, fiindcă în socotelile pe 1814—1815 se vede trecută în luna Decemvrie 1814 o sumă de 32 lei pentru un top de hârtie, destinat tălmăcirii legilor [2]), iar în 1815 se prevede leafa ei pe Septemvrie—Decemvrie 1815, Ianuarie şi Februaire 1816 [3]). Deşì nu găsim trecută leafa membrilor în mod continuu, fără îndoială însă că au lucrat şi au fost plătiţi neîntrerupt, căci aşà se orânduise de către Domn să li se plătească sumele arătate până la săvârşirea tălmăcirii [4]) Judecând după plată, se pare că la începutul anului 1816 tălmăcirea erà terminată.

Domnul, văzând că se pregăteşte principalul material, întocmi un comitet, pentru adunarea tuturor legilor şi obiceiurilor Moldovei în materie civilă şi criminală, câte erau de 4 secole, cu arătarea ramurei şi a izvorului lor. Acest comitet ar fi fost format încă din anul 1815. Nu ştim precis cine anume a făcut parte din acest comitet. Ţinând seamă de scopul ce aveà de îndeplinit, este probabil că au fost, în primul rând, boieri, cari cunoşteau legile vechi şi obiceiurile, ca: Andronache Donici, Costache Conachi, Skeleti, Sturza, etc. Alături de ei vor fi fost şi tălmăcitorii pravilelor împărăteşti: Flech-

[1]) Iorga. l. c.
[2]) Ibid., p. 150.
[3]) Ibid., p. 154.
[4]) Ibid., p. 69.

tenmacher și Anania, de ale căror lumini se va fi simțit nevoie.

După ce avù gata tot materialul, Domnul păși mai departe la alcătuirea unei legiuiri și alese mai întâiu legiuirea civilă, ca una «ce este mai de trebuință decât celelalte părți ale legislației». Cei ce au lucrat cu Domnul și l-au ajutat la elaborarea nouei pravile, au fost Flechtenmacher, Donici, Anania Cuzanos, Skeleti. Aceștia sunt principalii colaboratori și în această ordine ni-i înfățișează un izvor demn de crezare. Alături de ei au mai luat parte: Costache Conachi, Mitropolitul Veniamin, Vornicul P. Negri, tatăl lui Costache Negri, Logofătul Grigoraș Sturza, tatăl viitorului Domn Mihail Sturza și cumnatul lui Vodă Calimach, Logofătul Iordache Ghica, Vornicul Mihail Sturza, viitorul Domn [1]). Cum vedem, s'a format un fel de comisie, care, utilizând materialul adunat, aveà să elaboreze pravila împreună cu Domnul.

N'avem până acum informațiuni exacte despre chipul cum au procedat la formarea nouei condici civile. Este probabil că și în Moldova s'a lucrat cum s'a lucrat în Țara Românească la întocmirea condicei Caragea. Este de crezut chiar că procedarea Moldovenilor a servit de model și de îndemn Muntenilor, căci se pare că elaborarea condicei moldovene începuse înaintea celei muntene [2]). Este posibil dar ca și în Moldova să se fi însărcinat doi juriști să alcătuiască câte un proiect, care să fie supus comisiei de elaborare.

---

[1]) A. Papadopol-Calimach, «Din istoria legislațiunii Moldovei», în *Arhiva societății științifice și literare din Iași*, tom. VII, pag. 160—161. După ocuparea Basarabiei, pentru a cunoaște noua provincie, Ministerul de externe rusesc a însărcinat pe consilierul de Curte Pavel Svinin să facă o descriere despre starea acestui ținut. In raportul prezentat de el la 1 Iunie 1816, vorbește despre Comitetul pentru adunarea legilor și obiceiurilor Moldovei, numit în 1815 de Vodă Calimach. El mai spune că partea întâiu a legislației s'a tipărit în 1816, în limba greacă, iar atunci, la 1816, se traduce în limba moldovenească. Pappadopol-Calimach crede că această parte întâia ar fi Condica civilă în întregime, iar partea II ar fi legea criminală, care s'a elaborat mai târziu. Cum este sigur — dovadă hrisovul — pravila lui Calimach s'a promulgat la 1 Iulie 1817, spusele lui Svinin trebuiesc înțelese în sensul că în 1816 va fi fost gata numai o parte din Condică, care se tipărise și restul a continuat în cursul acestui an și în 1817. Partea aceasta din raportul lui Svinin este reprodusă în lucrarea citată a lui P. Calimach, pag 160. Despre adunări pentru cercetarea obiceiurilor pământului, se vorbește și în hrisovul de promulgare (*Uricar*, IV, pag. 207 și urm.). Este posibil ca acest comitet, de care vorbește consilierul rus, să fie Comisia de elaborare, formată din cei arătați de P. Calimach; totuș pare mai posibilă a fi fost separate, cum am arătat mai sus.

[2]) Vezi A. Rădulescu: *Logofătul Nestor*, p. 11—12 și în *Revista critică de drept*, 1910.

Din cele ce vom arătà mai jos, pare că a fost un singur proiect al lui Flechtenmacher, care, probabil, luase avizul Domnului asupra planului și metodei de urmat. Proiectul a fost supus comisiunii, care va fi discutat, modificat anumite părți, până se ajungeà la o formă pe care o primià și Domnul, fie că asistase la lucrări, fie că i se supuneà rezultatul lor spre a decide. Hrisovul de promulgare al Condicei Calimach nu spune precis că s'ar fi supus această pravilă spre aprobare și Adunării Obștești, ci vorbește numai de o primă consultație ce i-ar fi cerut Domnul, când și-a arătat intenția de a legiferà și de niște adunări chemate spre a cercetà obiceiurile pământului [1]). Din alt izvor — posterior, e adevărat, dar demn de crezare — avem știrea că noua pravilă a fost supusă Adunării Obștești [2]). Erà contra dreptului public al țării, erà contra vechiului obiceiu ca Domnul să facă o astfel de pravilă, fără să asculte și Sfatul țării. Dealtfel acea comunicare a intenției domnești, de a da legi noui, este o dovadă că trebuià consultată și Adunarea Obștească, în forma ei de constituire de atunci. Probabil că prin acele adunări, de care se vorbește la sfârșitul hrisovului, s'a înțeles nu numai comisia, care a cercetat obiceiul pământului, ci și Adunarea Obștească, compusă din fruntașii țării.

In Moldova, lucrarea merse mai repede decât în Muntenia, unde Vodă Caragea îndemnà stăruitor Adunarea să grăbească terminarea condicii și unde deabià în Iunie 1818 fu gata [3]). Pravila moldovenească fusese terminată cu un an înainte, la sfârșitul lui Iunie 1817. Domnul, mulțumit că-și văzù realizată partea principală a visului său, o promulgă, printr'un lung și

---

[1]) La alcătuirea codului austriac se întrebuințase cam aceeaş metodă. După ce s'a adunat materialul necesar a fost însărcinat cu redactarea savantul Franz von Zeiler, membru la Curtea de Casație. Proiectul acestuia a fost supus votului Comisiunii aulice, examinat apoi de Consiliul de Stat şi în urmă promulgat de împărat la 7 Iulie 1810 (A de Clercq, Code civil général de l'Empire d'Autriche. Paris 1836. Introduction, p. XII şi urm.).

Probabil că au fost influențați de această metodă alcătuitorii codului Calimach. De altfel Domnul în hrisovul de promulgare spune că a întrebuințat «metodul» codului austriac, iar Flechtenmacher utilizà comentariile lui Zeiler apărute în 1811—1813, din care aveà un exemplar pe care îl şi adnotase, în afară de alte observațiuni, cu textele corespunzătoare din codul Calimach. (M. Bonachi. Persoana morală în codicele Calimach, p. 14—15). Cf. Uricar. IV. p. 300 şi urm.

[2]) P. Calimach, loc. cit., p. 160.

[3]) Vezi *Logofătul Nestor*, pag. 12; D. D. Stoenescu, *Legiuirea Caragea*, pag. 9 şi urm.

frumos hrisov, la 1 Iulie 1817, însoțind-o de o carte de închinare către tatăl său[1]).

După o știre, înainte de a o promulgà, ar fi trimis-o mai multor învățați străini spre a-și da părerea asupra ei[2]).

Este sigur însă că a trimis un exemplar, legat luxos, Universității din Oxford, care și-ar fi dat chiar părerea asupra valorii pravilii[3]).

Pentru a puteà fi întrebuințată de poporul căruia erà destinată, Scarlat Calimach, puse s'o traducă chiar de atunci, în limba țării. Traducerea însă merse încet — nu știm exact din ce cauză — și el n'avù parte să o vază terminată în domnia lui. La 1819 Noemvrie, deabià erà tradusă jumătate[4]), și deplin nu s'a tradus decât mult mai târziu[5]).

Care a fost partea lui Flechtenmacher la alcătuirea Condicei Calimach? S'a zis că însăș Domnul ar fi redactat și scris în mare parte legiuirea, care-i poartă numele[6]). S'a afirmat apoi că autorul acestei legiuiri nu este Domnul, ci Anania Cuzanos[7]).

---

[1]) *Uricar*, IV, pag. 207 și urm.; P. Calimach, p. 161.

[2]) P. Calimach, pag. 163.

[3]) P. Calimach, pag. 163—165.

[4]) *Uricar*, IV, pag. 207—213.

[5]) Despre activitatea lui Sc. Calimach se face mențiune și în revista întitulată: «Telegraful filologic, care apăreà în grecește la Viena între 1817—1820. După acea notiță, Scarlat Vodă Calimachi, care veghiează cu adevărat părintește la îmbunătățirea țării și la creștera noroadelor încredințate de Dumnezeu lui, a rânduit pe Marele Vornic dumnealui Mihalachi Sturza, pe Marele Postelnic dumnealui Alexandru Beldiman și pe dascălul de latinește dela școala domnească ca să traducă legile locului în limba Dacilor cari întru puțin vor ieșì de sub teascuri. Boieri cuminți și patrioți ca Mihaiu Sturza, Marele vornic, Conachi Marele Postelnic, Alexandru Beldiman și Spătarul Gheorghe Bălșucă nu numai se ocupă de traducerea multor cărți utile de nevoie și de obștesc folos, dar și de editarea lor, care nădăjduim că în curând să le vedem la lumină». (Iorga: *Telegraful filologic din 1817—1820 și Românii* în *Amănunte din istoria noastră în veacul al XIX*, p. 10).

Aici este însă vorba numai de traducerea legilor locului, adică legile romane și greco-romane — căci acestea erau socotite ca legile țării — în limba Dacilor, adică în limba românească; deci știrea se referă la traducerea legilor arătate și care aveau să servească la alcătuirea pravilei Calimach. Partea relativă la editarea multor cărți de folos poate că să referă și la tipărirea pravilei. In orice caz informația nu poate servì pentru a arătà pe autorii codului Calimach. Autorul acestei informații aflase ceva despre traducere de legi, de ieșire de sùb teascuri, etc., dar nu știà precis toate lucrurile petrecute la o așà distanță.

[6]) P. Calimach, pag. 161.

[7]) D. Alexandresco, *Dreptul civil român*, ed. 2-a, t. I, pag. 20 și în prefață la *Codul Caragea* de I. Palade, pag. IX. Cfr. P. Negulescu, *Studii de Istoria Dreptului Român*, pag. 19. Vezi și Gr. Alexandrescu, *Studii asupra istoriei generale a Dreptului*, 1905, p. 50.

Fără îndoială că Scarlat Calimach a avut un important rol la alcătuirea nouei pravile. Erà un om cult și care iubià mult lucrările intelectuale, având — cum am văzut — legături cu marile universități ale Apusului. Postelnicul Manolache Drăghici, contemporanul său, îl criticà zicând că erà moale, «că se ocupà mult cu scrisul, din care pricină venise la o monotonie trândavă»[1]). Aveà, desigur, întinse cunoștințe juridice și a luat parte la lucrările pravilei. Nu este dovedit însă că el ar fi fost un jurisconsult de valoarea principalilor săi colaboratori.

Chiar de ar fi fost și dacă s'ar fi ostenit să redacteze și să scrie cea mai mare parte a Pravilei, nu se vede pentru ce s'ar mai fi numit Comisia de tălmăcitori, adunarea aceea, numită de un contemporan, Comitet pentru adunarea vechilor pravili și obiceiuri și mai ales de ce ar mai fi avut nevoie de atâtea ajutoare? Ar fi fost suficient să alcătuiască singur legiuirea și s'o prezinte Sfatului țării, unde aveà să fie modificată și îmbunătățită după sfatul boierilor pricepuți în ale legilor și cunoscători ai obiceiurilor și nevoilor țării. Faptul că a întocmit în special comisia pentru elaborare mă face să cred că principalul rol al Domnului a fost de a revedeà ceeace lucrau ceilalți și de a hotărî în chip definitiv, după ce ascultase diferite texte, iar nu de a alcătuì, redactà și scrì el cea mai mare parte a Condicei.

Hrisovul de promulgare nu poate fi adus în sprijinul părerii că Domnul ar fi fost autorul principal al legii, fiindcă, deșì în câteva locuri Domnul spune: «am săvârșit» lucrul sau «am îndeplinit lipsele», «am întrebuințat», în alte părți spune: «s'au desăvârșit acest al nostru cod», «s'au mai adăugit», «s'au cinstit». Din acest hrizov ar rezultà apoi că n'a avut colaboratori decât pentru chestiunile luate din obiceiul pământului și hrisoavele domnești. Or, însăș acela, care-l arată ca autor principal, arată că a existat o comisie de elaborare pentru întreg codul, și la lucrările ei luà parte și Domnul. De altfel Vodă Calimach, care țineà, de sigur, ca Pravila să treacă drept opera sa, nu aveà să pomenească tocmai în hrisovul de promulgare numele și partea colaboratorilor săi, care puteau fi

[1]) Istoria Moldovei, vol. II, p. 106.

cunoscuţi în alt chip, dar nu trebuiau să umbrească gloria domnească.

Dintre aceia pe cari Papadopol-Calimach îi arată ca principali colaboratori, în ce priveşte pe Andronache Donici, deşi un mare jurist, nu s'a afirmat de nimeni şi nu e probabil c'a avut primul rol la întocmirea legilor Calimach, când de curând publicase adunarea lui de legi, pe care Domnul se pare că n'o aprecià prea mult. In orice caz, dacă Donici ar fi avut un rol important la alcătuirea Codului Calimach, s'ar vedeà o mai mare asemănare între lucrarea lui şi noua legiuire.

De Skeleti nu este nici un indiciu că ar fi îndeplinit un rol deosebit la formarea pravilei. Rămâne dar dintre cei arătaţi ca principali colaboratori numai doi: Anania Cuzanos şi Flechtenmacher. Cel dintâiu a fost un jurisconsult de seamă, a fost pravilist şi profesor la Academia domnească[1]); n'avem, însă, nici o dovadă că el ar fi avut primul rol la alcătuirea Codului. Părerea, care-i atribue acest rol, este cu mult posterioară şi nedovedită prin nimic. Chiar Papadopol-Calimach, care aveà unele hârtii de familie, enumerând pe membrii comisiei de elaborare, trece pe Cuzanos deabià în rândul al treilea; şi este greu de admis să fi dat tocmai acest rang, şi după Donici, unui jurist care ar fi fost cel mai însemnat colaborator, ba chiar adevăratul autor al nouei legiuiri.

Să vedem dacă nu cumva Flechtenmacher a avut vreun rol mai important decât ceilalţi.

In primul rând, avem dovezi sigure despre vasta sa cultură juridică, ceeace nu se poate afirmà, în aceeaş măsură, despre ceilalţi. Erà socotit aşà de superior, încât vedem chiar pe Donici, despre care se dusese vestea, cerând consultaţii dela învăţatul sas[2]). El a desvoltat o întinsă activitate, ca om de drept, şi în urma alcătuirii Codului, până la moarte; erà considerat ca juristul cel mai de valoare al Moldovei. Flechtenmacher a făcut parte şi din comisia care a tradus codul[3]). El chiar alcătuise un comentariu al acestei pravile. Intr'un manuscris al

---

[1]) N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, p. 449; P. Calimach, loc. cit. pag. 151.

[2]) Acad. Rom., Ms. 10. *Lexicon juris civilis*, pag. 72.

[3]) *Introducerea lui C. Sturza la Codul Calimach*, col. Bujoreanu, vol. III, pag. 556.

lui, se găsește un fel de plan al Codului Calimach, cu indicația izvoarelor, și este probabil că este chiar planul primitiv. In orice caz, chiar de ar fi posterior, felul cum este făcut, arată că autorul lui luase o parte foarte însemnată la alcătuirea Condicei.

Insuș felul cum este alcătuit Codul, ne face a recunoaște lui Flechtenmacher un rol mai mare. Nu este locul a ne ocupà aici de izvoarele acestei pravile și de a discutà părerea curentă în această privință; poate o voiu face altădată; destul să spun că în Codul Calimach se vede o foarte puternică influență a Codului austriac, fără a specificà acum măsura acestei influențe. Dacă această influență este necontestată, cu greu se poate admite că ea s'ar datorì lui Donici, Skeleti, Cuzanos, despre care n'avem dovezi că ar fi cunoscut mai bine decât Flechtenmacher acel cod și despre care avem, din contră, bănuiala că nu vor fi cunoscut de loc sau foarte puțin noul cod austriac, căci altfel un s'ar mai fi simțit nevoia să se aducă un sas. Este — putem zice — certitudine că influența codului austriac asupra legiuirii moldovenești se datorește lui Flechtenmacher.

Aceasta erà, în genere, lucru știut în Moldova. Judecând după această influență, este dar foarte verosimil că Flechtenmacher a fost principalul autor al Codului Calimach. De altfel, Pappadopol-Calimach îl pune în primul rând între membrii comisiei de elaborare, și desigur că n'ar fi făcut-o dacă n'ar fi fost bine știut că Flechtenmacher a fost primul între ceilalți colaboratori.

Dar însuș Domnul a dat o dovadă însemnată despre rolul lui Flechtenmacher. După ce Codul a fost tipărit în grecește, Domnul, «dela sine, fără vreo mijlocire prin altul», ci numai apreciind munca și meritele lui Flechtenmacher, i-a dăruit 200 de exemplare ale condicii [1]). Cum exemplarul se vindeà cu trei galbeni, înseamnă că i-a dăruit 600 galbeni, o sumă foarte mare, peste 7.000 de franci, și ca valoare mult mai mare pentru începutul sec. XIX, o adevărată avere. Acestea i s'au dat nu ca o plată, căci erà plătit ca pravilist, ci ca o deosebită re-

[1]) Acad. Rom. Ms. 105, fila 19 v.

compensă și mulțumire domnească. N'avem dovezi că s'ar mai fi făcut cuiva dintre colaboratori asemenea dar. Când Domnul face un astfel de dar, însoțit, cum vom vedeà, și de alte mulțumiri, desigur că, prin asta, recunoșteà cât de mare a fost rolul lui Flechtenmacher la alcătuirea monumentului juridic, care aveà să poarte numele Domnului în decursul veacurilor. Dacă Domnul nu-i arată rolul în hrisovul de promulgare al legii, de acì nu se poate deduce lipsa acestui rol, căci, am mai spus, erà și o chestie de amor propriu pentru Vodă, că să nu mărturisească acest lucru chiar în hrisovul operei, care voià să fie socotită a sa.

Cât despre Cuzanos, este probabil că și el a avut un rol important, dar mai ales pentru chestiunile în limba grecească, pe care o știà, fără îndoială, mai bine decât toți. Poate că la redacția textelor, care se știe că s'a făcut în grecește, a avut un rol mai mare decât Flechtenmacher. Probabil că mai ales aici erà rolul lui și al Domnului.

Donici și ceilalți boieri moldoveni, vor fi avut rolul lor, mai cu seamă la dispozițiunile luate din obiceiuri și din hrisoavele anterioare. In ce privește inițiativa alcătuirii, conducerea lucrării și hotărîrea definitivă în chestiunile desbătute, precum și stăruința terminării, astea fără îndoială că sunt partea lui Vodă.

In ce privește însă fondul legiuirii, planul și metoda, este mult mai verosimil că Flechtenmacher a avut rolul de căpetenie, așà că el trebuie socotit — până la o dovadă contrară — principalul autor al Codului Calimach. In orice caz rolul de principal colaborator al Domnului nu mai trebuie discutat.

Vodă Calimach îi dete multă considerație. In tot timpul domniei sale l'a menținut ca pravilist și în această calitate l-a consultat în diferite chestiuni juridice. Afară de dăruirea celor 200 exemplare probabil că Domnul i-a dat și alte ajutoare. I-ar fi dat și rang de boerie, l-ar fi ajutat și mai mult, dar în curând fu nevoit să părăsească tronul Moldovei și să apuce drumul Țarigradului, unde-l așteptà peste câțiva ani odihna de veci adusă de un ștreang turcesc. Cu durere va fi văzut această plecare Flechtenmacher, al cărui rost în Moldova fusese creat de Domnul, care luà drumul pribegiei.

Inainte de a părăsì țara, Scarlat Calimach se gândì cu recunoștință la acela, care-l ajutase așà de mult să realizeze visul, scump tatălui său și lui, de a da țării ce stăpâniseră o legiuire scrisă și nu o legiuire oricum ci o legiuire de mare valoare. Dacă nu-i va fi mai dat și alte ajutoare materiale se grăbì să-i dea la 28 Fevruarie 1819 un certificat, prin care arătà că legistul său, d-l Flechtenmacher, a lucrat «cu o adâncă știință, cu o stăruință neobosită și cu o judecată sănătoasă în diferite afaceri juridice»; de aceea el a găsit de cuviință să-i libereze un asemenea certificat ca o dovadă de recunoștință și satisfacțiune pentru serviciile, pe care le-a adus cu exactitate și în chip legal pentru binele politic al țării. Liberându-i acest certificat rugà pe viitorii Domni, pe care providența-i va destinà să guverneze Moldova să nu-l lipsească de bunele lor grații și de înalta lor protecțiune, pentru ca acest act — plăcut și lui Dumnezeu — să încurajeze și să îndemne și pe alte persoane, care se aseamănă cu numitul jurist «așà de priceput în afacerile dreptului» să contribue ca și el la binele țării [1]).

Calimach înființase la 1 Ianuarie 1818 un post de pravilist oficial, de nomofilax, jurisconsult. Acest post nu fu încredințat nici lui Flechtenmacher, nici lui Cuzanos ci lui C. Skeleti [2]). Cauza, probabil, este că nici unul din acei 2 praviliști nu devenise încă moldovean și nu erau boieri [3]). De acì nu urmează că rolul lui Flechtenmacher a fost redus sau că nu s'a mai bucurat de încrederea domnească; drept dovadă avem certificatul, de care ne-am ocupat, și care a fost liberat posterior înființării postului de nomofilax. El a continuat să se bucure de aceeaș considerație din partea Domnului și să fie consultat de toți în chestiunile juridice, măcar că n'aveà titlul de pravilist oficial. Desigur că Vodă Calimach nu lăsà deoparte un jurist, despre care vorbià așà de elogios; desigur că în acest timp erà întrebuințat pentru traducerea nouei condici, și foarte probabil că se ocupà și cu alcătuirea altei părți de legislație, poate codul penal, pe care Domnul îl aveà cuprins în planul său de legiferare.

---

[1]) Ms. 105, fila 53 v.
[2]) Uricar, V, p. 396—400.
[3]) Cf. P. Calimach, l. c. 149.

Este posibil ca în timpul Domniei lui Calimach, și poate și mai târziu, Flechtenmacher să fi dat și lecții de Drept fiilor Domnului și feciorilor de boieri. Este știut că existà un curent pentru studiile juridice și că veniau profesori pentru asemenea studii. Așà fiind, desigur că elita Moldovei a căutat să profite de cunoștințele unui învățat ca Flechtenmacher.

* * *

In locul lui Vodă Calimach urcă treptele tronului Mihaiu Vodă Suțu, a cărui domnie fu și mai scurtă; în timpul lui isbucnì revoluția, care aveà să ducă la liberarea Greciei și care provocă și mișcarea dela 1821 a țărilor române.

N'avem multe știri despre Flechtenmacher în această domnie, dar este sigur că n'a părăsit Moldova, de care se alipise tot mai mult și de care nu se gândià să se mai despartă.

Rămâind aici și-a continuat meseria de pravilist și — poate — și de profesor. Noul Domn l-a numit chiar pravilist oficial și în această calitate îl găsim dând diferite lămuriri și consultații [1]).

Când izbucnì revoluția din 1821 avù să îndure și el neajunsuri mari. Se pare că de teama zurbalei, ori îndemnat de vreun boier, plecă în grabă din Iași fără a-și puteà luà sau pune la adăpost averea lui cea mai dragă: biblioteca. In vălmășeala zilelor ce urmară, oamenii, cari căutau altceva decât libertatea, se năpustiră și asupra casei lui, pe care o jefuiră, răpindu-i biblioteca și — ceeace îl dureà mai mult — și exemplarele, destul de valoroase ca parte materială pentru el și totdeodată amintitoare de recunoștința domnească, exemplarele din Codul Calimach, care-i mai rămăsese din cele date de Domn.

Când liniștea începù a se restabilì, Flechtenmacher erà din nou la Iași, dar fără cărți. El simțì mai mult ca toți greutatea revoluției, căci a fi jurist fără bibliotecà asta nu puteà concepe. Deși nu erà bogat, totuș fie că a fost ajutat de Domn, sau de altcineva, fie că s'a împrumutat, cheltuì încă vreo 800 galbeni și reconstituì pe cât erà posibil biblioteca, iubitul lui tovarăș

[1]) Ms. 10, Lexicon juris civilis. Acì găsim că a dat consultații în 1819, 1820. 1821.

cu care munca-i erà mai ușoară și cu care se înțelegeà mai bine decât cu mulți dintre contimporanii săi.

* * *

Restabilirea domniei pământene nu-i stânjenì activitatea. Contra lui, care n'aveà altă legătură cu domnia grecească decât că lucrase pentru binele țării sub 2 din acești Domni, nu se puteà plânge nimeni. Trăit de atâți ani între boierii țării, neamestecat până acum în luptele diferitelor grupuri, devenit din ce în ce mai trebuincios pentru chestiunile juridice, Flechtenmacher nu puteà fi neglijat ori îndepărtat de un domn ca Ioan Sandu Sturza, care dorià în chip cinstit să îndrepteze multe în țara, pe care soarta i-o puneà sub cârmuirea sa. Probabil că a fost întrebuințat la toate chestiunile mai însemnate de drept; probabil c'a luat parte și la alcătuirea codului penal din 1826. Insuș Calimach aveà de gând să deà țării, între alte părți ale legislației, și codul penal, dacă ar fi avut domnie mai lungă și liniștită. Sturza nu făceà decât continuà opera de legiferare a precedesorului său și la această lucrare e greu de crezut că nu va fi întrebuințat și pe Flechtenmacher.

Activitatea care iese mai mult în evidență în această epocă este aceea de *pravilist oficial, de jurisconsult al Statului, de nomofilax*. Misiunea aceasta erà una din cele mai frumoase. Pravilistul, nomafilax, erà — cum numele arată — păzitorul legilor. El trebuià să se ocupe neîncetat cu studiul legilor, să observe cu atențiune ca ele să se aplice, să arate dacă ele mai corespund cu nevoile și obiceiurile poporului, să le arate lipsurile la toate pricinile ce se judecau la Divanul boierilor și înaintea Domnului, unde pe lângă observarea legilor, aveà să deà lămuriri și sfaturi.

Pe lângă aceasta, spre a puteà observà cum se aplică legile, lui i se prezentau hotărîrile instanțelor superioare, înainte de a fi întărite de Domn și executate. El aveà să cerceteze dacă s'a judecat bine sau ràu, dacă s'a călcat sau nu legea, fie în privința formei, fie în privința fondului, *el controlà deci activitatea judecătorească* și numai dacă găsià hotărîrea conform cu legile își da aviz favorabil. Rolul său erà deci de o importanță

capitală; el erà deasupra instanțelor judecătorești, erà un fel de instanță supremă, care deșì n'aveà ultimul cuvânt, rezervat Domnului, aveà însă influență asupra lui Vodă, care erà luminat și călăuzit de acest înalt funcționar. Postul de jurisconsult se asemănà cu o instituție, care s'a înființat mai târziu în Țara Românească cu numele de Sfat consultativ, compus din 3 presoane, dar care n'a durat mult [1]).

Altă îndatorire a pravilistului oficial erà de a răspunde în scris la întrebările ce i se puneau de anumite autorități în chestiunile de Drept. Nu-i erà însă îngăduit să deà consultații la particulari.

Rolul pravilistului oficial a fost bine determinat de Scarlat Calimach la 1818 [2]). Până atunci nu erau destul de lămurite atribuțiile lui și se pare că și mai târziu nu s'au respectat în totul dispozițiile luate de Vodă Calimach, în special în ce privește interdicția de a da consultații la particulari.

Se simțià nevoie de un astfel de îndrumător și păzitor al legilor mai ales acum când trebuià aplicată noua pravilă. Cât erau de nepregătiți în ale legilor reprezentanții autorităților se vede și din întrebările ce puneau pravilistului, întrebări dintre care multe își aveau răspunsul într'un text al legii. Se vede însă că nu știau s'o utilizeze [3]) și găsiau mai lesne a întrebà pe pravilist.

Deșì Calimach stabilise că numai câteva autorități vor cere deslegări dela Jurisconsult, cu vremea cercul s'a lărgit și foarte multe dregătorii cereau astfel de consultații.

Acest post a fost ocupat de Flechtenmacher aproape toată vieața.

Fire ordonată cum erà, el a îngrijit să-și păstreze în niște condici principalele, dacă nu chiar toate, consultațiile ce a dat. Manuscrisele 10, 11 și 12 dela Academie sunt pline cu asemenea deslegări.

In primii ani, începând cu anul 1819 de când le găsim trecute, deslegările sunt mult mai rare. Pe măsură ce trecea

[1]) A. Rădulescu. Logofătul Nestor, p. 20—21.

[2]) Uricar, V, p. 396—400. Nomofilaxul ar fi avut pe lângă leafă și 21 scutelnici și cu dreptul de a i se lăsà și soției după moartea lui. P. Calimach, l. c. 149.

[3]) M. Drăghici (Istoria Moldovei, II, p. 106) spune că noua legiuire «nu se puteà întrebuințà fiindcă nu o înțelegeau mai nici unul din judecătorii cei vechi».

vremea, ţara dobândià o situaţie mai liniştită şi consultaţiile se înmulţiau. Uneori se văd trecute trei-patru într'o zi şi asupra unor materii diferite [1]). Funcţiunea aceasta îl ocupà mult timp. De multe ori în aceiaş zi erà chemat la Divan sau i se cereà de alte dregătorii 3—4 deslegări şi nu din cele uşoare. Intorcându-se acasă nu uità să le treacă în condică pe cele mai importante în întregime, pe altele în rezumat. Şi în condicile lui se silià să urmeze un plan bine întocmit. In condica în care se cuprind consultaţiile pe 1835—1838 împărţise paginile în 4 coloane: în prima scrià numărul «locului» judecătoresc, de unde venià hârtia, în a doua numărul cu care-i fusese înaintată de către Depart. Dreptăţii, a treia coloană, cea mai mare, erà rezervată pentru obiectul pricinei de judecată şi, în fine, a patra erà rezervată pentru observaţiuni «băgări de seamă».

Uneori dădeà consultaţii şi în greceşte. Astfel una din acestea este dată de el împreună cu D. Sturza vel Postelnic şi cu Andr. Donici [2]). Găsim şi unele consultaţii în latineşte [3]) şi nemţeşte [4]).

De oarece unele instanţe, când îi cereau deslegări, nu-i trimiteau desluşirile necesare, el roagă să i se trimită «istoricească lămurire proţăsului întemeiată pe acturile aflătoare la dellă cu arătarea foii, unde se găseşte actul ca astfel să poate câştigà neîndoelnicul adevăr pravilicesc, care să poată rămână de fundament în tot cursul proţăsului».

Avizul şi-l da sub forma: «să găseşte pravilnică», «este pravilnică» sau: «se găseşte dreaptă», «se socoteşte dreaptă». Răspunsurile la întrebările ce i se puneau sau avizurile sale asupra hotărîrilor date nu erau o simplă arătare a părerii lui, ci erau motivate prin diferite texte de legi. Uneori, când întrebările erau simple, se mulţumià să indice capetele de pravilă din

[1]) Cităm: 1819 Oct. 30 (Ms. 10 p. 4) 1820, Ian. 8, Febr. 23, 24, 27, Martie 6, 7. etc. In genere pentru 1820—1827 a se vedeà manuscrisul 10: Lexicon juris civilis. Pentru 1835—1838 Ms. 11, în care sunt mai numeroase şi trecute în mod mai regulat. Astfel la 1835 Oct. 17 dă o deslegare, la 19 Oct. dă patru, la 22 dă două, la 24 patru, la 29 două, la 31 una, la 23 Noemvrie 5, la 26 două, la 10 Decemvrie 5. In 1835 şi prima parte a lui 1837 iar sunt destul de dese apoi mai rari în 1838—39. Multe din deslegările lui se opăresc prin alte acte ale timpului.

[2]) Ms. 11, p. 51.

[3]) Ms. 10, p. 7—12.

[4]) Ms. 105, f. 62 v.

condica Calimach. De cele mai multe ori, însă, pe lângă aceasta utilizà: Digestele, Codul și Institutele lui Justinian, Bazilicalele, Armenopol, unele novele; acestea erau baza deslegărilor sale [1]). Alături de ele însă utilizà și nouile legi europene; astfel îl vedem citând texte din codul civil francez și austriac, din codul penal francez. Intrebuințează mult și doctrina, utilizà comentariile lui Franz von Zeiler, autorul codului austriac și se servește deseori de doctrina franceză. In citatele sale găsim pe Merlin [2]), Toullier [3]), Rogron [4]), din care reproduce pasagii întregi pentru sprijinirea soluțiilor sale. Exemplarul său erà adnotat cu textele corespunzătoare din pr. Calimach.

Deslegările lui Flechtenmacher sunt foarte interesante: Desigur însă că astăzi pentru juriști nu mai au mare valoare practică, fiindcă multe din ele conțin lucruri prea cunoscute azi, prea intrate în domeniul general al cunoștințelor juridice, așà că nu știu dacă s'ar puteà încercà, cu mult folos, tipărirea lor. Cel mult s'ar puteà da la lumină numai o parte din ele și anume acelea, care ar servì la interpretarea Codului Calimach și care ne-ar arătà cum interpretau această legiuire întemeietorii ei.

Pentru timpul, când au fost date, aceste deslegări au avut însă mare importanță. A da soluțiuni unei chestiuni de drept, nu după bunul plac al judecătorului și fără să se arate vreun motiv ci pe temeiul unor capete de pravilă, găsite, combinate și explicate așà încât se mai puteà vedeà că este o lege, care se respectă, erà mare lucru, erà o raritate. In acele vremuri, când nu erà belșug de cunoștințe juridice și când mai toată lumea se plângeà de lipsa de dreptate, când s'a zis că legile ajunseseră a fi ca pânza păianjenului, în care muștele mici se prindeau iar cele mari o spărgeau [5]), în asemenea vremuri activitatea de pravilist a lui Flechtenmacher luminà calea spre

---

[1]) De ex. Ms. 10, p. 2, o deslegare privitoare la hotărnicii se întemeiază pe: Dig. C. 10, t. I; Cod. C. 3, t. 39. Bas. T. VI, p. 778—9, Dig. 47, t. 21, Arm. p. 34.

[2]) Ms. 12, p. 188. Ms. 11, p. 4

[3]) Ms. 12, p. 62, 64, 68, 86, 88.

[4]) Citează: «Cod civil expliqué par Rogron. Bruxelles 1828. Quatrième édition» (Ms. 12 fila 23 v.) Există și la Acad. Română într'o colecție de: Codes français expliqués Paris 1836. Aparținuse bibliotecii Col. St. Sava.

[5]) C. Negruzzi. Prefața la ediția II-a Codului Donici, 1852.

noui orizonturi. Acest chip de a rezolvà o chestie de drept, motivând-o cu paragrafe din pravilă a impresionat mult pe contimporanii neobișnuiți cu acest fel de judecată.

Pe lângă motivarea soluțiunilor, Flechtenmacher s'a distins și printr'un pronunțat spirit de adevărată dreptate. El înțelegeà ca înainte de orice să fie și să rămâie om drept.

Felul cum a îndeplinit rolul de pravilist i-a asigurat, mai mult decât orice, stima societății în care trăià. Erà socotit juristul cel mai de seamă al Moldovei.

Deaceea toți cei ce cârmuiră Moldova îl onorară cu încrederea lor și el își păstră postul până aproape de moarte Chiar când în urma declarării noului răsboiu ruso-turc oștile rusești ocupară «Cnejia» Moldovei Flechtenmacher rămase pravilist și din când în când dă deslegări [1]).

Uneori i se cere să dea lămuriri asupra unei întregi materii. Astfel în 1828 dă niște capete de pravilă privitoare *la schimb*, care par a fi un proiect de lege asupra acestei materii[2]).

Cu introducerea Regulamentului Organic, fu confirmat în postul de jurisconsult [3]). Tot astfel îl mențină și noul Domn, Mihail Sturza, care-l chemase la 1813 în Moldova. Deși peste câtva timp a mai fost numit jurisconsult al Statului și Damaschin Bojinca, când s'a mai înființat încă un loc, deși uneori găsim și pe alții semănând cu titlul de praviliști, ceeace dovedește că uneori au fost mai multe posturi sau ceeace e mai probabil că nu toți erau oficiali, totuș locul prim îl ocupă Flechtenmacher. Noul Domn, cunoscându-l îndestul, ținù să-i dea în curând dovada aprecierii sale elogioase.

La 17 Maiu 1835, prin decretul No. 44, adresându-i-se, în calitate de jurisconsult, la Depart. Dreptății îi spune că, în conformitate cu prerogativele datorite zelului și devotamentului, celor cari servesc Statul, a găsit de cuviință să-i acorde o recompensă proporționată cu eminentele lui servicii. Deaceea, având în vedere raportul No. 2.750, prezentat de logofătul Dreptății Lupu Balș, din care rezultă că a îndeplinit funcțiunea de jurisconsult cu o sârguință neobosită și că s'a ocupat cu

[1]) Ms. 10, p. 300 și urm. Vezi anii 1828—1831.
[2]) Iorga. Documentele privitoare la familia Calimachi, vol. II, p. 69.
[3]) Ms. 105, fila 54, v.

o întinsă capacitate de afacerile Depart. Dreptății, în virtutea legii din 10 Martie 1835 îl boierește conferindu-i onorurile și demnitățile de Căminar actual, autorizându-l să-și iscălească numele cu acest atribut, pe care guvernul a primit poruncă să-l înregistreze în actele sale. Totodată îi arătà că este intim convins c'o să continue a se face demn de satisfacția și de bunăvoința domnească [1]).

---

[1]) Din activitatea lui de jurisconsult în timpul lui Mihail Sturza menționăm următorul caz: In 1836, în noaptea Paștelui, la Târgu-Ocna, mai mulți ovrei, în stare de beție pretindeau ei, s'au dus la casa unuia din ai lor și acolo au închipuit toate patimile lui Hristos. Unul îmbrăcat într'o cămașe albă, s'a făcut că-i mort; alții l-au pus pe scară și i-au așezat mânile așà ca să pară răstignit. In urmă l-au luat patru inși pe umeri, l-au plimbat pe ulițe cu lumânări aprinse «din jidov în jidov», unii cetind ca preoții creștini, alții ovreește, trecând pe sub el ca pe sub aer, batjocorindu-l și scuipându-l, iar «o jidoavcă» îl stropià cu ceva — ce nu se știe — dintr'un pahar. Pentru această faptă, care a impresoinat toată țara, au fost prinși, afară de câțiva, cercetați și trimiși în judecata Departamentului criminalicesc. Acesta, arătând că n'a aflat anumite paragrafe în pravilă pentru pedepsirea lor, îi condamnă totuș în baza unui text general la bătaie între 60—200 lovituri. Divanul Domnesc a găsit că pedeapsa e prea mică și în baza unor texte din codul penal (188—190) și pe Nearaoa 77 a lui Justinian, condamnă pe 4 jidovi la spânzurătoare, pe 6 la ocnă pe vieață și pe 2 «jidoavce» la câte 20 lovituri de bice.

De aici intervine rolul lui Flechtenmacher. Vedem că hârtia pe care scrie poartă mențiunea: advocatul criminalului, post pe care poate că-l îndeplinià în mod întâmplător și care s'ar asemănà cu procurorul de azi. Fie în această calitate, fie solicitat de cel ce erà titularul acestui post, fie — cum mi se pare mai probabil — ca jurisconsult intervine imediat și la trei zile adresează un lung memoriu Logofeției celei mari asupra acestei pricini. «Ca un apărător al dreptății vinovaților din temniță» zice el că nu lipsește să aducă la cunoștința Logofeției pricina jidovilor.

Cu bogăția lui de cunoștințe și cu spiritul lui juridic, călăuzit de o logică strânsă analizează în mod amănunțit atât hotărîrea criminalului cât și a Divanului domnesc, arătând în chip destul de fin cât sunt de tari «praviliștii Divanului» cari au socotit că fapta ovreilor este o crimă de «lez-majestate sau o ierosilie» de cele sfinte.

Nu poate fi crimă de lez-majestate decât în cele trei cazuri arătate de pravilă, între care nu se află și pricina ovreilor. Nu poate fi nici ierosilie față de textul lămurit al pravilei. N'are ce căutà în cauză nici Nearaoa 77, pentrucă ea a fost abrogată chiar sub urmașii lui Justinian și că de altfel din istoricul legiuirilor greco-romane, pe care-l rezumă în scurt, este stabilit că ceeace nu-i trecut în Basilicale nu mai are aplicare. In afară de acestea, dacă în Moldova s'au aplicat Basilicalele, Scarlat Calimach a hotărît să nu se mai întrebuințeze decât acolo unde nu hotărăște pravila lui, principiu consacrat și prin art. 318 Reg. Organic. Prin urmare, aceea nearea nu mai poate fi aplicată.

După desvoltarea acestora, făcută pe larg cu numeroase texte, termină cu multă îndrăsneală citând Logofătului cel mare art. 378 Reg. Organic, unde i se arată drepturile și datoriile și care se încheie prin cuvintele: «Marele Logofăt va înștiințà pe Domnul despre toată abaterea din partea judecătorilor întru urmarea Dregătoriei lor, precum și despre acei ce s'ar deosebì prin vrednicii și neprihănite purtări».

Afacerea ajunse înaintea Domnului. Acesta o ținù nerezolvată mai bine de trei luni. Chestia erà delicată, mai ales că intervenise Mitropolitul ca să se alunge populația israelită din acel târgușor ca un exemplu. Erau însă prea convingătoare și argumentele jurisconsultului, care nu se lăsă influențat de altceva decât de lege și de adevăr, oricine

Astfel, iată că, grație muncei și meritelor sale, Flechtenmacher *se văzù și boier*. Aceasta n'a fost decât un îndemn spre a-și continuà mai departe meseria cu aceeaș râvnă și sârguință, așà de frumos apreciate.

* * *

Flechtenmacher nu rămase numai pravilist. Alături de acest fel de muncă se îndeletnicì să deprindă și pe alții cu studiile juridice. Legiuirea Calimach, influența din ce în ce mai mare a Apusului și în genere toate împrejurările în care se desfășurà vieața nouă a țărilor noastre făceau tot mai simțită nevoia învățării legilor. In noua organizație ce se înjghebà sub ocrotirea rusească învățământul dreptului căpătă un loc important. Inainte de a se luà vreo măsură de către cârmuire Flechtenmacher, probabil văzând numărul mare al celor ce-i cereau lecții, plănuì să facă un *Institut privat pentru învățătura «dreptului roman»*,

---

ar fi fost împricinatul. Se pare că Vodă însărcină pe Flechtenmacher să revadă hotărîrile; se vede alcătuit un act, care pare a fi urmarea memoriului lui Flechtenmacher. Nu se vede cine altul l-ar fi făcut. Dar ceeace face aproape sigură această părere este că într'unul din manuscrisele lui se vede tocmai citarea din Merlin a începutului acestui act, care probabil a fost alcătuit de el după cererea Domnului pentru a-i completà cele spuse în memoriu și pentru a-i înlesnì, cu argumente de neînlăturat, soluția ce vrea să dea.

In acest act, care are mențiunea: Nota Bene, citează din Merlin Répertoire, tom. III, 179—181, cuvântul Blasphéme, apoi art. 262 din codul penal francez dela 1810, art. 240 din codul criminal al țării, art. 107 c. crim. austriac și la urmă un text grecesc. După aceste texte trece o «serie de: scăpări din vedere și alte însemnări» foarte judicioase, în care arată. între altele, că nu s'a luat în băgare de seamă «psiloghicească starea beției» a vinovaților că nu e posibil ca un om treaz și cu mintea întreagă să facă ce au făcut ei, că nu s'a ținut seamă de antipatia dintre jidovi și creștini, și alte considerațiuni prin care voia să stabilească că în nici un caz vinovații nu merită acele strașnice pedepse pe care s'au grăbit să le hotărască «praviliștii Divanului».

Rezultatul fu că în Decemvrie 1836, Domnul modifică hotărîrea Divanului și întemeiat de sigur pe textul pe care se întemeiase și depart. criminalicesc cei 4 ovrei condamnați la spânzurătoare fură pedepsiți la ocnă pe vieață, de care apoi după câțiva ani au fost iertați, iar alții la câte 3 ani de ocnă din ocna pe vieață ce luaseră la început. S'a păstrat numai pentru Rifca și cealaltă «jidoavcă» pedeapsa de 20 lovituri de bice în piață.

Astfel, datorită mai ales intervenției documentată și energică a lui Flechtenmacher, ovreii scăpară de spânzurătoare. Așà știà el să-și facă datoria de «apărător al dreptății vinovaților» chiar când contra-i erà Mitropolitul, Divanul domnesc și de sigur cea mai mare parte a opiniei publice. Dreptate înainte de toate și pentru toată lumea: acesta erà idealul pentru care erà gata să înfrunte orice mărime și să jertfească totul. Atitudinea lui în decursul acestei pricini și în deosebi felul cum sunt alcătuite actele referitoare la ea sunt suficiente pentru oricine spre a înțelege cine a fost Flechtenmacher.

Toate actele acestei pricini sunt publicate de d-l R. Rosetti: *Un proces de sacrilegiu la 1836 în Moldova*. în Analele Acad. Rom., ser. II, tom. XXXI, p. 43 și urm.

prin care înțelegeà — ca de obiceiu — și dreptul românesc. Divanul, care fu consultat își dete aviz favorabil[1]). Nu știm care a fost soarta acestui plan.

La cel dintâiu prilej de vieață mai liniștită, fu, însă, vorba de *deschiderea unui curs de legi*. In 1830 Epitropia învățăturilor naționale dorind să îmbunătățească și să sporească ramurile de învățături și având în vedere «neapărata trebuință» ce se simțià de învățătura legilor, a hotărît să înființeze un asemenea curs. Trebuià un bun profesor, care să înfrunte toate greutățile începutului; toate privirile se îndreptară atunci asupra celui mai învățat om de legi din țară, Flechtenmacher. «Privind — zice Epitropia — la vrednicia și deplinătatea învățăturilor a Dumisale legistului (nomicos) Hriste Flechtenmacher, din Transilvania, carele în curgere de 18 ani n'au încetat a da aice publice dovezi de cunoștința legilor, fiind asemine și la alcătuirea condicei politicești împreună lucrător, Epitropia, împărtășindu-l cu titlul de extraordinar profesor al ghimnaziei vasiliane, l-au împuternicit a *deschide în limba românească un curs privat de știința legilor romane* ce se va încheià în diastimă de 2 ani pentru un hotărît număr de tineri din starea boierească, cari vor îndeplinì condițiile pentru aceasta statornicite». La 22 Aprilie 1830 Epitropia anunță prin «Albina Românească» pe doritori să se înscrie la acest curs [2]). Prin legile romane cei de atunci nu înțelegeau numai dreptul roman ci și legile românești, pe care le socoteau o continuare a legilor romane.

Numărul necesar de școlari se împlinì până la 22 Maiu, când se vestì că la 3 Iunie, la 10 ceasuri dimineața, se va deschide cursul. La această solemnitate au fost poftiți boierii și Inaltul Cler. Profesorul aveà să țină de dimineață o cuvântare iar după prânz între 4—6 aveà să înceapă «paradosirea» legilor [3]).

Deschiderea cursurilor avù loc cu mare pompă. Clerul și boierii veniră în mare număr, împreună cu mult popor, să asiste la acest eveniment al începerii în limba românească a unui curs de legi.

---

[1]) Ms. 105, f. 54.

[2]) Albina Românească 1830, supl. la No. 33. Anunțul e semnat de G. Asachi, refer. Școalelor.

[3]) Albina Românească 1830, No. 38.

Flechtenmacher, înțelegând mai mult ca toți însemnătatea acestui moment, așà de dorit și de el, alese ca lecțiune de deschidere un subiect care puteà da auditorului său o idee de valoarea acelor pravili, care erau socotite ca perfecte și numite dumnezeeștile pravile, de valoarea dreptului roman. In sala frumos împodobită, în mijlocul fruntașilor țării, cari-l priviau cu drag și curiozitate, în atențiunea generală el ținù conferința sa despre *Istoria dreptului românesc sau a pravilelor românești* [1]). Această conferință, despre care ne vom ocupà mai în urmă, este cea dintâiu lecțiune de drept, care ni s'a păstrat din cele ținute în țările noastre. Ea se poate asemănà, din acest punct de privire, cu vestita lecție de Istoria Românilor, ținută la Academia Mihăileană de M. Kogălniceanu [2]). Desigur că felul cum și-a expus subiectul, punerea în evidență a valorii pravilelor romane, și străduința lui de a fi cât mai înțeles au desvoltat în spiritul ascultătorilor mult interes pentru studiul Dreptului. In acea лreme, când vântul redeșteptării naționale începuse a suflà tot mai puternic, când se căutà a se afirmà din ce în ce mai mult origina romană, fără îndoială că frumoasele cuvinte despre măreția și trăinicia pravilelor romane făceau să apară într'o lumină cu atât mai plăcută învățarea acestor pravile, moștenire strămoșească, cu cât pravilele românești nu erau de cât o continuare a acelora. Ceeace făceà Asaki și alții pe alte terenuri pentru întărirea culturii naționale, făceà pe terenul Dreptului Flechtenmacher. Pe lângă folosul practic ce-l ofereà elevilor, cursul lui aveà să întărească și mai mult credința în origina mândră a acestui neam, în legătura lui neîntreruptă cu strămoșii, în continuitatea lui în aceste țări și în viitorul lui.

In astfel de împrejurări își începù el cursul de legi în Iunie 1830. Față de greutățile pe care le va fi întâmpinat din cauza

---

[1]) Uricar, XIX, p. 476 și urm. Acì conferința are la sfârșit o notă: Jași, April. 10. Alcătuit de Hristian Flechtenmapher, pravilist. Probabil că această dată este aceea când el a alcătuit-o în vederea desechiderii cursului, care, însă, n'a avut loc decât la 3 Iunie. N'avem nici un indiciu că la 10 Aprilie ar fi ținut această conferință altundeva și apoi la 3 Iunie ar fi ținut alta. Este mult mai verosimil că ea a fost ținută la deschiderea cursului.

[2]) Vezi A. Rădulescu: Cercetări privitoare la învăț. Dreptului în Țara Românească până la 1865, p. 49, unde e reprodusă lecția de deschidere ținută în București de Costaforu, la 15 Noemvrie 1851.

nepregătirii elevilor nu ne putem aşteptà la rezultate mari în primii ani. La examenele ţinute în 1831, mai de vreme ca de obiceiu din cauza holerii, nu se face nici o menţiune despre jurişti [1]).

In anul următor 1832, la examenele din Iulie, au fost examinaţi şi elevii jurişti din materia numită: «Practica judecătorească în materie politică (pratique judiciaire en matière civile)», am zice azi procedura civilă [2]). Probabil că de cunoştinţa practică a chipului cum să se urmeze cu judecăţile se simţià nevoie mai urgentă şi de aceea Flechtenmacher s'a ocupat întâiu de această materie.

In toamna acestui an alcătuindu-se un nou regulament pentru şcoli, s'a prevăzut — desigur şi după stăruinţa lui — cunoaşterea practică a codului civil moldovenesc [3]).

In Decemvrie 1832, ca singurul profesor al Academiei, este numit în fruntea Comitetului, ce se instituise de către Epitropie pentru revizuirea manuscriselor, originale sau traduceri, ale cărţilor pentru clasele elementare [4]). Din activitatea în 1833 a acestui Comitet, care s'a ocupat şi cu cercetarea Regulamentului, este de remarcat că a cerut să se îmbunătăţească situaţia profesorilor şi să se dea totdeauna precădere, la catedrele profesoratului, patrioţilor şi şcolarilor ce vor terminà cu eminenţă cursul învăţăturilor în şcoalele naţionale [5]).

In 1833 a continuat să predeà legile şi anume: Introducerea şi I-a parte din codul civil [6]).

In anul următor îl găsim figurând ca profesor de legi şi de literatura latină şi germană [7]).

Cu venirea lui Mihail Sturza, şcolile iau mai mult avânt. El înfiinţează Academia Mihăileană, destinată studiilor superioare. Se alcătueşte şi un nou regulament al şcoalelor, în care se prevăd dispoziţii interesante pentru organizarea fa-

---

[1]) Ureche A. V. Istoria Şcoalelor, I, p. 57.
[2]) Ibid., IV, 335 şi I, 208. Alb. Rom. 19 din 1832.
[3]) Ureche A. V. Istoria Şcoalelor, IV, 338.
[4]) Ureche A. V. Istoria Şcoalelor, I, 213. In comitet mai erau: profesorii de gimnaziu D. G. Seulescu şi V. Fabian şi prof. normei Sf. Sa Păr. Econom Const.
[5]) Ureche o. c., I, 227—8.
[6]) Ureche Ibid., p. 244.
[7]) Ibid., IV, p. 417

cultății juridice și care probabil sunt introduse și sub influența lui Flechtenmacher. Și în acest an figurează ca profesor de legi, literatura germană și latină. Se pare însă că nu mai predà legile, judecând după cele ce se întâmplà în 1836, probabil din lipsă de elevi pregàtiți. Predarea latinei și germanei i s'a dat desigur spre a înlocuì lipsa predării legilor.

Academia întâmpinà dificultăți din lipsa de profesori și din cauza nepregătirii elevilor. In Fevruarie 1836 încă nu începuse cursul de legi ci predà tot latina și germana. La 2 Maiu Flechtenmacher cereà deslușiri «când îi va venì rândul de a paradosì legile pozitive ale pământului acestuia». Tot atunci reclamà și leafa, care nu i se plătise regulat. Peste câteva zile, la 12 Maiu, Epitropia constatând că «ascultătorii clasului filozofic» aveau cunoștințele necesare pentru a urmà cursul legilor, l-a invitat să înceapă a paradosì dreptul natural de 4 ori pe săptămână. El voià să explice mai ales legile țării, legile cu aplicație practică. Și în primii ani ai cursului său am văzut că predase tot părți de Drept, de care ascultătorii aveau mai mult folos. Poate că procedà astfel fiindcă socoteà — din cele ce constatase — că școlarii pot înțelege mai lesne legile pozitive decât chestiunile abstracte ale Dreptului natural, pe care i-l recomandà Epitropia [1]).

Sub noua domnie el nu mai făcuse parte din Comitetul Academic până în 1836 [2]). In acest an Mihail Sturza voì să înlăture limba română din învățământul superior și s'o înlocuiască cu limba franceză. Spre a-și înlesnì realizarea scopului a introdus în Comitet, pe lângă 3 străini, pe Flechtenmacher și pe maiorul Singurow, sperând că și aceștia, de origină streină, nu i se vor opune la modificările plănuite. Flechtenmacher însă, se dovedì un bun român. El cu Săulescu, Singurow și Asaki răspund la 26 Iunie 1836 că nu pot primì propunerea de a se înlocuì limba națională, mai ales că este și contra Regulamentului Organic. Vodă, însă, nu se dă învins; în Noemvrie încearcă din nou, dând la 2 ale lunii un afiș prin care voiește a înlocuì limba română. Cu toată autoritatea, pe

---

[1]) Ureche A. V. o. c., I, p. 321—323.
[2]) Ibid., p. 323. La 26 Maiu 1836 este iarăș în Comitet.

care o aveà Domnul și care puteà să se manifeste în chipuri foarte neplăcute pentru cei ce i se puneau împotrivă, partizanii limbei «naționale» nu se supun. Asaki, Flechtenmacher, Bojinca, Singurow și Săulescu rezistă cu îndârjire și îi răspund Domnului citându-i textele din Regulament, unde erà vorba de limba de predare, lăsând să se înțeleagă că nu mai poate fi discuție asupra chestiunii [1]).

Această atitudine se pare că avù urmări neplăcute pentru Flechtenmacher. Faptul că el semnează cel dintâiu acea adresă, unit cu alte manifestări ale activității sale, arătă că erà un luptător pentru apărarea limbei moldovenești, pe care o prețuià poate mai mult decât un moldovean de baștină; desigur că aceasta nu i-a iertat-o Domnul. Ceva trebuie să se fi întâmplat. Sigur este că de acì înainte nu-l mai găsim profesor de legi la Academia doamnească.

In 1837 Epitropia școalelor se unește cu Comitetu Academic pentru apărarea limbii române, dar introduce modificări în corpul didactic, desigur după indicația Domnului. Primul sacrificat fu Flechtenmacher. Pentru anul 1837—38 se aduse ca rector al Academiei și profesor de legi Dr. Maisonabe, care își propuneà în acest an să expună dreptul public și privat al diverselor popoare. Se păstrà ca limbà de predare limba românească, dar se făceà excepție pentru Maisonabe, care aveà să predeà în franțuzește, pentrucă acel curs erà nou în Europa și o culegere de codici a deosebitelor nații este tipărită numai în limba franceză; aceasta până când profesorul va fi format elevi, cari să-l predeà în românește [2]).

Desigur că pentru nevoile țării erà mai necesar un curs practic asupra legilor ei, ținut în limba românească de unul ca Flechtenmacher, care cunoșteà bine și țara și legile decât un curs vag despre dreptul public și privat al diverselor popoare, în care nu se prea știà ce se va tratà și care nu puteà folosì trebuințelor imediate ale țării. Alte motive însă predo-

---

[1]) Ureche A. V. o. c., I, 327.

[2]) Albina Românească, 1837, p. 315. Ureche o. c., I, 368.

Tot atunci fu adus și P. Câmpeanu, care mai târziu a fost întrebuințat tot pentru legi. Fu primit la 30 Sept. 1837 cu mare pompă și el răspunse în latinește (Albina Românească 1837, No. 78).

minară, aşà că Flechtenmacher nu mai funcţionează ca profesor. Nu-l mai găsim în această calitate în anii următori iar mai târziu, în 1839, se vorbeşte într'un act al Eforiei de cursul pe care-l ţineà altădată Flechtenmacher, ceeace dovedeşte că nu mai erà profesor la acea epocă [1]). Această îndepărtare a lui Flechtenmacher a fost păgubitoare pentru învăţământul Dreptului; care n'a mai fost predat în mod regulat câţiva ani; deabià în Oct. 1839 Epitropia cereà Domnului autorizaţia de a deschide cursul legilor, recomandând ca profesor pe P. Câmpeanu, jurist dela Pesta, «care va paradosì după cărţile uzitate în Austria» [2]).

Inlocuit la cursul de legi, Flechtenmacher, peste un an, în Sept. 1838, demisionă — poate silit — şi din Comitetul Academic.

*
* *

Alături de activitatea de pravilist şi de profesor, Flechtenmacher a lucrat şi în alte direcţii. Astfel a *luat parte la traducerea în româneşte a codului Calimach*, atât în timpul domniei lui Scarlat Calimach, cât şi mai târziu când s'a reluat şi terminat această traducere de o comisiune compusă din Flechtenmacher, D. Bojinca, celalalt jurisconsult al Statului, şi P. Asaki, prezidentul tribunalului Botoşani [3]). Condica fu tipărită în 1833.

Intre alte rânduieli ce i se va fi cerut să alcătuiască, *a fost însărcinat să ia măsuri pentru mezaturi*, lucrare care i se cereà să fie cât mai repede gata. Ocupaţiunile sau greutatea chestiunii îl împiedicară de a satisface cererea aşà de repede, de aceea la 4 Fevruarie 1836 cereà şi el un termen mai lung spre a pregătì proiectul [4]).

Dar afară de acestea fu chemat să ia parte şi la lucrări mai mari. Deşì condica Calimach deabià fusese tradusă în româneşte şi deşì erà o condică plină de atâtea calităţi, totuş fusese vorba de «îndreptarea şi îndeplinirea ei».

---

[1]) Ureche A. V. o. c, II, p. 115.

[2]) Ibid. Se pare că Maisonabe nici n'a predat în acel an cursul de Drept, căci la examenele ţinute în Fevr. 1838 nu se ţinu examen şi din legi.

[3]) Prefaţa Logof. C. Sturza la Condica Calimach. (Colecţia Bujoreanu).

[4]) Ms. 11, p. 178.

Puțin înainte de 1837 se orânduise o comisiune «*pentru îndreptarea și îndeplinirea condicei politicești*»,Ea erà compusă, între alții, și din Căminarul Flechtenmacher, spătarul Iacob Weisa, Logofătul Costache Conachi și Logofătul Canta. Această comisiune a lucrat pentru îndreptarea condicei civile dela art. 1 până la 100, «tălmăcind», întrebuințând și alte condici, desigur în prim rând cea franceză. Fiindcă se simțià nevoie și de tălmăcirea unui așezământ polițienesc Flechtenmacher și cu Weisa au fost numiți și într'o comisiune numită *Comisia poliției*, împreună cu Aga Alecu Balș. Comisiunea pentru revizuirea condicei civile a continuat să lucreze înainte, fără cei 2 membri. La 1837 Martie 5 cerându-se lămuriri la această comisie de ce merg lucrările așà de încet, Costache Conachi și Canta au răspuns arătând cele de mai sus și spunând că n'au putut lucrà și fiindcă n'au scriitor, condici, hârtie, cărți de pravili, etc. Pentru a puteà lucrà mereu comisiunea, după spusa lor, aveà nevoie: 1) să se rânduiască 2 buni scriitori în limba moldovenească, 2) să i se puie la dispoziție codurile de pravile nemțești, al lui Frederic, codul lui Napoleon și pravilele vechi împărătești; 3) să i se dea cilenuri, membri, cari să lucreze măcar de 3 ori pe săptămână, fără a fi însărcinați cu alte slujbe, pentru ca în timpul dela o «sesie», o ședință la alta, să se ocupe cu tălmăcirea; 4) între cilenuri să fie Căminarul Flechtenmacher, ca unul ce este știutor și pravilelor vechi și noui, și să fie desărcinat de oricare altă îndatorire ca să se poată ocupà numai de lucrările acestei comisii [1]). Arătările celor doi boieri sunt dovada cea mai bună de ce însemnà Flechtenmacher pe terenul Dreptului între contemporanii săi și cum unde lipseà el totul mergeà greu. N'avem știri despre ce s'a mai făcut cu revizuirea condicii civile.

* * *

Afară de activitatea sa în alte direcții, Flechtenmacher s'a gândit să întrebuințeze scrisul, publicitatea, care-i dedeà putința să răspândească cunoștințele sale juridice într'un cerc mai larg și să lase posterității fructul muncei sale.

---

[1]) Analele parlamentare ale României, VIII, p. 870.

In 1837 *plănuì să publice o revistă de Drept.* Cum există o Albină Românească, un Curier românesc, de ce n'ar fi posibil — își va fi zis — să existe și o gazetă de Drept. Intreprinderea erà îndrăzneață dacă nu atât din cauza scriitorilor, cari aveau să fie reprezentați numai printr'unul singur, Flechtenmacher, cât mai ales din lipsă de abonați. Totuș el avù curajul să încerce.

In Septemvrie, când nu se mai găsește figurând ca profesor, anunță în Albina Românească «publicarea unei foi juridice în limba românească intitulată *jurnal juridic sau a legilor pentru luminarea tuturor dregătorilor în ramul judecătoresc și a persoanelor doritoare a aveà despre legiuire o practică știință*». Jurnalul aveà să înceapă a apare dela 1 Ianuarie 1838. Pe fiecare lună aveà să iasă câte un caiet de 5 coale pe hârtie bună și cu tipar curat. Prelucrarea va fi făcută de el după cele mai bune cărți, ce se publică în deosebite limbi streine. Prețul abonamentului anual al «prenumerației» erà de 3 galbeni împărătești și se va plătì înainte. Impărțirea erà să se facă la casa lui Flechtenmacher, iar prin județe «pe la ținuturi» prin prezidenții de tribunal. Vestind acest plan deschideà o «prenumerație»; cei ce voiau să aibă jurnalul trebuiau să se înscrie sau la el sau la prezidenții arătați [1]). Apariția jurnalului erà oarecum sub auspiciile Logofătului Dreptății, Tudor Sturza, căruia unii dintre «abunarisiți» plătiră abonamentul [2]). Jurnalul, însă, nu putù să apară «din întâmplată pricină»; care a fost această pricină nu știm. Incercarea nu izbutì și fu încă o deziluzie pentru firea cam idealistă a lui Flechtenmacher.

Firi ca a lui nu se descurajează ușor; de multe ori o neizbândă le îndârjește.

---

[1]) Albina Românească 1837, No. 76, din 26 Septemvrie.

[2]) Ms. 105, p. 22.

Intre abonații la acest «jurnal de legi» găsim pe următorii: Din Iași: Aga Costachi Drăghici, Vornic Mihalachi Kantu, Hatman Teodor Balș, Logofăt Teodor Sturza, Vornic Alecu Sturza, Aga Costache Sturza, Post. Petraki Roset, Vist. Alecu Sturza. La Botoșeni: Pah. Vasile Capsa, Pah. Ioniță Botez, Căm. Grigori Miliciscul, Căm. Costachi Pintea Zivalu. La Piatra: Sluger Dimitrie Stan, Stol. Alecu Krupienski, Aga Iordachi Katargiu, Cluc. Alex. Grigoridi, Aga Manolachi Miclescu, Kăm. Grig. Iacovachi. Din Bacău: Kăm. Gr. Morțun, Kăm. Iancu Verghiu, Stoln. Alecu Anastosiki, Iancul Donici, și alții. Erau și dela Ocna din județul Bacău: Kăm. Kostachi Pantile, Arhimandritu Paisie. Numai din aceste orașe sunt trecuți în Ms. 105.

Socotind probabil că un jurnal de Drept erà un lucru prea nou, a cărui valoare și înțeles nu prea le pricepeau toți, se gândì să răspândească cunoștințele juridice sub altă formă mai obișnuită, sub forma unei cărți. *Plănuì dar să publice o carte de legi*, nu însă o carte de legi simplă, ci o lucrare mare, o adevărată operă în mai multe tomuri groase și care ar fi fost o mare fală pentru Moldova.

Ca și jurnalul, lucrarea erà menită să lumineze pe toți dregătorii de ramul judecătoresc și persoanele particulare, care doriau să aibă o știință practică despre legi. Cu ajutorul ei «în pricini particulare își vor căpătà deosebită lumină atât din legiuirile împăratului Justinian și Vasilicale, cât și înlesnire întru câștigarea obiecturilor cuprinse în condica civilă». De această carte, pe care probabil o socoteà încoronarea vieții sale, se pare că-și făceà o idee mare. Dintr'o notiță, așezată între altele referitoare la ea, ar reieșì c'o socoteà o lumină, care va răspândì lumina adevărată [1]).

Cartea erà întitulată: «*Condica țivilă a Românilor, tradusă în limba națională*» sau «*Condica Iustiniană*» sau «*Carte clasicească de legiuirile românilor în limba națională*» [2]).

Ea aveà să fie culeasă din legile împăratului Iustinian, cu citații din Basilicale și din Armenopol, pe care le va traduce și lămurì în limba românească. Fiindcă ea cuprindeà legile Românilor dorià s'o răspândească nu numai în Moldova ci în toate țările locuite de Români: în Valahia, în Transilvania, Ungaria, Bucovina și în oblastia Basarabiei.

Călăuzit de aceste idei alcătuì o înștiințare, pe care, cu permisiunea Domnului acordată la 17 Sept. 1838, o tipărì în ti-

---

[1]) Sensul acestor cuvinte îl vedem mai bine din aceea că în josul lor imediat citează în franțuzește și în latinește din epistola Sf. Paul către Romani (cap. 13, p. 12): «La nuit est déjà fort avancée et le jour s'approche: quittons donc les oeuvres de ténèbres et revêtons-nous des armes de lumière»; apoi din epist. Sf. Ioan c. 2, p. 8: «Les ténèbres sont.... et que la vraie lumière commence déjà à luire». Inainte de aceste citate, este altul despre onoare: «L'honneur est comme une île escarpée et sans bords. On ne peut plus rentrer dès qu'on en est dehors».

Am transcris textul așà cum e în manuscris (Ms. 105, f. 4).

[2]) Ms. 105, fila 19 verso. Curând după înștiințarea lui Flechtenmacher, și celalalt jurisconsult al Statului Damaskin Bojinca anunță în Octomvrie 1838 că va tipărì: «Invățatura legilor romane și a Vasilicalelor ce se numeșc și legi împărătești». Prenumerația aveà să se facă în Iași la autor și la neguțătorul Gavril Mironovici și comp. iar în București la D. librerul Iosif Romanov».

pografia Mitropoliei la 25 Sept. Prin această înştiinţare, după ce arată titlul cărţii, spune ce materii va cuprinde. Opera erà să fie împărţită în 6 cărţi cu 36 capete. Cartea I cuprindeà învăţăturile generale, am zice azi principii generale, biografia lui Justinian şi a lui Trebonian, împreună cu o explicaţie despre Vasilicale, care sunt întrebuinţate în Moldova pe temeiul art. 318 din Regulamentul Organic, cum şi despre Armenopol introdus şi întrebuinţat în «oblastia Basarabiei». Cartea II cuprindeà drepturile personale. Cartea III drepturile «realnice». Cartea IV dreptul moştenirii. Cartea V obligaţii iar Cartea VI alte chestiuni, între care şi reguli de procedură. Fiecare carte erà împărţită în capitole. Cele 6 cărţi aveau să formeze 4 tomuri de 50 coale tomul.

Pentru a şti câte exemplare să scoată deschideà o prenumeraţie, anunţând că dacă se va subscrì pentru 300 de exemplare, fiecare prenumerat va plătì pentru 4 tomuri 6 galbeni, iar dacă numărul exemplarelor va fi mai mare, până la 500 exemplare, se va plătì numai 5 galbeni, pentru toate tomurile. Banii trebuiau plătiţi înainte [1]).

Odată cu înştiinţarea a tipărit şi o dedicaţie în 4 strofe «către prea înălţatul şi prea milostivul domn Mihail Grigoriu Sturza Voevod şi stăpânitoriu în Prinţipatul Moldovii ca şi către un iubitoriu de dreptate în ivala arătată prin atâte hrisoave domneşti slobozite în proţesuri particularnice».

Domnul este înfăţişat ca un Mecena al ştiinţelor dorite de toţi, către care se adresează tot norodul. El este rugat să apere sfânta dreptate cu neclintire, să scutească pe cel obijduit de strâmbătate, să înfricoşeze pe făcătorii de rele, să fie pavăza dreptăţii şi să învingă deapururea pe duşmani. Este rugat apoi să aibă milă de cei nenorociţi şi de săraci, să gonească cu toiagul eroic pe cei ce s'au lipit de ei şi le sug sângele ori îi prigoneşte; termină urându-i ca prin pacea dinăuntru şi din afară, «sub puternica umbrire», să-i înflorească ţara, în istoria patriei să-i rămână un strălucit monument nemuritor; el care va fi socotit

[1]) Ms. 105, fila 2, reprodusă şi în Albina Românească, No. 83, la 20 Octomvrie 1838.

ca un Aristid, și care e reformatorul politicesc al țării să închizășluiască de acum înainte fericire [1]).

Deoarece voià să folosească cu științele sale «nației românești» și în afară de hotarele Moldovei rugà smerit pe Domn la 6 Oct. 1838 să-i dea un «atestat domnesc de recomandație» atât în oblastia Basarabiei, la care se gândià mai întâiu, cât și în Ungaria, Transilvania și Bucovina, ca astfel fiecare român, doritor de a aveà cartea lui «să îndemne a prenumerà». La 12 Oct. i s'a pus rezoluția că Logofeția Dreptății «va îndestulà cererea jăluitorului» [2]).

Am spus că unii dintre abonați la jurnalul pravilnicesc plătiseră banii. Văzând că gazeta nu mai apare unii începură a murmurà. Ca să nu mai bârfească cineva, tot la 6 Oct., adresează o jalbă Logofeției Dreptății, prin care se făcuse prenumerația, rugând să se vestească că n'a putut scoate jurnalul din întâmplată pricină, dar în loc de 60 coale de jurnal cei ce plătiseră vor primì 2 tomuri, care cuprind 100 de coale, din condica civilă, iar pentru celelalte 3 tomuri de vor voì a se «abunarisì» vor plătì cusurul de 3 galbeni. Ca să fie cât mai mult cunoscută, publică aceeaș înștiințare și la 20 Noemvrie [3]).

Pentru distribuirea acestei înștiințări și înscrierea abonaților «s'a adresuit», tot în ziua de 6 Oct., la Departamentul pricinilor din lăuntru și la Departamentul Justiției, cu rugăciunea ca prin autoritățile competinte: ispravnicii și judecătoriile ținutale, să se îndemne persoanele doritoare să se aboneze la o carte așà de folositoare și să i se dea rezultatul până la finele lui Octomvrie. Departamentul trebilor din lăuntru i-a satisfăcut rugăciunea dându-i adrese «cuvincioasele cărți» către Ispravnicii județelor, cărora li s'a trimis și 13 înștiințări tipărite, câte una pentru fiecare județ. La Departamentul Dreptății întâmpină însă neplăceri. De acì i s'a comunicat că «fără înadins porunca a ocârmuririi și fără aprobația Obșteștei Adunări întărită de

[1]) Pe foaia tipărită între strofa III și IV se vede scrisă încă o strofă, datată 1842 Ghen. 29, în care mai adaugă laude pentru drumurile făcute, poduri tari de piatră, slobodă intrare la porto-franco din Galați și în genere pentru marile fapte, pentru cari supușii se socotesc fericiți și-i urează și Domnului să se bucure de isprăvile lui. Scrisul acestei strofe pare identic cu acelei mai mari părți din manuscris.

[2]) Ms. 105, fila 19, v.

[3]) Ms. 105, fila 22, v.

Domn, Logofeția nu este în dreptate a primì și a aprobarisì pravili».

Departamentul Dreptății socoteà că lucrarea lui este o pravilă nouă iar nu o explicare a celor existente, o carte de doctrină. Pare că această înțelegere erà isvorîtă numai din răutate, când din înștiințare se vedeà caracterul lucrării și apoi ea fusese aprobată de Domn înainte de a se tipărì. Erà, desigur, acum la acel Departament cineva care aveà ceva de împărțit cu Flechtenmacher. Necăjit de aceste neajunsuri el se plânge Domnului, la 13 Octomvrie, arătând că n'a înțeles să ceară primirea și aprobarea unor pravili care stăpânesc în lume de 1305 ani de când a stăpânit împăratul Justinian; că această atitudine a Departamentului Dreptății îl împiedică la înaintarea lucrării și că dacă ar fi știut de o asemenea piedică nu s'ar fi mai ostenit cu o astfel de lucrare grea. Legile adunate și traduse de el nu sunt decât o culegere de legi privitoare la dreptul civil al «particularnicilor». Se temeau — se vede — unii dela Depart. Dreptății de anumite chestiuni de Drept public, care n'ar fi convenit Stăpânirii. «Nimic alte — zice el — decât un lucru particularnic, o compilație luată atât din matca tuturor legilor stăpânitoare în lume, pe care gios iscălitul în diastima de 25 ani de când (să) află practisind în principatul acesta ca un pravilist, care traducere nu este abătută nici din textul latinesc, nici din acel elinesc». In nedumerirea în care se aflà dacă trebuie să mai continue sau să se oprească, îndrăsnește sà roage pe Domn să-l învrednicească de o milostivă rezoluție povățuitoare spre a ștì ce să facă. Copia acestei scrisori poartă la sfârșit mențiunea: «restituta sine effectu» [1]). De ce nu l-a satisfăcut Domnul nu știm; este foarte curioasă această purtare, când la 17 Sept. autorizase tipărirea înștiințării, a cărei distribuire se opreà acum, iar la 12 Octomvrie ordonase să i se deà arătatul atestat.

Mai târziu însă i se permise distribuirea, căci vedem trimițându-se înștiințarea și pe la cele 13 judecătorii ținutale [2]). Un număr de 10 exemplare din dedicație, împreună cu înștiin-

[1]) Ms. 105, fila 57.
[2]) Ms. 105, fila 19. Distribuția la Isprăvnicii și judecătorii s'a început cu dela No. 100 înainte; până acì se distribuise altundeva.

țarea, au fost trimise Domnului, Mitropolitului, Beizadelii N. Suțu, Beizadelii Alecu Calimach și altor câtorva din cei mai înalți demnitari [1]). Mitropolitului și Episcopilor le-a trimis la 7 Oct. totodată și câte o scrisoare rugându-i de a-i da sprijinul pentru a aveà abonați [2]). De asemenea roagă printr'o scrisoare la 8 Octomvrie pe generalul miliției pământene să îndemne pe ofițeri a o cumpără [3]). Tot în sensul de a-i recomandà lucrarea se adresează Post. Beldiman.

Pentru a câștigà probabil și sprijinul Domnului Țării Românești, la 11 Octomvrie alcătuește o odă «către pre înălțatul și pre milostivul Domn Alexandru Dimitrie Ghica stăpânitoriu în prințipatul Valahiei ca cătră un iubitoriu de dreptate, de miliție, civilizația nații rumânești cum și de omenire arătată prin emancipația (dezrobire) a celor în curgerea de 400 ani subjugați robi, țigani domnești» [4]). Multe din versurile acestei ode, care desigur că a fost trimisă Domnului muntean, sunt identice cu cele din dedicația către cel moldovean. La 15 Oct. a publicat înștiințarea și în Albina Românească. Se străduià astfel din toate puterile să aibă un număr mai mare de abonați spre a puteà suportà cheltuelile tipăririi. Voià să aibă rezultatul prenumerației până la sfârșitul lui Octomvrie. Pentru tipărirea, pe care o doreà să înceapă cât mai curând, intră în tratative cu Aga I. Asaki. Avem chiar conceptul contractului. Flechtenmacher se angajà dela o anumită lună a anului 1839, care aveà să se fixeze în original, să dea pe fiecare săptămână câte 8 coale scrise curat, fără greșeli și fără să aibă voie să le mai schimbe. Asaki se obligà să tipărească pe fiecare săptămână câte 2 coale în 400 exemplare pe hârtie bună «în octav mare și legat». Volumul va fi până la 40 coale de tipar. Drept plată se va da câte 2 galbeni de fiecare exemplar iar banii se vor

[1]) Pe lângă cei menționați s'a mai trimis Ministrului din lăuntru, Ministrului Dreptății, Prezidentului Divanului domnesc, Generalului Teodor Balș, lui Petrache Mavrogheni, Post. Gr. Sturza. Inștiințarea fără dedicație s'a mai trimis Episcopului de Roman și celui de Huși. Din însemnarea lui Flechtenmacher nu se vede că s'ar fi trimis înștiințarea și Domnului ci numai dedicația; sau e o greșală în însemnare sau nu i-a trimis-o fiindcă Vodă o cunoșteà. Dedicația pare a fi fost tipărită numai în 11 bucăți (Ms. 105, fila 18),

[2]) Ms. 105, fila 27.

[3]) Ms. 105, fila 21.

[4]) Ms. 105, fila 67—68.

achità pe măsură ce se va face tipărirea[1]. Cu firea lui ordonată îşi făcù şi o listă pentru numele prenumeranţilor, numărul exemplarelor, şi data plăţii[2]. Toate acestea, împreună cu slujba de pravilist şi cu prepararea materialului de tipărit l-au obosit. Către sfârşitul lui Octomvrie se bolnăvì, dar se restabilì în curând. La 8 Noemvrie scrià Comisului I. Rasti pe care-l numià «prea scump prieten» că s'a îndreptat pe deplin şi se ocupă de ale slujbei şi cu literatura; îi trimiteà înştiinţarea şi o copie după dedicaţie şi-l rugà să stăruiască a se abonà cât mai mulţi[3].

Cu toate stăruinţele depuse nu se abonară până la 26 Noemvrie 1838 decât pentru 150 exemplare. Atunci iar se jăluește către Domn, arătând că acest număr nu este destul pentru a puteà suportà cheltuelile tipăririi a 500 de exemplare fiindcă numai hârtia îl ţine 500 galbeni, pe lângă care se mai adaugă cheltuelile tipografiei, leafa prescriitorului, răsplata lui pentru nespusele «trudnice osteneli» câte a jertfit şi va mai jertfì până la sfârşit, mai ales că pe lângă cele 4 tomuri are de gând să mai adauge un al V-lea, în care se va arătà materiile explicate în cele 4 tomuri şi obiectele cuprinse în condica civilă, probabil un fel de repertoriu al celor 4 tomuri şi un comentar al condicei Calimach. Ca să-şi poată realizà scopul, amintind de răsplata ce i-a dat Calimach, îndrăsneşte a rugà cu toată supunerea pe Domn să facă, prin Obşteasca Adunare, să se ia cheltuiala tiparului asupra Statului şi să i-o hărăzească şi ca o răsplată pentru «atâtea trudnice osteneli şi jălbi ce a răvărsat întru cele ce privesc cătră ramul jurisprudenţei»[4].

Şi în josul copiei acestei jălbi găsim cuvitele: «restituta sine approbatione». Această respingere este cu atât mai greu de înţeles cu cât cu 4 zile mai înainte Domnul îi dăduse o dovadă de bunăvoinţa sa, dovadă care probabil făcuse pe Flechtenmacher să spere că i s'a iertat atitudinea în chestia şcolară şi l-a îndemnat să ceară ajutor pentru tipărirea lucrării, în fruntea căreia erà o dedicaţie aşà de măgulitoare pentru Vodă.

---

1) Ms. 105, fila 59, v.
2) Ms. 105, fila 4, v.
3) Ms. 105, fila 64, v.
4) Ibid., f. 49, v.

La 22 Noemvrie 1838, prin ofisul No. 1551, Mihail Sturza, luând în considerare lungul serviciu pe care Flechtenmacher l-a adus în materie de Drept în Moldova dela 1813 de când s'a arătat neobosit în toate afacerile, fie traducând legi, fie rezolvând chestiunile juridice, având în vedere și documentul ce i-a dat Scarlat Calimach și văzând că dela introducerea Regulamentului Organic a fost confirmat în calitate de jurisconsult, ale cărei datorii le-a îndeplinit cu demnitate, pentru aceste considerațiuni a găsit just să facă cunoscute la toți aceste fapte și să-i libereze un atestat prevăzut cu semnătura autografă și cu pecetea domnească [1].

Față de acest semn de bunăvoință nu se prea explică refuzul ce i s'a dat peste câteva zile. Probabil că erà mai ușor să libereze un atestat, ca o consolare pentru vechiul jurist, decât să i se tipărească cartea din banii Statului.

Mai mult sprijin pare că găsì în Țara Românească unde colonelul Costache Filipescu luă asupra sa 100 de exemplare [2].

Din notele sale rezultă că s'ar fi subscris de vreo 220 persoane pentru peste 400 de exemplare [3], plus cei ce fuseseră abonați la jurnal.

Incurajat de această prenumerație, datorită stăruințelor unor boieri între cari este Tudorașcu Sturza, pe a cărui listă erau 32, el nădăjduià să înceapă tipărirea în curând. La 31 Ianuarie 1839 anunțând prin Albina Românească începerea tipăririi în scurtă vreme rugà pe prenumerați să plătească banii în mânile împuternicitului său, luând adeverință în care să se arate numărul, la care este trecută autentica iscălitură a fiecăruia, iar celor ce plătiseră pentru jurnalul pravilnicesc le repetà înștiințarea din Octomvrie și Noemvrie 1838 [4]. Atunci adresează o jalbă și Domnului din Țara Românească, poate chiar acum trimițându-i și oda, cerându-i — probabil — sprijinul pentru lucrarea sa [5].

---

[1]) Ms. 105, fila 54, v.
[2]) Ibid., f. 4, v.
[3]) Ibid., l. c. și fila 44.
[4]) Albina Românească 1839, No. 11.
[5]) Ms. 105, f. 47.

Tot în acest timp deşì nu începuse nici tipărirea acestei lucrări, se pare că plănuià şi tipărirea lexiconului [1]).

Preocuparea principală erà însă Condica Justiniană, pentru care zilnic căutà să-i grăbească tipărirea. I se păreà aşà de sigură realizarea acestui vis al lui încât la 14 Februarie se interesà să aibă adresele prenumeraţilor spre a şti unde să le trimită cartea [2]). A doua zi dădeà procură pentru încasarea banilor secretarului său (canţelistului) Gr. Romalos şi unuia Petrache Ştirbiianu, iar la 16 Februarie Romalos şi primì banii dela 10 abonaţi [3]).

Totul păreà că merge bine. Se mai găsià câte unul care cereà banii înapoi, dar în genere prenumeraţii, între care întâlnim pe fruntaşii ţării, aşteptau cu încredere. El sperà că în Martie cel mai târziu va începe tipărirea.

Sosì şi Martie dar nu putù începe din cauza lipsei de hârtie, care nu venise. In Aprilie venind hârtia anunţà din nou pe abonaţi să deà bani. Se pare însă că dela Depart. trebilor din lăuntru nu i se mai da mult concurs, căci această înştiinţare se trimise Ispravnicilor deabià la 25 Maiu [4]).

Unii dintre abonaţi mai plătiră dar cei mulţi nu se grăbiră, nevrând să se gândească la greutăţile autorului, care nu erà om bogat.

Zadarnice fură «trudnicele oboseli» ale lui Flechtenmacher. După Maiu 1839 nu mai găsim în hârtiile sale nimic despre această carte.

Cauza, pentru care n'a putut apare, a fost lipsa de bani pentru cheltuelile necesare tipăririi. Devotat cu totul meseriei, care însă nu erà prea bine plătită — pravilistul la început aveà 400 lei pe lună — el nu şi-a putut agonisì nici fondurile, cu care să lase posterităţii o dovadă mai evidentă a personalităţii sale. Materia, despreţuită de idealişti ca el, prea încrezător în cinste şi dreptate, îşi răsbunà dureros, impiedicându-l de a publicà lucrarea sa capitală.

[1]) Ms. 105 f. 47.

[2]) Ibid., f. 44. Scrisoare din 14 Fevr. către N. Ghica Prezidentul Judecătoriei Divanului, prin care-l rugà să trimită înştiinţarea sa de a i se arătà unde să li se trimită lucrarea.

[3]) Ms. 105, p. 55.

[4]) Ibid., f. 23.

Astfel se sfârșì și povestea sbuciumărilor bietului om pentru tipărirea condicei civile a Românilor. Nu numai că nu putù răspândì lumină adevărată, cum credeà autorul, ci ea însăș se pierdù în întuneric.

* * *

Pe lângă cele spuse până acì *trebuie să menționăm interesul și dragostea lui pentru propășirea poporului în toate direcțiile și în special pentru cultura națională.* Și ceeace este demn de relevat este că nu se preocupà numai de Moldova, ci de toți Românii, de tot neamul, de toată «nația» românească oriunde se aflà. Am văzut cum s'a purtat în chestia școlară. Am văzut apoi cum voià să-și răspândească cartea de legi în oblastia Basarabiei, în Valahia, Transilvania, Ungaria și Bucovina. Se interesà și de cărțile și de revistele ce apăreau în Valahia; și nu ca oricare, să se aboneze sau să cumpere o carte, ci a căutat să intre în legături cu fruntașii mișcării culturale de peste Milcov, să le dea sfaturi, să stabilească o comunitate de gândire și — de e posibil — chiar de acțiune cu ei și să le dea chiar material pentru reviste. Astfel la 18 Decemvrie 1838 scrià către Eliad că a primit două bucăți din programul Curierului românesc pe 1839, dimpreună cu 5 numere din această gazetă. Arătându-și bucuria că poate aveà corespondență cu el, îl rugà să-l înscrie în rândurile abonaților pe 1839, iar în loc de bani să primească 5 tomuri ale Condicei Justiniene, care credeà că se va tipărì în scurtă vreme. Pentru moment îi trimiteà niște versuri în cinstea lui Huniade Corvin «iroul lumii de neam Rumân» și a grafului Sekeny, care ca un adevărat irou a săvârșit mai mari fapte decât împărații.

Mai târziu, la 10 Aprilie 1839, când se pare că erà în Transilvania, scrià redacției Curierului că citește cu mare bucurie gazeta și foaia scrisă în amândouă limbile (română și franceză), văzând propășirea în literatură, dar de altă parte foarte se mâhnește că agricultura și meșteșugurile cu rămas cu multe veacuri înapoi. Oare nu s'ar puteà găsì, se întrebà el, mijloace și pentru inaintarea acelor obiecte «care singure sunt mijloacele înfloririi materială a unei nații?» Acolo, unde se aflà, ieșià

pe fiecare săptămână o gazetă sătească pentru luminarea și propășirea sătenilor, în toate cele ce le sunt necesare, și în fiecare Luni se trimite în fiecare sat unde preotul, după biserică, este dator s'o cetească sătenilor. O astfel de gazetă cu îndemnare din partea Ocârmuirii și din partea parohilor dela bisericile: luterană, reformată și pravoslavnică, alcătuită în 3 limbi n'ar puteà fi de folos atât pentru agricultură cât și pentru cele intelectuale? Românii sunt un neam, care acum începe să-și deschiză ochii să sporească și să progreseze, în vreme ce Transilvania, cu toate revoluțiile, nu s'a putut dărăpănà, din cauza vechei stăpâniri părintești, ci tot s'a mai întărit și astăzi se socotește «ca singurul scut și eghida mântuirii și a fericirii». Cerându-i iertare pentru că a pășit peste cele cuvenite lui, și aceasta numai fiindcă l-a răpus iubirea patriei lui, îi trimite niște versuri în cinstea lui Costache Negruți.

In acest timp se tipărise la Craiova un dicționar francez-român. Punându-se în legătură cu editorul, acesta îl rugà să stăruiască a se face cât mai mulți abonați, oferind și 10 exemplare spre a se da ca premii școlarilor meritoși și săraci. La 22 Maiu 1839 Flechtenmacher se adresă Epitropiei școalelor, în privința acestui dicționar, rugând-o cu stăruință să-l recomande profesorilor din județe și arătând și ofranda editorului. Erà cunoscut că se interesà de toate manifestările culturale românești și de aceea i se adresase lui acest editor.

* * *

Iubià literatura, dar ceeace-l pasionà în deosebi erà poezia Din când în când prin manuscrisele lui întâlnim reproduse versuri franceze, alte ori vorbește cu laudă de poeți. Și nu se mulțumì numai să aprecieze pe ale altora, ci începù el însuș să alcătuiască poezii. Ceeace-l va fi determinat a fost desigur și mediul.

In anii 1838—39, din care avem poeziile lui, redeșteptarea națională luà din ce în ce mai mare avânt și producțiunile literare se înmulțeau; sub influența lor Flechtenmacher nu-și mai putù stăpânì pornirile-i suflete și așternù în versuri câteva din gândurile lui.

Ca valoare literară poeziile lui sunt slabe. De altfel nu s'a mulțumit să scrie oricum ci a încercat să scrie în metru antic. Pentru unul care spuneà că legile românești sunt continuarea legilor romane și într'o epocă când afirmarea originei romane erà la ordinea zilei, nu puteà fi formă mai potrivită pentru poezia românească decât metru antic. Pe marginea unei poezii găsim chiar schema hexametrului și pentametrului [1]).

Ca fond merită atențiune pentru dragostea mare ce reiese din ele pentru neamul românesc.

Dintre poeții români îl captivase Costache Negruți, un bărbat învățat — cum îl caracterizà el — adăpat în multe limbi, al cărui geniu strălucește între alți bărbați vrednici, în pământul Moldovei și care este mai ales un *poeta* plăcut de obște. Așà de mult i-a plăcut poeziile, încât cetindu-le cu mare plăcere într'o dimineață, la 14 Fevruarie 1839 s'a simțit, îndemnat să-i trimită câteva versuri, în care-i spune că s'a ivit ca alt Apollo, care poartă o cunună de dafin pe care i-a dăruit-o lumea; când lira și-o încordează împrăștie vieață, bucurie și dulceață minunată. Cântarea lui este înzestrată de toate harurile, tonul lui l-a răpit în altă regiune, departe de sgomotul lumii, unde îl întâlnește pe el «poeta cel de toți iubit».

Altădată alcătuește versuri tot în cinstea unui poet de fel din Botoșani. Entuziasmat de poeziile acestuia doreà ca vii sentimente să însuflețească pe toți Românii, închinați muzelor. Ce minune! exclamă el:

«Din cei în multe luminați
«Un alt Horaț din Moldoveni
«C'acum din nou iar se ivește
«Din fii romani, din Botoșeni!»

Tot în versuri a făcut dedicația Cărții lui de legi către Mihail Sturza, pe care-l încărcà cu diverse epitete elogioase precum și oda către «pre înălțatul și pre milostivul Domn Alexandru Dimitrie Ghica», slăvindu-i calitățile.

Din cunoștințele sale istorice căpătase admirație pentru Huniade, despre care arătà într'o notiță că după anumite ver-

[1]) Ms. 105. f. 60.

siuni ar fi, după tată, dintr'o familie nobilă de Valahi iar după mamă din împărații Paleologi. Multă admirație aveà și pentru familia ungurească Széchenyi. In 1839 a tradus o mică broșură în care se arătà lucrările contelui Ștefan de Széchenyi și ale tatălui său Francisc conte de Széchenyi.

Fiindcă Huniade a învins Poarta otomană, iar Contele Ștefan de Széchenyi a spart Porțile de fier ale Dunării, Flechtenmacher i-a glorificat pe amândoi într'o poezie, întitulată: «*Huniadi și Sekeni*» [1]).

Intr'o poezie «*Cultura*» laudă înflorirea muzelor în Țara-Românească, unde se ridică autori clasici ca Văcărescu, care poartă steagul, iar după el vine Eliad «cel cu cântec îngeresc» și alți viteji în «Sfântul Sfat».

Cântările lor cuprinzând vârful muntelui Parnas au ajuns la «olimpicescul tron, unde zeii minunându-se au gratulat pe Apollon pentru noua biruință» [2]).

Altădată așterne în versuri ceeace corespundeà sufletului lui liniștit și plin de dreptate și ceeace visà el pentru omenire, scriind în condica sa o poezie întitulată: «*Armonie*». In ea laudă liniștea, vieața în pace cu toată lumea, simțind toate cele bune, făcând toate cele creștinești și nesmintind nimic din cele drepte. Armonia este sfântă între toate; ea pare că aduce cerul pe pământ și ne duce în chip lin spre veșnicie:

> «Armonia 'n ceruri stăpânește
> «In natură lângă Dumnezeu
> «Ea pre greale patimi domolește
> «Semnul păcii este curcubeu».

Insuflețit de toată dragostea pentru noua lui patrie, ca o urare pentru un viitor mai bun, făcù o poezie cu titlul: «*La anul nou 1839*». Acì cântă «vița strălucită a Romei, colonizată de Traian», care a pătimit atât de mult dar a învins cu vitejie cele uneltite; cântă pe vitejii ei, care fie singuri, fie «supt nalt'umbrire», au făcut minuni, cum este «iroul Ștefan» care a

[1]) Ms. 105.
[2]) Ms. 105, f. 67.

stat tot mare ca un Scipio, și cum este Huniade, care să proslăvește ca alt Traian «irou roman»:

«Rumânii stau tot vitejește
«Ș'așà să apropii la liman
«Ca niște stânci înfricoșate
«Nădejdea hristianilor,
«Cufund prin fapte minunate
«Mulțimea vrešmașilor».

Acì pare a pomenì ceva despre *unire*, arătând cum cei cari pismuesc norocul românilor împiedică stăpânirile — probabil e vorba de cârmuirile celor 2 țări — de a se unì și de aceea nu s'a putut săvârșì mântuirea lor. Cultura — zice el — aduce norocire și acum ea a străbătut și la răsărit; apusul s'a legat cu el, civilizația este chiar pe tronul țării în persoana Domnului, care a dovedit-o prin fapte. Dela el așteaptă mult și de aceea îi face urări să-l încunune biruințele, să dea numele său epocei și să fie slăvit ca un Tit.

* * *

La această epocă se pare că vârsta — după o activitate așà de îndelungată — începuse a-și reclamà cu stăruință drepturile. In 1838, pe toamnă, erà bolnav. Totuș în 1839 erà încă în plină activitate. Pe lângă sbuciumările lui pentru tipărirea cărții sale, pe lângă cele câteva poezii, îl găsim continuându-și slujba de Pravilist, dând consultații, scriind note juridice în manuscrisele sale sau note relative la învățământul de altădată în Moldova [1]); îl vedem dând consultații și peste hotar.

Și din 1840 avem urme ale activității sale, dar mai reduse. Astfel la 29 Maiu își alcătuise niște note, prin cari servindu-se și de alte izvoare arătà cum înțelegeà el să fie un jurisconsult. Obosit și suferind fu demisionat din slujba de jurisconsult

[1]) La 13 Ian. 1839 supuneà cenzurii câteva acte (Ms. 105, fila 57, v.). La 8 Maiu 1839 alcătuià o notiță asupra istoricului școalelor în Moldova (Ms. 150, f. 56). La 27 Maiu da consultații într'un proces dintre Spătarul Farra cu Mănăstirea Trei-Ierarhi (Ms. 12, p. 121). La 5 Noemvrie tălmăcià ceva din Basilicale și făceà o «culegere de paragrafuri din condica țivilă, glăsuitoare pentru paragrafia încuviințată de legi» (Ms. 150, f. 124 și 125, v.) La 20 Fevr. 1839 dă o deslegare în nemțește către «D. senator Ioan de Albracht (Alberichifeld sau Albrechsfeld) și i-a trimis plicul cu acea deslegare la Nicu negustor care aveà s'o trimită la corespondentul lui (Ms. 105, f. 62, v.).

«cu onor şi cu o pensie analoagă, deşi îngustă pentru un cap de familie numeroasă» [1]).

Pe lângă altele îl amărau mult şi nevoile materiale. Lipsurile nu erau menite să-i uşureze suferinţele bătrâneţei şi să-i lungească vieaţa.

Ele l-au silit uneori să sufere mult. Trimisese pe fiul său Alexandru, să înveţe muzica la Viena. Cum n'aveà bani, a apelat la sprijinul unui boier, care l-a ajutat pentru primul an. Pentru al doilea n'a mai îndrăznit să ceară şi s'a adresat Domnului. La 12 Iunie 1839, într'o mişcătoare scrisoare, spuneà că se vede tare strimtorat şi sfiindu-se de a mai supărà pe făcătorul său de bine, nu-i rămâne în nevoia lui decât să năzuiască la «obşteşte cunoscută nobilă inimă îndurătoare» a Inălţimii Sale, rugându-l cu toată umilinţa să se milostivească şi să-l ajute cu cât va socotì ca să-i poată trimite o poliţă pentru cele trebuincioase pe un an de zile... Nu ştim rezultatul; pare favorabil. In tot cazul nu erà de invidiat situaţia unui jurist, care ocupà un post aşà de important, să ceară ajutor pentru educaţia copiilor.

După 1840 nu mai avem multe ştiri despre el [2]). Deabià câteva notiţe mai găsim, din acest timp, în manuscrisele sale iar după 8 Fevruarie 1842 nici atât. Lipsa de alte ştiri şi de urme ale vreunei activităţi din partea unui om, care muncise toată vieaţa şi care-şi notà în mod sistematic părţi din această activitate face să bănuim că în ultimii ani a fost bolnav.

In prima zi de Maiu a anului 1843 a trecut în lumea drepţilor, sfârşind o vieaţă de muncă necontenită şi de luptă pentru Drept [3]).

---

[1]) Alb. rom. 1853, No. 61, p. 245. P. Calimach, l. c. 152, spune că în 1840 a murit la Iaşi, dar ştirea e greşită.

[2]) Pe marginea dedicaţiei de care am vorbit se află alături de textul tipărit o strofă scrisă în care se vorbeşte şi de portul-franc dela Galaţi, iar dedesubt, este data 1842 Ghen. 29. Tot în acest manuscris la fila 45 găsim scrise cuvintele: 1842 mense Septembre Miklescu junior incoepit primam praelectionem in jure civili, iar cu data de 20 Neomvrie, 17, 19 şi 21 Dec. alte însemnări relative la învăţătura acestuia. Pe fila următoare alte însemnări în latineşte dela 21 Ian. 1842 şi ultima dela 8 Fevr. 1842.

[3]) Arhiva Stat. Iaşi. Dos. No. 1358, fila I şi No. 1898, f 16—17. Albina Românească 1853, No. 61, p. 245.

Soţia lui semnează Iohanna, Janetta şi Anica. El a lăsat 6 copii: 2 băieţi şi 4 fete. Alexandru, cunoscutul muzicant, Elenco, care aveà 26 de ani la moartea tatălui său şi erà măritată cu Iorgu Dumitrescu; Frederic de 20 ani, Mariţa de 18 ani Elena de 17 ani, Catinca de 14 ani.

Dela Flechtenmacher ne-au rămas următoarele lucrări:

I. *ISTORIA DREPTULUI ROMÂNESC SAU A PRAVILELOR ROMÂNEŞTI*, conferinţă alcătuită de el la 10 Aprilie 1830 şi ţinută la deschiderea cursului de legi.

Planul acestei conferinţe erà de a expune desvoltarea internă a legilor romane, desăvârşirea lor sub ultimii împăraţi, mai ales în vremea lui Justinian şi cum au continuat a fi aplicate în Europa şi în special în ţările române, unde le-au lăsat moştenire Romanii.

Flechtenmacher îşi începeà subiectul cu o constatare asupra importanţei bunurilor sufleteşti şi trăiniciei lor, arătând ca dovadă ceeace s'a întâmplat cu dreptul roman. Este o arătare din cele mai vrednice de pomenire în istoria lumii, ziceà el. Romanii şi-au mărit Statul prin puterea armelor, dar ceeace le-a întins stăpânirea mult mai departe şi le-a întemeiat-o cu mai multă statornicie este ‹sistema Dreptului». Aceasta dovedeşte că ceeace odată a câştigat vieţuirea duhului, nu piere; aceste pravili au trăit şi trăesc până acum. Chiar dacă toate Statele Europei şi-ar alcătuì noui pravile, cea mai mare parte a cuprinsului lor se vor alcătuì «de-apururea după praviliceştile idei» pe care ni le-au lăsat Romanii «ca o veşnică moştenire şi ca o obştească avere a omenirii». Ele vor stăpânì lumea încă mult timp, căci este foarte departe vremea când s'ar puteà părăsì acele lucrări şi împiedicà efectele lor.

Pentru a înţelege istoria pravilelor romane, spune că trebuie a se lămurì sistema dreptului în întregimea lui şi a se aveà în vedere şi istoria Statului, expunând împrejurările în care s'a desvoltat acest popor şi spiritul său.

Ca la toate Statele, şi la Romani, la început, nu se puteà ivì deodată idei şi lucruri proprii. La început arată că şi Romanii aveau aceleaşi rândueli ca şi toate Statele vecine. Ideile greceşti stăpâneau mai peste tot. Mărirea crăiască căzù, ca şi în Statele greceşti, iar desbinarea naţiei între o tagmă de boieri şi obştia orăşenilor supuşi a produs şi aici o luptă de a ţinut «un veac de o sută de ani».

Vorbeşte pe scurt de luptele dintre patricieni şi plebei, pe cari-i numeşte o tagmă de boieri şi mulţimea orăşenească, de victoria plebeilor, de dobândirea Tribunatului, legile celor 12 tabele, dreptul la Consulat, de înfiinţarea Pretorilor, de edicte şi rostul lor pentru înaintarea sistemei pravilelor. Din toate aceste sguduiri spune că reiese şi «haractirul» pravilelor romane. Ele nu privesc pe om într'o unire cu alţii, ci pe fiecare singur «ca un gospodar neatârnat de vre o mărginire prin rudenii sau prin tovarăşii, ca un stăpân al oamenilor lui şi ca un deplin orăşan al naţiei».

Fără de a se pierde în amănunte, după această introducere, vorbeşte de puterea legiuitoare a Republicii, de diferitele isvoare ale Dreptului, arătând marea lui desvoltare în timpul Imperiului. Vrednic de însemnat este — după el — că tocmai în această vreme, când se statornicesc «despotismul cel mai cumplit», când libertatea cetăţenilor n'aveà altă garanţie decât sentimentul Impăratului, dreptul ajunge la un asemenea progres. Aceasta se explică pe de o parte istoriceşte, fiindcă deapururea s'au ţinut de formele vechi ale pravilelor şi, pe de alta, fiindcă totdeauna s'au silit de a aflà temeiurile

adevărate ale drepturilor și îndatoririlor, supunând acestor temeiuri dreptul formal. Astfel s'a ajuns la originalitatea neîntrecută a dreptului roman «care până acum nu s'au ajuns».

A expus, apoi, desvoltarea dreptului roman, după veacul Antoninilor, arătând că acum progresul se făceà numai prin constituțiunile împărătești, care se refereau mai ales la obșteștile pricini, la dreptul public și care a stabilit valoarea diferiților praviliști și cum se împacă neunirile dintre ei.

In urmă vorbește de codificări, pomenind pe a lui Grigorie și «Hermaghenze», Teodoriu II, Diocleţian și Constantin. Se ocupă mai pe larg apoi de legislația lui Justinian, spunând că deşi critica acestei opere este felurită, totuş dacă se ține seamă de folosul adus norodului și de vremurile de atunci, «nimeni nu-i poate micșorà slava pentrucă au tăcut o necugetată și neprețuită facere de bine și înseși prefacerile care s'au făcut în pravile sunt de cele mai multe ori scoase și ivite dintru o sănătoasă judecată pentru mai multe scoposuri a dreptății».

Amintește apoi de Vasile «Machedon» și de Leon cel înțelept, dând lămuriri asupra Vasilicalelor și tipăririi lor de Fabrotul, la 1647; acelaş lucru despre Sinopsis. Spune că mai sunt și alte cărți de pravile dela Impărații Răsăritului, dar nu le pomenește fiindcă nu le pot comparà cu cele arătate.

Nu uită însă pe Armenopol, recomandând ediția cea mai nouă tipărită la 1780, la «Haag în Holandia».

După această expunere e evoluției dreptului roman, începe să se ocupe *de pravilele care au fost la noi.* Aceste pravile au fost pravilele romane. Ele au fost aduse de Traian, s'au pierdut apoi și au fost readuse, după 12 veacuri, (1401—1433) dela Constantinopol împreună cu stema crăiască, de Alexandru Vodă, care a alcătuit din Vasilicale o carte de pravile potrivită cu țara Moldovei, tălmăcind-o în limba patriei, dar «vrednic de tânguit» este că în decursul vremurilor s'a pierdut și acea carte. Mai târziu, sub Vasile Vodă Lupu, s'a alcătuit din Vasilicale, c. către Istratie logofătul, o carte de pravile în limba moldovenească, care însă rar se găsește. In sfârșit, Scarlat A. Calimach a tipărit la anul 1816—1817 legiuirea sa pe care toți doreau să fie tradusă în limba țării.

Iși încheie lucrarea, arătând că astfel *pravilele Romanilor dovedesc dela prima lor ivire la îndreptarea lor cea mai de pe urmă din principatul Moldovei «o întregime originală și o minunată lucrare a duhului omenesc»*.. Aceste pravile sunt fără pildă în istoria lumii. Chiar năruirea și căderea împărăției Romanilor n'au desființat stăpânirea pravilelor «romanești», care, din contră, s'au mai întins. Duhul acestor pravile «va stăpânì în lume până când mintea cea mai cuvântătoare a omului de unde izvorăsc pomenitele adunări de pravile va fi de sine stăpânitoare».

II. *CUVÂNT CĂTRE CINSTIȚII ASCULTĂTORI DE LEGI, ROSTIT LA ANUL 1836 IN ACADEMIA DIN IAȘI.* Aceasta este o lecțiune de deschiderea cursului său de Drept natural la Academia Mihăileană. Ea a fost tipărită chiar atunci. Două exemplare din această lucrare se găsesc la Academia Română.

Autorul începe prin a arătà că sunt înconjurați de ceață și de întuneric şi se întreabă dacă nu este o îndrăzneală semeață de a se ocupà de o materie cu totul nouă pentru această țară. Trebuie însă să încerce fiindcă numai lumina dăruită de Dumnezeu neamului omenesc, adică Rațiunea sau mintea cuvântătoare, îi va scoate din întuneric. Fericit se socotește dacă va aruncà cel puțin câteva raze de lumină spre a vedeà măcar cât de adâncă este ceața.

Unul din cele mai mari foloase aduse de Regulamentul Organic a fost — spuneà el — și îngrijirea dată învățământului teoretic şi practic, care va duce la fericirea nației şi la o treptată desăvârșire a neamului. Dintre ştiințele practice, *fără îndoială că jurisprudența, adică știința Dreptului, cuprinde «cel mai ales și întâiu rang»*. Oamenii, reunindu-se în societăți, au văzut cât de trebuincioasă este dreptatea și că acolo unde stăpânește justiția, acolo s'a așezat «neclintita temelie a binelui obştesc și particular, siguranța cinstei, averii și a vieții fieşcărui om fără deosebire». Un astfel de Stat merită *numele de Stat al Dreptății.*

Deşì în acel timp mai în toate Statele se năzuieşte la reforme și îndreptări, el însă, fiind însărcinat de Eforie să ție mai întâiu un curs de Drept natural, nu se poate îndepărtà de «căpitelnicul țel» ce și-a propus.

Dreptul naturii nu este decât dreptul Rației, adică mintea cuvântătoare. El n'are altă condică decât a Rației, care singură înnobilează jurisprudența. Pentru a precizà mai bine sensul acestei științe, spune: «Dreptul este unirea individuelii slobozenii personale cu slobozenia altora, armonia şi rânduiala bunei şi liniștitei conviețuiri a unui om cu altul; acest drept, după plăsmuirea naturii omenești, se găsește în legiuirea Rației, care este o nestrămutată veșnică temelie, un îmbelșugat isvor al legiuirilor pozitive, adică a celor așezate acì prin convenție (bună învoire) sau prin autoritate (puterii legiuitoare); el este vistierie spre îndeplinirea neajunsurilor a acelor legi în cazurile cele neprevăzute».

Ca să arate legătura dintre Drept și celelalte științe, expune o clasare a științelor. Cea mai importantă idee şi problemă a năzuințelor omenești — și deci și a științei — este de a realizà: perfecțiunea internă, perfecțiunea externă şi «armonicească soțială mijlocire». Din aceste trei părți ale problemei rezultă însăş clasificarea științelor. Perfecțiunea internă se bazează pe *Teologhie* pentru cultura morală și *Filozofia* pentru cultura duhului. Perfecțiunea externă se întemeiază pe *Medițină* pentru sănătatea trupului și *Economia* pentru starea averii. In fine «armoniceasca soțială mijlocire» se sprijină pe: *Dreptul* pentru linişte și pace sau juridica slobozenie şi *Politica*. De aici se vede importanța ce o are Dreptul pentru omenire. «Drept — zice Flechtenmacher — este cuvântul cel mare și însemnat, carele în nenumărate mişcări şi prefaceri au pornit și pornește lumea și ne propune idea cea mai sfântă a soțietății politice. Această idee înalță pe o nație la împărăția adevăratei slobozenii, la stăpânirea duhului, pentrucă supunerea sub cărmuirea dreptății și a legilor este slobozenia cea adevarată, care nu se abate la greşăli și rătăciri pricinuitoare de nenumărate rele, precum ne înfățoșează analele Istoriei; iar dreptul ca o calitate, ca o însușire a omului este păzirea personalei neatârnări a unei

ființe slobode, nemărginite în lucrările sale către alte asemenea ființe slobode».

Scopul la care tind principiile dreptului natural nu este decât: dreptate; chipul cum se va realiză aceasta atârnă de fiecare nație. *Fără siguranța dreptului, însă, nu este posibil să se desvolte talentele oamenilor, să se dea o bună educație tinerilor și să se aibă adevărata libertate.*

Dar, pentru siguranța dreptății, nu este destul să ai bune legi pozitive, ci se cere neapărat «ca judecătorii să aibă deplină știință teoretică și practică la aplicația legilor pentru ca să poată nemerì o hotărîre dreaptă și cu potrivire aplicată pe temeiul adevăratei înțelegerii cuvintelor și a duhului legii, pă temeiul adevărului rezemat pe dovezi neprepuelnice». Pe lângă acestea, «judecătorul trebue să fie înzestrat și cu un haractir cinstit, nemitarnic și nepărtinitor, căci atuncea numai, când nu'l vor stăpâni patimile, interesurile, uneltirile sau mijlocirile prin feliuri de canaluri și hatâruri, nici temere de oameni, se poate statornicì o judecată dreaptă, fericirea nației și pavăza stăpânirii legilor». Dacă-i vor lipsì aceste calități, «nu se vor pricinuì între concetățeni decât cârtiri, confuzii, turburări și, în sfârșit, căderea nației că fără dreptate — după zisa înțeleptului Plutarh — nu poate nici Joe să cârmuiască lumea, ba nici soțietatea celor mai răi nu se poate ținea.

Aceste principii anunță că va expune (în cursul său) cu convingerea că din lecțiunile sale se va puteà culege cele necesare «pentru a fi cineva vrednic spre a puteà coprinde o așà înaltă și gingașă slujbă».

Flechtenmacher recunoaște că va întâmpinà multe greutăți în facerea lecțiilor, mai ales în alegerea și așezarea termenilor tehnici, însă nădăjduește că, prin anumite mijloace, va isbutì.

Cu această nădejde poftește pe ascultători, îi roagă, îi jură să-și dea și ei toată silința. «Patria — zice el — privește cu îngrijire părintească către Dumneavoastră, vă cheamă ca să jărtfiți cu neîncetată râvnă, cu neobosită sârguință și cu toată luarea aminte, vre o câteva ceasuri pă zi întru învățătura dreptului naturii. Muncind astfel, vor puteà ajunge la scopul dorit și de ei și de țară și vor puteà ajutà la întemeierea dreptății, depărtarea abuzurilor și metehnilor omenești și spre mângâerea celor obiduiți.

Drept încheiere spuneà: «In sfârșit, să vă însemnați și aceasta: *Practica fără teorie este oarbă și teoria fără practică este oloagă.* Dacă sămânța ce acum sânt gata a o semăna va cădea în pământ roditor, țelinos sau pietros, vremea ne va arăta; când secerișul să va apropia, atunci se vor alege spicele cele pline de cele deșarte și de neghină. Cuvântul nostru ni'l încheiem dar cu un vers din cartea înțeleptului sfat cap. 6 stih. 28, unde zice pentru învățătură: Cearcă-o și o caută și'ți va arăta ție și dacă o vei afla să nu o lași pre ea».

III. Traducerea unei broșuri intitulată: *DESCRIEREA LUCRĂRILOR CONTELUI ȘTEFAN DE SEKENI*, tipărită în București.

In această broșură se arată, în prim rând, faptele Contelui maghiar Ștefan de Széchenyi, care a dat strălucite dovezi de patriotism, întemeind cu cheltuiala

sa Muzeul național al Ungariei, dăruind țării biblioteca sa și contribuind în diverse chipuri la propășirea națiunii sale.

Mai pe larg însă se vorbește de fiul său, Contele Ștefan de Széchenyi, care, în urma studiilor și călătoriilor sale, s'a hotărît să înlesnească navigațiunea pe Dunăre, spărgând Porțile de fier, lucrare începută în 1834 și terminată cu succes, spre folosul Ungariei și al țărilor vecine, între cari și țările române. In special această faptă l-a impresionat mult pe Flechtenmacher, care nu numai că a tradus broșura în românește, dar a făcut și tipărit la finele broșurii și poezia Huniade și Sekeny, în care se preamăresc acești 2 bărbați cari au spart: unul Poarta otomană, altul Porțile de fier al Dunării. Poate că prin traducerea acestei broșuri el a voit să arate și boierilor moldoveni cât de patrioți și devotați binelui public sunt fruntașii altor țări. Această traducere a fost dedicată Contelui Széchenyi cu următoarele cuvinte: «Ecsilenției sale Contelui Ștefan Sekeny etc., etc., Dedică cu simțiri de mirare și respect, spre plecat K. X. Flechtenmacher».

După sfârșitul traducerii a mai adăugat cuvintele următoare: «Cel mai adânc respect ce sâmt către făptuitoriul însămnatului lucru de mirare, pe carele niciun împărat nu l-au urzit, m'au îndemnat a traduce aceste fețe și a face și aceste versuri. După care nu doresc altă mai mult decât ca vecinicul monument ce s'au zidit Contele Ștefan Sekeny, urzitorul lucrului celui minunat să rămâi așa de statornic ca și cursul Dunării și norocire publică tot mai mult să sporească din zi în zi spre lauda făcătoriului de bine a omenirii pe carele bărbat, Irou al păcii, dacă ar fi vremile cele mitologhice a Elinilor, și a Romanilor, neamurile l-ar fi înălțat între zei, le-ar fi pus lângă zîna Astreia, înzăstrat cu cornul îmbielșugărei și i-ar fi rădicat templuri (capiști) de închinare. Cu care sentimente vie pătruns fiind îndrăznesc a mă iscăli

Al Ecselenției voastre
Cel mai plecat prețuitoriu
și închinătoriu,
Kaminar Hristian Flehtenmacher
Iuris-consult lângă Divanul Domnesc
în Prinț. Moldovei».

Această lucrare a trimis-o Contelui, traducându-i, bine înțeles, cele scrise în românește și adăugând o altă dedicație elogioasă în latinește pe care o semnează: «Humillimus servus Christianus Flechtenmacher Corona Transylvaniae oriundus et nunc temporis Iassiis munere jureconsulti jungens» [1].

IV. *MANUSCRISUL 10* din Biblioteca Academiei române. Este intitulat: *Lexicon juris civilis*. După titlul și după chipul cum e alcătuit se vede că el voià să facă un Dicționar de Drept civil, așà cum erau în Apus, și din care aveà unul, întitulat: La Clef des lois romaines ou Dictionnaire

[1]) Ms. 105, p. 60.

analytique et raisoné de toutes les matières contenues dans le corps de Droit...»[1]) In consecință rezervase pentru fiecare literă a alfabetului un număr de pagini. Sub fiecare din litere explicà în mod sumar instituțiunile de drept, al căror nume începeà cu acea literă și apoi să treacă în ordine cronologică diversele deslegări, note referitoare la acele instituțiuni. Astfel la litera 3, găsim că vorbește despre *Biserică* astfel: «Bisearica iaste o soțietate care s'au unit spre săvârșirea slujbii dumnăzăești». Urmează apoi două definiții *pentru dreptul bisericesc*: «Bisericească dreptate iaste învățătura de așezământul Statului, carele scoposește la slujba bisericească la politicirea oamenilor ce se află în Stat, la obștească învățătură în biserici și în școale». A doua definiție este următoarea: «(Bisericească dreptate iaste) carea hotărește dreptățile și îndatoririle bisearici către stăpânirea oblăduitoare și a soțietăților bisearicești către mădulerile lor și a mădulerilor între dânsele» [2]).

La litera D scrie: «*Darul*, donatio, donum, dăruire iaste o tocmeală prin carea să lasă la cineva (cuiva) vreun lucru fără plată pentru hatâr» [3]).

Tot la această literă, în capul altei pagini, vorbește de *Depozit* [4]) dând câteva scurte lămuriri.

Acì sub litera D dă mai multe explicațiuni asupra *Dreptului și împărțirilor lui*. Voiu reproduce câteva:

Dreptate, dreptul, jus, (grecește) iaste strâmtorirea slobozeniei a fieștecăruia deosăbi de a face toate aceale fapte, prin care nu să va smintì, nici să va strică însoțitoarea viețuituire celorlalte persoane (în noimă obiectivă, adică aceeace privește la fapte) încât ceialalți vor puteà să viețuiască împreună cu dânsul; ori

Darul sau puterea omului de a face fapte pravilnice adică așa feliu de fapte, prin care nu să va strică starea cea însoțită a persoanelor acelora ce lucrează pă din afară cu slobozenie (în noimă subiectivă adică aceeace privește la persoană)» [5]).

După aceste două *sensuri ale Dreptului expune împărțirea lui*, din diferite puncte de vedere. Mai întâiu vorbește de împărțirea din punct de vedere a

---

[1]) Titlul complect este: *La Chef des lois romaines* ou Dictionnaire analytique et raisonné de toutes les matières contenues dans le corps de Droit destinè à servir du complement à la traduction des Institutes et du Digeste de M. Hulot, à celle des douze livres du code de M. Tissoit, à celle des Nouvellés de M. Bérenger fils et à tous les ouvrages concernant la législation des Romains, avec les renvois sur chaque article du Code Napoléon, aux codes de procédure civile et criminelle, au Code de commerce, etc., etc. Par Fieffé. — La Croix de Neuf-château (Vôges) Auteur des Eléments de la jurisprudence et traducteur du 50 livre du Digeste. Metz. 1809 și 1810. Această carte se află și la Academia Română, provenind din Biblioteca coleg. Sf. Sava.

[2]) Ms. 10, fila 7.

[3]) Ms. 10, fila 12.

[4]) Ms. 10, fila 13. «Depozit, depositum... iaste când dă și încredințează cineva un lucru la altul ca să-l păzească».

Dacă primește cineva un lucru străin spre pază ori păstrarea sa să face tocmeală pentru (depozit). Aceasta-(i) un contract realnic, care să alcătuește numai prin *traditio* darea lucrului spre pază ce s'au făgăduit de către cineva. Cel ce privește un lucru strein spre pază se zice *depositarius*, depozitariu. Cel ce dă lucrul său la altul spre pază să zice *deponens*, depuitorul.

[5]) Ms. 10, fila 14.

originei, arătând că unele drepturi le are omul «numai singur din fire» și se numesc «dreptăți fără de mijlocire izvoditoare» jus absolutum, originarium și drepturile dobândite, jus derivativum [1]). Urmează apoi *împărțirea în: drepturile persoanelor și drepturile asupra lucrurilor*. «Dreptatea asupra lucrurilor» se împarte în: personalnică și realnică. Acì adaugă și o explicație asupra dreptății prea personalnică. Indică și alte întrebuințări ale cuvântului «Dreptate» dar pentru explicare trimite în altă parte unde însă n'o mai găsim. Astfel, Dreptatea Staturilor sau Statului cu trimiterea: vezi Stat [2]).

Mai jos arată ce este dreptul privat «dreptate privată» zisă și dreptate orășenească, drept civil, și *dreptul public* «dreptate obștiască». Aceasta se împarte în: «Dreptatea Statului și Dreptatea Staturilor ori a neamurilor». Tot acì explică ce este *Știința teoretică și cea practică a Dreptății*. Incheie aceste notițe cu câteva rânduri despre Dreptatea pozitivă [3]).

---

[1]) «Temeiul tuturor dreptăților celor firești și celor date sunt dreptățile celea înnăscute adică împreună cu noi născute care ne cuvină noao ca la niște ființe cu minte și cu simțiri, numai singur din fire, fără să vină în mijloc o faptă pravilnică. Pentru aceia să și zic: *dreptăți făr de mijlocire izvoditoare» curate ori dreptăți a omenirii, jus absolutum originarium seu theticum*.

Dreptatea dobânditoare iaste aceia carea dobândește cineva povățuindu-să de minte prin o faptă pravilnică și pentru aceasta se și zice cea cu mijlocire neizvoditoare ori cea ipoteticească sau condiționată (vezi Loghica, fața 112), jus hypotheticum, derivativum, pildă precum iaste cumpetul nevinovatei apărări de sineși.

[2]) *Dreptatea persoanelor*, jus personarum iaste învățătura de deosebite feluri a persoanelor și de a lor pravilnicie legături și îndatoriri ce are una asupra altuia fără nici o atârnare sau privire catre lucruri.

(Dreptatea asupra) lucrurilor jus rerum, jus in re învață ceale deosăbite feliuri a lucrurilor și ceale pravilnice legături și îndatoriri a persoanelor ce au iale între dânse, cu privire către lucruri.

Dreptatea asupra lucrurilor se impărtește în *personalnică* carea să mai numește dreptatea cererilor, *jus obligationum seu actionum seu jus personale ad rem*. Aceasta iasta dreptatea la o facere ori nefacere adică să un facă cineva un lucru.

Și în *realnică* jus reale sen in rem; iaste o dreptate carea privind cineva către un lucru are tărie înpotrivă (asupra) tuturor oamenilor (asupra (înpotriva) persoanelor nehotărîte) pentrucă cel adevărat stăpân are dreptate de a luà prin judecătoriă lucrul ce s'au dovedit al său, ori la cine îl va găsì și fieștecarele să îndatorește a nu simțì ori a nu supărà (vătamà) această a lui dreptate.

Prea personalnică iaste o dreptate ce au dobândit cineva și carea să nu poată a sa mută la altul pentru că mutarea ei ar înpotrivì dreptății a altrailea: precum iaste dreptatea casătoriei, a dirigătorii, a cinstei.

Dreptatea Staturilor vezi Stat.
» Statului » Stat.
» orășănească » orășănească.
» bisericeasca » bisericească.

[3]) «*Dreptate privată* adică: deosăbi cuprinde dreptățile și îndatoririle, care are să pazeasca fieștecare madulariu a Statului, ori fieștecare orășan; sa numește și dreptatea orășanească și să împartă: I. *Dreptate persoanelor*, II. *Dreptate asupra lucrurilor*, III *Dreptate cererilor*».

Dreptate cererilor iaste învățătura de deosăbite feliuri de fapte și de legaturi pravilnice a unei persoanii către altă hotărîtă persoană, cu depărtată privire la lucruri (adică de dreptățile către o persoană de dreptățile personalnice).

Mai departe, la litera *J*, găsim următoarea definiție a procedurii: «*Judecătorească orânduială*», carte de învățătură cuprinde așezământurile Statului în ce chip să urmează judecătoriile în pricini de judecăți și afară de judecată pentru ca să păzească starea cea pravilnică a mădularilor Statului [1]. La *litera* K *definește căsătoria astfel:* «Kăsătoria iaste o legătură însoțitoare ce s'au făcut între două persoane, neam deosebit adică între partea bărbătească și femeiască cu scoposul de a face copii, de a-i crește și de a fi întru ajutor una la alta» [2]. Este de observat că această definiție nu este o simplă reproducere a articolului corespunzător din codul Calimach și austriac.

La litera *L* găsim: «*Legatum* iaste când lasă cineva prin a sa voință cea de pe urmă dăruire la altul lucrul hotărît una sumă de bani ori și una dreptate. Cel ce lasă aciastă dăruire să zice legatorul și acela la carele o lasă să numește legatariul. Și în loc să zică cineva: eu las danie cutărui cutare lucru, să zice mai scurt: eu legătuesc cutare lucru la prietenul mieu [3]. Tot la această literă vorbește *despre liniile de rudenie* făcând și niște scheme pentru înțelegerea lor [4].

Sub litera *M* dă câteva lămuriri *despre minte și despre moștenire.* O notă mai desvoltată are despre ce se înțelege prin «*dreptatea moștenirii*» am zice azi dreptul de succesiune. Iată cum explică el acest drept:

«*Dreptatea moștenirei*» să zice dreptatea cea scoțitoare afară (adică din carea să scot alții afară, neavând ei dreptatea aceasta) spre a lua cineva stăpânire (possesio) ori cea întreagă rămasă stare ori o parte hotărîtă a (i) eii, privindu-să cineva la întreaga stare adică jumătate, o a treia parte ori a șasălea parte. Iar dacă mortul au rânduit pentru cineva vreun lucru, o sumă de bani ori și o întreagă cuprindere de lucruri a cărora ceime s'au hotărît, adică toate lucrurile mișcătoare ori toate lucruri nemișcătoare acela nu dobândește dreptatea moștenirii ci numai un legatum».

Alt sens al dreptății moștenirii: «iaste cuprinderea tuturor lucrurilor ce au rămas dela mortul adică mișcătoare și nemișcătoare, precum și tuturor dreptăților și îndatoririlor care cu moartea nu să încetează ci să pot mută la moștenitorii» [5].

Dreptate obștească iaste cuprinderea pravililor obștești ori învață legătura dreptății între puterea oblăduitoare și între supuși și să înparte: I. *Dreptatea Statului*, II. *Dreptatea Staturilor ori a neamurilor.*

Dreptății teoretică știința ori învățătura iaste cuprinderea adevărurilor tuturor de dreptăți și îndatoriri, cea adevărată noimă pravililor, cea adevărată ceimea faptelor pravilnice și a tuturor urmărilor, care sânt unite cu aceale fapte. Iar știința cea practică cuprinde regulele și axiomele în ce chip să întrebuințează (aplicăluiască) judecătoriul pravilele potrivit la întâmplările ceale întâmpinătoare, se așeză cu bună rânduială trebile ceale pravilnice dupre porunca pravililor și să cercetează și să hotărească pricini de judecăți după dreptate și cuviință; ori învățătura dreptății iaste știința pravililor și întrebnicirea lor la pricinile ceale întimpinitoare.

Dreptatea pozitivă să zice cuprinderea pravililor ce să hotărăsc dupre voința datătoriului de pravili.

[1] Ms. 10, fila 32.

[2] Ms. 10 f. 44. Cpr. art. 63 C. Calim.

[3] Ms. f. 35.

[4] Ms. f. 39.

[5] Ms. 10, f. 45.

Câteva note de acest fel mai găsim la literele *P*, *S* şi *I*.

Sub explicaţiunile date a trecut diferite deslegări, unele referitoare la chestiunea de care vorbeà în acea explicaţie, altele streine de ea. Se pare că el voià la început să nu treacă decât pe cele referitoare la acea chestiune, dar n'a putut să-şi urmeze în totul planul şi a trebuit să treacă consultaţiile mai mult din punct de vedere cronologic decât după materii. De altfel, se vede că în curând a şi părăsit planul de a mai alcătuì un dicţionar de drept, căci pentru foarte multe litere nici nu există vreo notiţă. Astfel, dela Dnu mai găsim nimic până la J, la care nu este decât notiţa arătată despre «judecătorească orânduială». Chiar sub literele de care s'a ocupat sunt prea puţine note, ceeace dovedeşte că el a renunţat de timpuriu la alcătuirea unui dicţionar şi s'a mulţumit să-şi umple condica cu felurite deslegări ce i se cereau de autorităţi şi de particulari.

V. MANUSCRISUL II este compus din 137 foi şi are pe copertă titlul: *CONDICA D KĂM (INARUL) FLECHTENMACHER, IURISCONSULTUL STATULUI, PE ANUL 1835. Oct. 16*» Scrisul nu este peste tot acelaş; probabil că unele lucruii au fost trecute de vreun elev ori vreun ajutor al lui. Aici nu mai este vorba de un Dicţionar ca în Manuscrisul 10, ci — cum arată şi titlul — numai de activitatea de jurisconsult. Aici găsim în extras *diferite hotărîri judecătoreşti dintre anii 1835—1838*, asupra cărora Flechtenmacher şi-a dat avizul său în forma arătată: se găseşte pravilnică, este pravilnică, etc. Găsim de asemenea şi numeroase deslegări la întrebările, ce i s'au făcut de autorităţi şi chiar de particulari. In felul de înscriere în această condică se vede dorinţa unei bune aranjări. Astfel, cum am arătat, pagina este împărţită în 4 coloane. Prima coloană este rezervată pentru numărul *locului judecătoresc*, adică instanţei dela care vèneà hotărîrea sau întrebarea; a doua coloană pentru numărul Departamentului dreptăţii, adică pentru numărul adresei ce i se trimiteà dela Ministerul Justiţiei şi pe lângă care se alăturà adresa instanţei. Urmà apoi o coloană mare rezervată pentru «obiectul pricinii de judecată» şi alta mică la margine pentru observaţii.

VI. *MANUSCRISUL* 12 are 148 foi şi este intitulat «*PORTATIV*». Acesta se pare că a fost destinat mai mult pentru diferite *fragmente de studii juridice*, decât pentru deslegări. Pe prima pagină se află o *listă de jurisconsulţi* în fruntea căreia este Caius vel Gaius după care vin: Papinian, Ulpian, Paul şi Modes in, cu câteva notiţe despre timpul când au trăit şi pe care l-au mai completat cu altele scrise la sfârşitul condicii. Urmează apoi o însemnare *despre acţiuni*, care se continuă în pagina 2, unde dă o listă de acţiuni. Astfel: *actio de ingenuitate*; *directa*, *utilis*; *actio de liberali causa: directa*, *utilis*; *actio legis*, *actio civitatis*, *cognationis*, *de divortio*, etc. La pag. 3 este *trecută rândueala şedinţelor Divanului domnesc*. După aceasta este reprodus cap. VII din Reg. Organic cu oarecare note şi o copie *după Proiectul de rectificare a art. 260*, *278*, *325 din Reg. Organic*.

In acest manuscris găsim mai multe *fragmente*, unele în franțuzește, *despre diverse chestiuni de Drept*. Cele scrise în franțuzește sunt, în cea mai mare parte, reproduse din diverși autori, iar cele scrise în românește sunt alcătuite de el. Toate aceste fragmente par a fi servit pentru lecțiunile de Drept ținute de Flechtenmacher.

Intre altele se află, în franțuzește, un fragment în care se ocupă *de judecători* [1]). El l-a luat din Merlin: Répertoire de jurisprudence, tom. VIII, dar n'a reprodus de acolo decât părțile, pe care le-a socotit necesare pentru a da o idee exactă despre magistratură și misiunea ei. Deși acest fragment este o reproducere, totuș din părțile alese și reproduse din opera lui Merlin se poate vedeà ce *părere aveà Flechtenmacher despre magistratură*. Pentru el, funcțiunea de judecător este una din cele mai importante și din cele mai de cinste funcțiuni cu care un om poate fi însărcinat.

Una din calitățile cele mai necesare unui judecător este nepărtinirea. Inainte de a hotărî într'o afacere, el trebuie să fie asigurat că nu există în inima sa nici patimă, nici afecțiune pentru vreuna din părți; pentru a preîntâmpinà efectul urei sau prieteniei, el trebuie să se recuze, fără de a mai așteptà să fie recuzat.

Judecătorul trebuie, apoi, să cunoască bine afacerea asupra căreia este chemat să se pronunțe și să respecte legea. Dacă legea i se pare defectuoasă, să facă cunoscut celor în drept, dar el trebuie s'o aplice: «*Le juge doit être le premier esclave de la loi*», cuvinte pe care le și subliniază.

Pentru a arătà rolul judecătorului, reproduce următoarele rânduri:

«Maintenir les propriétés, ordonner l'exécution des contrats, servir d'appui aux mineurs, écarter la fraude, empecher que d'avides praticiens ne dévorent le bien de la veuve et de l'orphelin, accorder la justice la plus prompte possible (sans pourtant y mettre une célérité imprudente) afin que les plaideurs ne se consument pas en frais et ne laissent à leurs héritiers que des procès à terminer, faire exécuter les volontés dernières de l'homme lorsqu'elles sont légitimes: voilà l'emploi honorable d'un juge civil».

Despre judecători mai vorbește și când se ocupă *de autoritatea lucrului judecat*, pentru care reproduce, de asemenea, părți din Merlin [2]). Intre altele reproduce unele pasagii, în care se află *o critică a magistraturii*, aplicabilă cu atât mai mult în Moldova, și în care se arată cum judecătorii fiind și ei oameni, sunt uneori dominați de patimi, cum spiritul de partid le rătăcește și le falșifică conștiința, cum adeseori alegerea lor e datorită mai mult intrigii unui protector cu trecere sau influenței unei coterii decât meritului, cinstei și cunoștințelor. Templul care reunește pe judecători n'ar trebuì să cuprindă — după d'Aguessau — decât savanți încercați. «Et cependant — citează el — combien en trouve-t-on peu qui attachent du prix à la science? Combien même la dédaignent»?

---

[1]) f. 20 și 21.
[2]) f. 28, v. și urm.

Reproduce, de asemenea, o parte în care se vorbeşte de *nesiguranța judecăților*, cum aceeaş chestiune a fost judecată altfel după absența sau prezența anumitor judecători, după anumită secție, loc, timp sau calitatea persoanelor.

Găsim apoi explicațiuni referitoare la diverşi termeni de drept şi mai ales la procedură. De exemplu, undeva explică ce este *act* şi *titlu*. *Act* este înscrisul care constată ce a fost făcut — id quod actum est. *Titlul* este ceeace conferă un drept. Pot să fie acte care să nu confere drepturi. Sunt şi titluri care nu sunt fondate pe acte; de pildă titlul de moştenitor legitim. In acest sens titlul e *causa* în virtutea căreia cineva posedă. Titlu gratuit se numeşte acela prin care se dobândeşte fără să coste ceva. Titlu oneros acela prin care nu se dobândeşte gratuit, ci cu preț de bani sau alte lucruri[1]).

Altundeva explică sensul cuvântului *proces* astfel: «Proțes este tractația giudecătorească prin care giudicătoriul dobândeşte deplină lămurire şi ştiință încât să poată hotărî pricina după legi» [1]).

Ce este «*instrucția proțesului*»? «Luare în scris şi cercetarea făptalnicilor împrejurări ce s'au întâmplat într'un proțes şi cele cuvenite spre hotărîrea lui»; sau: «în fieştecarele proțes trebuie să se cerceteze mai ales ce feliu de făptalnice împregiurări sunt fondosul pricinii şi în ce chip acele împregiurări să află întemeiate pe adevărul».

Arată, după acestea, ce este *fondul* unui proces, ce este procedura, tribunal, competință şi ce condițiuni se cer ca o judecată să aibă tărie. «*Despre dovadă*» tratează într'un capitol destul de lung, unde începând cu principiul cine are sarcina probei, vorbeşte de dovadă firească sau nemeşteşugită şi dovada meşteşugită, dovadă deplină şi nedeplină, mărturisirea părții, documenturi publice şi particularnice, etc. [1]).

Se poate menționà apoi o parte în franțuzeşte, în care se ocupă *despre verificarea actelor sub semnătură privată prin martori*, parte interesantă fiindcă putem vedeà cum apreciau proba cu martori în acea vreme când ea erà aşà de des admisă. Fragmentul pare a fi luat tot dintr'un autor francez. Pentru această verificare Flechtenmacher distinge trei ipoteze:

1. Când martorii au văzut că actul discutat s'a semnat de persoana al cărui nume e trecut în el. In acest caz depunerea martorilor este o probă neîndoioasă pentrucă ei depun despre un fapt petrecut sub ochii lor şi în prezența lor. Această depunere clară şi evidentă prin ea însăş n'are nevoie să fie verificată prin comparație de scripte. Felul acesta de verificare merită, în adevăr, mare încredere. Când martori vrednici de încredere atestă că au văzut subscriindu-se de defendor sau de autorul lui actul, care li se înfățişează şi pe care ei îl recunosc, când, cu atât mai mult au semnat ei înşişi acest act ca amici sau sfătuitori, aşà cum se întâmplă adesea în transacțiunile de familie, nu se poate să nu se acorde o deplină încredere unei asemenea mărturii, afară numai dacă nu se înlătură orice fel de probă întemeiată pe mărturia oamenilor.

2. Al doilea fel de a verificà prin martori actele sub semnătură privată este mult mai infailibil. Când martorii depun nu că au fost de față la semnarea

---

[1]) f. 22.

[2]) f. 37 şi urm.

actului sau că au văzut pe părți semnând, ci când afirmă că cunosc foarte bine semnătura aceluia căruia i se atribuie, pentrucă l-au văzut deseori scriind și semnând, pentrucă au semnat de mai multe ori acte împreună și în acelaș moment ca, de pildă, notari, administratori, judecători și cari susțin că semnătura în chestiune este a persoanei semnată, sau pentrucă acea persoană s'a servit totdeauna de acelaș fel de scriere, de aceleași trăsături, de aceleași caractere ale literelor cu care este scris actul de care se vorbește.

3. In sfârșit, verificarea acestor acte poate să se facă prin martori și în alt chip; și anume când, în loc de a afirmà că au văzut semnându-se actul în chestiune, sau când cunosc semnătura, ei arată fapte care presupun necesară existența și semnătura actului și a convenției cuprinsă în el [1]).

Il preocupà și chestiunea *cum trebuie să fie un jurisconsult.* Pentru aceasta adoptă cele spuse într'o lucrare franceză a lui I. D. Meyer [2]) și anume: «Juriscon sultul care vrea să merite acest nume examinează dispozițiunile întregii legi. Dacă ea nu prevede nimic asupra cazurilor care se prezintă, jurisconsultul caută să-i pătrunză spiritul, să-i desvolte principiile, să determine ceeace legiuitorul, consequent cu scopul și cu felul său de a vedeà, ar fi hotărît asupra fiecărei spețe neexprimată; el stabilește în mod lămurit afacerea în chestiune, el distinge caracterele generale de acelea care sunt individuale, el suplinește raționamentul legii care nu-i expres [3]).

De relevat este că în acest manuscris, în aproape 80 pagini, a trecut în scurt *cuprinsul aproape al tuturor articolelor din codul Calimach*, arătând textele corespunzătoare din dreptul roman și din alte părți, precum și unele notițe. Voiu da câteva exemple:

Pentru paragraful I în care arată că e vorba de tâlcuirea legii, trimite la D. I. 1. 3. C. 8. 53 și B. I. p. 27. 33.

La § 2. Cuprinderea codicei țivile are ca trimitere: B. VI. p. 140. l. 4. Tot acì adaugă: Defin. libertatis est naturalis facultas faciendi quod quis velit nisi vi aut jure prohibetur.

Relativ la căsătorie: § 63 Tâlcuirea căsătoriei. In dreptul acestui paragraf citează, între altele: I. 1. 10. D. XXIII. 2. C. V. 4. B. IV. p. 239 și 313.

La § 64. Tâlcuirea logodnei: Vas. Tom. II. fila 517. Leg. 32. La § 70 «Temeiu hotărît și 71 Regulă de obște la căsătorie trimite la Rogron C. C. p. 33». La § 193 trimite la Toullier X. p. 187.

Această parte a manuscrisului este importantă pentru *izvoarele Codului Calimach*. Este interesant că aproape nu există vreo trimitere la codul austriac sau la alt cod modern; și de aceasta trebuie să se țină seamă când se va studià izvoarele legiuirii moldovenești.

---

[1]) In explicațiile ce dă cu privire la verificarea prin martori se referă la un autor, transcris «Boiceau».

De altfel și în acest manuscris — mai mult chiar decât în celelalte — are dese citate și trimiteri la autori ca: Toullier, Rogron, Merlin, etc.

[2]) Ms. 12, f. 21—22. I. D. Meyer: Esprit, origine et progrès des institutions judiciaires. La Haye 1819, tom. II.

[3]) Ms. 12, f. 146.

In genere în acest manuscris are foarte multe citate și trimiteri la diverși autori.

Este posibil ca această parte să fie o reproducere a planului avut în vedere la alcătuirea Codului. Este posibil însă să fi fost făcută de Flechtenmacher mult mai târziu pentru trebuințele sale de jurisconsult și de profesor. In orice caz, este importantă prin faptul că arată care erau temeiurile dispozițiilor din noua legiuire, după părerea principalului ei alcătuitor.

VII. *MANUSCRISUL 105*, compus din 68 foi dintre care unele au rămas nescrise, este întitulat: *CONDICA RESPECTIVILOR PRENOMERANȚI*». El conține, pe lângă diverse fragmente de studii, note, citate mai ales acte relative la vieața și lucrările lui Flechtenmacher. La începutul acestei condici se află tipărită *Dedicația* către Domn, relativă la Condica Justiniană; după ea urmează, deasemenea tipărită, *Inștiințarea* către doritorii de a avea aceà condică. Mai departe găsim o *listă pentru abonați*, «lista prenomeranților»; pentru înscrierea lor liniase pagini pe care să fie trecuți 500, număr pe care-l socoteà necesar pentru a puteà începe tipărirea și care, credeà, după ideea ce aveà de opera lui și de utilitatea ei, că se va completà fără multă greutate. Pe primele pagini, locurile fură împlinite, dar mai departe locurile goale se înmulțesc, ici colo se mai găsește câte unul până când, către sfârșit, rămân pagini pline numai cu linii pe care nu veniă nimeni să-și înscrie numele. Deabià dacă se află înscriși 202. Dealtfel între ei găsim mai pe toți fruntașii țării ca: Beizadea N. Soutzo, Vist. N. Roznovanu, Vornic Costache Sturza, C. Balș, B. Ghica, A. Sturza, Jean Ghica, Costache Negruți, Vornic A. Kantacuzin, Hatm. Gr. Ghica, Log. Kanta, etc.

Tot în acest manuscris sunt *poeziile* alcătuite de Flechtenmacher.

Pe ultima pagină se află *o pecete* în formă elipsoidală. In mijlocul ei se află un bărbat în picioare, cu chivără pe cap, îmbrăcat cu zale, cu paloș în dreapta și cu balanța în stânga. La picioare stă cris: 1838; iar de jur-împrejur: «Căminaru Flechtenmacher Jurisconsult a Statului».

Dintre chestiunile de Drept menționăm o parte întitulată: «*O Insămnări la capul întâiu a condicii țivile*». Intr'un prim capitol se ocupă de «*Isvorul generalnicilor drituri personale*», de «Dritul personalniciei» și cum se explică «driturile persoanelor». Capitolul următor se ocupă de «*Prospectul stărilor omului*» cu o sumă de diviziuni și subdiviziuni. Alt capitol e întitulat: «*Relația din caracterul personalniciei*». Acestea priveau art. I din cod. Mai departe dă o «tâlcuire și lămurire la § 2», unde explică cuvintele *Drept* și *Lege* și arată câteva norme de înterpretare și împărțirea legilor.

Acest fragment este un *fel de program al unui comentariu al Codului Calimach sau al operei lui*, Condica Justiniană, pe care n'a avut norocul s'o

[1]) In acest manuscris găsim că utilizà: Extractus citationum comprehensarum in corpore juris Academici systematice redacto per Ioannem Aug. Ludov. Fursthenthal, tom. I. Berolini 1824 (Ms. 105, f. 44). Pentru textele de drept roman și grecoroman utilizà ediția lui «Fabrotul» și a lui Heimbach. (Ms. 105, f. 26, v.)

tipărească. In lipsa manuscrisului acelei opere fragmentul de față ne arată cum înțelegeà el să o alcătuească.

* * *

Acest manuscris cuprinde și un mic studiu *despre advocatură* [1]. Cu atât mai important este acest studiu cu cât la noi — după cunoștința mea — este cea dintâiu încercare, în care se arată rolul corpului advocaților și modul cum trebuie îndeplinit. Din el vedem frumoasa concepție ce aveà autorul despre advocatură și cât de înaltă menire îi atribuià.

Studiul pare a fi scris după 1835, poate între acest an și 1838. Prin vechimea lui, prin ideile ce conține și prin felul cum e scris este destul de interesant. Oricât de scurt ar fi, el nu poate fi trecut cu vederea de cel ce ar vrea să studieze cândva istoricul advocaturii în România.

Sunt în el părți care, reproduse în totul, ar fi înțelese mai greu din pricina construcției frazelor; deaceea voiu redà cuprinsul în mod mai sumar, păstrând, pe cât va fi posibil, chiar felul de a exprimà al autorului.

Flechtenmacher mai întâiu explică sensul cuvântului *advocat*, cuvânt oarecum nou pentru acea vreme.

«Advocat — zice el — (dela *advocare* = a chemà întru agiutori) procurator, este un jurist, legist, care prin graiu și prin scris să îngrijește pentru iuristice interesuri a părților împricinate cu tocmală de a luà un onorar potrivit cu ostenelile sale și după convenții state». Alături de aceasta dă și următoarea explicație: «Advocat este acea întru instanț(ă) primită sau rânduită persoană în ramul judecătoresc, carele fiind poftit de cătră părțile împricinate sau însărcinat prin ofițială sau particulară chiemare să înfățoșază înaintea trebunalului competent arătând mai întâiu procura sau vechilimea formală încredințată de vreo instanție în puterea căruia înscris reprezentează fața și luând încredințătoriul său cere, stăruește, întâmpină sau apără dreptățile reprezentantului său».

După ce a explicat ce este un advocat justifică necesitatea corpului advocaților prin faptul că nu toți pot să cunoască știința și aplicarea Dreptului. «De aceea dar trebuința stării advocaților este de sine neapărată».

Această stare, corp, al advocaților se găsește din vremile cele mai vechi la toate națiunile, care au ocrotit dreptul prin legi. Chiar când nu se găsește numele, i se descoperă urmele oriunde se apără cel slab și neharnic față de cel puternic. Cu drept dar «Canțilariul d'Augusseau», în discursul său pentru neatârnarea advocatului, zice de această stare că este «*o stare așà de veche ca slujba judecătorească, așà de nobilă ca virtutea, așà de trebuincioasă ca dreptatea*».

In vremurile mai noui, starea advocaților a primit foarte însemnate îndreptări și în țările în care dreptatea «are desăvârșita sa tărie», ea a câștigat mare cinste nu numai în tribunale și dregătoriile Statului, ci și față de popor.

Aceasta se datorește faptului că a sporit priceperea însemnătății și demnității corpului, că s'a desvoltat simțul de cinste, folositor poporului și a sporit

[1] 36, — 41.

silința pentru câștigarea științei Dreptului și pentru o vrednică îndeletnicire cu lucrările profesiunii.

Intre toate statele, primul loc, în această privință, îl ocupă Crăiia Hanovrei, unde, prin anumite legiuiri publicate în 1833, s'a stabilit organizația, «rânduiala cea din lăuntru» și s'a statornicit și neatârnarea lor față de instanțele judecătorești.

Fundamentul stării advocaților este aceeaş cunoştinţă a Dreptului, care se cere și judecătorilor. Prin urmare, advocatul trebuie să fie un «iurist (legist) *peritia juris instructus*, supt care se înțelege că el au împlinit studiul facultății sale la o Academie». Advocații, înainte de a fi primiți în acest corp, trebuie să deà probă de «isteţimea lor».

După acestea pravilistul se ocupă de *dreptățile și datorințele advocatului*. Ele se împart în două: drepturi și datorii către tribunal; drepturi și datorii față de client.

Către Tribunal, advocatul *este dator* să arate cinste și respect, chiar atunci când trebuie să vorbească împotriva lui — probabil se refereà la cazul criticării unui act al Tribunalului sau când aveà altă părere asupra unei chestiuni — «*căci cel mai sfânt așezământ din toate așezământurile omenești sunt Tribunalurile*». Prin această cinste și «respectuire» nu trebuie să se înțeleagă «o robiască supunere», nici o cerere prea supusă pentru administrarea dreptății, ci o cuviință și un respect potrivit cu postul Tribunalului, o purtare bărbătească, dar cuviincioasă față de partea protivnică și mai ales sârguința de a nu înjosì Tribunalul, făcându-l loc de arătarea patimilor și a necinstirilor; nu trebuie, deasemenea, să-l supere cu propuneri și pretenții, care sunt «împotrivitoare dreptului legilor și a cinstii»; în sfârșit nu trebuie să privească Tribunalul ca o sală «de lotărie (coţcărie)» în care rezultatul atârnă numai de noroc.

In schimb și advocatul are *dreptul* să ceară dela Tribunal «ace răspectuire și cunoașterea sârguințelor sale, fără care el deapururea va fi nevrednic de a împlinì chiemarea sa în toată întinderea-i». El este în drept să ceară ca să nu i se pue piedici în felul cum își îndeplinește meseria.

Iată ce ziceà el despre *libertatea și neatârnarea advocatului:*

«*Dacă stă în puterea judecătorului de a globì pe advocat pentrucă el urmează la o pricină așà și nu altmintreli, pentrucă el au ales pe calea aceasta, iar nu pe aceea, pentrucă el la un loc a conțăptului său au fost prea scurt, la altul prea întins, pentrucă el au îndămnat neşte mijloace iuridice care după părerea judecătorului nu poate aveà niciun rezultat priincios, pentrucă el au cerut agiutor pentru partea sa la mai înalte instanții, care sânt pentru acei de față ca să dea cuviinciosul agiutor, atuncea și slobozenie apărării, slobozenia stării advocatului va fi nimicită*».

Flechtenmacher însă speră că se vor stabilì bune relații între advocați și instanțe, mai ales că introducându-se publicitatea judecăților, și judecătorii și advocații vor sta sub acest puternic control.

Să vedem acum *drepturile și datoriile față de client*. Acestea se întemeiază pe aceleași motive pe care se reazemă toată esența și scopul slujbei advocatului, adică: *cinstea* și *cunoștința dreptului*. «*Amândouă trebuie să fie ai săi pu-*

rurelnici tovarăşi». Din cinste urmează că advocatul trebuie să spuie clientului, în mod cinstit, părerea sa asupra pricinii şi să nu apere o cauză, de a cărei dreptate nu e încredinţat. Dacă n'are o asemenea încredinţare şi totuş o apără «numai prin meşteşugul său sau prin uneltirea sa, unul ca acela esă din hotărîrile cinstitii slujbi unui advocat».

Pentru aceasta advocatul are dreptul să ceară clientului să-i arate adevărul şi să nu-i ascundă nici o împrejurare a pricinii.

In ce priveşte felul cum îşi îndeplineşte meseria, din moment «ce nu dă sminteală la legile cele deplin lămurite sau la hotărîrile date în puterea legilor», nu este răspunzător faţă de client, «pentrucă rezultatul nu stă în puterea sa». Este dator însă, să fie credincios intereselor clientului, de o «credinţă neprihănită» în tot cursul procesului. Dacă nu păstrează această credinţă, dacă părtineşte în mod tainic pe adversar ori îi spune tainele «ţării sale», comite o deosebită nelegiuire care se chiamă *prevaricatio*, o faptă criminală, însemnată mai ales în vremurile vechi. Această nelegiuire se poate săvârşì, atât prin lucrări cât şi prin nefaceri *(committendo et omittendo)*. Cele dintâiu au loc când dă sfaturi părţii potrivnice şi când spune secretele clientului, cele de al doilea când neglijează înadins interesele acestuia.

Datoria de credinţă advocatul o are şi după ce s'a desfăcut de client; nici atunci el nu-i slobod să destăinuească secretele încredinţate ori să treacă de partea adversarului. Dar, în sfârşit, despre datoriile advocatului nu se poate da «singuratice reguli» şi nici nu se pot scoate din cărţile civiliştilor şi criminaliceşti. «*Cinstii şi cugetului advocatului trebuie aice să rămâe cele mai alese lucrări*».

Advocatul este dator să repare pagubele cauzate prin neglijenţa sa. Nu este răspunzător, însă pentru sfârşitul pricinii şi nici chiar «pentru o greşită cunoştinţă a dreptului», după cum nici judecătorul nu este răspunzător pentru greşala hotărîrilor sale.

Pentru ostenelile depuse şi pentru întoarcerea cheltuelilor ce a făcut pentru client, are dreptul de a cere *remuneraţii* (honoraire). Aici pravilistul face un mic istoric al dreptului la onorar, arătând cum în Roma cea veche patronul erà dator să apere pe client în schimbul slujbelor ce acesta îi făceà. Mai târziu însă, s'a introdus obiceiul să ia o plată foarte şi chiar însemnată. Deaceea legea Cincia a oprit de a se mai primì plată sau daruri pentru apărarea unei pricini, dar neavând o sancţiune a rămas fără efect. Sub August, s'a reînoit aceà dispoziţie, prevăzându-se ca sancţiune, «spre globirea călcării ei», o împătrită întoarcere a banilor. Nici aşà nu s'a ajuns la un rezultat bun, aşà că sub Claudius, Senatul a propus să se înnoească legea şi se hotărî ca maximum de onorariu 1.000 de sesterţii, ca la 250 galbeni. S'a desfiinţat această dispoziţie sub Nero; s'a reînfiinţat însă sub Traian, lămurindu-se că acel maximum se referă la întreagă pricină, iar nu la «singuratice lucrări».

Cu vremea, în statele Europei «s'au siguripsit prin legi» onorariul advocaţilor, ceeace este foarte drept, «*fiindcă advocatul este datoriu a jărtvi chiemării sale toată vieaţa sa şi aceasta este singur al său isvor de agonisire*».

Cele hotărîte în legile romane pentru onorariul advocaților sunt învechite și nu mai sunt observate. Până acum, spuneà autorul, în pământul Moldovei s'a urmat regula că *vechilul* părții («fiindcă până acum advocații formal încă nu sunt așăzați) încheie contract în care se lămurește ce are să i se dea pentru ostenelile lui. Sunt oprite însă: 1⁰ tocmeala prin care advocatul va primì o parte a obiectului împricinat *(pactum de quota litis)* și 2⁰ tocmeala ca «în cazul unei norocite eșiri a proțăsului» advocatul să mai ia o altă deosebită mulțămire *(palmarium)*. Ambele tocmeli sunt declarate de nule în temeiul § 1172, No. 3 «din condica țivilă».

«In Franția, Britania și Nord-America — adaogă el — advocații, au cea mai mare înrâurire, cinste și venituri foarte însemnate care câte odată covârșesc venitul celor mai mari dregători ai Statului».

Pentru viitorul profesiunii de advocat în țară, Flechtenmacher doreà ca *«din fii patriei să fie anume orânduiți din aceia mai însămnați cu haractir neprihănit, nemitarnic, nepărtinitori, înzăstrați cu bună știință de legi și ispitiți în practică»* Acestora, câștigând încrederea publică, să li se hotărască un onorar *«cuvenit și însămnat ca să poată ridicà starea de advocat, să câștige cinstea și să să facă adevărați apărători ai dreptății»*. Ei vor fi niște *«îngrozitori ai acolisitorilor și intriganților, care supt mască de advocat desbracă pe părțile prigonitoare și nu fac altă decât le încurcă, descopere tainele împricinaților și văzând dreptățile lor și în sfârșit să trag proțesuri fără a luà cuvenită aspră înfrânare și fără a fi supuși legiuitelor globiri»*.

El sperà că toate abuzurile s'ar puteà stârpì și rănile s'ar tămăduì prin «publicitate și verbală urmare după reglementele instrucției».

Iși încheià studiul arătând când încetează relațiile dintre advocat și client, anume: 1⁰ prin moartea advocatului, dar nu și prin a împricinatului; 2⁰ prin «ofițială depărtare a advocatului din slujba sa»; 3⁰ prin înștiințarea făcută clientului înainte de proces; dar nu e slobod, oricând să desfacă învoiala, contra voinței clientului, ci trebuie să aibă «o pricină bine cuvântată»; între acestea se socotește și neputința de a scoate la cap procesul și prin urmare clientul ar plătì în mod zadarnic onorariul.

Ca și despre magistratură, Flechtenmacher aveà o înaltă idee despre advocatură, pe care o socoteà ajutorul indispensabil al celei dintâiu. Grație acestor două corpuri, nădăjduià că se vor întronà tot mai mult domnia dreptății, necesară în deosebi la noi. Prin mijloacele ce recomandà, aveà credință că se va alcătuì un foarte bun corp de advocați, cari vor îndeplinì un mare rol pentru organizarea și regenerarea țărilor noastre.

Cele expuse arată cât de interesant este acest mic studiu în special pentru advocați. Și pentru a i se aprecià justa valoare, să nu se uite timpul când a fost scris.

Sunt și alte fragmente de studii în acest manuscris, unele par a fi fost lecțiile ținute de el. Din cele citate se vede cu suficiență cum lucrà Flechtenmacher.

Pe lângă acestea, multe din deslegările și lucrările lui sunt răspândite prin

diferite acte, aflate la particulari ori în Arhive. Unele au fost publicate [1]).

* * *

Materialul manuscris și tipărit rămas dela el este interesant de studiat și *din punct de vedere al limbii.* Sunt de remarcat diferiții termeni de Drept. Flechtenmacher este, poate, între cei dintâiu cari au căutat să întroducă în românește cuvinte potrivite pentru anumite noțiuni juridice. Deși i-ar fi fost mai ușor să ia deadreptul termenii din limbi străine, — *cum s'a făcut mai târziu* — el s'a silit să traducă acei termeni prin cuvinte cât mai înțelese de Români, creind chiar cuvinte noui. Uneori îl vedem oscilând între un cuvânt și altul. Astfel, pentru Drept, Drepturi, la început întrebuință cuvântul: Dreptate, Dreptăți, apoi, mai târziu, Drit, Drituri, și, în fine Drept. Pentru instanțele judecătorești întrebuințează termenul «maghistraturi judecătorești». Găsim: organisirea și orânduiala; personalnicie pentru personalitate, generalnică introducere pentru introducere generală, câștigarea moștenirii pentru acceptarea succesiunii, obligații sau îndatoriri, obligații bilăturalnice, etc.

Dacă nu tot ce a rămas dela Flechtenmacher este important, mai ales din punct de vedere practic, este însă *de o însemnată valoare pentru a cunoaște desvoltarea culturii juridice la noi.*

* * *

Ar mai fi rămas — după tradiția familiei — dela Flechtenmacher unele lucruri, probabil și manuscrise, în posesia fiului său Alexandru, autorul muzicii pentru Hora Unirii și al atâtor melodii așà de populare altădată. Acesta le-ar fi păstrat împreună cu lucrările sale muzicale într'o casă ce aveà la Mățău, jud. Muscel, unde în mijlocul naturii căutà deseori liniștea și inspirația. Acolo ar fi fost și un tablou, în mărime naturală, al jurisconsultului, îmbrăcat în costumul oficial, un fel de costum militar, portret la care el ținea foarte mult.

O întâmplare nenorocită a făcut să arză acest cuib de țară și cu el au pierit lucrările aflate acolo. Existența acelui tablou e constatată și în catagrafia încheiată la moarte.

Afară de acestea n'a mai rămas dela el decât un clavir, o vie de 7½ pogoane la Valea-adâncă și alte mici lucruri. La această vie pare-se că mergeà des spre a-și mai odihnì trupul când mintea-i erà frământată de felurite pricini. Acest colțișor de pământ fusese singurul fruct al economiilor sale.

Altceva nu mai lăsă familiei, destul de numeroasă.

Pentru ajutorarea ei Domnul a încuviințat, la 1 Iulie 1843, să i se plătească o pensie (de 500 lei lunar). Ajutorul însă erà prea mic și s'ar fi întâmplat uneori ca familia să n'aibă cu ce plătì chiria; și atunci au plătit prietenii miloși cari nu uitaseră pe cel dispărut și cari nu puteau îngăduì să vadă aruncate pe drumuri odraslele aceluia, care fusese marele pravilist al țării.

* * *

[1]) Astfel Acad. Rom. Documentul 128/26 cuprinde o deslegare la întrebarea pusă de Vornicia Obștei în privința moștenirii copiilor din a doua căsătorie. Am văzut, apoi pe cea publicată de d-l R. Rosetti. Alta a fost publicată de P. Calimah în Arhiva VII.

Cu toate greutățile ce a întâmpinat în vieață și pe care le întrevedeà și mai mari pentru familie, Flechtenmacher n'a încetat o clipă să fie acelaș suflet cinstit, să-și facă datoria fără abateri din calea dreptății și să muncească cu toată dragostea pentru Moldova. Pentru el Moldova nu erà țară străină ci țara lui, patria căreia i se alipise cu toată inima și căreia îi jertfise toate ostenelile. Și — cum am văzut — iubirea i se revărsà asupra tuturor Românilor. Il interesà cultura românească oriunde se manifestà, lăudà pe Domnul de peste Milcov, stăruià să-și răspândească opera în toate ținuturile locuite de români, vorbià de Dacia și pomeneà de unire cuvânt frumos pentru bunul mers al lucrărilor din țară, dar care probabil întrezăreà și înfăptuirea unui vis frumos.

Condus de simțul datoriei și de un cald patriotism, a căutat să folosească cât mai mult țării sale. Și trebuie recunoscut că a făcut mai mult decât se puteà pretinde în acea vreme, străbătută de frământări și nesiguranță.

Trebuià gonită ceața, întunericul — cum ziceà adesea — și răspândită lumina; și el s'a trudit s'o împrăștie din belșug, să desțelenească ogorul culturii noastre, cu speranța că într'o zi — din semințele aruncate — vor răsărì bogate lanuri.

Cel dintâiu jurist, mare, cu o cultură apuseană, principalul alcătuitor al celei mai bune legiuiri din trecut, bun profesor de Drept, superior — după cât se pare — tuturor oamenilor de legi de aici, până pe la 1830, unanim recunoscut cel puțin în Moldova ca jurisconsultul cel mai de valoare, a cărui știință și practică erau în afară de orice discuție, astfel apare Christian Flechtenmacher.

Venit din frumoasa țară a Bârsei, alipit cu totul de sufletul Moldovei, a muncit peste un sfert de veac pentru Dreptul nostru, pentru cultura românească.

Dreptatea cereà ca acei pentru cari a muncit să și-l amintească, să-i afle activitatea și să-i recunoască valoarea.

O parte din îndeplinirea acestei datorii este comunicarea de azi.

CATASTRU ŞI CĂRŢI TABULARE

DE

TEODOR V. STEFANELLI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE
† 23 Iulie 1921

Şedinţa dela 28 Maiu 1920

Domnilor Colegi,

In vechiul Regat s'au auzit foarte adese expresiile «Catastru» şi «Cărţi fonciare», dar tot atât de adese s'a confundat noţiunea de Catastru cu instituţiunea Cărţilor tabulare sau fonciare, cari există în provinciile alipite Bucovina şi Transilvania. In aceste provincii există şi Catastrul şi Cărţile tabulare, dar Catastrul este un operat cu totul deosebit, care stă sub îngrijirea şi autoritatea organelor financiare, pe când Cărţile tabulare sau fonciare stau sub conducerea exclusivă a organelor judecătoreşti.

Considerând că în urma legilor de împroprietărire, după un timp mai scurt sau mai îndelungat, va fi o necesitate imperioasă a întroduce şi aici în vechiul Regat Catastrul şi Cărţile tabulare, spre a înfăptuì şi în această privinţă, Unificarea dorită cu provinciile alipite şi spre a pune o bază solidă pentru desvoltarea Creditului agricol, cred că nu va fi fără de folos a precizà pe scurt ce este Catastrul în Bucovina şi Transilvania, şi ce sunt acolo Cărţile tabulare.

Vom lămurì înainte de toate ce este Catastrul.

Expresia Catastru derivă dela cuvântul latin medieval *capitastrum* care erà un isvod de bir privitor la impositul pe cap. Dela această expresie latină, poporul italian a format cuvântul

il Catastro, iar Nemții îl numesc *Kataster*. De aici urmează că expresia *Cadastru*, întrebuințată în România veche nu este corectă. (Forma aceasta a fost introdusă de aceia ce nu și-au dat samă de unde derivă cuvântul). Unica formă corectă este *Catastru* așà precum este ea întrebuințată de Românii din Bucovina și Transilvania.

Odată ce știm de unde derivă cuvântul, vom lămuri, ce adică este Catastrul.

Catastrul este o consignațiune sau un isvod exact al tuturor proprietarilor de pământ și al pământurilor stăpânite de dânșii, fie ei persoane fizice sau morale. Scopul Catastrului este de a stabilì atât subiectul cât și obiectul birului real și direct pentru pământ. Având odată oficial stabilite aceste postulate, adică subiectul și obiectul birului, autoritățile financiare au statorit apoi cât bir trebuie să plătească proprietarul pentru locul ce-l stăpânește și pentru clădirile de pe el.

Ca să fie însă justă fixarea acestui bir, a trebuit să premeargă o operațiune migăloasă și foarte exactă pentru a fixa hotarele și întinderea fiecărei bucăți de loc. Spre acest scop s'a ridicat prin măsurători oficiale, planul locurilor, adică s'a stabilit forma geometrică și întinderea fiecărei parcele, și această formă a fost apoi fixată pe hărțile întocmite pentru fiecare comună pe scara 1: 2.880 de metri.

Aceasta însă nu ar fi fost încă de ajuns pentru impunerea justă a mărimii birului, pentrucă un proprietar, cu toate că aveà numai *un* complex, adică o unică bucată de loc, puteà să aibă pe acest loc și părți neproductive cari sunt scutite de orice imposit. Aceste părți neproductive sunt mlaștini, drumuri, pârâe, prundișuri, surpături, iar în munți irugile, formate de scursurile apelor din munte spre vale. Toate aceste părți neproductive au fost deosebit măsurate după formă și mărime, și fiecare a căpătat numărul unei parcele deosebite, eliminate dela bir.

Dar nici aceasta nu erà încă de ajuns, pentru că nu toată partea de loc productivă, aduce unul și acelaș folos. Trebuià deci să se stabilească, cât de mare e grădina de legume, pomătul, ogorul și fânațul. S'au format și din aceste feluri de cultură ale pământului, parcele deosebite, cari cu forma lor

geometrică au fost fixate pe hartă. Astfel vedem că un proprietar al unei bucăţi de loc care formează un unic complex, poate aveà şi peste zece parcele scrise pe numele său.

Hărţile acestea au fost alcătuite cu minuţioasă exactitate pentru fiecare comună îndeosebi. Ca bază la măsurătura parcelelor au servit punctele fixe triangulare ale Statului Major, care se conservă cu mare grijă şi pază spre a nu fi mutate sau deteriorate, iar conturele parcelelor sunt aşà de exact fixate pe hartă, încât controlând hotarul dintre două comune învecinate, şi alăturând hartă lângă hartă, conturele parcelelor se potrivesc exact şi se încheagă una în alta.

Acest rezultat s'a dobândit pentru întreaga ţară în urma unităţii în sistemul de lucrare a organelor însărcinate cu aceste operaţiuni.

Spre a stabilì folosul anual ce-l poate aduce fiecare parcelă, sau format pentru fiecare judeţ, Comisiuni însărcinate cu stabilirea acestui folos. Rezultatul acestei preţuiri după bonitatea locului, a fost însemnat la fiecare parcelă.

După ce fusese astfel terminate aceste lucrări preliminare, s'a procedat la alcătuirea consignaţiunii tuturor proprietarilor de pământ şi lângă numele fiecăruia a fost adăogat numărul fiecărei parcele ce stăpâneşte, felul culturii acestor parcele, întinderea lor după hectare, ori, metri, şi folosul anual ce-l aduce fiecare parcelă şi care precum am spus a fost stabilit de Comisiunile judeţene.

Acest isvod sau consignaţiune alcătuită pentru fiecare Comună urbană şi rurală îndeosebi, *formează Catastrul.*

Vedem deci ce este Catastrul în Bucovina şi Transilvania. El a fost alcătuit în vederea stabilirii birului pentru pământ şi clădiri (Grund- und Gebäudesteuer) şi se păstrează de către administraţia financiară, care percepe birul după indicaţiile Catastrului.

Dar fiindcă zilnic se produc transacţiuni agrare şi pe deoparte se schimbă proprietarii din pricina de vânzări, cumpărături, schimb sau moşteniri, iar pe de altă parte şi bunătatea locurilor şi a felului lor de cultură nu stagnează, ci este supusă multor schimbări, produse prin amelioraţiuni, lăzuiri de păduri, desmlăştinări, inundaţiuni, şi împăduriri,

aceste schimbări sunt oficial controlate în fața locului prin un geometru (Evidenzhaltungsgeometer) atașat fiecărei perceptorii județene. Aceste schimbări sunt neîntrerupt însemnate în Catastru, astfel că Administrația financiară are totdeauna o icoană fidelă ale tuturor acestor schimbări.

După ce am văzut ce este Catastrul, vom arătà ce sunt Cărțile tabulare cari există în Bucovina și Transilvania, și vom vedeà că acestea sunt ceva cu totul deosebit de Catastru.

Aceste cărți în Bucovina se numesc *Cărți tabulare*, iar în Transilvania *Cărți funduare*. Nemții le numesc *Grundbücher*, iar cărțile pentru proprietate mare dìn întreaga țară, cari se păstrează numai la întâiul Tribunal din țară, se numesc Landtafelbücher. Expresia de Landtafel (la Nemții din Austria) dela care s'a format la poporul român din Bucovina cuvântul *tabulă*, este o expresie veche, datând de secole.

Se introdusese adică înainte de mai multe secole în Moravia *table de lemn* pe care erà însemnată proprietatea imobilă a fiecărui proprietar. Ele se păstrau la oficiile publice și se numiau *Tabulae proprietatis*. Dela aceste tabulae proprietatis se trage și orginea actualelor Cărți tabulare.

Instituțiunea Cărților tabulare în Austria nu are nimic a face cu birul. Ele au fost introduse spre a stabilì oficial proprietatea imobilă a locuitorilor, spre a asigura fiecărui proprietar acest drept de proprietate asupra parcelelor scrise pe numele lui și spre a arătà sarcinile cu cari este împovorată proprietatea. Nimenea nu devine proprietar real și indiscutabil al unui imobil, și nu poate dispune de el, dacă nu estu introdus în Cărțile tabulare. Quod non est in tabulis, noə est in mundo.

Fiecare proprietar are în Cărțile tabulare un foliu propriu (Grundbuchseinlage) care cuprinde mai multe pagini. Pagina întâia cuprinde parcelele proprietarului cu numărul lor, precum și felul lor de cultură, adică loc de clădire, ogor, grădină, pomăt, fânaț, drumuri, iazuri, pădure și loc neproductiv, numit porificat.

A doua pagină arată numele proprietarului și titlul pe al cărui bază a devenit proprietar (cumpărătură, schimb, danie, moștenire) și totodată și însemnări privitoare la persoana pro-

prietarului, dacă este minor şi stă sub tutelă, sau dacă e pus sub interdicţie. Pe celelalte pagini sunt întroduse sarcinile ce împovărează proprietatea.

Fiecare parcelă are planul ei întrodus pe hartă. Cărţile tabulare cuprind toate foliile proprietarilor şi formează împreună cu planurile parcelelor un operat unitar, nedespărţit unul de altul.

Cărţile tabulare sunt purtate de judecătorie pentru toate comunele ce aparţin jurisdicţiunii acestei judecătorii.

Cu rezolvarea tuturor afacerilor tabulare este însărcinat un judecător, iar pentru manipulaţiunea cu aceste cărţi este numit un oficiant tabular (Grundbuchsführer) care este însărcinat cu păstrarea lor şi cu înscrierea în foliu a tuturor actelor şi transacţiunilor tabulare.

Cărţile tabulare sunt publice şi oricare particular are dreptul să ia cunoştinţă de situaţia unei proprietăţi. El se poate încredinţà din Cărţile tabulare, ori de proprietarul poate dispune de proprietate, dacă adică nu este minor sau sub interdicţie, şi se poate lămuri cât de mare este proprietatea, cărui fel de cultură aparţin locurile, şi ori de este împovărată cu sarcini, sau liberă de orice sarcină.

Creditorul, sau oricare alt interesat are deci o icoană autentică asupra întinderii şi valorii unei proprietăţi, şi nu se poate înşelà niciodată, ori de creanţa sa e asigurată sau ar puteà fi primejduită de sarcinile precedente cari au prioritate legală.

In aceasta consistă siguranţa Creditului hipotecar şi a tuturor transacţiunilor agrare.

Dar în ce raport stă Catastrul cu Cărţile tabulare?

Răspunsul este: Cu toate că Catastrul este ceva deosebit de Cărţile tabulare, (şi are numai scopul de a asigura birul, el este întrebuinţat la alcătuirea Cărţilor tabulare) fiind că are gata materialul întreg privitor la proprietari şi proprietăţile lor.

Eu ca judecător am alcătuit Cărţile tabulare în trei judeţe din Bucovina, şi spre acest scop mi s'a pus la dispoziţie o còpie de pe Catastru privitor la toate comunele unde aveam să lucrez, precum şi còpii oficiale ale hărţilor, liberate de Arhiva Statului (Mappenarchiv).

Datorința judecătorului este acuma a controlà în fața locului exactitatea datelor catastrale, de a examina titlul de proprietar, și de a se încredință, ori de mărimea și forma geometrică a parcelelor de pe hartă corespunde cu starea faptică. In caz că s'ar constată deosebiri, judecătorul dispune, ca inginerul ce-i este atașat ca expert, să ridice din nou planul parcelei respective și să rectifice harta.

Pe baza acestor constatări judecătorul încheie cuvenitele procese-verbale, și apoi alcătuește pentru fiecare proprietar un foliu deosebit. După această operațiune, Catastrul nu mai are nici o valoare pentru cărțile tabulare și rămâne un simplu isvod pentru bir.

Hărțile și foliile fiecărui proprietar precum și procesele-verbale încheiate de judecător, formează întregul operat al Cărților tabulare, se păstrează la judecătorie sub încuetoare și este un sanctuar, de care numai judecătorul și oficiantul tabulei au voie să se apropie, căci Cărțile tabulare și planurile formând baza Creditului hipotecar și a desăvârșitei încrederi publice, trebuie, ca instituțiune publică de Stat, să fie ferită de falșificări, de corecturi și de orice ingerință profană.

Numai în treacăt vroiu să amintesc că în Austria, pe lângă Cărțile tabulare amintite mai sus, există și Cărți tabulare ale Căilor ferate (Eisenbahnbücher) precum și Cărți tabulare miniere (Bergbücher) spre a asigurà proprietarilor de Căi ferate și de mine, proprietatea locurilor și drepturilor legate de această proprietate, precum și a arătà sarcinile ce împovărează proprietatea.

Din cele precedente am văzut ce este Catastrul, ce sunt Cărțile tabulare și în ce raport stă Catastrul cu Cărțile tabulare.

Ca conclusiune ni se impun acuma unele reflexiuni.

In România întregită, în urma legilor de împroprietărire, se vor începe în curând sau au început chiar măsurăturile tuturor locurilor destinate noilor împroprietăriți și se vor formà parcele deosebite pentru fiecare proprietar.

In Transilvania și Bucovina acest lucru va fi mai ușor, fiindcă operațiunea se va sprijinì pe hărțile tabulare existente

cari vor servi de bază pentru aceste lucrări. In vechiul Regat însă şi în Basarabia unde nu există încă hărţi pentru fiecare comună, lucrul acesta va fi mai greu. Cu toate acestea, fiindcă atât în vechiul Regat cât şi în Basarabia vor trebui să se introducă cu timpul Cărţile tabulare, este datorinţa imperioasă a autorităţilor să dispună de cu vreme, că măsurăturile locurilor şi ridicarea planurilor tuturor parcelelor să se facă după un unic sistem în toate părţile ţării şi să existe o deplină unitate în înfăptuirea acestor lucrări. Toate măsurăturile, toate planurile trebuie executate pe aceeaş scară în toată ţara şi trebuie să se sprijine exact pe punctele de triangulaţiune din ţară.

Prin urmare lucrările acestea vor trebui executate foarte exact, şi foarte conştiincios. Ele vor mai trebuì adese controlate în faţa locului de către inspectorii topografi.

Dacă nu s'ar urmà astfel, atunci toate enormele cheltueli făcute cu împroprietărirea şi măsurătura parcelelor, nu va fi de nici un folos pentru alcătuirea viitoarelor Cărţi tabulare şi operaţiunea va trebui făcută din nou şi va costa iearăş milioane.

MANUSCRIPTELE DIN BIBLIOTECA EPISCOPIEI UNITE DIN ORADEA-MARE

DESCRISE DE

DR. IACOB RADU

Şedinţa dela 18 Iunie 1920.

PREFAŢA

Episcopii diecezei române gr. cat. de Oradea-Mare conştienţi de înalta lor chemare, au fost nu numai îndrumători şi povăţuitori ai fiilor lor sufleteşti spre vieaţa creştinească după învăţătura bisericei unite cu Roma, ci şi sprijinitori ai tuturor mişcărilor naţionale şi culturale româneşti din acest ţinut atât de expus uneltirilor şovinismului maghiar. Se poate spune aceasta mai întâiu despre episcopii Ignatie Darabant (1788—1805) şi Samuil Vulcanu (1806—1839). Acela prin deschiderea seminarului din Oradea-Mare, iar acesta prin fundarea liceului din Beiuş au întemeiat două institute de creştere şi de învăţământ, cari susţinute şi intregite din partea urmaşilor lor, mai ales a marelui mecenate Mihail Pavel, au adus preţioase servicii culturii naţionale a întregului neam românesc.

Afară de aceea, merite neperitoare şi-au câştigat prin ajutorarea celor doi mari scriitori ai noştri Gheorghe Şincai şi Samoil Micu Clain, cu cari au fost în cea mai bună prietenie, după cum se poate vedeà din corespondenţa rămasă dela dânşii. Răzimaţi pe această prietenie, la care mai putem adăogà pe aceea a canonicului Ioan Corneli, au avut ei bună nădejde că vor puteà da la lumină multele lor scrieri, rodul uimitoarei lor activităţi literare. Spre scopul acesta au adus la Oradea-Mare un număr însemnat de volume, din cari însă spre nespusa lor

durere desigur și a bunilor arhierei în cari își puseseră toată nădejdea, în urma împrejurărilor vitrege de atunci, nimic nu s'a putut tipări.

Fiind apoi siliți de peripețiile agitatei lor vieți, să-și petreacă anii din urmă departe de acest oraș și închizându-și ochii în pământ strein, rămase acestei dieceze ca prețioasă moștenire cea mai mare parte a scrierilor lor, și din partea episcopului Vulcanu și a urmașilor lui s'au păstrat cu mare grijă și se conservă și azi cu pietate. Adăogându-se apoi la acele și alte manuscrise, unele chiar de mare valoare, astăzi sunt așezate într'un dulap separat în biblioteca diecezană în număr de 287 volume, fascicole și scrisori. Dintre aceste singur ale lui Samoil Micu Clain sunt 33 opuri în 44 volume, unele din ele necunoscute până acum și neînșirate între scrierile lui, 11 fascicole și 11 scrisori, aproape în întregime autografe. Dela Șincai avem 8 opuri în 39 volume și 7 scrisori. Merită apoi deosebită amintire și scrierile prepozitului George Fărcaș (Farkas) în 9 volume; 4 fascicole de acte referitoare la «Supplex Libellus Valachorum», două volume din corespondența episcopului Inocențiu I. Clain și altele, după cum se va vedeà din bibliografia lor. Din cele 287 manuscrise 106 sunt de puțină sau neînsemnată valoare, de aceia au și rost lăsate afară din studiul de față cuprinzându-se acì numai 181. La fiecare manuscris se face mai întâiu descrierea materială, apoi se dă pe scurt conținutul ca astfel cei cari ar dorì să studieze vreunul mai amănunțit, să poată aveà o cunoștință sumară despre întreg cuprinsul lui.

Manuscrisele nefiind înșirate după vreun sistem oarecare, după autori sau după cuprins, ci puse în dulap și scrise în catalog la voia întâmplării, așà le-am pus și noi în studiul de față, după o ordine numerică din catalog, ca așà mai cu ușurință să poată fi aflate și scoase spre studiere.

Unele dintre manuscrise au fost studiate însă cu folos și din partea altora.

Din însărcinarea Academiei Române au fost studiate și descrise în anii 1878--1880 din partea lui Nicolae Densușianu [1])

---

[1]) Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei. Raport înaintat Academiei Române. București 1880, pag. 6—14 și 103—114.

opurile lui G. Şincai şi multe din ale lui S. Clain şi alte manuscrise de conţinut istoric şi literar, dar descrierea făcută de el e de tot scurtă şi uneori defectuoasă. Deaceea poate fi binevenită şi de folos una mai amănunţită.

Este însă de regretat, că vreo câteva dintre manuscrisele şi scrisorile descrise de Densuşianu de atunci au dispărut şi acum nu le mai avem, aşà e spre exemplu corespondenţa episcopului Samoil Vulcanu cu fabulistul Dimitrie Ţichindeal şi cea a guvernului român cu episcopia noastră pentru tipărirea manuscriselor lui Şincai şi ale lui Samoil Clain, în anul 1853 până la 1865.

A fost desigur o mare pierdere pentru istoriografia şi literatura română, că nu s'au putut tipărì atunci acele preţioase opuri, de aceea credem că acum, când trăim zile mai fericite, ar fi bine să se continue stăruinţele curmate în anul 1865 şi să se deà la lumină atâtea comori, prin cari pe lângă folosul de obşte s'ar ridicà acelor doi mari luceferi ai literaturii române monumentul cel mai vrednic de marele lor nume.

Şi până când s'ar puteà săvârşì această măreaţă faptă, servească neînsemnata noastră lucrare ca un prinos de admiraţie geniului lor. Răsplată bogată am socotì pentru ale noastre puţine osteneli, dacă cei dornici de a se îndeletnicì cu scrutarea vechilor monumente literare, ar aflà în rodul acelora cât de puţin îndemn şi ajutorare.

Oradea-Mare, la 1 Martie 1920.

DR. IACOB RADU.

No. 2

«Pracsisul forumului, din sfintele canoane, legile țării și pracsișul diețeizișului Făgărașului în Ardeal întru acest chip de Ioan Pop de Șomcuta-Mare protopop Kivarului, prefect seminarului dietejan și profesor istorii bisericești la anul 1815 așezat». Un volum în 8^0 mare de 124 foi cu litere cirile.

Este un bun tratat despre procedura judecătorească bisericească în cauzele civile, criminale și matrimoniale, întocmit după practica bisericei apusene. Se pare, că a fost scris pentru folosul protopopilor, despre cari se zice la pag. 5 că: «cea mai mare datorie a protopopilor este a judecà. Ei trebuie să aibă și scaune de judecată sau forumuri» compuse din cel mult 6 și cel puțin 2 asesori.

No. 3

«Apocalipsul lui Ioan întors pe rumânie către acesta alte învățături și a învățăturilor începuturi cu mai multe de folos însemnări culese și prin mine Dimitrie Tocaci al filosofii învățător pe lângă alte lucruri spre al meu și a altora folos aicea scrise. Anul d-lui 1773. In Blaj».

Un volum în 8^0 mare de 284 pagini, cu litere cirile. Cuprinde Apocalipsul S. Ioan; Invățături sau predici și teme pentru predici pe Duminici, sărbători și la diferite ocasiuni. La sfârșit o îndrumare pentru aflarea: «Evangheliilor liturghiei peste tot anul» și «Arătare pe scurt și lezne *întâie*, care-s capetele testamentului vechiu puse și rânduite în slujba bisericii, *a doua*, găsirea fiește cărui stih capetelor acestora, *a treia*, toate, și a testamentului nou, precum și a Evanghelii și a Apostolului».

No. 6

1. *«Memorabilia Regis Anonimi conscripta ab anonimo ejusdem Regis Notario, nunc demum a lineis Pasteritati vindicata per N. N.»* Un fascicul de 56 pag. în 8^0 legat în carton. Pe fața a 27-a e scris «Iosephi. . . . . . Iosepha . . . . . . Moises Nicoare». m. p.

Cuprinde frumoase și instructive pilde și întâmplări din vieața unui rege înțelept. Poate că se va fi folosit de ele pe când erà, cum se spune, instructor al Arhiducelui Ferdinand (ca Impărat al V-lea).

2. Printre actele oficioase rămase dela Episcopul Samoil Vulcan, am aflat 18 scrisori ale lui Moise Nicoară către numitul episcop, scrise între 1 August 1815 și 26 Martie 1816. Conțin date interesante cu privire la lupta

ce o au purtat pe acelea vremuri Românii din Arad pentru dobândirea unui episcop român în locul celor sârbești cari îi păstoriseră până atunci. Partea cea mai însemnată în acea luptă se vede că a avut-o M. Nicoară, căruia Episcopul S. Vulcan i-a stat întru ajutor nu numai cu sfatul ci şi cu bani, ca să poată călători în o deputăție la Buda și la Viena.

Tot acolo am aflat conceptele sau copiile rugărilor adresate din partea Episcopului Vulcan către Impăratul și către mai mulți arhiduci pentru sprijinirea cererii Românilor arădani.

No. 9

«*Această carte ce se numeşte Evanghelia iaste de lipsă a se tipări pentrucă aşa în capete şi începeri şi în stihuri Evanghelia nu se află aşa dară e de lipsă ca să fie mică ca..... să o aivă tot omul în casă. Al vostru de bine voitor Mihai Roşu din Ιădan*». Un volum gros în 4^0 cu litere cirile. Cuprinde cele patru Evanghelii cu arătarea începerii Evangheliilor după cum se cetesc în Duminecile şi sărbătorile de peste tot anul. La sfârşit este un fel de indice sau: «Arătarea capetelor şi a Evangheliilor şi Duminecilor şi la liturghii cum urmează pe rând după începeri».

No. 12

«*Pateric adică Otecinic de viețile sfinților Părinți cari cum sânt în săbranii* (?) Un volum în 4^0 de 394 pag. cu litere cirile. Pe 262 pag. sunt scrise viețile sfinților și un indice, iar pe 132 pag. pe unele foi, înainte de începerea Otecinicului sunt însemnări despre cutremur de pământ şi despre venirea lăcustelor în anul 1747, iar la pag. 127 e însemnat cum că Otecinicul a fost scris în anul 1737 de smeritul Ambrosie ieromonach din schitul Bucium.

No. 13

Samoil Clain: «*Istoria şi hronica țării Moldovei culese şi scrise mai întâiu de Constantin Miron logofătul, la anul 1708. Acum scrisă iarăş de Samoil Clain în Viena Austriei anul Crăciunului* (?) *1781*». Un volum în 4^0 de 215 pag. autograf cu litere cirile. Manuscrisul începe cu capitolul 16: «Descălecatul țării Moldovei la ce an dela facerea lumii s'au întâmplat». După capitolul al 17-lea cu titula: «Cronica țărei Moldovei» urmează patru capitole nenumărate, apoi cap. 24 până la cap. 48: Domnia lui Despot-Vodă. Cap. 17 şi o parte din capitolul al patrulea nenumerotat, e scris cu litere latine iar celelalte cu litere cirile până la pag. 207 cu mâna lui S. Klain şi de acolo de o mână străină.

Acest manuscris este aproape identic, deosebindu-se puțin la început și la sfârșit, cu cel din colecția lui Şincai tom XXV (vezi mai jos No. 241).

No. 14

Samoil Clain: Autograf cu litere cirile, pe 117 foi în 4⁰: 1. «*A celui dintre sfinţi Părintelui nostru Vasile cel mare Arhiepiscopul Kezariei Kapadochiei rânduialile celor ce pustniceaşte, sau sânguri, sau împreună de obşte petrec. Tomul 3. Samoil Clain dela Sad întoarse pe românie, şi scrise 1780*». Cu puţină deosebire este identic cu celea de sub No. 223 p. 1. Şi fiindcă zice că aci e tomul al 3-lea, credem că această lucrare a fost din partea lui Clain aşezată împreună cu cele de sub No. 223 şi 224 de mai jos.

«Revisum et correctum per me eundem Samuelem Klein». Revăzută şi îndreptată prin mine acelaş Samoil Clain.

La sfârşit: «Acestea s'au pus pe rumânie de mine cel mai mic Samoil Clain Ieromonah dela Ardeal în anul 1768 iar acum 1780 a doua oară sau scris». Până aci manuscrisul este identic cu cel de sub No. 223, care se vede că este cel tradus mai întâiu la anul 1768.

2. Pe 48½ foi sunt trei scrisori ale aceluiaş Sfânt Părinte Vasilie: «Către fiul cel duhovnicesc». «Către călugărul cel ce au căzut» şi «Către Hilon ucenicul său».

No. 19-a

Fragment anonim

Manuscris cu litere cirile din epoca lui Grigorie Ghica 1768—1777 dela 26—39 şi cap. 44 şi 50; fascicul în 4⁰ de 56 foi numărate până la foaia 54.

Manuscrisul începe cu domnia lui Mihaiu Vodă Racoviţă (1741) şi conţine următoarele materii:

Cap. 26. Inceperea stricăciunii reformii.

Cap. 27. Banii ce se da haraci la Maria împărătească până la leat 1769.

» 28. Tălmăcirea dăjdiilor celor după reforme.

» 29. Veniturile domnii.

» 30. Pentru Brăila şi Giurgiul şi Turnul.

» 31. Pentru (h) odaia vizirului.

» 32. Cum au cârmuit Domnii dela reforme încoace.

» 33. Boeriile ţării româneşti, şi fişte care ce purtare de grijă are sub cârmuiala boerii sale. Boerii curţii domneşti.

Cap. 34. Veniturile boerilor dela reformă încoace până la leat 1769.

Cap. 35. Veniturile boerilor cum erà până la reformă.

» 36. Pentru scutialnicii boerilor ce sunt şi pentru ce pricini sunt.

» 37. Intâia închinăciune a ţării româneşti la poarta turcească de Mircea Vodă: leat 1383.

Cap 38. Leat. 1460: Al doilea (sic!) închinăciune, la acest văleat domnind Laiotă Vodă Basarab.

Cap. 39. Nizamul ce s'au dat cumumbaşilor împărăteşti pentru scoaterea turcilor din ţară: leat

Cap. 44. *Hronologia Domnilor*, începând dela Radu Vodă Negru 1215 până la Grigore Vodă Ghica 1768 numărând 86 Domni.

Cap. 50. Bucureşti a patra scaun domnesc până la leat:...... la Nicolae Vodă şadeà Domnii vara în Târgovişte şi iarna în Bucureşti; iar de atunci numai în Bucureşti. Apoi înşiră mănăstirile din Bucureşti cu hanuri 20, fără de hanuri 7, hanuri fără de mănăstiri 5; bisericile de piatră 51 şi de lemn 15 cu totul 98. In Târgovişte 20, în Craiova 46, în 19 judeţe 240, în 5 judeţe 76, suma 480: «afară de bisericile de pe la sate ci numai mănăstiri de oraşe şi din judeţe, biserici de oraşe».

No. 19 b.

Samoil Clain: «*Indreptarea păcătosului, acum scrisă şi culeasă. şi întru acest chip aşezată, şi rânduită pentru folosul creştinilor cum să cade să-şi mărturisească preotul păcatele. Cu nevoinţa şi osteneala Părintelui Ieromonach Samoil Clain dela Sad. Scrisă în Beciu anul dela mântuirea lumii 1780*».

Un volum în 4⁰ de 141 foi nepaginate, cu litere cirile. Este o bună şi folositoare îndreptare şi învăţătură pentru primirea sfintei taine a pocăinţei.

Socotind că această scriere poate fi de mare folos creştinilor, mai ales în aceste zile de grea ispită şi de dureroase rătăciri şi abateri dela calea mântuirei, am revăzut-o după originalul latinesc al Venerabilului P. Paul Segneri, după care S. Clain a tradus-o fără să-l amintească, şi am întocmit-o pentru tipar. Durere însă că în împrejurările grele de azi nu am avut fericirea să o văd tipărită şi a trebuit să-o las pentru vremuri mai bune.

No. 20

«*Călătoria Escelenţei Sale Dr. Ioan Vancea de Buteasa Archiepiscop şi Metropolit de Alba-Iulia şi Făgăraş întreprinsă la Roma în anul 1886 împreună cu Ilustrităţile lor: Mihail Pavel, Episcopul Oradiei-Mari, Dr. Victor Mihalyi Episcopul Lugojului, şi Dr. Ioan Szabo Episcopul Gherlei; şi cu Dr. Augustin Bunea oficial metropolitan.* Fascicol în 4⁰ de 52 foi nepaginate. Blasiu în Septembre 1886. Dr. Augustin Bunea m. p.

Intr'un stil frumos şi avântat descrie călătoria Archiereilor dela Budapesta la Bologna, Firenze, Roma (zile 11), Napoli, Genova, Torino, Lyon, Paris, München şi Viena.

No. 21

Samoil Clain: *Despre căsătorie*, fragment.

Un volum 4⁰ de 80 foi nepaginate, cu litere cirile. Incepe cu cap. 29: «De cununia pruncilor fără voia părinţilor», se întrerupe la cap. 35 şi continuă la cap. 64 până la cap. 170. «De a patra nuntă». Este o parte din un tratat canonic despre taina căsătoriei, care în intregime se vede că a fost destinat să se tipărească, fiind tipărirea şi admisă de censură prin clausele: «Admittitur. Vienne 1782. Iuny 20-ma Szekeres m. p., «imprimatur» di 20 Iunii 1782. Hoffinger m. pr. Secret».

No. 22

«Notițe și extrase din limbistica și filologia, începând din 20 Martie 1865». Ex libris Theodori Aaron. Un volum în 4⁰ din care numai 66 foi sunt scrise. Conține notițe diverse privitoare la cuvintele slave în limba română și la alfabetul cirilic.

No. 23

Samoil Clain: Introducere (Cuvânt înainte) în proorocii cei mici și în unele din cărțile N. T. de Sfinții Părinți: Chiril Alex., Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare și Ioan Damaschinul. Un fascicol în 4⁰ de 43 foi nepaginate, cu litere cirile.

No. 24

Anonim. Octoich și Strajnic, fragment în 4⁰ de 99 foi nepaginate, cu litere cirile. La început pe 8 foi conține un fragment din scrierea bogomilică: «Călătoria Maicei Domnului prin iad». Judecând după limbă se pare că manuscrisul e foarte vechiu.

No. 25

Anonim. «Concordantia biblica» și *«Sententiae biblicae»,* un volum în 4⁰ de 199 pag. La sfârșitul indicelui alfabetic e scris: Szeverset (sfârșit) și luj Damneza laude. 1754 die 19 Marty finitum. Pe scoarța din urmă este o curioasă însemnare aproape nedescifrabilă *în limba maghiară, dar cu litere cirile.*

No. 30

Anonim. Un volum în 8⁰ de 197 pag. Conține rugăciuni pe toate zilele din săptămână, cei 7 Psalmi de pocăință, 2 canoane ale sinodului ecumenic din Lyon și însemnări diverse în limba latină și recepte pentru diferite boale în limba maghiară.

No. 31

Prepozitul Gheorghe Fărcaș: *«Fragmentum Articulorum Miscellanorum, collegit Georgius Farkas, Cath. Ecclesiae Magno-Varadinensis Arhi-Presbyter seu Praepositus-Major et Canonicus A. D. 1800».* Un volum în 8⁰ de 449 pag. Conține învățături alese, pilde și întâmplări din vieața și operele sfinților Părinți; în apendice descrie pe scurt istoria sinoadelor dela Lyon și Florența și mai multe narațiuni alegorice (apologi).

No. 32

Anonim. Un volum în limba latină, în 8⁰ de 71 foi nepaginate. Se pare că e scris tot de Gheorghe Fărcaș. Conține note și însemnări diverse și câteva diplome împărătești, publicate mai târziu de Nilles, privitoare la privilegiile preoțimei române și rutene greco-catolice.

No. 34

«Marci Tullii Ciceronis Epistolarum Majorum e quindecim libris ad familiares selectarum». Fascicol în 8⁰ de 36 foi nepaginate. Traducere germană. Pe scoarță: «Ego Iosephus Antonius de Milbauer. Anno 1767. A. H.».

No. 35

«Akatist» al celui dintru Sfinții Părintelui nostru Nicolae Arhiepiscopul Mirelor dela Likia făcătorul de minuni». Un volum în 8⁰ de 16 foi nepaginate; cu litere cirile. Pe șase foi dela început sunt diferite însemnări ale unui preot, care nu se numește. Despre aceasta rugăciune nu am avut cunoștință până acum. In Ciaslovul tipărit la București în anul 1748 se află: «Cinstitul Paraclis» al S. Nicolae», dar cuprinsul nu e identic.

No. 36

«Memoriale Iacobi Aaron», un volum în 8⁰ de 61 foi nepaginate. Conține însemnări diverse în limba latină, mai ales de pe timpul când erà alumn în colegiul de Propaganda fide în Roma.

No. 37

Anonim. «Consemnarea mai multor locuri din S. S. Părinți și alți Auctor în privința S. M. Biserica. Un volum mare în 4⁰ cu puține foi scrise cu extrase și însemnări din Sf. Părinți și din câțiva autori români. Autorul necunoscut. E din timpul mai modern.

No. 38 și 39

«Invățătură firească spre stricarea superstiții norodului», 2 volume în 4⁰ de 304 și 155 pag. cu litere cirile. Cel dintâiu este copia celuilalt. Nu este nici o însemnare din care s'ar puteà ștì cine și când a scris această lucrare destul de interesantă. Pe călcâiul volumului original e imprimat: Hellmuth-Physica, iar pe al copiei: Hellmuth-Phisica-Valahice, în catalogul vechiu al manuscriselor e scris: Physica (cu litere cirile doară tradusă prin G. Șincai). Confruntându-se scrisoarea cu manuscrise cunoscute de ale lui Șincai se poate zice cu siguranță cum că și acest volum este scris tot de mâna lui. Cuprinsul e interesant. Descrie și explică proprietățile, mișcarea și greutatea «trupurilor» (corpurilor), apa, aerul, focul, electricitatea, meteorii sau «lucrurile din aer» și «trupurile lumești» adică planetele, fenomenele naturei și le aplică «asupra superstițioșilor» adică descopere și zbiciuește meșteșugurile și șiretenia vrăjitorilor și înșelătorilor, cari în multe chipuri înșală și duc în rătăcire pe cei superstițioși și nepricepuți.

No. 40

«Istoria naturei sau a firei», vol. în 4⁰ de 93 pag., cu litere cirile. Pe o foaie albă dela început e scris de altă mână: «Istoria naturală, ms. autografu de

Georgiu Sinkai», iar pe călcâiu e imprimat: Hellmuth Ist. Nat. Formatul şi scrisoarea identice ca la volumul de sub No. 39. Descrie «Plântele» împărţite în nouă «fealuri» adică specii, «Minerariurile» împărţite în patru «clasuri», «Vieţuitorii» cari se împart în şase «fealuri» subîmpărţite în clasurile sale; la urmă «cuvântează» despre om.

No. 41

Anonim. «Historiographi Transylvaniae» şi *«Scriptores Historiae Regn Hungariae»*, fascicol în 4⁰ de 25 foi nepaginate, scriere şi hârtie veche. In ordine alfabetică înşiră istoricii cari au scris, sau fac amintire în scrisorile lor, despre Ardeal, România, Moldova şi Ungaria.

No. 42

Anonim. Fragment, prelegeri, «Exercitationes» din istoria popoarelor vechi: Evrei, Persiani, Celţi, Cimbri şi Sciţi. Fascicol în 4⁰ de 103 foi nepaginate.

No. 44

Anonim. Geografia Valahiei, «cis Alutana sine Austriaca», fascicol în 8 de 54 foi nepaginate, în limba germană cu litere latine. In 21 §§ descrie pe scurt dar bine şi din toate punctele de vedere Oltenia de azi. Numele autorului e necunoscut, dar din unele pasagii se vede că a fost scrisă din partea unui ofiţer austriac pe timpul ocupaţiunei acelei provincii în anii 1716 — 1739. Aceasta se poate deduce de acolo, că numeşte de cuceritor al ţerii pe Impăratul Carol al VI-lea [1]).

No. 46

«Imn sau Cântare la îngroparea Domnului Nostru Isus Hristos». Fascicul în 4⁰ de 18 foi nepaginate, cu litere cirile. Scrisoarea arată că e scrisă de Samoil Clain.

No. 47

«Istorie adevărată de Lucian Samosateanul», fascicol în 4⁰ de 34 foi nepaginate, cu litere cirile, după cum arată scrisoarea e traducere de Samoil Clain.

No. 48

Anonim. *«Introducere în Pedagoghie, comune luări de seamă despre cultivarea învăţătoriului poporalnic şi naţionalnic de legea grecească neunită, şi despre vrednicia cătră cuviincioasa împlinire a dirigătoriei sale»*. Un volum în 4⁰ de 90 foi nepaginate, cu litere cirile. Este un îndreptar metodic care şi azi se poate ceti cu folos.

[1]) S'a publicat în colecţiunea Hurmuzachi vol IX p. I. pag. 620. şi u.

No. 49

Prepositul George Fărcaş: «*Dissertatio de Cyclo Paschali*», un volum în 4⁰ de 110 pag., anul 1799. Este un tractat erudit asupra timpului sărbării Sfintelor Paşti.

No. 50

Prepositul George Fărcaş: «*Tractatus de forma consecrationis in Orientali et Occidentali Ecclesia et de Confirmationis Sacramento*». Un volum în 4⁰ de 102 foi nepaginate. Scrisoarea arată că şi acest tratat e scris tot de prepositul Gh. Fărcaş care a însemnat numai data scrierii la anul 1801.

No. 52

Prepositul Gheorge Fărcaş: «*Antidota Miscellana ex S. S. et nonullarum prophanorum authorum hortulis selecta per Georgium Farkas*» etc. A. D. 1800. Un volum în 4⁰ de 268 pag. Este o prea interesantă culegere de exemple şi învăţături folositoare.

No. 55

Samoil Clain: «*A celor întru Sfinţi cuvioşilor Părinţilor noştrii Pahomie, Efrem Sirul, Ioan dela scară, Aba Isaie, Aba Amon, Teodor Studit, şi Aba Maxim învăţături aschiticeşti şi acele acum întâiu tălmăcite pe limba românească de Părintele Samoil Clain dela Sad Ieromonachul din Mănăstirea Sfintei Troiţe din Blajiu*». Un volum în 4⁰ de 381 pag., cu un adaus de 24 pag., intitulat: «*Din cartea bătrânilor*» şi altul de 24 pag.: «*Sentenţiile preafericitului Părintelui nostru şi sfinţitului mucenic Nil*». La sfârşitul cărţii a scris autorul: 1803. Această carte sau tălmăcit şi sau scris de mine păcătosul Samoil Clain dela Sad Ieromonachul din Mănăstirea Sfintei Troiţă dela Blajiu ţara Ardealului».

No. 56

Samoil Clain: :«*Canoanele Săbarălor a toată lumea şi a celor nameajnice şi ale Sfiţilor Părinţi, celea primite în biserica răsăritului: Acum întâiu tălmăcite şi a douaoară întru acest chip scrise de Ieromonachul Samoil Clain dela Sad în mănăstirea Sfintei Troiţă din Blajiu la anul Domnului 1798*». Un volum în 4⁰ de 721 pag. cu litere cirile. Opul e împărţit în două părţi: 1—540 pag. şi 1—181 pag. La sfârşitul părţii întâiu spune autorul că a scris canoanele întâia dată în anul 1798. Pe foaia titulei, în colţul drept din sus este imprimat la lumină şi legibil sigilul Episcopului Inocenţiu Clain cu inscripţia, pe cercul dinafară: *Joannes Inocentius Liber Baro De Klein Dei et Apostolicae Sedis Graţia Episcopus Fogarasensis*; pe cercul din lăuntru: *Sacrae Cesareae Regiaeque Majestatis Consiliarius*. In mijloc e stema episcopală.

No. 57

Samoil Clain: «*Carte despre descoperirea dumnezăiască*». Un volum în 4⁰ de 445 pag. cu litere cirile. Este un tratat teologic despre descoperirea sau

revelațiunea dumnezeiască. Numele autorului nu e scris nicăiri, dar scrisoarea arată că e a lui S. Clain. Intre scrierile sale o numără însuş S. Clain în un op inedit al său citat de Cipariu în «Archiva» pag. 276 și în scrisoarea către Episcopul Moise Dragoș: (vezi mai jos No. 141).

No. 58

Samoil Clain: «*A celui întru Sfinți Părintelui nostru Chiril Archiepiscopul Ierusalimului Catihises, sau învățături cătră cei ce vin la Botez tălmăcite acum întâiu pe limba românească de Ieromonahul Samoil Clain dela Sad în anul 1788*». Un volum gros în 4⁰ de 382 foi nepaginate cu litere cirile. Scrisoarea e mai puțin îngrijită și cu multe corecturi. La sfârșit scrie S. Clain: «In anul 1788 tălmăcitusau și sau scris acestea învățături Catihises numite de pre elinie şi latinie din carte tipărită în Paris în anul 1720 de mine zmeritul și păcătosul Ieromonach Samoil Clain dela Sad».

No. 59

Samoil Clain: «*A Tomei dela Kempis De urmarea lui Xs. cărți patru foarte de folos sufletului cucernic. Acum întâiu tălmăcite pre limba românească de Samoil Clain dela Sad Ieromonahul din mănăstirea Sfintei Troiță dela Blajiu*». Un volum în 4⁰ de 526 pag., autograf cu litere cirile. La sfârșit: «Sfârşit şi lui Dumnezeu laudă. Scrisam eu întru monași zmerit Samoil Clain dela Sad Ieromonah din mănăstirea din Blajiu 1803».

No. 60 şi 61

Ioan Pechata: «*Anthologiam Romanam Auctorum Ethnicarum cum fragmentis minimus edidit, Vitas scripsit Editiones Principes et optimas indicavit Joannes Pechata in Districtu Litterario Magno-Varadinensi Regius Scholarum vernacularum Provincialis Inspector*». Două tomuri în 4⁰ de 645 și 225 pagini, cu un indice alfabetic. Conține sentințe și citațiuni din diverși autori clasici latini, în proză şi în poezie. Dintr'o scrisoare a autorului către Episcopul Vulcan de dat 21 Noemvrie 1825 se vede că generosul Arhiereu i-a fost dat pentru tipărirea opului hârtie în preț de 225 floreni, dar intervenind unele piedici nu s'a putut tipărì.

No. 62

Samoil Clain: «*A Sfinților Părinți Grigorie Bogoslav, Ioan Zlataust, Epifanie Anastasie Sinaitul, Andrei Criteanul, Ioan Damaschin, cuvinte (Homiliae, S. S. Patrum)*», şi una epistolă a *s. Teodor Studitul*; un volum în 4⁰ de 524 pagini cu litere cirile. Sunt mai multe fascicole legate într'una și sau scris în anii 1788—1794. Scrisoarea pe unele locuri e îngrijită și legibilă, pe altele e grăbită şi cu multe corecturi.

No. 66

Samoil Clain: «*Cuvântări bisericești sau Predice*», șase fascicole în 4⁰ legate într'un volum şi toate la olaltă de 348 pagini cu litere cirile. Pe călcâiul volumului e imprimat: *Samuelis Klein Conciones*; numele autorului nu e scris

nicăiri dar scrisoarea și cuvintele imprimate pe călcâiul volumului arată evident că opul este al lul S. Clain. Din scrisoarea ce se va amintì mai la vale sub No. 102 se va vedeà apriat că autorul «Cuvântărilor» este S. Clain. La începutul fascicolului întâiu este o frumoasă introducere despre datorința preoților de a propovăduì cuvântul lui Dumnezeu cu orice prilej.

Predicele încep cu: «*Dumineca a zecea și a treizecia după Rusalii*» cu tema: «*Nu furà*» și fără de vreun sistem, poate după cum le-a ținut în biserica catedrală din Blaj, urmează încă patrusprezece predici pentru Dumineci. Unele sunt foarte lungi.

No. 67—70

Samoil Clain, *Istoria Românilor*. Autograf cu litere cirile, în patru tomuri:

1. Tomul I: *Istoria și lucrurile, și întâmplările Românilor. Acum într'acest chip așezată și din mulți vechi și noui scriitori, culeasă și scrisă, de P. Samoil Clain de Sad. Ieromonahul din Mănăstirea S. S. Troiță din Blajiu. Tomul I, In Blajiu 1801.*

Jos: *Samuel Klain*, *Historia Valachorum*, *Tomus I.* Un volum în 4^0 de 130+292+182 pagini. Acest tom cuprinde patru părți: *a)* «De unde și cum s'au început și s'au înălțat neamul Romanilor» 20 §§; *b)* «Bătăile Romanilor cu Dachii, Descălecătura și așezarea Romanilor în Dachia», 14 §§; *c)* «Despre partea acea a Dachiei, căreia acum să zice Ardeal», 15 §§; *d)* «De partea acea a Dachiei, carea acuma să zice țara românească și moldovenească, și de stăpânitorii ei», 17 §§. Pentru «*Cuvânt înainte*» care nu s'a mai scris, sunt lăsate 10 foi goale.

2. Tomul II: *Istoria Domnilor țării românești*, etc., *Tomul II.* Un vol. în 4^0 de 538 pag. Pentru: «*Cuvânt înainte*» sunt lăsate patru foi goale, apoi urmează partea a cincea: «*Domnii țării muntenești*, dela «*Inceputul Domniei țării românești*, § 1, pân la: «*Domnia a doua a lui Nicolae Mavrocordat*, § 30, anul 1724».

3. Tomul III: *Istoria Domnilor țării Moldovei*, etc., *Tomul III.* Un vol. în 4^0 de 481 pag. Pentru: «*Cuvânt înainte*» cinci foi goale, apoi partea a șasea: «*Domnii și prințipii Moldovei*», dela: «*Inçeputul Domniei Moldovei*», § 1, pân la: «*Domnia lui Aaron Vodă cel Cumplit*», § 34, anul 1795 [1]).

4. Tomul IV: *Istoria Bisericească a Episcopiei românești din Ardeal. Acum întâiu*, etc. *Tomul IV*». Un vol. în 4^0 de 253+158+286 pagini. Pentru: «*Cuvânt înainte*» sunt lăsate 2 foi, apoi urmează partea a șaptea: «*Despre creștinătatea Românilor*», 6 §§; partea a opta: «*De Arhiepiscopii -Românilor din Ardeal*», 6 §§; partea a noua: «*Unirea Românilor din Ardeal*», 9 §§; partea a zecea: «*Episcopia și Episcopii Făgărașului din Ardeal*» pân la §-ul 16 care nu e terminat ci se sfârșește cu sosirea Episcopului Grigorie Maior la Blaj, unde a fost primit cu mare bucurie de tot clerul și poporul, §-ul 17 despre Episcopul Ioan Bob lipsește de tot, vreo 4—5 foi au fost tăiate din manuscris.

[1]) A se vedeà privitor la aceste trei tomuri observarea lui N. Densușanu, l. cit., pag. 109.

No. 71—73

Samoil Clain: «Istoria bisericească» autograf cu litere cirile în trei tomuri.

1. *Tomul I: «Istoria bisericească pe scurt pentru folosul iubitorilor de învățătură, acum întâiu așà tocmită de Ieromonahul Samoil Clain dela Sad*, etc.» Un volum în 4⁰ de 442 pagini. Pe foaia titulei la dreapta din sus, e imprimat la lumină, cam afumat, sigilul autorului fără inscripție numai stema familiară. In partea din jos e tras cu condeiul preste însămnarea: «Sau scris în anul 1790». Pe foaia albă dinaintea titulei sunt însemnați niște numeri oficioși Ad. No. 1316, 794; ad No. 2628, 794 și ad No. 4864, 794. Se vede că opul a fost supus cenzurei spre a fi tipărit. Tomul prim cuprinde partea I dela nașterea Domnului Isus Hristos până la Impăratul Constantin cel Mare, ani 310.

2. *Tomul II: Cunoștința scurtă a istoriei bisericești partea b, care cuprinde vremea dela anul 308 până la anul 800*». Un volum în 4⁰ de 496 pagini. Tratează despre împărați și episcopi respective patriarchii cei mari ai Romei Țărigradului, Alexandriei, Antiochiei și Ierusalimului.

3. *Tomul III:* Este continuarea tomului II, dela pagina 497—1078. Vorbește despre eresuri, schisme sau rătăciri, săboară, goane, scriitori, credință și dogme, ierarchie, ceremonii și întâmplările vrednice de pomenire.

No. 74—*a*, *b*.—77

Samoil Clain: Istoria bisericească, traducere după abatele *Claudiu Fleury*, 5 tomuri în 4⁰, autograf cu litere cirile, de mai multe sute de pagini. Opul e împărțit în 12 cărți și se termină cu sinodul dela Antiochia din anul 341. Cartea a șasea e scrisă de altă mână iar celelalte toate de S. Clain.

La începutul volumului întâiu în loc de titulă scrie Clain: «*Această istorie besericească dintralui Abas Claudie Fleury o am tălmăcit unele paragrafuri de ale mucenicilor mucenicli le-am lăsat, dintraceastă carte, ca să nu să facă prea mare. Locurile pe de laturi nu le-am pus, că gândeam că voiu aveà prilegiu ale pune, dară cum văz mă apucă moartea mai înainte*».

«*In cartea a șasea multe greșeli pot fi, că nui scrisă de mine, dar să pot îndreptà din cea scrisă de mine ad impurum*».

Samuel Clain de Sad m. p.
1803.

După acestea sunt 14 foi albe. Poate că pe aceste a voit Clain să scrie dedicația către Arhiepiscopul sârbesc Ștefan Stratimirovici dela Karlovitz căruia avusese de gând să-i închine această lucrare. Această îndrăzneală însă, foarte greu de înțeles mai ales pe acele vremuri, l-a dus în conflict cu episcopul Bob și a zădărnicit tipărirea voluminoasei istorii celebră de altfel, dar plină de idei galicaniste [1]).

La sfârșitul cărții a 11-a, e scris: Anno 1799 die 15 Junii Balasfalvae.

[1]) Privitor la conflictul cu episcopul Bob v. I. M. Moldovanu: Documente pentru biografia lui S. Clein în «Archivul» lui T. Cipariu pag. 715—716.

No. 78

Samoil Clain: «Istoria împărecherii întră biserica răsăritului și a apusului cărea sau făcut pe vremea lui Mihail Celularie patriarchul Țărigradului. Și a săborului dela Florenția. Acum întâiu românește făcută», etc.

Un volum în 4⁰ de 96+419 pagini, autograf cu litere cirile.

No. 79 *a*

Josif Pașca: «*Meșteșugul lungimei de viață prin doftoreasca grige a trupului și a sufletului, etc. Din porunca și orânduiala Măriei Sale, Prealuminatului și Preasfințitului DD. Samoil Vulcan, Episcopului al Orăzii Mari. In anul 1815 de smeritul între Preoți Josif Pașca dela O. Lapoș*». Un volum în 4⁰ de 557 pagini cu litere cirile. In «*Cuvânt înainte*», se spune că e o traducere a unui op scris latinește de archiepiscopul dela Neutra Francisc Fuks. Conține sfaturi cum trebuie să viețuiască omul și de ce rele trupești și sufletești să se ferească, ca să poată trăì mult.

No. 79 *b*

Josif Pașca: «*Istoria Bibliei adecă Sfintei Scripturi. . . . . . întru acest chip pe limba românească alcătuită de smeritul între Preoți Josif Pașca parochul Pereceiului și al Eparchiei Somleului vic: Inspector*. A. D. 1813». Un volum in 4⁰ de 191+64 pagini cu litere cirile. Este o istorie scurtă și limpede, în întrebări și răspunsuri.

No. 80 și 81

Simeon Bran, canonic Oradeamare 1813, «*Catechism*». Două volume în 4⁰ de 880 pagini. Este o traducere după un autor care în catalog și pe câlcâiul volumelor e numit *Lauber*. Este un catechism bun, scris pe înțelesul poporului împărțit în 52 învățături după numărul Duminecilor de peste an.

No. 82

«*Cunoștința Historiei bisericești*», un volum în 4⁰ de 422 foi nepaginate cu litere cirile. Numele autorului nu e indicat, după scrisoare însă se pare a fi scris de prepositul George Fărcaș. La sfârșit e pusă data: *Die 23 Aprilis 1798*. Conține istoria bisericii catolice până la mijlocul veacului al XVIII-lea, a. 1730.

No. 83—85

George Șincai: «*Hronica Rumânilor și a mai multor neamuri încât au fost iale așa de amestecate cu rumânii cât lucrurile, întâmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pe înțeles, din mai multe mii de auctori în cursul de 34 de ani, culeasă și după anii dela Nașterea Domnului Nostru Is. Hs. alcătuită de Gheorghie Șincai din Șinca Doctorul Filosofiei și al Theologiei, fostul Director al școalelor naționalnice în toată țara Ardealului și Diortositoriul cărților în Crăiasca Tipografie a Universității ungurești în Buda. In aceeaș Crăiască Tipografie începută a se tipărì la anul 1808*».

Pe dosul titulei: «Tantae molis erat Romanam condere gentem! Virgilius. Aceasta erà întâiu de a se face pentru Rumâni. Vlădica Maer vorbind cu Saul Serdariul».

Trei tomuri în 4⁰ cu litere cirile, celea dintâiu două scrise de mâni străine, iar al treilea de însuş autorul. Textul este identic cu cel publicat în cronica tipărită la Iași în anul 1853.

Tomul I. de 762 pagini conține epoca dela a. 86—1439. La sfâșit se află un indice autograf al lui Şincai: «Scara sau arătarea numelor şi a locurilor».

Tomul II. de 655 pagini dela a. 1440—1613.

Tomul III. de 365 pagini dela a. 1614—1739.

No. 86—88

Lexicon Germano-Latino-Daco-Romanum, trei volume în folio. La începutul volumului întâiu stă scris: «Dictionarii Trium Linguarum Pars 2-a Germano-Latino et D. Romano ab Aurelio Antonino Praedetis Nasody I. n. L. emerito Ceo Regio Locumtenenti auditore in hunc ordinem compilata inchoata ab anno U. C. MMD XLVI (1793) Cal. Martii et nunc primum in lucem edita».

Cuvintele româneşti sunt scrise cu litere latine, dar în multe locuri lipsesc şi sunt puse numai celea germane şi latine. Pe călcâiul legăturei e imprimat. *Lexicon Linguae Germ. Lat. Moldovicae.*

No. 89

Samoil Clain: *Dictionarium Valahica-Latinum*, autograf, un volum în folia de 591 pagini. Cuvintele româneşti sunt scrise cu litere latine. Pe unele locuri sunt adauși de mână străină, terminii corespunzători în limba maghiară și germană[1]).

La cuvântul Blaju-Balásfalva e adaus: «Oppidum est in Transylvania, în quo est residentia Fogarasiensis Episcopi Valahici, seminarium clericorum et scholae, nobile item monasterium, in quo et ego sum Hieromonachus Samuel Klein de Szád, qui hoc Dictionarium conscripsi. Ad hoc oppidum tamquam ad caput Bonorum pertinent vicini septum pagi integri in comitatu Albensi existentes et in comitatu Kükülö vicinarum pagorum partes majores, quos Ilustrisimus ac Reverendisimus Patronus et Avunculus meus Ioannes Innocentius L. Baro de Szád S. Ceo. Regiae et Apostolicae Majestatis Consiliarius et per Transylvaniam partesquae eidem adnexas graeci ritus Valachorum Episcopus Fogarasiensis a sua Majestate Ceo. Regia Carolo VI anno 1736 per modum perpetuae fundationis Donationaliter pro Episcopatu, Monasterio et seminario impetravit». Aceasta notiță prescurtată e tradusă şi în limba maghiară şi germană.

La sfârșitul opului a scris S. Clain: «Finis et Deo laus in aeternum. In Monasteria S. S. Trinitatis 1801. 10, Martii Balazsfalvae [2]).

[1]) Virág Benedek şi Halitzki: (v. epistola lui S. Klein din 4 April sub No. 102).
[2]) Vezi şi No. 102 mai jos.

No. 90—92

Gheorghe Şincai: «*Rerum spectantium ad universam Gentem Daco-Romanam seu Valahicam summaria Collectia ex diversis Authoribus facta a Gheorghio Sinkai de Eadem secundum ordinem chronologicum*». Trei tomuri mari în folio autograf.

Tomul I. Anul 88—1329, 352 foi nepaginate.
Tomul II. Anul 1330—1551 şi 1684—1724, 463 foi nepaginate.
Tomul III. Anul 1552—1683, 358 foi nepaginate.

Conţine extrase şi însemnări din diferiţii autori din limba latină, italiană, germană, română şi maghiară; acte oficiale şi documente culese de prin arhive. Multe foi sunt nescrise reservate se vede pentru alte însemnări.

No. 93

Prepositul George Fărcaş: «*Tâlcuirea Sf. Scripturi a Noului Testament de Gheorghe Farkas, prepozit*», un volum mare in folio de 1113 pagini cu litere cirile. O lucrare grandioasă, scrisă frumos şi cu multă îngrijire, terminată la anul 1802.

No. 94

Protocolul actelor oficioase ale episcopiei greco-cat. române de Oradea-Mare de pe anii 1781—2, un volum in folio. Conţine mai ales ordinaţiuni date de Impăratul Iosif II-lea în cause bisericeşti. Vezi şi No. 253 mai jos.

No. 95

Protocollum Excelsae Regnicolaris Ecclesiasticae Deputationis 1791—1793; un volum in folio de 482 pagini. Conţine hotărîrile comisiunei regnicolare esmise pe baza p. 8 al art. de lege LXVII din anul 1790 pentru regularea mai multor afaceri bisericeşti rămase rău încurcate pe urma decretelor Impăratului Iosif II. Biserica română-unită nu a fost reprezentată prin nimenea; dintre greco-catolici a fost numai un canonic dela Muncaci. Despre greco-catolici se face amintire la regularea congruei preoţilor şi când e vorbă despre seminarii. Se pare însă că hotărîrile acestei comisiuni, în deosebi în cât priveşte biserica noastră, au rămas literă moartă.

No. 96 [1]

Acte privitoare la Supplex Libellus Valachorum şi la misiunea Episcopilor Ioan Bob şi Gherasim Adamovici la curtea din Viena (1791—1792), un volum mare in folio.

Cuprinde: *a)* In copie fidelă toate actele referitoare la acele două importante mişcări de emancipare politică ale naţiunei române; *b)* Widerlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorstellung der walachischen Noten.

---

[1] Vezi şi N-rii 104, 262, 270 mai jos.

22 foi nepaginate. Este combaterea notelor lui I. C. Eder, la ediția din Cluj 1791 a lui S. L. V. Credem că este opera lui S. Clain [1]).

No. 101

Scrisori diverse către Episcopul Samoil Vulcanu. Sunt de caracter privat, mai toate cereri de milă și ajutor. In altă parte a archivului diecezan am aflat 24 scrisori primite de Vulcan în anii 1786—1792 dela mai mulți prieteni ai săi, de conținut particular și câteva scrisori dela episcopul Vasilie Moga din Sibiu din anii 1821—1827. Episcopul Moga îi scrie lui Vulcan cu multă venerațiune și îi cere sprijinul și scutul său puternic în multele năcazuri și neplăceri ce i le făeau puternicii zilei. Se vede că a și fost mult ajutat, fiindcă îi mulțumește în termini foarte recunoscători.

No. 102

Corespondența canonicului Ioan Corneli cu Samoil Clain, Gheorghe Șincai, Petru Maior, etc.

Patru fascicule cari conțin mai multe scrisori unele originale, altele numai în concept, mai toate în limba latină.

Fascicolul I. Conține: *a)* O opiniune lungă și binemotivată a lui Corneli cu privire la alfabetul cirilic român, dată din însărcinarea capitulului care fusese recercat să-și dea părerea în privința aceasta din partea Consiliului locontenențial regal din Buda cu data 9 Septemvrie 1806 No. 17333.

b) Scrisoarea lui Corneli către Iosif Lányi din Viena (se vede a fi fost un om cu poziție înaltă la Curtea împărătească) în care îl roagă să intervină la Impăratul ca să-și redobândească oficiul de director al școalelor naționale din această dieceză, de care pe nedrepttul fusese lipsit. Concept fără dată.

c) Scrisoarea lui Corneli către direcția tipografiei regești din Buda cuprinzând motivele din cari nu poate primì postul de revizor al cărților românești la care fusese numit în 15 Iunie 1807. Anul 1807, luna și ziua lipsește.

Fascicolul II: «Reverendissimo D-no Samueli Klein scriptae et ab ipso acceptae, Literae, inde ab anno 1800^0, quo Revisoratus Librarum officium Budae auspicatus est, usque ejusdem anno 1806 interventum obitum». Șapte scrisori originale ale lui S. Clain și 9 concepte ale lui I. Corneli. In trei dintre scrisorile lui Clain este vorba despre unele cărți de școală pe cari Corneli cereà să i le trimită Clain pe când erà încă în Blaj și despre unele îndreptări ce ar fi trebuit să se facă în catechismul de Blaj ca să se tipărească din nou în Buda.

In celelalte, pe lângă unele chestii private referitoare la diploma nobilitară a familiei Muntiul, Samoil Clain cere sprijinul lui Corneli ca să-și poată tipărì: «*Cuvântările bisericești*» sau «*Conțiunile*» [2]) și «*Dicționarul*» [3]) care erà

---

[1]) Dr. Z. Păclișanu în «Cultura Creștină» din Blaj a. 1915 pag 24 și epistola lui S. Clain de sub No. 206 mai jos.

[2]) Vezi mai sus No. 66.

[3]) Vezi mai sus No. 89.

proiectat să se tipărească în trei volume adecă: latin-român-german-maghiar; român-latin-german-maghiar şi maghiar latin-german-român. Din scrisoarea lui Clain din 14 Iulie 1805 se vede că el lucrà cu mare zel pentru tipărirea de cărţi româneşti. Aşa spune că în curând se va tipărì: *Calendarul românesc*, *Acaftistul*, o carte de medicină: *«unus libellus medicus valde bonus valachice»* şi una de agricultură tot în limba românească. Corneli şi-a dat toată silinţa ca să adune prenumeranţi, dar lucrul mergeà greu, căci preoţii dela cari se sperà totul, au subscris apelul său dar bani nu dădeau fiindcă pământul nu rodise, aşà încât erau ameninţaţi de foamete şi viile le-a zdrobit grindina în 18 Iunie 1805. Protopopul şi vicariul gr. or. din Velenţe către care încă s'a fost adresat nici nu i-a răspuns. Dela Episcopul Darabanth ocupat cu regularea parohiilor şi bolnăvicios, Corneli nu cutezà să ceară vreun ajutor mai mare: «nihil enim minus gratum habet quam si quis pecuniam petat». Astfel tot ajutorul ce i l-a putut da Corneli a fost că a vândut cu mare greutate 100 exemplare din Calendarul anului 1806 cu preţul de 33 florini 20 cr. Nici prin testament nu i-a lăsat episcopul repausat în 31 Oct. 1806 lui Clain nimic, precum se vede că nădăjduià dânsul, şi astfel aceste două importante lucrări cari l-au costat de sigur multă osteneală, urmând în curând şi moartea lui Clain la 15 Maiu 1806, au rămas până azi netipărite.

La cea din urmă scrisoare a lui Clain din 14 Martie 1806 alătură şi un formular tipărit al dicţionarului latin-român, etc. şi român-latin, etc. şi o «Inştiinţare» şi în limba germană «Ankündigung», sau apel la abonament al tipografiei universităţii ungureşti din Buda. Dar nu a ajuns să-l vadă tipărit nici pe acesta, din care numai partea rom.-lat.-ung.-germ., s'a tipărit în anul 1825 dupăce a trecut prin mai multe revizuiri şi transformări [1]).

Intre scrisorile adresate lui S. Clain este şi una a lui: «Georgius Angyal Parohus Zalathionensis et Profesor Regius» din 25 Sept. st. n. 1805, în limba română cu litere cirile. Ii mulţumeşte pentrucă a «aprobăluit» cartea sa cea de «Doftorie» [1]), care socoteşte că ar fi destul să se tipărească în 500 exemplare, banii îi va trimite în curând, apoi: «Căzaniile (cuvântările bis. sau conţiunile) făcute de Domnia ta nu întrebà vindesevar sau aflasor preoţi sau besearici ca să le cumpere, ci numai fă ca odată să se tipărească că toţi preoţii din Ardeal învăţaţi şi neînvăţaţi uniţi şi neuniţi în scurtă vreme toate le vor cumpărà, cât vor şti că sunt căzaniile lui Clain». Pe o foaie separată înseamnă numele mai multor prenumeranţi la dicţionar, între ei sunt şi funcţionari montanistici unguri şi nemţi din Zlatna şi Ofenbaia.

Fascicolul III. «Perillustri Domino Georgio Sinkai scriptae et ab eo receptae Literae ab anno 1796 usuqe 1808. Sunt şapte epistole originale ale lui Şincai şi 15 concepte ale lui Corneli, toate în limba latină. In aceste scrisori ale lui Şincai se află multe date interesante, şi cred că până acuma necunoscute cu privire la trudita lui vieaţă. Rămas fără de post, după ce fusese scos în anul 1796 din oficiul de director al şcoalelor unite din Ardeal a ajuns fără de adăpost şi avizat la ajutorul prietenilor săi, cu deosebire a episcopilor de

[1]) Poate că e cea despre care aminteşte S. Clain în scrisoarea sa din 14 Iulie 1805 cum s'a arătat mai sus.

Oradea-Mare, Darabant și Vulcanu, și a canonicilor tot de aici, cari l-au și ajutat după putință, atât pe timpul petrecerii sale în mijlocul lor cât și pe când se află în Buda. Aci el lucrà neobosit mai întâiu ca: *«director gramma-tophilacii historico-diplomatico-iuridici»* de sub conducerea asesorului de tablă Gheorghe Kovachich care i-a răsplătit munca grea cu întreținerea și cu un: *«par vestium hungaricalium pro parade»*, adecă un *«diszmagyar»* (haină ungurească de gală) nemeșesc! Mai târziu ajunse cu diurnă de 1 Rfl. la zi, corector la tipografia Universității din Pesta, ca ajutor al bătrânului censor Samoil Clain: *«ad adjuvandum senulum Kleinium»*, după a cărui moarte s'a luptat în deșert să îi ocupe locul și astfel a fost silit din nou să ia toiagul pribegiei, cu gândul de a căutà protecție și adăpost tocmai la puternica Curte împărătească a Rusiei! In timpul acesta el, pe lângă toate lipsurile și neajunsurile cu cari se luptà, lucrà și pentru completarea analelor sale pe cari le mai numește: *«Magasin Annalium Dacicorum sive Valachicorum»* și *«Memoria Daco-Romanorum sive Valachorum et affinium Populorum»*. A căutat însă în zadar patroni și mecenați spre a le puteà publicà.

Intre scrisorile lui Șincai se află și o odă sau un: *«Verș nou acuma scos, românilor de folos; Țării noastre de întărire, iar Francilor de perire»*, scris la anul 1797, în care îndeamnă pe Români să ia armele și să apere pe Impăratul Franțisc (I) în contra neamului franțuzesc *«rău și mare pogan»* care cu: *«pretext demonicesc»* voește: *«ca pe ceà adevărată lege să o strice toată»*. Cine a scris acest *«Vers»* curios nu se știe. Cu greu cred însă să fie scris de Șincai pentrucă el mai târziu, în anul 1804 scrie că a trimis ambasadorului francez o odă scrisă în onoarea lui Napoleon: *«Poema de Bonaparte ego expediverim Legato Gallico»*.

Corneli se arată și în aceste scriseri ca un prietin bun și gata spre ajutor, cu toate că și el se luptà cu neajunsuri și erà foarte mâhnit pentrucă pe nedreptul fusese scos din oficiul de director al școalelor naționale din districtul orădan. Din toate scrisorile sale transpiră o sinceră prietenie și o mare admirație față de marele cronicar.

Fascicolul IV. Două scrisori originale ale lui Petru Maior ca revizor în Buda și două ale lui Demetriu Vaida prefectul seminariului și al tipografiei din Blaj, fără importanță deosebită, și 13 concepte de scrisori de ale lui Corneli către Petru Maior, Demetriu Vaida, Basiliu Vitez asesor comitatenz în Alba-Iulia, Ciril Țopa prefect al seminariului și al tipografiei din Blaj, apoi paroh în Sibiu și Vasile Nemeș directorul școalelor unite din Ardeal în cari cereà cărți școlastice și tineri *«onești»* și potriviți pentru a fi învățători în dieceza Oradiei-Mari. Din aceste scrisori încă se vede, cât erà de zelos Corneli pentru înaintarea instrucțiunii poporale, care erà în o stare foarte deplorabilă pe atunci.

No. 103

Anonim: *Scisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa*. Fascicol în limba română cu litere cirile, în 4^0 cu 12 foi nepaginate. O curiozitate literară care în formă de piesă teatrală descrie pierzarea lui Grigore Ghica Vodă

(1777); expunerea este împestrițată cu perorații și versuri latinești, românești, unguresți și țigănești. La urmă stă scris: «Denigue clamatur vivat Maria Theresia Iosephus et Gregorius Maior», — din care se vede că piesa a fost jucată la vre-o festivitate școlară pe timpul acestui episcop.

No. 104 [1])

Acte diverse privitoare la: «*Suplex Libellus Valachorum*» [2]). Conține: *a)* Conceptul original al acelei petiții, concepte de petiții și mai multe scrisori de ale unor bărbați distinși de pe acele vremuri [3]), adresate episcopului Darabant în cauza lui S. L. V. [4]).

b) Rugarea protopopilor Petru Ungur al Santăului, Simion Bran al Chioarului, Ladislau Andrica al Udvarheiului, Gheorghe Nagy al Heracleei (Heracleensis?) cari în numele întreg clerului din comitatele Solnocul de mijloc și al Crasnei și din districtul Chioarului cer dela împăratul să le numească un episcop, care ar puteà aveà reședința în fosta mănăstire a Jesuiților din Baia-Mare, fiindcă episcopul Făgărașului este prea departe. De noua episcopie s'ar puteà ținea și Românii din comitatele Maramureș și Sătmar cari se țineau de episcopia ruteană a Muncaciului. Iar dacă nu s'ar puteà înființà episcopia, în Baia-Mare, cer să fie trecuți la cea din Oradea-Mare. Rugarea a trimis-o protopopul Ungur în 30 Ianuarie 1791 episcopului Darabant ca să o «promovăluiască» la «*unsul Domnului*» adică la Impăratul. Ce soartă va fi avut, nu știm. Se știe însă că multă vreme au așteptat Românii din acele ținuturi cei din Maramureș mai ales, până când, au ajuns sub păstorirea unui episcop românesc.

c) Corespondența lui Aron Pop de Săcel cancelist aulic în Viena pentru eliberarea fratelui său Ladislau Pop fost vicecomite al comitatului Hunedoarei, din închisoarea, în care îl aruncaseră dușmanii săi unguri.

No. 105

Citațiuni din Sf. Scriptură, Sinoade și Sf. Părinți, privitoare la datorințele episcopilor și o schiță de vorbire la sfințirea de episcop. Opt coale în folio în limba latină și română. Se pare că au rămas dela episcopul Samoil Vulcan.

No. 109

Dispută ortografică între Petru Maior și Ioan Corneli. Conține:

1. «*Conspectus orthographiae in describendo Dictionario Daco-Romano adhibendae in quibus facta concertatione convenimus*».

---

[1]) Vezi și N-rii 96, 262 și 270 din această lucrare.

[2]) Pe o scoarță veche este scris: «*Nationalia spectantia ad Suplicem Libellum Valachorum*».

[3]) Mai multe sunt dela Ioan Para vicariul Rodnei.

[4]) Aceste acte au fost studiate și din partea d-lui Zenovie Pâclișan. V. Activitatea politică a Românilor ardeleni din anul 1790. «Unirea» din Blaj num. 8—12 din anul 1915, și «Cultura Creștină», anul 1915, p. 22—24.

2. *Reflexiones circa illa Orthographiae, in conscribendo Dictionario Daco-Romano adhibendae puncta in quibus non convenimus, quaequae ideo altiori Illmmi. Dni Praesulis et V. Consistorii judicio determinanda substernuntur».*

Sunt interesante observări ortografice ale canonicului Ioan Corneli care pe atunci (1815) petreceà în Buda, ca să conlucre la tipărirea dicționariului. Pentru dovedirea părerii sale Corneli alătură și unele exemple de ortografie cuprinzând în 15 foi cuvintele adjutătoriu până la ajut. Este interesant că la sunetele ș și ț folosește sedile,

3. *Animadversiones in Orthographiam Latino-Valahicam Romi D. Corneli. Budae 14 Junii 1815. Petrus Major m. p. Regius Revisor Librorum.*

4. Scrisoarea lui Corneli din Buda, 4 Iulie 1815 cu care trimite episcopului Vulcan conspectul și reflexiunile de mai sus și-l roagă ca, de cumva s'ar întâmplà să se ivească în cursul tipăririi dicționariului necesitatea ca să se abată dela regulele stabilite ale ortografiei, să le anticipeze învoirea sa.

No. 110

Samoil Clain: «Tractat despre moral preste tot și despre moralul creștinesc în deosebi». 78 ½ coale scrise în coloane numai pe jumătate cu litere cirile. Poate să fie teologia morală de Venceslau Schanza despre care într'o scrisoare din 9 Noemvrie 1789 către Samoil Vulcan spune Clain, că o are gata.

No. 113

«Sacrae Scripturae interprex ex variis üsque probatis auctoribus studio et opera A. R. ac Clarisimi P. Mathaei Bernolak in celleberrima regia archiepiscopali universitate Tyrnaviensi subtilissimi ejisdem interpretis et in hunc ordinem redacta, anno MDCCLXX et seguentibus quibus hoc officio fungeretur. Descripta per E. Birtok, pro tunc alumnum». Un volum în 4^0 de 855 pagini. La sfârșit se vede că au mai fost file cari s'au rupt. Este scris curat și legibil și prevăzut cu un bogat indice alfabetic. Ar puteà fi de folos și acum celor cari studiază Sf. Scriptură.

No. 115

Samoil Clain: «Puneri din prolegomenele Sfintei Scripturi de descoperirea cea dumnezăiască». Fascicol în 4^0 de 30 ½ foi, manuscris autograf cu litere cirile. In opt «tezișuri» și mare parte în formă silogistă, tratează despre inspirația divină a Sf. Scripturi a V. T. Este interesant pentru terminologia teologică, ce o folosește.

No. 116

Samoil Clain: «De detoriile cinurilor călugărești». Un fascicol de 61 pagini, autograf cu litere cirile. Cuprinsul îl spune Clain la început așà: *«Mai înainte*

de ce voiu spune detoriile călugărilor pentru mai luminată înțelegere puținteale voiu grăì de începutul vieții călugărești, de cinurile ei și de mărturisirea ei și apoi de detoria fiește cărui cin, și de altele ale călugărilor». La sfârşit combate înnoirea făcută în Enchologiul tipărit în Blaj la anul 1784 prin aceea că: *«sau pus făgăduința sărăciei și a ne agonisirei și a ne averii deosebi»*. Se ştie că aceasta a fost una dintre cauzele neînțelegerii ivite între episcopul Bob și între călugări [1]).

No. 117

Samoil Clain: a) *Vieața cuviosului Părintelui nostru Pavel Tiveul, carele au fost întâiu Pustnic;* b) *Din cartea Părinților Multe fealuri de pilde. De Sfântul Carion;* c) *Vieața Sfântului Dosotei scrisă de Paladie Episcopul Nicopoliei care însuș au văzut. Din viețile sfinților cap. 8* d) *Vieața Sfântului Dositeiu;* e) *Acelui întru sfinți Părintelui nostru Abba Dorotei învățeturi de multe fealuri pentru ucenicii săi, etc.* Acestea din urmă necomplete, numai până la învățătura a noua.

Un volum în 4⁰ de 137 foi, scris frumos de altă mână. Cele de sub c, d și e sunt copiate de pe manuscrisul dela No. 186. La început e cusută o coală de hârtie pe care e scrisă copia unei scrisori în limba latină, a episcopului Bob din 28 Ianuarie 1785 către prepositul călugărilor din Blaj în care îi scrie cum că înaltul guvern cu data 28 Decemvrie anul trecut (1784) No. 10693 a orânduit ca după ce Samoil Clain și Gherman Péterlaki nu pot fi dispensați de voturile monastice și Samoil Clain nu poate fi trimis nici în păstorirea sufletelor, să stea liniștit în mănăstire și să-și vadă de păzirea legilor sale monastice, iar celălalt pentru nesupunere față de mai marii săi și pentru escesuri să fie serios îndrumat ca să se supună legilor Statului său. La sfârșit cu mâna lui Clain sunt scrise pe 2 foi niște rugăciuni pentru timp de răsboiu (atunci adecă în 1784 a fost răsboiu cu Turcii).

No. 119

«Alui Corneli Juon B: Congestar [um] e variis auctorib [us] de variis materiis scribentibus, phrasium pars 1-a descripta anno 1781 Balasfalvae». Un volum în 4⁰ de 317 pagini. Cuprinde: părți alese, sau un fel de crestomație, din scriitori și poeți clasici latini, ode și orații ocazionale, epitafii de ale oamenilor celebrii, cugetări, etc.

No. 120

Aceeaş titulă ca la numărul precedent, un vol. în 4⁰ de 277 pagine. La început sunt patru cuvântări funebrale ale P. Iesuit Iosif S. Chiaberge, apoi urmează: epistole, orațiuni festive, sentințe din autori celebri poeme, epigrame, elegii, etc. Pot fi de folos cultivătorilor limbei latine

[1]) Dr. Ion Rațiu: Din trecutul Ordului Bazilitan în Anuarul institutelor de învățământ din Blaj a. 1912.

No. 123

Samoil Clain: «Carte pentru posturile bisericei grecești a răsăritului». Caiet în 4⁰ de 71 foi. Auctorul nu se numește, dar confruntând această lucrare cu scrisoarea lui Samoil Clain: *Dissertatio de Iejuniis orientalis Ecclesiae,* tipărită în Viena la anul 1782 se vede că este traducerea sau poate chiar originalul acesteia.

No. 124

Samoil Clain: In sfânta și marea Sâmbătă, Fascicol în 4⁰ de 41 pagini. Poem religios în versuri neregulate.

No. 125

Gheorghe Şincai: «*Vocabularium pertinens ad Tria Regna Naturae*» şi «*Vocabulariu ce se ține de Istoria Naturii*». Un vol. în 4⁰ de 31 pagini latin-românunguresc-nemțesc și românesc-latin-ung. și nemțesc. Intre foile scrise este lăsată câte una albă ca să mai poată adăugà la cele scrise. Numele autorului nu este indicat dar în cataloagele cele vechi este pus ca lucrarea lui Gheorghe Şincai. Scrisoarea încă arată că e opera lui. De altfel ştim că Şincai s'a ocupat cu lucrări de istoria naturală (vezi mai sus No. 38—40 şi scrisoarea lui din 12 Fevruarie 1807 la No. 102) [1]).

No. 126

«Istorie cum au luat Turcii Țeligradul și cum au picat și sau răsipit Grecii din împărăția lor. Scrisă înainte de aceasta la Anul dela mântuirea lumii 1620. Iar acum întoarsă în limba românească». 52 pagine în 4⁰ cu litere cirile, Scrisoarea se pare a fi a lui Samoil Clain. Descrie pe scurt poziția și istoria Constantinopolului și căderea lui în mâna Turcilor.

No. 127

«Inceperea istorii rumânești cu ajutorul lui Dumnezeu dela anul Domnului nostru Is. Hr., ҂҂҂ *(1595)».* Un volum în 4⁰ de 203 pagini. Incepe cu alegerea lui Mihaiu Viteazul ca domn al Munteniei și merge până la a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat în anul 1719. Pe fața primă se află următoarea însemnare: «Scrisam eu Gheorghie Constandinovici din Caranşebiş 779 Mai zioa 20».

No. 130

«Summulae sive Institutiones Logicae». Un vol. în 4⁰ de 140 pagini. Lecțiuni de școală din veacul al XVIII-lea scrise frumos. Pe fața primă este scrisă dedicația: *«Beatus Hilario totius Logicae epitomae nobis initia det atque Ladislaus Lichy D. De Vasonkö hunc jure optimo possideat ac vere paciatur.*

---

[1]) Acest vocabular a foat studiat din partea d-lui prof. Univ. Dr. Alexandru Borza.

No. 131

Anonim: Un volum în 4^0 de 226 pagini. Conține mai multe lucrări, unele chiar importante.

1. Pe paginile 1—40: «*Tractatus de Matrimonio juxta disciplinam orientalis Ecclesiae*». Credem că este conceptul original al disertației tipărite în Viena la anul 1781 de Samoil Clain, întregită și amplificată în numele locuri.

2. Paginile 40—80; «*Synopsis canonum omnium ab Aristino conscripta quique omnes in Pravila valahica idiomate reperiuntur*».

3. Paginile 81—128: Formulare de decrete, certificate scrisori de tot felul, adrese, titulaturi cele mai multe în limba latină și vreo câteva în limba română și maghiară. Este un fel de îndreptar practic pentru oficiile și persoanele bisericești mai ales. Este interesant formularul de rugare: *Instantia Mendicantium*, pentru studenții săraci ca să ceară ajutor dela binefăcătorii cei bogați și altul de: *Passuales* pentru studenții săraci, ca să-și poată câștigà la Crăciun câte ceva «vitae subsidium» cu colindatul.

4. Paginile 133—178: Diplome, decrete și privilegii date de către împărații Austriei, mai ales de Maria Terezia clerului unit cunoscute dejà istoriografilor români; părți din legile Ardealului: «*Approbatae et compilatae Constit*» referitoare la bisericile și preoții românești.

Intre acestea la pag. 164—167 este intercalată rugarea ieromonachilor din Blaj Grigorie Maior, Silvestru Caliani și Ignatie Darabant prin care cer dela împărăteasa Maria Terezia să poruncească să se observe privilegiile asigurate preoțimii române unite prin atâtea decrete împărătești anterioare.

5. Pag. 179: «*Status Epptus. Fogarasiensis Anno 1772*». O statistică interesantă a bisericii unite de pe atunci.

6. Pag. 180: « *Index generalis eorum quae in Tittulari Tranico comprehenduntur*». Insemnarea oficiilor publice ale Statului, orașele nobile și privilegiate, confesiunile din Ardeal.

7. Pag. 181: «*Stolaris proventus in Epptu Munkatsiensi fixus, et per Augustissimam 1773, 28-a Iunii etiam pro Eppatu Fogarasiensi confirmatus*». Stolele preoților și cantorilor, foarte mici! [1]).

8. Pag. 182—189: Còpii de acte diferite fără importanță deosebită.

9. Pag. 190—202: «*De ortu progressu, conversione Valachorum, Episcopis item, Archieppis, et Metropolitis eorum*». Această disertație a fost publicată în «Acte și fragmente» de T. Cipariu pag. 1—20, și Dr. Ioan Ardelean: «Istoria diecezei române gr. cat. a Oradiei-Mari. Gherla 1883 tom. I p. 74. In manuscrisul nostru însă se termină cu cuvintele: «quandam fuisse» dela pag. 16 șirul al treilea din sus după cari se adauge: N. B. «Ex his et aliquot a me praetermissis, ut pote et scribentis scopus erat, unde et breviter historia valachorum ab initio perstrinxit». Din aceste cuvinte se vede că manuscrisul acesta este extras dintr'o lucrare mai lungă a altui autor.

10. Pag. 203—207: Cinci decrete împărătești în favorul preoțimii unite din Ardeal.

---

[1]) Vezi N-rul 250 mai jos.

11. Pag. 208—209: «*Taxa fori consistorialis Dioecesis Fogarasiensis*». Taxele ce trebuiau plătite cancelariei episcopești sau protopopilor pentru decrete, judecăți, gloabe etc.

12. Pag. 210—211: *Indicium confinendarum Rationum.* Formular de socoți pentru administratorii averilor mănăstirei din Blaj.

13. Pag. 212—213: *Inguisitoriarum exordium et conclusio.* Formular pentru protocoale de cercetare în cauze judecătorești.

14. Pag. 214—219: «*Așezământurile care în anul 1776 31 Iulii cu întoarcerea a tot Sălajul viziţăluind Exelența Sa G. G. Maier prin Marie sa Ignatie vicariușul Făgărașului tuturor să să ție sau dat*». Rânduieli ce s'au aflat de lipsă a se face pentru buna purtare a fețelor bisericești și a tuturor creștinilor.

Trei foi din urmă cuprind deosebite însemnări dintre cari câteva sunt scrise precum arată scrisoarea de Samoil Clain, care după părerea noastră este autorul acestui interesant volum. La sfârșit un indice alfabetic arată cuprinsul volumului.

No. 134

«*Istoria lui Iosif celui prea frumos fiului Patriarchului Iacob, de Teodor Rubenesco sistematicesc învăţătoriu greco-catolic al satului Curta-Keriu în versuri alcătuită întâia oară dată la lumină*». La Buda. In crăiasca tipografie a universității din Pesta în anul 1845. Un volum în 4⁰ de 241 pagini cu litere cirile. Poemă în versuri. Se vede că a fost destinată să se tipărească, dar nu se știe că oare aievea s'a tipărit ori nu.

No. 137

«*Eucharisticon occasione consecrationis eppalis. Illmi ac Revmi D-ni Basilii Erdelyi*», etc. Vorbire ținută la consacrarea sa întru episcop, în 11 Iunie 1843.

No. 138

«*Vrednice de pomenire și prea alese zise a unora dintre filosofi, înțălepți* etc., *alcătuite prin Iosif Pașca, parochul și v. protopopul Periceiului. Anul D. 1820*». Un volum în 8⁰ de 184 pagini.

No. 139

Condolienţile Episcopilor și ale Capitulelor la moartea Episcopului Vasile Erdelyi. († 27 Martie 1862). 22 scrisori de condolință din cari se vede stima cea mare de care se bucură acest vrednic Arhiereu înaintea confraților săi.

No. 140

«*Preces selectae ex Psalmis, S. Augustino et S. Ephfreun Syro, etc., exceptae per Georgium Farkas...... praepositum majorem*». In Monte Csernok ad Munkács A. D. 1798 mense Augusto». Psalmi și rugăciuni diverse în limba română și latină, întocmite de prepozitul capitular Gheorghe Fărcaș pe când erà pus la pocăință în mănăstirea din Munkács.

No. 141

Corespondenţa Episcopului Moise Dragosy sau Dragoş. Cele mai multe scrisori sunt între Episcop şi între agentul său din Viena Iosif Körösztury şi între Iosafat Bastasich prefectul seminariului S. Barbara din Viena. Din acestea se pot cunoaşte numele mai multor tineri români cari au studiat în Viena. Este interesantă şi scrisoarea lui Samoil Clain din Viena 2 April 1782 în care spune ca noutate că acolo petrece însuş Pontificele Roman care în ziua de Paşti a ţinut liturghie solemnă în biserica Sf. Ştefan. Intre episcopii asistenţi a fost şi episcopul Crişului (Croaţia) şi ca subdiacon prefectul Aaron. Comunică zvonul despre abzicerea episcopului Grigorie Maior şi înşiră mai multe lucrări scrise în limba română: «ut etiam populus noster aliquando erudiatur». Vrednică de amintit este şi scrisoarea lui Ioan Farkaş de Köd profesor de drept în Cluj cu data 9 Maiu 1781 [1]).

No. 143—144

«*Teodor Kövåry: Dictionar latin-român-maghiar şi german*». 2 volume în 8⁰ mic.

No. 146

«*Epistolie de învăţătură ce au trimis Domnul Dumnezeu din ceriu şi au căzut pre pământ în cetatea Ierusalimului*». O cărticică în 8⁰ de 32 foi, este cunoscuta scriere superstiţioasă răspândită şi azi din prostia multora între ţăranii noştri. La sfârşit este însemnarea: «Scrisam eu diacul din varmeghea Crasnii locuitoriu în Pecei. Anii Domnului 1733».

No. 147

Hronica Românilor de când au descălecat blagosloviţii creştini. S'a împrumutat spre studiare Academiei Române (No. 3757-1912 diec.).

No. 149.

Anonim: «*Adunarea dogmelor credinţii cu însemnări de folos pentru cei ce sunt în grija sufletească pe scurt aşezată* la anul 1815». 361 foi în 4⁰. Explică frumos adevărurile cuprinse în simbolul credinţei şi învăţătura despre sfintele taine. Poate fi folositoare şi pentru terminologia teologică ce-o foloseşte.

No. 151

Documente cari arată activitatea episcopului Inocenţiu Clain pentru eluptarea drepturilor clerului şi ale poporului român. Un vol. în 4⁰ de 310 pagini în limba latină. La urmă câteva documente privitoare la denumirea

[1]) Vezi despre acestea şi numărul 256 şi articolul nostru: «Insemnări din corespondenţa episcopului gr. cat. de Oradia-Mare, Moise Dragosy», Cultura Creştină a. 1918 p. 202 şi 231.

episcopului neunit Dionizie Novacovici [1]). Documentele sunt cunoscute mai ales din scrierea lui Dr. Aug. Bunea despre Inocențiu Clain. Cine le-a adunat și copiat frumos nu se știe, scrisoarea însă se pare a fi a canonicului Corneli. In loc de titlu pe foaia primă este însemnarea: «Memoria Pitt. Domini Primarii Locumtenentis I. Szakadaty Liber hic Manuscriptus est, qui natione Valachus, cancellistae translatoris valahico-hungarici locumtenentis primarii in Inclita 2-a valahica Legione limitanea transilvanica laudabiliter perfunctus hoc în ultimo bello Borussico in Moravia pie in domino obiit, anno 1779».

No. 152

«Rövid Vezetékszál a rendeltetett Tanitás Modjára főképpen a Magyar Ország és Sz. Koronájáhos tartozó Tartómányai falusi Tanitóinak számára». Volum în 4⁰ de 57 pagini. La sfârșit sunt trei tabele explicative, împărțirea orelor, formulare de ziar, calculi, absenții, etc. Este un îndreptar metodic prescris pentru școalele naționale în veacul al XVIII-lea. Scrisoarea arată că autorul e canonicul Ioan Corneli care a fost multă vreme director sau inspector școlar.

No. 155

Samoil Clain: *«A celui dintre Sfinți Părintelui nostru Ioan gură de aur Archiepiscopul Cetății cei împărătești tâlcuirea Sfintei Evanghelii dela Matei»*. Autograf, fascicol, de 24 foi nepaginate, la sfârșit se vede că au mai fost și alte foi.

No. 158

Samoil Clain: *«Despre Sfânta Scriptură»*. Autograf, fragment în 4^0 de 25 foi nepaginate. In 5 §§-fi vorbește, despre: «definiția scopul și înțelegerea (înțelesul) Sf. Scripturi».

No. 159

Samoil Clain: «Istoria noului testament». Autograf, fragment în 4^0 de 40 pagini. Paginile 1—38 urmează regulat apoi sare la foaia 49—50 lipită între pag. 32—33. Spune pe scurt vieața și patima Domnului Isus Hristos și predicarea apostolilor până la întoarcerea lui Saul.

No. 160

Gheorghe Șincai:

1. Fragment în 4^0 de 23 foi cu litere latine. Incepe cu pag. 107 cap. 55 anul 1574: *«Domnia lui Petru Vodă cellui poreklit Schiopul»*. și merge până la

[1]) Punctu et conditiones pro futura infrascrapti cynosura et observatione extradatam per Aulicam in Valachicis ordinatam Comisionem Regiam, Documentul despre instalația acestei episcop întâmplată în Brașov la 3 Septemvrie 1761 și jurământul făcut de el cu aceea ocaziune.

pag. 150, cap. 62 anul 1594, sfârșitul domniei lui Aron Vodă. Pe fața din urmă scrie Șincai: «*Și sosind cu scrisul până aicea, quât s'au ajuns aceste izvoade: iára de aici înainte, anii scriși până la aceste vremuri, după orânduiala* [1]) *izvoadelor tot a lui Miron Logofătul* [2]). «*Sfârșit și lui Dumnezeu lauda*». Apoi imediat: «In anul 7221 (1713) *luna Iuli 25 prenosteneálla* smeritului *Ermonach Sabá Moldoveanul den S. Manastire Săcul ce au fost lá Metropollie. Si eu Protopopul Nicollae ám legat acest letopișet*».

2. *Statul Românilor din Ardeal.* Fragment în 4⁰ de 8 pagini. Este o copie din manuscrisul lui S. Clain de sub No. 163 de mai jos.

3. Fragment în 4⁰ de 5 foi nepaginate, în limba română cu litere cirile Și acesta este copiat tot din citatul manuscris al lui S. Clain.

4. Fragment dintr'o cuvântare bisericească, 7 foi în 4⁰ cu litere cirile.

5. O scrisoare în limba maghiară a contelui Vass Dániel din Cluj, la 28 Ianuarie 1792, în care foarte smerit se roagă de guvernatorul Ardealului, contele Gheorghe Banffy, să mijlocească dela M. Sa Regele vreo slujbă pe seama dânsului. Scrisoarea credem că a ajuns acì amestecându-se printre scrisorile lui Șincai.

No. 162

Samoil Clain, autograf, cuprinde:

1. «*A celui dintru Sfinți Părintelui nostru Grigorie Teolog, cuvânt cu care răspunde și spune pricina, pentru care au fugit în Pont*», etc. 117 pagini în 4⁰. La sfârșit este însemnarea: «*1794 Maiu 1. In Mănăstirea Blajului de Samoil Clain Ieromonachul tălmăcită*». Este cuvântarea (Orația) a XXI-a a S. Grigorie sau Nazianzenul, în care face apologia fugei sale în Pont și arată cari sunt datorințele preotului și ale episcopului.

2. «*A celui dintru Sfinți Parintelui nostru Grigorie Teolog pentru bătaia grindinii cuvânt 15.* 43 pagini in 4⁰. Este cuvântarea a XXVI-a: *In plagam grandinis* [3]).

No. 163/a

Samoil Clain: Pe fața primă: *Sancti Basilii Magni Homiliae 1778 anno versae ac scriptae per me Samuelem Clein de Sad Manasterio Alba-Carolinensi existens.* Pe fața a doua: *A celui dintru Sfinți Părintelui nostru Vasilie cel Mare Archiepiscopul dela Chesarea cea din Capadochia Cuvinte, acum întâiu tălmăcite pre românie De Samoil cel mic dela Sad. In anul 1788 în ziua dintâiu a lui Noemvrie sau început a să scrie în Bălgrad în mănăstire de mai sus pomenitul Samoil Clain dela Sad Ieromonach.* Un volum în 4⁰ de 597 pagini. Sunt 21 «Cuvinte» sau Omilii traduse din S. Vasile ce Mare [4]). La unele este însem-

---

[1]) De acì încolo cu litere cirile.

[2]) Această însemnare arată că acest fragment face parte din Cronica lui Miron Costin.

[3]) Amândouă se află între operile Sfântului Grigorie sub numărul arătat. Noi avem înainte ediția din Basilea a. 1571. Biblioteca Diecezană No. 2315.

[4]) V. S. Basilii Magni: Opera omnia, Venetiis a. 1751, tom. II.

nată și ziua în care trebuie zise sau cetite. După sfârșitul Omiliei din urmă, începe Clain a scrie : «*Cătră tineri cum să poată culeage rod din cărțile latinilor*». Dar sfârșește cu o singură pagină.

No. 163 b.

Samoil Clain: Autograf, fragment în 4^0 de 236 pagini. Credem că este *originalul* manuscrisului citat de către T. Cipariu în «Archivul său la pag. 276 sub titula: «*Scurta cunoscentia a'istoriei romanilor*», pentrucă pasajul citat din Clain în care se înșiră operile lui, consună din cuvânt în cuvânt cu cele din manuscrisul nostru, pagina 124—125. Acestuia îi lipsesc dela început 32 pagini, adecă partea primă și 6 capete din partea a doau. Incepe cu pag. 33 cap. 7, din partea a doua: «*Cetățile celea de Traian în Dakia făcute*».

Partea III, pag. 56—135: «*Să numără stăpânitorii Ardealului și a țării românești și ai Moldovei*».

Partea IV, 136—160: «*Să arată cumcă Românii din Dakia de neam sânt dela Roma*».

Partea V, pag. 161—175: «*Despre creștinătátea Românilor*».

Partea VI, pag. 176—201: «*Despre beserica Românilor din Ardeal deosebi*».

Partea VII, pag. 202—229: «*Episcopii Făgărașului din Ardeal*». In §-ul din urmă, 10, vorbește despre Episcopii neuniți din Ardeal.

Partea VIII, pag. 230—236: «*De Episcopii Românilor din țara ungurească*». Tare pe scurt amintește pe vicarul Meletie Kovács, pe Episcopii Moise Dragoș, Ignație Darabant dela Oradia-Mare. Neuniții se țin de Episcopii sârbești din Arad, Timișoara și Vârșeț.

No. 164

1. Fragment dintr'o vorbire funebrală. în limba latină, ținută la moartea Episcopului Ignație Darabant. 1½ foi în 4^0.

2. Fragment dintr'un dicționar latinesc-românesc, 4 pagini în 4^0.

3. «*Diarium Viennae Actorum*». 2 foi în 4^0. Ziarul interesant al deputațiunii trimisă din partea clerului acestei dieceze la Viena în anul 1806, pe la sfârșitul lunei Iulie, ca să roage pe împăratul să le deie episcop din neamul românesc și anume pe Samoil Vulcan, căci se vede că erà teamă să nu ajungă canonicul Potsy care erà rutean și nu știà românește. In anul 1816 a ajuns episcop la Munkács.

4. Fragment dintr'un catechism, despre Credeu și despre Dumnezeu. 8 foi în 4^0 cu litere cirile.

No. 165

1. O scrisoare a Episcopului Vasile Erdélyi către Episcopul S. Vulcan, din Viena unde studià, (din 23 Noemvrie 1818), de natură privată.

2. Patru vorbiri rostite de Episcopul V. Erdélyi la diferite ocaziuni.

3. Două vorbiri ale Episcopului din Lugoj Alesandru Dobra, în limba latină.

4. Patru fascicule de scrisori diverse fără importanță.

No. 167

Anonim: «*A lui Hiodor cuvânt întâiu. Istorie Etiopicească*». Un volum în 4⁰ de 301 pagine, scrise frumos cu litere cirile. Sunt cinci «*Cuvinte*» sau cărți din romanul lui Heliodor: «Aethiopika».

No. 169

1. *Gheorghe Șincai: «Index in Tomum I. Chronici Daco-Romani seu Valahici*». Autograf, 86 foi în 8⁰ nepaginate. Formează indicele la tomul întâiu la Cronica latină, pe anii 86—1439.

2. «*Scara I sau arătarea numelor și a lucrurilor, care se află în Cronica Românilor, ce începe dela anul 86 și merge până la anul 1439. Numărul după Nume și Lucruri pus înseamnă la ce an să le cauți*». Autograf cu litere cirile în 8⁰ de 56 foi nepaginate.

3. Continuare pe anii 1440—1613, 16 foi.

4. Continuare pe anii 1614—1739, 22 foi.

No. 171

Vorbiri de ale Episcopului V. Erdélyi:

1. Cinci vorbiri în limba latină ținute cu ocaziunea petrecerii pronunțiului Cardinalul Viale Prelà, în Blaj și în Oradea-Mare în anul 1855.

2. Două vorbiri în limba românească, ținute la consacrarea întru episcop a lui Alexandru Șt. Șuluțiu, 15/27 Iulie 1851.

3. Predică la Naşterea Domnului, 6 Ianuar st. n. 1855.

4. Vorbire la instalarea Episcopului Alesandru Dobra în Lugoj, 21 Septemvrie 1856.

5. Cinci vorbiri în limba latină la instalări de canonici în Oradea-Mare.

6. Scrisoarea vicarului foraneu din Șimleu Alexandru Șt. Șuluțiu din 11/23 Fevruarie 1844, în care roagă pe Episcopul că, dacă va merge la Viena, să intervină la Majestatea Sa și la Primatele Ungariei pentru rezolvirea favorabilă a cererii sale înaintate încă în anul 1837: «pentru aucția (urcarea) sallariumului și zidirea Bisericii Vicarialicești, dequot quare mai seraca și mai slaba în tota lumea alta nu poate se fie».

No. 173

Samoil Clain; fragmente: «*Prolegomene la Sfânta Scriptură*». 5 pagini în 4⁰. Credem că este începutul manuscrisului de sub numărul 115.

In catalogul cel vechiu la acest număr se spune că se află și: «Scuzele față de invinuirile lui Bobb și refutarea acelora (în limba latină)». Durere însă că acest manuscris lipsește.

No. 174

Din corespondența Episcopului Samoil Vulcan. 26 epistole de caracter privat; între ele și una scrisă de sora și mama episcopului: «Iofi și maica

Mărie Vulcănească», pe când eră încă numai canonic în 3 Septemvrie 1790. Se mai află încă şi 7 vorbiri scurte, în limba latină, rostite la diferite ocaziuni.

No. 175

Anonim: *Historia Ecclesiastica*. 188 foi în 4⁰. Este un bun manual de şcoală în care se tratează pe scurt şi istoria bisericii româneşti din Ardeal începând din epoca calvinismului până la restaurarea metropoliei sub Alexandru Şt. Şuluţiu. Tare pe scurt atinge şi istoria bisericii ortodoxe din Ardeal, după unire până la Şaguna. Autorul necunoscut. Lecţiile s'au scris pentru anul şcolar 1856/7 probabil în seminarul din Blaj.

No. 179

Samoil Clain:

1. *Fragment*, autograf. Dela pagina 129—225 cuprinde: «*Hotărîri lungi* cari sunt: «*Regulae fusius tractatae*» ale Sf. Vasilie cel Mare [1]).

2. Pe 8 pagini: «*Epitimia sau Pedepse asupra călugărilor cari păcătuiec*» [2]).

3. Pe 10 pagini sunt trei epistole ale aceluiaş sfânt Părinte, adică a 22-a, 23-a şi a 173-a (in novo ordine) [3]), traduse ad verbum.

No. 180

«*Scurtată de mână povăţuire către Modrul cel înainte scris de învăţătură etc., prin Grigore Obradovici, crăiesc a şcoalelor vernacule a Bănatului director 1810*». Indreptar didactic pentru învăţătorii dela scoalele poporale (vernacule). Un volum în 4⁰ de 62 foi.

No. 182

Samoil Clain: «*A celui întru Sfinţi Părintelui nostru Ioan gură de aur Arhiepiscopului Ţarigradului: De preoţie, cărţi şase*». 32 foi în 4⁰ autograf cu cirile. Conţine numai cartea I, şi începutul cărţii a doua.

No. 183

Letopişeţul ţării rumâneşti, etc. La Academia Română cu No. 147.

No. 184

Samoil Clain: «*Statuta sau legile scaonelor săseşti din Ardeal care în toate ju[de]căţile şi rânduielele politiceşti să ţin în scaonele săseşti. Acum pe românie pentru mai mare folosul de obşte şi al Românilor din scăunimi tălmăcită şi tipărită (sic!) în Sibiu la Ioan Bart 1802*». Autograf, un volum în 4⁰ de 215 pagini. S. Clain nu se iscăleşte ca traducător dar scrisoarea fără îndoială

1) Conf. S. Basilii M. Opera Omnia, tom. III, pag. 190—210.
2) L. cit. p. 273—274.
3) L. cit. p. 53, 55 şi 144.

este a lui. Titlul e pus tocmai la sfârșitul manuscrisului. La început în loc de prefață este pus decretul lui Ștefan Báthory «al Ardealului prinţip» dat în Cracovia la 18 Februarie anul 1583 (?), [1]) regele Poloniei şi principele Ardealului în care spune că sau înfățișat înaintea dânsului în țara leşească «solii», «cei de bun neam, înțălepți și luători de seamă» ai orașelor săsești din Ardeal, a Sibiului, Sighișoarei (Clain scrie Segeşvár) Brașovului, Mediașului şı Bistriței și smerit sau rugat ca să întărească privilegiile pe cari ei le-au avut dela craii cei vechi ai țării ungurești; și i-au prezentat cartea legilor și a obiceiurilor «celor cu îndelungată ținere și păzire primite», ca întărirea sa cea crăiască și putere de legi scrise să le dea. Urmează «Statutele» cuprinse în patru cărți împărțite în capete şi numeri, cum ar fi §§-ii din legile de acum.

După cel din urmă număr sau paragraf se continuă decretul și spune că a încredințat pe cancelarul Ardealului Martin de Berzevicky «ca luând oameni științori de lege cu deadinsul să cerce aceeași carte» și la propunerea lui întărește cele cuprinse în numita carte. Pe marginea de sus a foaiei prime este scris cu cerneală și cu ceruză roșie: ad No. 495—803 și No. 3066—803; de unde se vede că opul a fost prezentat cenzurei spre aprobare ca să se poată tipări, dar nu se știe din ce pricină nu s'a mai tipărit.

No. 186

Samoil Clain: «A celui dintre Sfinți Părintelui nostru Doroteiu: Invățături foarte de mare folos omulu icucernic. Acum întâiu pe românie întoarse de Monachul Samoil Clain. Anul Domnului 1769». Autograf, fascicol în 4⁰ de 77 foi nepaginate; scrisoare îndesată și măruntă. Foaia de titlu din greșeală e cusută către sfârșitul fascicolului. Acest manuscris în parte este copiat de altă mână în cel de sub numărul 117 (v. ac.).

No. 188

Vasile Aron: «Traducere din Eneida lui Vergilius». 120 pagini în câte două coloane, copie de pe un manuscris mai vechiu. Pe 17½ foi sunt adnotațiuni de ale fostului prefesor în Beiuș, Teodor Roșu care a și publicat o parte din lucrarea lui V. Aron în Anuarul liceului din Beiuș de pe anul 1876/7 și în revista «Transilvania» a. 1877 și 1878.

No. 193

«Paucula quaedam Excerpta e Dictionario Valahico-Latino-Ungarico-Germanico Basilii Kolosy Parochi Graeco-Catholici Nagyagensis, et V. Archidiaconi Babolnensis 1805». Fragment în 4⁰, 8 foi nepaginate. Câteva exemple extrase se vede dintr'o lucrare mai mare, din literile A, H și U.

---

[1]) Din această dată se vede că Șt. Báthory și după urcarea sa pe tronul Poloniei întâmplată la anul 1576, încă tot se mai ținea de principe al Ardealului, sau poate că va fi fost ca tutore peste nepotul său minoreau Sigismund Báthory.

No. 194

«*Tripednic, Scris de Joan Kuuk parocus în Soconzel 10 Ianuarie 1832. Pentru semnele trupului omului scrisoare făcută în anul mai sus*». 8 foi în 8⁰ cu litere cirile. Preziceri superstiţioase după clătirea membrelor trupului. La sfârşit o tabelă astrologică şi un mic fragment dintr'o satiră întitulată: «*Verşul nemnişilor*».

No. 195

Anonim: «*Lis Decisa inter Anonymum Recensentem et Auctorem Dicae ex Dispositione Domini Archiepiscopi et Metropolitae Carlovicziensis Stratimirovics Redactioni fine insertionis in Patrioticas paginas submissae* 1817». Fascicol în 4⁰ de 24 pagini. La sfârşitul paginei din urmă e însemnat: «*Gencsini 1821 Basilius Gergely de Csakeres: (?)*». Este un aspru răspuns al unui scriitor român necunoscut la nişte afirmări ridicule şi răutăcioase ale cutărui scriitor sârb.

Recenziunea şi răspunsul [Dica] despre cari se face pomenire în titulă au fost publicate în revista: «*Chronologia Litteraturae Austriacae*», anul 1816 No. 29 şi 56.

No. 199

«*Principia de limba şi scriptura*», 71 foi în 4⁰. Cuprinde partea întâia I—XI, din scrierea lui Cipariu. Confruntându-se cu ediţia a doua din a. 1866 se vede că acest manuscris a fost copiat din foaia: «Organul Luminărei» unde a fost publicat Cipariu mai întâiu acest studiu.

No. 203

«*Predici*» scrise de mai mulţi preoţi din dieceza gr. cat. de Oradea-Mare. 28 în limba română, 3 în limba maghiară şi una în limba latină, cele mai multe în anul 1844. Pe unele dintr'însele este însemnat cu mâna proprie: «*Am cetit în Oradea-Mare, Vasilie (Erdely) Episcop*». De aci se vede că acel vrednic Arhiereu purtà mare grije de vestirea cuvântului lui Dumnezeu.

No. 205

Samoil Clain: 1. Epistolă cu data Blaj 9 Noemvrie 1787, către Samoil Vulcan în limba latină. Scrie că a terminat traducerea Bibliei pe limba românească, de pe cea grecească după LXX şi îl roagă să îndemne pe alumnii români din seminariul de acolo să o procure. La urmă spune că mai are traduse pe limba românească încă 12 lucrări, despre cari face pomenire şi în scrisoarea către M. Dragoş (vezi No. 141).

2. Cu data Blaj 24 Martie 1788, în limba latină şi română cu cirile, scrie aceluiaş că îi trimite ca probă o coală tipărită din Biblie ca să o arate alumnilor din seminar şi să o trimită şi Episcopului Bucovinei rugându-l să prenumere cel puţin 300 exemplare. Cere apoi să-i mai scrie ceva nou: «mai ales de turci, muscali şi de ai noştrii; că aici ca într'o pustie mai nimica nu auzim».

3. Tot din Blaj în 18 Iunie 1788 îi mulțumește pentru osteneală în folosul tipăririi Bibliei și îi gratulează la numirea de canonic.

Numele adresatului nu e însemnat nicăiri, dar din faptul, că îl numește vicerector, îi gratulează la numirea de canonic și pomenește de mama și de sora adresatului; se poate deduce cu siguranță că au fost scrise lui Samoil Vulcan care pe vremea aceea erà vicerectorul seminariului din Lemberg, a fost numit canonic în 30 Aprilie 1788 și erà de loc din Blaj, unde trăià mama și sora lui.

No. 206

Samoil Clain: o singură epistolă dar foarte interesantă scrisă în limba latină, în casa magistrului postal din Miercurea D. Láday, în 30 Octomvrie 1791 și adresată precum se vede din cuprinsul ei Episcopului Ignație Darabant din Oradea-Mare. Scrie că în 24 Septemvrie din acel an s'a ținut sinod diecezan în Blaj în care: *a)* Protopopii au depus jurământul de fidelitate M. Sale (Impăratului Leopold II), dar preoții nu au voit să depună jurământul după formula prezentată lor, și prescrisă de legile Ardealului, pentrucă în ele se spune că joară și aceea cumcă nu vor luptà împotriva drepturilor celor trei națiuni, iar ei nu vor să fie opriți de a se lupta pentru drepturile lor; *b)* S'a discutat că unde să fie așezați clericii ieșiți din seminiarul (suprimat), din Lemberg; *c)* S'a sulevat chestia trimiterii unor deputați la Viena și tot clerul cu unanimitate s'a învoit să se trimită deputați și să contribuie la acoperirea speselor, dar au dorit ca mai întâiu să meargă Episcopul (Bob) la Viena, însă el nu s'a hotărît nici pro nici contra. Drept aceea îl roagă Clain pe Darabant ca să facă tot ce poate pentru națiunea sa, să fie al doilea Moisă care să scoată pe poporul său din robie la libertate, să lucreze cum va aflà mai de bine, căci toată națiunea consimte cu pașii ce îi va face Prea SS. Sa spre care toți privesc ca spre părintele și patronul lor.

După acestea spune că a apărut în Cluj «*Supplex Libellus Volachorum cum notis refutatoriis*», și el (Clain) a început a scrie un respuns în care va combate argumentele autorului notelor și va dovedì falsitatea lor, care lucrare o va trimite Prea SS. Sale spre îndreptare iar spre tipar la Viena, căci în Ardeal nimeni nu va cutezà să tipărească fără de a trece prin cenzura guvernului (despre care știm ce ținută aveà față de Români). La urmă îi împărtășește unele noutăți privitoare la călugării din Blaj și îi prezintă complimentele familiei Láday. Ca P. S. adaugă că neuniții încă sunt gata cu plăcere să facă din partea lor tot ce pot pentru națiune.

No. 207

Nemes G., agentul Episcopului Ignatie Darabant la Viena, 10 epistole din anii 1790—91, în limba latină. Conțin mai mult informațiuni de natură privată și unele noutăți politice din acelea vremuri.

No. 209

Opt scrisori oficioase ale episcopului din Arad Gerasim Rațiu către Teodor Popovici preotul gr. or. din Galșa, Octomvrie şi Noemvrie 1835, în cauza trecerii la unire a unor credincioși de acolo.

No. 210

1. O scrisoare în limba română a protopopului Hatăși Vasilie al Varmeghiei Bihării dt. Oradea-Mare 17 Oct. 1745, către protopopul Florea din Giriș în care îi scrie că a scos (a mijlocit) dela Varmeghie ca în tot satul un popă, un diac şi un făt să nu să scrie (intre jobagi), deci să meargă din sat în sat să îi scrie pe nume şi să îi arate scriitorilor Varmeghiei când vor merge prin sate să scrie oamenii.

2. Decret de denumire în limba latină, a preotului Popa Michailă din Nogiorid (Nagyürögd) dat de vicariul episcopiei latine de Oradea-Mare Michail Kebell în 19 Maiu 1719.

3. Conceptul în limba latină, a căinței unor călugări din diecesa Făgărașului, în contra poruncei episcopului de a nu mai umblà rași și de ași lăsà barbă. După scrisoare se pare a fi opera lui Samoil Clain. Data lipsește.

4. Decretul vicariului episcopesc Kebell dt. 7 Maiu 1720 prin care se statorește ce plată au să dea preoților lor locuitorii din ținutul Beiușului.

5. Scrisoarea episcopului Aradului Isaia Antonovici, dt. 16 August 1733, către protopopul Ioan din Groşi, în care îl îndeamnă să nu se teamă de «Pișpăcul» (Episcopul latin din Oradea-Mare), îl mustră pentrucă a trecut la unire şi îl cheamă să se întoarcă iar la el [1]).

No. 212

Liturghier slavon, fără titlu, 155 foi în 4⁰ mare, tipar frumos cu frontispiciu și inițiale artistice. Pe lângă cele trei liturghii mai conține și rânduială chirotonirei, sfințirea bisericii, a antimisului, mirului etc. Este dară un amestec de Liturghier şi Archieratihon întocmit anumit pentru Archierei. In textul tipicului hirotonirilor sunt intercalate icoane frumoase, cari arată scene diverse din acea slujbă. O însemnare scrisă cu mâna în limba latină, pe foaia 153 arată că acest Liturghier a fost al unui cleric cu numele Cristofor Puchalski, care prin anii 1721—25 se află în curtea episcopului rutean din Prsemisl: Ieronim.

No. 213

Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Iosepho Papp Szilágyi de Illyésfalav Episcopo Gr. Rit. Cath. M. Varadin etc. Aedes Pont. Collegii Graecor de Urbe Iuvisenti. Alumni Ejusdem Collegii. Anno MDCCCLXIII. Prinos de venerațiune şi admirațiune adus în forma obicinuită în Roma prin vorbiri și ver-

[1]) In parte a fost publicată de d-l Ştefan Tăşedan în Cultura Creştină a. 1913, pag. 49—50.

suri cetite în diferite limbi. Dintre alumnii români Victor Mihályi de Apşa (e Dacia Boreali) fostul nostru mitropolit, l-a salutat într'un frumos şi avântat discurs în limba română, iar Augustin Lauranu (e Pannodacia) în hexametri latini. S'au mai cetit versuri în limba greacă antică, paleo-slavă, arabică, italiană, germană, ruteană, bulgară şi polonă. Versurile sunt scrise pe hârtie frumoasă dantelată pe margini şi legată în păreţi tari cu decoraţiuni aurite.

No. 218

Anonim: *Istoria Besericii Testamentului vechiu*. Un volum gros cu litere cirile, în 4⁰ nepaginate. La început e însemnat: *incoepi 1-a 9-bris 1798 Stylo veteri*, iar la sfârşit: finivi die 25-a Ianuarii S. n. 1799 Stylo vero vetere 14-a Ejusd. mensis. Cuprinde: «*Lucrurile celea mai alese ale testamentului vechiu dogmele, istoria, legea, hronologia şi obiceiurile Jidovilor dela zidirea lumii până la Naşterea Domnului Nostru Is. Hs*». Autorul nu se numeşte, după scrisoare însă se vede că e scrisă de prepozitul Gheorghe Fărcaş, dela care ştim că au rămas şi alte scrieri istorice şi biblice.

No. 220

Samoil Clain: «A celui dintru Sfinţi Părintelui nostru Vasilie cel Mare Archiepiscopul Chesariei Capadochiei, învăţături ashiticeşti». Autograf cu litere cirile, un volum în 4⁰ de 330 pagini, conţine 80 Regule morali, ale Sf. Vasilie cel Mare [1]), cu un «*Cuvânt înainte*» a lui Clain. La sfârşit: «*1804 die 1-ma Augusti. Acestea de mine Ieromonahul Samoil Clain sânt tălmăcite şi scrise*».

No. 221

Samoil Clain: «A celui dintru Sfinţi Părintelui nostru Vasilie cel Mare Archiepiscopul Cesariei din Capadochia cuvinte către norod zise». Autograf cu litere cirile, un volum în 4⁰ de 598 pagini. Cuprinde 22 omilii [2]). La sfârşit «Sau tălmăcit şi acum a doua oară sau scris de mine Samoil Clain dela Sad Ieromonah din Mănăstirea Sfintei Troiţă din Blajiu, 1805.»

No. 223

Samoil Clain: Un volum în 4⁰ care cuprinde:

1. *A celui dintru Sfinţi Părintelui nostru Vasilie cel Mare Archiepiscopul Cesariei Capadochiei Rânduiala către cei ce împreună, sau pustniceşte vieţuiesc*», pagina 1—164 este traducerea Constituţiunilor aschetice ale Sf. Vasilie cel Mare [3]).

2. Pag. 165—222: Şapte epistole ale aceluiaş Sf. Părinte.

3. Incepe paginarea din nou 1—67: Epistolele către Amfilochiu sau canoanele; pag. 67—75: Epistolă către Diodor; pag. 76—82: Două epistole

---

[1]) Operile, ediţia citată, tom. III, pag. 114 sequ.
[2]) L. cit., tom. II, pag. 1 sequ.
[3]) Opere, tom. II, pag. 277 sequ. Vezi şi Nr. 14 mai sus.

către Horepiscopi; pag. 83—85: Epistolă către preotul Parigorie. Numele lui Clain nu e indicat nicăiri dar scrisoarea arată evident că sunt scrise de el.

No. 224

Samoil Clain: A celui dintre Sfinți Părintelui nostru Vasilie cel Mare Archiepiscopul Cesariei Capadochiei, Hotărîri scurte cu întrebări și cu răspunsuri». Un volum în 4⁰ de 364 pagini, cu un: «*Cuvânt înainte*». Sunt: «*Regulae compendioase tractatae*».[1]) traduse în întregime. La sfârșit scrie Clain: «*Aceste sau tălmăcit pre limba românească de mine păcătosul Ieromonach Samoil Clain de Sad din țara Ardealului din Scaunul Sibiului, și acum îndreptate a treia oară sau scris în Blaj în Mănăstirea Sfintei Troiță 1804 Iunie 17*».

No. 225

Samoil Clain: «Vieața și scrierile Sfinților Părinți: Clemente Romanul, Erma, Apostolul Barnaba, Ignație din Antiochia și Policarp din Smirna». Autograf, un volum în 4⁰ de 119 pagini. Cuprinde câte o scurtă notită despre vieați lor, apoi parte textual parte numai în extras traducerea scrierilor lor. A Sf. Policarp este numai începutul cărții sale către Filipeni [2]).

La acest număr mai sunt alăturate: *a)* Două predici manuscrise autografe, ale lui S. Clain una pe: «*Dumineca Floriilor*» și alta despre a VII poruncă dumnezeiască: «*Nu fură*»; *b)* O predică de autor necunoscut: «*Despre pace și unire între oameni*». Partea cea mai mare din această predică este o descriere cam încurcată a istoriei poporului român; *c)* «*Rânduiala sfințirei bisericei*».

No. 226

Samoil Clain: «Invățătura Metafizicei». Autograf, op. necomplet, un volum în 4⁰ de 222 pagini cu litere cirile.

No. 227

Samoil Clain: 1. Patru «*Cuvinte*» (Orationes), ale celui întru Sfinți Părintelui nostru *Grigorie Nazianzenul sau Teologul* și adică: a) «*Despre fuga sa în Pont înainte de hirotonire, despre datorințele preotului și ale episcopului*»; b) «*Pentru bătaia grindinei*»; c) «*Cuvânt la S. Paști*»; d) «*Cuaânt în Dominecv cea nouă*»; 338 pagini în 4⁰ [3]).

2. *A S. Anastasie Sinaitul: «Despre sfânta Liturghie. De a nu judecă pre altul. De ne aducerea aminte de strâmbătăți*; 38 pagini.

3. *A S. Părinte Anderiu Criteanul: «De ramurile stâlpărilor»*; 53 pagini.

---

[1]) Opere, tom. III.

[2]) Vezi privitor la acești Sf. Părinți: Dr. O. Bandenhewer; Patrologia, trad. ital. prin A. Mercati Roma 1908, tom. I, pag. 29 segn., și: C. Kirch, S. I. Enchiridion fontium Historiae eccles. antiquae. Friburg Brisgoviae (Herder), p. 7 sequ.

[3]) Nezi mai sus No. 162.

4. *A S. P. Efrem Sirul: «De frumosul Iosif»*; 76 pagini. La sfârşit spune S. Clain că acest *«cuvânt»* l-a tălmăcit pe româneşte întâiu în anul 1786 şi a doua oară în anul 1794.

5. *A S. P. Ioan Damaschinul:* a) *«De smochinul cel uscat şi de pilda viei, care se ceteşte în sfânta şi marea Luni»*. b) *«Cuvânt în sfânta şi marea Vineri şi de S. Cruce»;* c) *«De cuvântul cel din Sâmbăta cea sfântă. Numărul 10»*; 51 pagini. Cest din urmă neterminat.

6. *A S. Epifanie*, Episcopul Kiprului: a) *«Despre îngroparea şi pogorirea Domnului în Iad, în sfânta şi marea Sâmbătă»*; 50 pagini. b) *«Pre scurt şi adevărata spunere a credinţei catoliceşti şi apostaliceşti besearecii»*; 156 pagini.

No. 232

Predici, de prin anii 1798—1807 de mai mulţi autori. Din scrisoare una se vede a fi a lui S. Clain (a 8-a). 43 sunt în limba română, 9 cu litere latine celelalte cu cirile. La sfârşit este un panegiric în limba latină în cinstea Sf. Catarina de Alexandria.

No. 233

Predici, de prin anii 1864—1867 de diverşi autori; 37 în limba română şi 11 în limba maghiară. La sfârşit este un fascicol cu prelegeri din dreptul natural, în limba latină, scris de Vasile Erdélyi în a. 1815/16. Tot latineşte este scrisă pe 25 pagini: *«Brevis notitia Religionis Valachorum et Episcopatus greaci-ritus catholicorum Magno-Varadienzis»*, până la Episcopul Erdélyi.

No. 234

Predici, de prin anii 1843—44 scrise şi rostite de mai mulţi preoţi diecezani, 23 în limba română 2 în cea maghiară. Pe unele stă scris cu mâna proprie, româneşte sau latineşte, că le-a cetit Episcopul Vasilie Erdélyi cum am văzut şi mai sus la No. 203.

No. 235

Gheorghe Şincai: 1. *«Continuatio Chronici Daco-Romanorum»*. Fragment din cronica latină a lui Şincai. Autograf, 29 pagini în 4⁰. Conţine epoca dela 1440—1448.

2. *Documente estrase dela diferiţi autori.* Autograf, 99 pagini în 4⁰. Privesc epoca dela anul 1723— 1803.

No. 239—241

Gheorghe Şincai: Colecţiuni de documente în 26 tomuri sau mai bine fascicule.

Tom. I, poartă inscripţiunea: *«Notata ex variis Aucthoribus per G. Gabrielem Sinkay Ordinis S. Basilii M. Transilvanum. Anno 1775»*. 33 pagini în 4⁰. Din autorii citaţi şi însemnaţi pe dosul foaei prime a fasciculelor, se vede că colecţiunea a început-o Şincai în Roma.

Tom. II, 104 pagini în 4⁰ extrase din diferiţi autori
Tom. III, 84 „ „ „ „ „ „
Tom. IV, 56 „ „ „ „ „ „
Tom. V, 50 „ „ „ „ „ „
Tom. VI, are titlul: «*Inscriptiones Dacicae a Rdmmo. D-nno. Iacobo Aron Transmissae Romam Illmmo ac Rdmmo Dnno. D-nno Stefano Borgia, Sacrae Congr. de Prop. Fide Secretario. Anno 1776 Mense Julio*». 40 pagini în 4⁰.
Tom. VII, 102 pagini în 4⁰ extrase din diferiţi autori
Tom. VIII. 39 „ „ „ „ „ „
Tom. IX, 88 „ „ „ „ „ „
Tom. X, 68 „ „ „ „ „ „
Tom. XI, 69 „ „ „ „ „ „
Tom. XII, 93 „ „ „ „ „ „
Tom. XIII, 94 „ „ „ „ „ „
Tom. XIV, lipseşte
Tom. XV, 59 pagini în 2_0 extrase din diferiţi autori
Tom. XVI, 84 „ „ „ „ „ „
Tom. XVII, 100 „ „ „ „ „ „
Tom. XVIII, 78 „ „ „ „ „ „
Tom. XIX, 63 „ „ „ „ „ „
Tom. XX, 95 „ „ conţine: «Historia Princilor Tiari Romanesci», cu litere latine. Incepe cu domnia lui Alexandru Vodă Ilieş (1629), şi merge până la al cincilea an al domniei lui Nicolae Mavrocordat (1724),

La călcâiul manuscrisului aflăm următoarele notiţe: «*Şi aşia venind cu scrisul historii délá ánii lui Christos, 1629 pene la'a cincelé ánu a'domnii lui Nicolae Voda a do'á, quá're este în annul 1724, facem gatátul promitind que, cu temp şi mai încolo vom continuă, si se au scris aceăsta historie mai în tei de toto de Samoil Klain în Wienna Anul 1770, iar a'cum în aceasta forma de pe a cé de în tei se au scris de Vasilie Vlád. In Anul 1780. i Vienna*».

Iar Şincai scrie din jos:

«*N. B. Hanc Historiam describendam Samueli Klein concesserat foemina quaedam ex Illmma familia Balacian, quae anno 1770, Viennae morabatur*».

Tom. XXI, conţine extrase din mai multe documente privitoare la istoria Munteniei până la anul 1705, şi la istoria Moldovei până la anul 1775. 18 pagini în 2⁰. Pe dosul foaiei întâia este scris:

«*N. B. Ouae in hoc tomulo continentur, annotavi ex Codice secundum ordinem Alphabeticum Nuntiaturae Viennensis, quem lustrandum aquisiveram ab Excellentissimo, Illmo. ac Revmo. Dno. Iosepho Garampi Nuntio Apostolico apud Augustam Aulam Viennensem anno 1780*».

Tom. XXII, 101 pagini în 2⁰ extrase din diferiţi autori.
Tom. XXIII, 53 „ „ „ „ „ „
Tom. XXIV, 61 „ „ „ „ „ „
Tom. XXV, «*Constantis Miron Logothetae Principatus Moldaviae Chronica. Descallecatul a tierraei Moldovaei là ce valleát delá zidhire sáu templat*». 105 pag. în 2⁰.

Incepe cu capitolul al 16-lea, descălecatul țărei Moldovei, și merge până la capitolul 48 sau domnia lui Despot Vodă (1561). Până la pagina 70 volumul este copiat de Gheorghe Șincai cu litere latine, iar restul este scris de mână străină cu litere cirile. Pe fața din urmă sa află lipite două foi de hârtie, cari conțin extrase din capitolele 49—52 și 54 ale cronicei.

La călcâiul manuscrisului Șincai pune următoarea notiță: «*Quod reliquum est de vita Despotae descripsi ex aliis autoribus, quia ex Mirone describendi Viennae tempus non habui; illa etiam quae applicatis illico schedulis continentur (*cele două foi amintite mai sus) *ad sensum descripsi sed cetera de verbo ad verbum*».

Tom. XXVI, 59 pag. extrase din autori latini.

Tom. XXVII, are inscripțiunea: «*Duo comitia Transilvanica celebrata sub Michaele Principe Transalpinae Valachiae quae describendo accepi a Tit Domino (...șters),* [1] *concipista Trannico Guberniali. Viennae 1780*». Conține legile votate în dieta Transilvaniei ținută în Alba-Iulia sub Mihaiu Viteazul, în 26 Noemvrie 1599 și 20 Iulie 1600. Decretul de aprobare este scris în limba latină, iar hotărîrile dietei în limba maghiară.

No. 242

«*Reformatio et Regulatio Regulamenti et Privilegiorum Illyricae Nationis emanata Posonii Die 16-a 7-bris 779-no*». Folio mic, 19 foi scrise și 59 foi anexe tipărite. Din punct de vedere istoric este interesant a se vedeà ce privilegii mari aveau Sârbii în Ungaria la sfârșitul veacului al 18-lea, când națiunea română zăceà încă în cea mai neagră sclăvie!

No. 243

«*Planum regulativum seu Fundationales Augustae Mariae Theresiae Episcopatus G. R. C. M. Varadinensis die 2-da Iunii Anno 1780 emanata*», 46 coloane în folio. Conține dispoziții cu privire la împărțirea considerabilelor venite ale domeniilor episcopiei latine de aici și se decide cedarea dominiului dela Beiuș pe seama episcopiei greco-catolice, cedarea săvârșită în mod definitiv prin diploma împăratului Iosif al II-lea din 16 Fevruarie 1781.

No. 244

«*Protocollum sessionum Comissionis Episcoporum e conferentiis a 1850 Strigoniis asservatis exmissae, anno 1852-a diebus 13-a Nov. et subsequ. celebratarum*». Conține procesele verbale ale ședintelor comisiunei conferinței episcopești, în care sau pertractat mai ales chestii școlare. Pe noi ne privește numai punctul *h)* al sesiunei din 19 Nov. 1851, după care comisia mulțumește M. Sale pentru înființarea mitropoliei de Alba-Iulia și Făgăraș și a episcopiilor de Gherla și Lugoj. Pe 17½ foi sunt urmează ca documente diverse petițiuni ale comisiunii către M. Sa Impăratul, afară de una, toate în limba germană.

[1] Ștefan Costa concipist și mai târziu consilier la Guvernul Transylvaniei (vezi Cronica a. 1599).

No. 248

«Ratio educationis, totiusquae Rei Litterariae per Regnum Hungariae partesquae eidem aduexas». Este cunoscutul normativ sau proiect de lege despre reforma învățământului, pe timpul împărătesei Maria Terezia.

No. 249

Un protocol care conține descrierea consacrării prin episcopul Samoil Vulcan, a episcopilor Andreiu Bacsinsky al Muncaciului, în 8 Ianuarie 1809; Constantin Sztanich al Crișului în 10 Sept. 1815; Alexiu Potsy al Muncaciului în 6 Noemvrie 1817 (Beiuș) și a lui Joan Lemény al Făgărașului în 9 Iunie 1833. Se mai află mai multe formule de sentințe în cauze matrimoniale, atestate oficioase și jurăminte depuse de preoții neordinați.

No. 250 [1]).

«Protocollum sessionum Anno 1773 Viennae celebratarum». Cuprinde procesele verbale ale conferințelor ținute în lunile Martie și April a. 1773, la înaltul mandat al Curții împărătești din Viena din partea episcopilor bisericilor unite de ritul grecesc din monarhie: *Basiliu Bosicskovits* al Svidniței, *Andrei Bacsinsky* al Muncaciului, și *Grigorie Maior* al Făgărașului. Afară de episcopi au luat parte la conferințe și preoții cari îi însoțiseră la Viena; dintre români: *Silvestru Caliani*, *Ignatie Darabant*, *Samoil Clain*, călugări (canonici omnes, se scrie în protocol) și *Augustin Kereszi* «profesor humaniorum» în Blaj.

In conferințe s'au discutat conform mandatului primit dela cancelaria aulică următoarele chestii:

1. Despre cărțile ce ar fi să se tipărească pe seama popoarelor unite.
2. Propunere cu privire la censorii acelor cărți: (să cereà numirea a lor doi în locul lui Gr. Maior denumit Episcop),
3. Despre scăderea numărului sărbătorilor și uniformitatea calendarului.
4. Regularea stolelor și a altor chestii de interes general bisericesc.

La urmă pe 10 foi sunt documentele anexate la protocol.

No. 252

«Oficii Diecesani Crisiensis Relatio, et respective demissa opinio super Regulatione Episcopatuum gr. cat. per Hungariam in specie de Epptu. Crisiensi conformiter ad benigna gratiosa Intimota ddtto. 27 Mart. 1810 No. 4935 ct 28 Aug. e. a. No. 17070». 122 pagini, în folio. Copia unei relațiuni în care vicarul general al diecezei Crișului în Croația, cu data 18 Februarie 1811, apără necesitatea susținerei episcopiei lor în contra părerii episcopului dela Oradea-Mare care se vede că la recercarea Curții împărătești, propunsese suprimarea aceleia.

Este un document interesant pentru istoria numitei episcopii.

[1]) Vezi și numărul de mai sus 131.

No. 253

1. «*Clementissimae Caes. Regiae Ordinationes circa Graeci-Ritus Catholicos et Nonunitos per Ex. Comissionem Caaeo. Regiam Varadini commorantem elargitae*». Pe 10 pagini în folio cuprinde diverse hotărîri din anii 1754—1773, ale comisiunei regești trimise de împărăteasa Maria Terezia în anul 1754 [1]).

2. Pagina 11—689 «*Varia Decreta, Rescripta, Intimata, Insinuata, Litterae et ad ea desideratae Repraesentationes, ac Responsoriae a tempore neo erecti. Episcopatus Graeci-Ritus Catholicorum M. Varadinensis*». Este un protocol de «exhibite» în care după obiceiul vechiu se induceau actele în întreg cuprinsul lor. Incepe cu decretul de numire a Episcopului Moise Dragoș No. 2242 din 26 Iulie 1776 și merge pe anii 1777—1781 Iunie 22. Intre actele cuprinse în acest protocol, sunt multe documente importante privitoare la istoria acestei dieceze.

La urmă se află documente acluse la unele dintre actele din protocol. Acest protocol se continuă în cel de sub numărul 94 de mai sus.

No. 254 și 255

Gheorghe Fărcaș prepozit: «*Istoria bisericească a testamentului vechiu și nou*». *Oradeamare. 1798*». Autograf, cu litere cirile; două volume în folio de 508 și 809 pag.

No. 256 [2]).

Corespondența Episcopului Moise Dragoș.

1. 81 scrisori, cea mai mare parte primite dela oameni privați, dar în poziție socială înaltă cu cari Dragoș făcuse cunoștință pe timpul funcționării comisiei amintite la No. 253. Din acestea se vede că Dragoș încă pe atuncia și-a câștigat simpatia multor persoane înalte ca Arhiepiscopul Klobusinszky, generalii De Ville și Hadic și a secretarului acelei comisii Adam Francisc Kollar custodele bibliotecei imperiale din Viena. Cu acesta legase chiar prietenie intimă și dela el se află 12 scrisori în cari îi dă multe informații prețioase cu privire la inființarea episcopiei independente de Oradea-Mare. Pe Episcopul Meletie Kovács nu îl ținea potrivit nici vrednic de a sta în fruntea unei atari episcopii și scrie despre el că dacă nu se astâmpără, în loc să ajungă a fi episcop independent, ușor i se poate pune și lui în coaste un teolog jesuit, ca bună oară vecinului său din Ardeal, Petru P. Aaron; ceeace apoi în scurtă vreme a și urmat [3]). Pe Dragoș însă îl prețuește mult și-l roagă ca să-l înveselească mai des cu scrisorile sale românești, căci acest prieten bun al Românilor învățase și românește și scria bine cu litere cirile.

2. 45 scrisori dela agentul din Viena a lui Dragoș ca episcop, Iosif Köröstury sau Kerestury, din anii 1775—1785, în aceste scrisori agentul pe lângă

[1]) Bunyitay V.: Biharmegye oláhjai s a vallás-unio. Budapest 1892, pag. 65.
[2]) Vezi No. 141 mai sus.
[3]) Bunyitay l. cit. pag. 78.

informaţiuni de caracter public, de ex. sosirea Papei Piu VI-lea la Viena şi altele, îl informează pe Episcop despre hotărîrile, lucrările şi planurile cancelariei aulice, referitoare la biserica românească unită. Aşà de ex. aflăm informaţii interesante cu privire la abzicerea episcopului Făgăraşului Grigorie Maior.

No. 258

I. «*Obiectiones contra canonisationem Episcopatus graeci-ritus M. Varadinensis*». Fără dat. 12 pag. în folio.

II. «*Humillimae Reflexiones circa oppositiones quas Eppus. Latini Ritus M. Varadinensis adferre conatur contra deducendam in effectum Benigue iam resolutam Erectionem, Dotationem et canonisationem Epptus. Graeci-Ritus Catholicorum ejusdem Loci*». 32 pagini. Se vede a fi o copie încă neterminată. Sunt obiecţiunile episcopului latin Adam Patachich, despre care ştim că a fost mare contrar al independenţei episcopului român şi răspunsul energic şi cu minte al episcopului unit Moise Dragoş. Discuţia din multe puncte de vedere este foarte interesantă.

No. 259

«*Propositio ad Majestatem quoad abolitionem Monasteriorum et regulationem Calugerorum graeci-ritus non unitorum*». Fără dat. 16 pag. în folio, în limba germană.

No. 260

Invăţătură creştinească pentru sluji. 72 coloane în folio cu litere cirile. 8 învăţături sau cuvântări în formă de exerciţii spirituale despre datorinţele servitorilor. Pot fi şi azi de folos.

No. 261

Copia diplomei împăratului Leopold I din 23 August 1692, despre privilegiile preoţilor ruteni trecuţi la unire [1]). A fost estinsă şi la clerul român prin diploma din 26 Februarie 1699 [2]).

No. 262

I. Şase scrisori a protopopului din Sibiu Ciril Ţopa 1788—1790 către Samoil Vulcan în cauze mai mult de interes familiar, fiind ei veri, dar îi dă şi informaţiuni despre stările politice şi bisericeşti din Ardeal.

II. Una scrisoare a lui Petru Ungur protopopul Santăului şi al Crasnei, din 8 April 1798, către Samoil Vulcan în cauze private.

III. Două scrisori a lui Demetriu Caian archidiaconul bisericei catedrale din Blaj, din 3 şi 11 Noemvrie 1806 către Samoil Vulcan denumit Episcop

[1]) Hodinka, Istoria, p. 740, Documente, p. 347.
[2]) Bariţiu I. pag. 174 sequ. Nilles, pag. 224.

al Oradiei-Mari, în cari îl încunoştiinţează că i-a trimis cartea de botez cerută şi în numele episcopului Bob îl roagă că dacă va merge la Viena se intervină pentru denumirea de canonici a persoanelor propuse, pentrucă episcopul fiind bătrân şi bolnăvicios are lipsă de ajutor. Tot odată îi comunică cum că episcopul pentru fondul de ajutoare al clerului a depus mai bine de 300.000 florini.

IV. Una scrisoare a lui Iacob Pop Aaron [1]) prefect în Viena (Beciu) din 8 Iunie 1791, către Episcopul Darabant în care între altele îi scrie că diploma împărătească din 14 Martie 1791 (Şematismul diecezei de Oradea-Mare 1900 pag. 52), se va espeda în curând. Il încunoştiinţează că petiţia Românilor (Lucrul neamului), adecă Supplex Libellus Valachorum s'a trimis în aceea zi pe poştă la dietă, şi cere pentru sine şi pentru oculistul Molnár câte un exemplar tipărit din S. l. V.

V. Copia rescriptelor împăratului Leopold al II-lea de dat Florenţia 18 Maiu 1791, No. 4004 şi Milano 18 Iunie 1791 prin cari petiţia naţiunei române şi cea a clerului unit se trimit dietei transilvane spre desbatere şi răspuns.

VI. Rugarea vicarilor Para şi Halmágyi, în numele tuturor Românilor, în care cer să se permită ţinerea unui congres naţional ca să poată expune toate plângerile poporului, cu 9 acluze toate în copie [2]).

No. 263

Diverse acte oficioase referitoare la episcopia gr. cat. de Oradea-Mare, de pe timpul Episcopilor Meletie Kováts şi Moise Dragoş, privitoare la decretarea independenţei episcopiei. La sfârşit o conscripţie a Românilor uniţi din dieceza latină de Oradea-Mare din a. 1774, făcută la poruncă împărătească de episcopul Adam Patachich. 16 coloane şi 16 feţe în folio.

No. 265

Hotărîrea sau Regulamentul comisiunei aulice întărit prin împărăteasa în 29 Noemvrie 1758 şi trimisă episcopului unit Meletie Kováts şi capitulului latin. Episcopia fiind vacantă în 16 Decemvrie acelaş an. Se află şi în protocolul de sub No. 253 pag. 4. Aceasta este o copie luată din archivul episcopiei latine în 18 Noemvrie 1784.

No. 266

Acte referitoare la şcoalele din Blaj de pe timpul directoratului lui Gheorghe Şincai din anii 1776—1793, 25 cu dat 2 fără dat. Sunt importante pentru istoria şcoalelor române, mai ales a celor normale din Blaj.

[1]) Se subscrie numai Pop Aaron, dar fiind pe atunci Iacob Pop Aaron prefect în Seminariul din Viena, evident că numai el poate fi.

[2]) Zenovie Pâclişanu: Activitatea politică a Românilor Ardeleni în anul 1790, în «Unirea» din Blaj, a. 1915, No. 8—12.

[3]) Nilles, pag. 196, Bariţiu I, p. 174.

No. 267

Sub trei numere vechi 1398, 1399 şi 1400 sunt trei feliuri de acte.

I. Copia diplomei împăratului Carol al VI-lea din 21 Iunie 1712 prin care întăreşte privilegiile date de tatăl său Leopold I, Rutenilor uniţi prin diploma din 23 August 1692.

II. Copia epistolei enciclice a cardinalului Leopold Kolonits de dat 2 Iunie 1698 despre privilegiile clerului român unit [1]).

III. Copia diplomei împăratului Leopold I, din 19 Marite 1791, numită a doua leopoldină [2]).

No. 269

«*Acta pro notitia deservientia Aronis Budai secretarii Camerae Transilvaniae*».

1. Copia relaţiunei guvernului transilvan către împăratul, cu dat 11 Iunie 1800 în cauza salarului notarului consistorial din Sibiu Aron Budai.

2. Copia relaţiunei guvernului transilvan către împăratul de dat 28 Februarie 1811 în cauza locului de reşedinţă a nou numitului episcop neunit Vasile Moga.

3. Copia scrisoarei guvernatorului Gheorghe Banffy către Aron Budai cu dat 8 April 1808 în care se învoeşte ca Budai pe lângă reţinerea oficiului la tesaurariat, pentru bunul mers al afacerilor bisericeşti să poată fi şi notar consistorial.

4. Copia relaţiunei guvernului transilvan către împăratul cu data 11 Februarie 1808 în care recomandă urcarea salarului lui Aron Budai.

No. 270 [3]).

I. Petiţia Românilor: «*Supplex libellus Volachorum*», cu textul pe unele locuri diferit de cel tipărit în Claj la anul 1791. In multe locuri sunt corecturi şi adausuri, deci se vede a fi un concept modificat în câtva mai târziu.

II. Petiţia amintită sub No. 262-VII şi o scrisoare a preoţilor Ungur şi Vălean din 12 Iunie 1791 în care cer sfat dela Episcopul Darabant că oare «partiumurile» (partes adnexae), să rămână unite cu Ardealul ori să treacă la ţara Ungurească? Apoi cer sprijinul dânsului pentru succesul petiţiei de mai sus, despre care se vede că ştiau şi ei.

III. Rugarea ofiţerilor români din 1790 pentru egala îndreptăţire a poporului român, cu subscrierile originale.

IV. «Versio latina dilucidationis Jurium nationis valachice germanica lingia conscriptae». Pe o şedulă a scris cineva mai târziu: «Supplex Libellus Valachorum ex 1790. Compusu de Iosif Mehesi consiliaru la cancelaria aulica. Nota. Corecţiunile şi însemnarea din dosu (titula din afară) sunt facute de

---

[1]) Unirea, Chestiuni, partea II, pag. 57 şi urm.

[2]) Unirea, Chestiuni, p. II, pag. 57 şi urm.

[3]) Vezi şi N-rii. 96, 104 şi 262 din acest studiu·

mana lui Iosif Mehesi». 27 columne in folio. Și aceasta este o petiție cu text deosebit de celelalte și neterminată. Se vede dar că mai mulți bărbați distinşi de pe aceea vreme au lucrat la petiție și din toate s'a cules textul dus la împăratul.

No. 275

«Scurtarea Catechismului celui mare etc» 79 coloane în folio, cu litere cirile. La sfârşit este un act oficios a episcopului gr. cat. cu care trimite acest catechism tradus din limba germână de către preotul Simeon Magyar consiliului locotenențial.

No. 276

«Protocolulu Lucràriloru la alegerea Archi-Pastoriului pentru Dieceza Romană Unită a Fagarasiului în Transilvania la 18/30 Septemvrie 1850» Original scris frumos și subscris de Constantin Alutan vicar capitular și Ștefan Moldovan protopopul Mediașului ca notar și întărit cu sigilele lor [1]).

No. 277

«A lui Publie Ovidie Naso Despre Iubire». Trei cărți. 78 foi in folio: «Intòrso în Beiusch prin D. Mecs».

No. 278

Manuscripte diverse de ale episcopului Samoil Vulcan. 23 fascicole și mai multe foi răslețe în 4^0 şi in folio, scrise în coloane; conțin învățături sau vorbiri sacre și diverse însemnări parte cu litere latine parte cu cirile.

No. 281

«Istoria lui Virgilie Maro despre stricarea Troiei prin Greci și redicarea Neamului râmlenesc după meargerea lui Eneas cu soțiile sale în Italia. Acum întâi de pe limba latinească întoarsă pe rumânie prin Vasilie Aaron juratul prin marele prințipat al Ardealului» (2 șire defectuoase, nelegibile). Pe 3 pagini o prefață scrisă în Sibiu 16 Aprilie 1805, apoi pe 363+42 fețe in folio, traduse în versuri 8 cărți ale Eneidei.

No. 283

Tractat despre vindecarea morburilor poporului dela țeară. 28 fascicule, de câte 3—10 coale scrise în coloane cu litere cirile. Manuscris autograf al episcopului Samoil Vulcan.

No. 285

Episcopul Inocențiu Ioan Klein: I. *Protocollum actorum et corespondentiarum a mense Iulio anni 1746.* Un volum în folio mic de 348 pagini legat în perga-

---

[1]) A fost publicat de Ioan M. Moldovan în acte Sinodali, tom. I, pag. 61 s. s.

ment. Conține corespondența Episcopului Inocențiu I. Clain sau Klein din 1 Iulie 1746—9 Iulie 1747.

II. *Protocollum a die nona Iulii Anni 1747*. Un volum legat defectuos in folio mic de 282 pagini. Conține corespondența Episcopului din 9 Iulie 1747 până în 4 Noemvrie 1750. La sfârșit se află copia lor 5 scrisori, 4 nedatate, referitoar, afară de una, la abzicerea lui. In aceasta din urmă se adeverește cumcă Klein în 30 Decemvrie 1749 a dat unui negutător armean din Ibașfalău cu numele Ioan Kopos părticele din moaștele mai multor martiri și martire. Scrisoarea cea din urmă e numai fragment și judecând după starea volumului se vede că e necomplet. Materialul a fost utilizat de Dr. Augustin Bunea în lucrarea sa despre Klein.

No. 286

O diplomă curioasă a prințului Radu Cantacuzino din anul 1735, prin care pe Episcopul Inocențiu I. Klein îl numește cavaler al ordinului S-lui Gheorghe (de speranță numit), și prefect preste toată Transilvania. Este scrisă cu caligrafie artistică pe pergament, legată în catifea și întărită cu un pecet mare închis în cutie de zinc.

No. 287

Dalterie dată de episcopul Aradului Vichentie Ioanovici preotului Mihai din satul Kiraieu hirotonit preot în 9/10 Martie 1729. Pe dos e însemnat: De dato 20 Marty 1729 D. Mich. Aaron per pt. Arad. Eppum. Vincentium Iovanovits in Presbyterum ordinatur.

UN COLABORATOR FRANCEZ AL UNIRII PRINCIPATELOR PAUL BATAILLARD

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 9 Februarie 1923

I.

Intre prietenii francezi ai silinţilor noastre către Unire este unul de care s'a vorbit foarte rar. deşi până acum vreo treizeci de ani, aproape în momentul când generaţia mea îşi făceà studiile la Paris, el erà în vieaţă şi continuà o sporadică activitate ştiinţifică, închinată, cum vom vedeà, unui singur subiect. E vorba de Paul Bataillard.

Dicţionarul contemporanilor al lui Vapereau, în ediţia din 1880, nu-l uită. Născut la Paris în Martie 1816, el urmează studiile de eruditie la École des chartes, pepiniera paleografilor şi arhiviştilor, unde-şi trece teza, despre Gustave Millot, în 1838, dar încă dela 1846 întră în mişcarea politică, bine înţeles la democraţii burghezi, conducând publicaţia *Les Écoles*. De aici trece la *Libre Recherche*.

Erà unul din elevii lui Edgar Quinet, asupra «operei filozofice şi sociale» a căruia a scris o lucrare încă din acest an 1844. Aceasta ar fi ajuns ca să-l apropie de Români. Dar încă din 1844 el începeà în *Bibliothèque de l'École des Chartes* studiile sale despre Ţigani, cari trebuiau să-l aducă a căutà o informaţie preţioasă în ţara celor din urmă robi europeni.

Cea dintâiu lucrare a lui în *Bibliothèque de l'École des Chartes* poartă titlul de *Recherches sur l'apparition et la disparition*

des Bohémiens en Europe. E în rândul întâiu adunarea și critica știrilor din izvoare occidentale, care arată în ce condiții au apărut, cu voevozii lor aducând pașapoarte «boeme» ale lui Sigismund, rege și al Ungariei și împărat, cei dintâi «Egipteni», vrăjitori și hoți.

Dela început tânărul autor atinge miezul problemei: «Dacă o populație numeroasă, foarte numeroasă, a părăsit țara sa și s'a pus să alerge lumea, aceasta erà în legătură, fără îndoială, cu o cauză energică, generală; lucrul nu puteà să atârne numai de capriciile unei mulțimi de indivizi părăsind pământul de naștere pe rând și unul după altul»[1]). Inspiratorul său român apare îndată, acela care el însuș vorbise pe larg de Țigani, *les Scindrômes*, în noua lui lucrare despre România («La Romanie»), Vaillant : «d. Vaillant, care locuește în treacăt (transitoirement) la Paris, în acest moment, dar care de doisprezece ani e stabilit la București, unde a contribuit la reorganizarea colegiului nobililor și care în cursul acestei lungi reședințe în capitala Țării Românești a vizitat și țările vecine, Moldova, Bulgaria, etc.» și care a dat în *Revue de l'Orient* din Iunie o notiță despre Țigani. Pentru Țiganii din Moldova, cari ar fi fost admiși la Suceava în 1417, cu voia lui Alexandru-cel-Bun, el întrebuințează pe Borrow, *The Zincali or an account of the Gypsies of Spain*, Londra, 1841 (rezumat în *Revue Britannique* din acelaș an). Incă de atunci scriitorul se oprește asupra ipotezei unei legături cu Tătarii. Erau, spune el, «foarte urîți și negri ca Tătarii». Poporul i-a botezat chiar cu acest nume, care le-a rămas pe alocurea [2]). Și el citează, pe lângă Corner (în colecția lui Eccard), care dă o variantă a numelui românesc *(Sicanos se nuncupantes)*, aceste rânduri din altă cronică, a lui Krantz: «Tartaros vulgus appellat, in Italia vocant Cianos» ca și pasagiul din I. Messerius, *Scandia illustrata* (Stockholm, 1700, p. 72): Zigani, vulgo Tartari hodierne nuncupati».

Legăturile lor cu noi sunt evidente. Acelaș cronicar îi arătă de atunci, cu voevozi și juzi: *dux*, *comites*, *milites*, în fruntea bărbaților și a femeilor în care («foeminae cum stratis et parvulis

[1]) P. 4.
[2]) P. 2 n.

iumento invehuntur»), și a cânilor. Se pomenesc voevozii Mihai și Andrei. Parisul văzu «ung duc et ung comte et dix hommes, tous à cheval», la 1427. In Polonia la 1256 subt Boleslas al V-lea, ei apar cu sălașe («advenae qui Szalasii vocantur»)[1]).

Și iată foarte judicioasa observație a lui Bataillard: «De sigur Țiganii n'aveau duci și conți nici chiar voevod («woïwode») înainte de a apăreà în țările unde sunt demnitari cunoscuți subt aceste nume. *Șefii lor superiori au luat titlul de voevozi în Țara-Românească și în Moldova*, acela de duci, de conți, de regi chiar, și multe altele, în Apus. In adevăr s'au găsit în Germania straniile epitafe a mai mulți conți țigani din secolul al XV-lea»[2]). In sprijin se aduce cronicarul german Aventinus, care spune, la 1438, că *Ziganii* sunt o «colluvies atque sentinae variarum gentium quae *in confinio Imperii Turcarum atque Ungarie habitant*».

In *Nouvelles recherches sur l'apparition et la disparition des Bohémiens en Europe*, care se publică în aceeaș revistă la 1849, se pomenește acum rezultatul convorbirilor pe care le-a avut asupra materiei sale cu Nicolae Bălcescu autorul întâia oară în Apus se întrebuințează un document românesc pentru un subiect de interes general. E vorba aici de «două acte inedite care mărturisesc limpede ființa Țiganilor în Țara-Românească la mijlocul secolului al XIV-lea», acte pe care el voiește a le și tipărì «cu lungi comentarii». Și el adaugă: «Datoresc comunicația acestor două bucăți prieteniei d-lui Nicolae Bălcescu, tânăr erudit român care a fost membru al guvernului provizoriu al Țării-Românești în recenta revoluție și n'a încetat de atunci prin inteligenta sa activitate și devotamentul său să-și câștige titluri noi la recunoștința compatrioților săi»[3]).

Din acelaș izvor știe, nu numai cum se prezintă informația noastră documentară, dar cum au venit oaspeții subt Alexandru-cel-Bun[4]). In ce privește pe Țigani, «ei au apărut întâia oară în

[1]) Nakielski, *Michovia*, Cracovia 1634, p. 176.
[2]) P. 45 nota.
[3]) P. 5 n. 3; p. 30 n. 3.
[4]) P. 23.

Moldova, după unii în veacul al XIII-lea, după alții în veacul al XV-lea, la 1417»[1]). Comparând informațiile sale, foarte numeroase și în bună parte nouă, Bataillard ajunge la această concluzie, care a reieșit pentru mine din singura cercetare a condițiilor în care această curioasă nație a apărut și s'a desvoltat la noi: «Sunt totuș destul de aplecat și bănuesc că Ţiganii s'au răspândit în Europa orientală în cursul veacului al XIII-lea și anume că s'au stabilit în număr destul de mare în Ungaria către 1245 sau 1250»[2]).

Aplecând însă tot de pe atunci la teorii fantastice, care pun în legătură pe Ţigani cu Lurii din secolul al V-lea ai lui Firdusi sau cu Sicanii antichității, scriitorul francez dă o sumă de lămuriri care ne pot interesà și pe noi. Astfel călătorul Pierre Belon, în veacul al XVI-lea, e de părere că «originea lor e din «Valahia sau Bulgaria» și de aceea «pot vorbì mai multe limbi și sunt creștini»[3]). Polonii le zic Filistini, ceeace ar puteà fi pus în legătură cu numele de *Forum Filistinorum* dat în veacul al XV-lea Iașilor, cari aveau încă de atunci un întreg cartier al «Tătărașilor» țigani. De altfel și la Suedezi, unul din numele lor, pe lângă «Zignenare», e *Tattare*. In 1589 li se zice *Tatern*[4]). N'aș îndrăznì să pun în legătură legenda lor că și-au adus limba «roman» din orașul «Assar, așezat în țara Assaria»[5]), cu «țara lui Asan» din secolul al XIII-lea, care înseamnă Valahia de dincolo de Dunăre, în legătură cu Ţaratul Asanizilor.

Dar și în această lucrare științifică Bataillard, amicul lui Bălcescu, atinge chestia românească. Vorbind de ocupația rusească la noi, el spune: «Barbaria nu poate să izbândească (prévaloir) și noua invazie rusească n'ar fi în stare să dureze. Dar mișcarea istorică ce începe a se produce în România se îndreaptă firește mai ales către amintirile de mărire națională».

Aceste cercetări vor fi pentru moment întrerupte, nu însă și grija pe care Bataillard le-o poartă Românilor.

---

[1]) P. 1 n. 2.
[2]) P. 35.
[3]) Et, parce que leur origine est de la Valachie ou Bulgarie, ils sçavent parler plusieurs langues et sont chrestiens.
[4]) Pp. 25, 32 și nota 1, 33 și nota 3.
[5]) P. 33, nota 3.

II.

E posibil ca prin intervenția lui, colaborator la *Revue de Paris*, să se fi tipărit acolo seria de articole despre mișcarea pentru Unire, acele corespondențe din București despre care vorbesc aiurea [1]). In 1857 el dă însă o lucrare independentă. *Les Principautés de Moldavie et de Valachie devant le Congrès*, scriere care, în aceeaș revistă, e apreciată astfel: «Această broșură, scrisă în adevăratele principii, e, cu aceea a d-lui Brătianu, unul din cele mai bune documente asupra chestiei care ocupă în acest moment diplomația» (și în cronică se relevează că avem «instituții în armonie cu ale Apusului»).

Explicația lucrării e dată chiar dela început. Autorul, a cărui «scriere e inspirată de marea majoritate a Moldo-Valahilor aflători în Paris, cu totul conformă vederilor lor și sentimentelor lor», e «atent de peste zece ani la evenimentele care se urmează pe malurile Dunării, având rarul privilegiu de a cunoaște Moldo-Valahia, nu numai prin studiile care-l duceau către acest pământ călcat de atâtea rasse, dar și de lungi relații cu un număr mare din cei mai vrednici reprezintanți ai acestor țări nenorocite» [2]), ai acestui «popor care din fundul mizeriei sale și din extremitățile Orientului vine să identifice cauza lui cu a noastră», ai acestei «rasse absolut latine (*toute latine*), cum o arată numele ei» («roumain»). «Acest popor român», spune el, «e fratele națiilor Apusului continental prin originile sale, prin tradițiile sale încă vii (*toujours vivantes*), prin limba sa minunat păstrată în mijlocul atâtor vicisitudini». Cum, pe de altă parte, «o trăsătură de conformitate ciudată (*singulier*) cu Franța e acela că rassa latină pare a se fi altoit în Dacia pe rămășiți celtice». Avem «un ostrov (*îlot*) al Apusului, aruncat providențial în mijlocul populațiilor felurite care acopăr Europa răsăriteană». Dela Bosfor și Egee până în centrul Europei e singurul neam rămas întreg. E și o nație importantă prin număr, în cei două milioane și jumătate de Munteni, cu un milion și jumătate de Moldoveni, ba chiar și cu milionul din Basarabia, «pe care e vorba de

[1]) *Revista istorică*, an. 1923, n-rele 1-3.

[2]) De la ei știe și de «Domnou Toudor» (p. 37).

a o restituì măcar în parte Principatelor». Deşì Rusia caută pe aici un drum, care ar fi şi «o imensă cucerire», ei au «o vitalitate naţională atât de stăruitoare, încât a supravieţuit la unsprezece veacuri de invazie». Nu e «poporul conrupt şi degenerat», de care se vorbeşte, decât doar în clasa de sus, unde chiar sunt «concepţii generoase». Poporul de jos e «bun, inteligent, cu totul pătruns încă de tradiţia puternică a strămoşilor şi cu totul plin încă acum de sentimentul regeneraţiei apropiate... Un popor îndobitocit, se zice: cetiţi baladele populare ale României. Am spus virtuţile lui războinice, şi nimeni nu le poate contesta. Un popor brutal, neuman... Oh, iată ce nu va întrà niciodată în cugetarea chiar a acuzatorilor săi: 1848 e de faţă ca să răspundă».

Ce vrea Austria cu noi, se vede: a ne da Germanilor, consideraţi ca rassă. «Nu se ştie că ultimele evenimente au fost pentru Germani prilejul de a rostì pretenţii de mult timp hotărîte în taină asupra Principatelor, pe Dunăre şi până la Marea Neagră? A preface Dunărea în râu german şi a germanizà Principatele, cum s'a făcut în Boemia, colonizându-le, — această perspectivă nouă a Germaniei a fost tocmai unul din motivele preponderenţei pe care Austria a luat-o acum în urmă faţă de Prusia, în confederaţia germanică. Austria, o clipă slăbită şi aproape ştearsă (*effacée*), a regăsit toată însemnătatea ei înfăţişându-se ca reprezentantă în Orient a intereselor germane, care nu tind la nimic mai puţin decât a face din confederaţie o putere întreit maritimă, a cării dominaţie s'ar întinde până la Marea Neagră». De altfel, având atâţia Românii în Statele ei, Austria, «care nu domneşte decât prin desbinare şi nu creşte decât prin neorânduială», «*se teme că puterea expansivă a naţionalităţii române ar puteà să ciupească* (entamer) *într'o zi stăpânirea ei prin Transilvania, Banat şi Bucovina şi, pentru a exprimà într'un cuvânt această preocupare, ea se teme să n'aibă pe flancul ei de Răsărit un alt Piemont*».

Mai mult decât atâta. «Vom face să se observe că o naţie de 5.000.000 de suflete, care se ridică întreagă în numele neatârnării ei, e foarte tare, mai ales când se sprijine pe condiţii geografice foarte prielnice. Moldo-Valahia trebuie să fie şi aspiră

să ajungă Prusia Răsăritului». Incă de acum e nevoie a-i da Basarabia, şi autorul adaugă: «nu voim să pomenim Bucovina». Hotinul şi Benderul oferă mijloace ca să se apere toată provincia.

Considerând astfel chestia românească în toată întinderea ei, Bataillard prezintă soluţiile.

Intâiu independenţa, pe care ar impune-o faptul că Poarta nu mai poate apărà Principatele. România ar răscumpără tributul şi ar garantà ajutor contra Rusiei şi Austriei.

Apoi, după cererea generală, Unirea, prevăzută şi în art. 371 al Regulamentului Organic, păstrându-se suzeranitatea conform tratatelor. Capitala munteană o primesc Moldovenii, Focşanii fiind «perdus dans les terres», şi apoi «nu se improvizează o capitală». Şi urmează această aserţiune, de atât de mare preţ: «*Nu e Moldovean ori Muntean care să nu primească drept Capitală un sat oarecare, dacă... Unirea ar fi cu acest preţ*». Regimul monarhic e recomandabil, dar prinţul să nu fie german, rus sau austriac.

Ca încheiere, prin crearea noului Stat unit Franţa şi Italia au aflat un punct de radiere în Orient, pe lângă folos material [1]). Căci, «*oricare ar fi desmembrările şi dislocările ce ar puteà să se producă în Europa Orientală, o Moldo-Valahie reconstituită ar fi ca arca de mântuire în acest potop* [2])».

Cartea află preţuire şi în Anglia. Astfel *Westminster Review* din April 1857 începe prin a spune, profetic, că în douăzeci de ani marea politică engleză va fi în Orient şi că Apusul întreg se va întâlnì acolo, pentru Constantinopol, şi adaugă că e falsă părerea despre periclitarea Turciei prin Unirea românească. Să nu se uite că în Orient Românii sunt poporul cu mai multă cohesiune. Nu numai atât, dar «*Românii, credincioşi vechilor lor tradiţii, au fost mulţi ani poporul cel mai luminat din această parte a Europei. Ei au împărţit civilizaţia lor viitorilor lor duşmani, Ruşii. Ei au dat un astfel de impuls, la urmă, artei*

[1]) Cf. şi *Finances de la Valachie*, în «Journal des Économistes», April 1856.
[2]) S'a reprodus şi în Sturdza, *Acte şi documente*, III, p. 372 şi urm. Cf. *ibid.*, p. 304 şi urm.

și știinților, încât prin Universitățile lor Grecii au învățat a cunoaște vechile glorii ale propriei lor rasse și au conceput ideia regenerării lor înseși».

Peste nenorocita epocă fanariotă, «Românii n'au pierdut nici-odată instinctul naționalității lor și revoluția dela 1848 a fost «un mare simptom al vitalității tradițiilor și aspirațiilor românești».

De altfel «*Moldo-Valahii nu trebuie să fie priviți ca o nație mărginită între aceste graniți strimte, care sunt hotarele vămilor rusești și austriace, ci, pentru a le arătà influența ca rassă, numărul lor ca populație, trebuie să fie luați ca ocupând, nu numai Moldova și Țara Românească, ci și țările vecine*», ca Bucovina, unde «Austria nu e legată prin nici-o legătură de limbă, religie ori simpatie». Această unică rassă în calea panslavismului are de trei ori pământul Belgiei, pe care o întrece în populație. «*In Ardeal, dintr'o populație de 2.600.000 de suflete, 2.000.000 sunt Români. In Bucovina, din 600.000, 300.000 sunt Români. In Basarabia, dintr'o populație socotită felurit dela 600.000 la 1.000.000 de suflete, nouă zecimi din țărani sunt Români*». *Și peste Dunăre locuesc* «*40.000 de familii emigrate din Țara-Românească în Serbia și așezate acolo între 1831 și 1850. In Bulgaria mai mult ca 100.000 de familii s'au așezat dela 1831. Inainte de 1831, 30.000 de familii bulgărești s'au așezat în Muntenia, dar au fost silite a se întoarce înapoi în țara lor, de măsuri ruinătoare*». Mai departe: «*Cine se poate îndoì că țăranul român din Basarabia ori din Bucovina va preferà cârmuirea compatrioților săi aceleia a Rusiei sau Austriei? Dar, mai presus de orice, cine se poate îndoì de schimbarea ce ar aveà loc în Ardeal, unde, cum știm, mai mult de două treimi din locuitori sunt Români?*»

E și o țară de consumație vastă, mai de folos ca Elveția și Persia, mai cinstită decât Turcia. Și ea nu va fi ingrată, ca Grecia. Producția anuală e de 2.200.000 de lire sterlinge sau de 230 de milioane de piaștri. Capitalul englez ar fi bine venit. Exportul de grâu și de cereale anual, de 5 milioane de *quarters*, cu un import de 2 milioane de lire sterlinge, 137.613 piaștri. In exportul total cerealele întră pentru 85.180.000 piaștri, caii și vitele pentru 43.200.000, lemnul, lâna, pieile, osânza, ceara, inul, vinul cu 31.500.000, sarea cu 8.000.000. Se notează

petrolul dela Câmpina, minele, care așteaptă pe întreprinzători.

Și câte piedeci se pun producției, câte sarcini finanțelor! Intâiu scutirile de bir pentru 500 de călugări, 14.000 de dorobanți, 188.000 de văduve. Vămile crescute, care ridică prețul mătasei dela 84 la 120 de piaștri (ceva mai puțin ca 40 de bani), slănina-i la 10 shillıngi funtul, și greutățile tehnice măresc de două, trei ori plata. Căi ferate nu-s; iarna trebue șaisprezece cai și trei surugii la o căruță. Pentru șosele se cheltuesc abià 3.000 de lire sterlinge pe an și șase zile de muncă pentru fiecare cap de familie. Bănci nu se află. Austriecii aduc crăițari de hârtie în silă, Turcii, beșlici și irmilici de hârtie pentru oastea lor de ocupație, fără a-i primì înapoi. Dobânzile sunt enorme.

Unirea e astfel o nevoie, recunoscută odată și de Turci. «*Românii știu că Poarta cunoaște faptul cum că, atunci când generalul Gorceacov a oferit Unirea în 1854, cu condiție ca provinciile să ridice o oștire ca să lupte cu Turcii, Principatele au refuzat-o cu indignare*». Motivul nu e numai tributul de 40.000 livre sterlinge, ci bacșișurile. Dacă Rusia se face a primì Unirea, e pentru a pune condiții imposibile, ca aceea a unui Domn care ar fi «prinț grec din casa ei sau a recunoaște pe Țar ca pe superiorul său spiritual». Austria înțelege a ne ținea în clientela ei economică: în 1843, din 680.000 de livre importul Moldovei, 408.000 sunt marfă austriacă. Se teme și de Românii din casa ei, dar aceasta nu privește Puterile. Ea ar fi gata de o împărțire cu Rusia. Dacă Alexandru Ghica are dispoziții austriace, Caimacamul moldovean e supus Rușilor: pentru aceea s'au oprit școlile, gonindu-se profesorii, se țin afară exilații. Vogoridi, un retrograd, nu știe măcar românește. Soldații austriaci nu sunt necesari: la izbucnirea răsboiului Moldova dispuneà de 20.000 de soldați.

Anglia e sortită a merge alături cu Austria. Dar nu atâta cât să-și sacrifice interesele în Levant, odată cu «bună starea unei nobile naționalități în desvoltare» *(a noble and rising nationality)*.

Incă din 1856 Bataillard dă apoi, în *Revue de Paris*, un mare articol despre noi, *La Moldo-Valachie dans la manifestation de ses efforts et de ses voeux*.

E o expunere, făcută de prietenul lui Bălcescu, al lui C. Filipescu lui Voinescu, lui Mincu, morți în exil, a împrejurărilor recente *pentru a învederà acțiunea românească în sensul aliaților.* Se acordă un mare loc povestirii acelei tentative interesante prin care Românii pribegi au vrut să intervie ca element luptător în răsboiul Crimeei.

Din Paris, Smirna, Londra, Viena, conducătorii ajung, călări, la Vidin, Şumla, Constantinopol, cu Nicolae Golescu în frunte: se întrebuințează unul din cele zece memorii prezentate, în toate părțile, de acesta. Apoi vine incidentul grănicerilor și dorobanților dela Craiova, al căror șef, Burileanu, e silit a se sinucide. Prefectul de Mehedinți, Barbu Bălcescu, cere oficial, după câteva luni, dela Vizir, dela ambasadorii francez și englez la Constantinopol arme pentru a începe o acțiune; în schimb va fi destituit. Rușii iau la plecare tunurile strânse la Brăila, puștile, uniformele, până și topoarele sătenilor. Dar, urmează Bataillard, aceasta nu oprește manifestațiile Românilor. Bucureștenii publică un manifest la căderea Sevastopolului, Moldovenii subscriu pentru răniții din Crimeia, Negri contribuind cu 4.240 de galbeni, și se citează aceste frumoase rânduri din adresa lor către consulul englez din Iași: «*Franța și Anglia să nu se uite la puținul aur pe care li-l trimitem, ci la inima și mâna care-l oferă.* Ştim că Puterile aliate apără cauza dreptății, a umanității și a progresului. De n'ar uità ce admirație, ce simpatie și ce speranță trezesc numele lor în România!»

Apoi, la 3/15 April 1855, *Moldovenii cer Domnului lor, printr'o adresă nepublicată, pe care o iscălesc Mitropolitul, șase Logofeți, unsprezece Vornici, zece Postelnici, doi coloneli în rezervă, unsprezece Agi, unsprezece Spătari, trei Bani, doi Comiși, șase Căminari, doi Păharnici, doi Serdari, să trimeată delegați la conferința din Viena, cari să fie aleși de cler și boieri după vechea datină, ca singurii capabili de a înfățișà dorințele țării.* Cetindu-se declarațiile turcești și austriace, se afirmă cu putere că «reprezentanții marilor Puteri adunați la Viena au recunoscut în notele și protocoalele lor ca bază la preliminările de pace păstrarea drepturilor Principatelor unite, garanția colectivă a Europei».

Buol comunică, la 21—2 Martie, Românilor o invitaţie pentru ca ei să-şi numească plenipotenţiarii, dar Poarta intervine. Ea cere să numească dela sine un singur boier ca reprezentant al «guvernului imperial *suveran*», şi anume pentru a da trimişilor ei plenipotenţiari «lămuriri şi explicaţii asupra chestiilor care interesează Principatele». Negri merge în această calitate.

Dar la 9 (21) Decemvrie Moldovenii reîncep lupta pentru a se puteà rostì ca popor cu existenţă şi menire proprie. Ei se adresează, cu şaizeci de iscălituri, anexând întâia scrisoare, Sultanului, Franciei, Angliei [1]). Ei nu vor Divanurile ad-hoc, şi Vizirul îi numeşte, într'o scrisoare către Ghica-Vodă, «perturbatori ai ordinii publice». Când, după ce lord Redcliffe perzentase planul Unirii — şi cu o parte din Basarabia — subt un Domn ereditar, se aude că Turcia menţine calificaţia de «provincii», o deputaţie venì la Ghica, în ziua de 28 Fevruarie, cu un memoriu redactat de Kogălniceanu: Domnul admite memoriul, apoi îşi retrage promisia [2]). Se fac memorii către ministrul francez Walewski şi către congres. In aceeaş lună exilaţii din Paris, optzeci şi cinci de persoane, din două sute de Români, cu femei şi copii, câţi erau acolo, alcătuesc un altul, cu Nicolae Golescu în frunte [3]). Dar Eliad şi ceilalţi membri a guvernului provizoriu se adresează deosebit. O nouă adresă colectivă pariziană urmează în April [4]), în acelaş timp când se întemeiază în Moldova o societate pentru Unire, care se întinse şi în principatul vecin [5]).

Fostul Domn moldovean Grigorie Ghica răspunde la unele aprecieri ale lui Bataillard privitoare la atitudinea lui în răsboiu şi, dela Chartreuse du Liget (Indre et Loire), publicistul

---

[1]) *Siècle* din 15 şi 21 Fevruarie, 1 şi 27 Martie 1856. Cf. *Zimbrul*, 8/20 Februar. Toate citaţiile de ziare sunt după articolul lui Bataillard.

[2]) *Siècle* din 26 Martie, *Constitutionnel* din 23 Martie, *Estafette* şi *Journal de Debats din* 24. Cf. Sturdza, *Acte şi documente*, II, p. 994 şi urm. (petiţia către Domn din 18 Fevruarie — 1 Martie), care protestă contra neconsultării şi a ideii unui Senat în loc de Adunare.

[3]) V. *Journal des Débats* din 24 Martie 1856.

[4]) *Le Siècle* din 23 Iunie. Adunarea acestor articole ar puteà da o continuare de mare folos colecţiei Sturdza.

[5]) Cf. C. A. Rosetti, în Sturdza, *o. c.*, VII, p. 523 şi urm., 11, 34, nota 1;

francez îi răspunde, în Septemvrie 1856. Incepe printr'o destăinuire: «In 1847 pregătirile mele erau făcute ca să merg să vizitez acea țară cu unul din prietenii miei români. Aveam de gând să rămân acolo destul de multă vreme, făcuserăm frumoase planuri de studii și de peregrinații *la care alți Români trebuiau să ieie parte: Nicolae Bălcescu, între alții, un prieten pe care-l pot numì, căci, vai, el e mort; și acest nume de care România se onorează, spune puțin ce sunt prietenii mei*... Imprejurări neatârnătoare de voința mea au împiedicat îndeplinirea planului nostru, și de atunci n'a mai putut fi executat.» Dar, adaugă el, «de zece ani orice adunare în care Moldo-Valahii din Paris discutau interesele țării lor mi-a fost deschisă oricând am vrut; *de mult (dès jadis) (înainte de revoluție) eram admis la ședințile care se țineau în Biblioteca Românească*», la care Ghica însuș pare a fi avut o parte. La 1848, a dat note despre Români lui Lamartine. «Ajutam pe unul din prietenii miei, pe acela chiar care a tradus proclamația română, ce a apărut în limba franceză» a combate influența ungurească la *Le National*. A fost, ca și Ubicini, membru al comisiei pentru congresul din Paris și a redactat memoriul pentru membrii lui.

Dar impută lui Ghica neînțelegerea pentru lucrurile mari, nehotărîrea față de ideea participării la răsboiu, care ar fi dat Basarabia. Roagă pe adversarul său de o clipă să fie «steagul de raliare al «tuturor Românilor sinceri». Și atunci «voiu fi prea fericit să merg să vă cer iertare».

III.

Numai în 1867, Bataillard reapare ca publicist dând pentru «Paris Guide» al expoziției un articol despre «Țiganii la Paris».

Abià la 1870 (28 Maiu), apoi în 1872, Bataillard reapare în publicistica științifică, vorbind și în *Revue Critique* [1]), la întemeierea căreia a contribuit, despre lucrări nouă relative la Țigani, ca: Vaillant, *Grammaire, dialectes et vocabulaire de la langue des Bohémiens*, H. Bernard, *Moeurs des Bohémiens de la Moldavie et de la Valachie* (Paris 1870), Paspati, *Études sur les*

[1]) P. 69, nota 3.

Tchinghianés ou Bohémiens de l'Europe ottomane ori Miklosich, *Ueber die Mundarten und Wandrungen der Zigeuner Europas* («Memoriile Academiei din Viena», 21 Fevruarie 1872). Pomenind lucruri importante ca numele de Lakhos (Vlahi ?), dat de lăieși celor așezați ori cel de Malcociu al unui trib de Țigani asiatici, creștini, lucrători de fier sau bronz, Bataillard face ca Țiganii să vie iute din Tracia în Dacia, ca ei să fie, după Hasse [1]), elementul cel mai arhaic, care ar fi precedat pe *Români*, El știe, de altfel, nu numai de *Țiganiada* lui Budai Deleanu dar și de cea, necunoscută, a lui Petru Asachi.

Urmează studiul despre Țiganii în Algeria, publicat în 1874 *(Notes et questions sur les Bohémiens en Algérie)* și articolul din *Revue Critique* dela 25 Septemvrie—29 Octomvrie 1875 *(Sur les origines des Bohémiens ou Tsiganes, avec l'explication du nom tzig)*. Aici citează pe Hasdeu, și cu privire la documentele românești amintește de «traducerea românească a textului slavon pe care o am întreagă scrisă de mâna regretatului mieu amic Nicolae Bălcescu, mort în 1852, și care, tânăr încă, erà acum un istoric pe atât de distins, pe cât de eminent coleg», și adaugă că «pregătise un lung comentariu care a rămas inedit».

La 1876, răspunzând unui articol al lui Mortillet, în «Bulletin de la société d'anthropologie» din Paris, el publică lucrarea mai întinsă *Les origines des Bohémiens ou Tsiganes: les Tsiganes de l'âge du bronze, études à faire sur les Bohémiens actuels*. Cum Goeje, în «Bijdrage tot de geschiedenis der Zigeuners», Amsterdam 1875, aruncase informația că Țiganii sunt aduși din Dijalt de Arabi în secolele al VII-lea—IX-lea și stabiliți de Bizantini în Siria la 855, Bataillard, coborîndu-se mult mai adânc, admite că ei, oamenii cu mâni mici, nomazi, au adus bronzul și crucea indiană.

La 1879 un articol în «Bulletin de la Société d'Anthropologie» se intitulează chiar *Sur les anciens métallurges en Grèce*, cu idei juste, de altfel, despre caracterul preelenic al populației fundamentale și al mitologiei în Grecia.

---

[1]) *Les derniers travaux relatifs aux Bohémiens dans l'Europe orientale:* Joh. Gothein Hasse, *Die Zigeuner in Herodot*, Königsberg 1803. Cf. Hopf, *Die Einwanderung der Zigeuner*, 1870.

La congresul de ştiinţi antropologice din Paris în 1878 (ca şi pe urmă la acel din Lisabona, 1880), de altfel, el vorbise de «istoria şi preliminariile chestiei importaţiei bronzului în Nordul şi Apusul Europei de Ţigani» (apare la 1880): Ţiganii ar fi *Siginii* (!) ca şi Sintii (cf. Mortillet, *Les Bohémiens de l'âge de bronze)*.

In sfârşit chestia e reluată în acelaş «Bulletin» la 1890 *(Les débuts de l'immigration des Tsiganes dans l'Europe occidentale au XV-ème siècle)*: stabilit în Rue de l'Odéon 12, el cereà ştiri despre căldărari şi, amintind vechea lucrare din 1844, adăugà ştiri ca aceea despre scrisoarea Impăratului Sigismund dată lui Ladislas Wayvoda, un «Vodă», zice el, la 1423.

* * *

Nu obişnuim, din nenorocire, să urmărim activitatea oamenilor cari ne-au făcut bine. Aşà s'a întâmplat şi cu Bataillard. Generaţia mea făceà studii de istorie la Paris fără să ştie că la doi paşi de Sorbona întrebuinţà ultimii lui ani pentru studiile lui favorite unul dintre cei mai stăruitori prieteni ai noştri. La moartea lui, care nu va fi întârziat, nu s'a căutat să se afle ce se cuprinde de folos pentru noi în hârtiile ce va fi lăsat.

Mai e oare cu putinţă să ajungem astăzi la informaţia pe care n'am strâns-o atunci? [1]

---

[1] D. Gh. I. Brătianu mi-a comunicat pe urmă că părintele său posedă scrisori ale lui Bataillard şi că ele mi-ar puteà fi chiar comunicate.

ERNEST RENAN

CUVÂNT DE COMEMORARE LA CENTENARUL NAŞTERII

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 2 Martie 1923

Franţa, măcar toată partea din Franţa care poate trece şi peste precisări de dogmă infailibilă şi neschimbată pentru a înţelege sinceritatea curagioasă a unei convingeri, datoria de a vorbì şi a trăì potrivit cu dânsa, chemarea de a răspândì adevărul tău fără a voì să bruschezi conştiinţa, legată de alt adevăr, al aproapelui, serbătoreşte în Ernest Renan una din gloriile ei în secolul al XIX-lea şi una din cele mai însemnate întrupări ale sufletului uman în această vreme, care va rămâneà una din cele mai mari în desvoltarea civilizaţiilor, a civilizaţiilor până mai ieri încă solidare.

Serbătoririle se fac de fiecare categorie dintr'o societate potrivit cu menirea ce o are aceia. In Academia noastră cel mai frumos omagiu e acela al unei respectuoase încercări de explicaţie a superiorităţii literare, ştiinţifice sau istorice căreia înţelegem a-i aduce prinosul nostru.

Renan a fost ca direcţie a cugetării sale ceeace au hotărît originile sale şi curentele mari de cugetare prin care i-a trecut tinereţa zguduită de crize din care a ieşit marea seninătate, mişcată şi zâmbitoare, care a rămas caracterul însuşi al fiinţei sale în mijlocul reprezentanţilor literaturii franceze contemporane.

Romantismul, care serbătorise zgomotoase triumfuri, murià în atitudini false, în poze forțate, încercând să dea impresiunea prisosului de energii creatoare ce se cheltuise de mult. Spiritul ironic, înțelegător pentru toate relativitățile și compătimitor pentru toate slăbiciunile inerente ființei omenești și în cugetarea ei cea mai mândră, își luă revanșa într'un Alfred de Musset, într'un Mérimée.

Trebuià totuși o credință, fiindcă din îndoieli și negațiuni nu se poate hrănì vreodată o societate. Credința aceasta a fost căutată, cu pasiune, a fost stabilită cu o profundă, nezguduită convingere în domeniul criticei metodice, științifice, întrebuințând toate metodele de investigație, dar jertfind tot ce nu poate întrà în raza lui. Critică nemiloasă totdeauna, neînțelegătoare, grea adesea, a cării misiune este să stabilească adevărul controlat, verificat, inevitabil, etern, acela pe care nimic nu l-ar puteà dărâmà, căci se credeà că nu poate existà decât un singur fel de critică, dispunând de singura metodă infailibilă. Și, cum munca unei întregi generații măcar, întrebuințând cu măsură franceză practicile descoperite și catalogate de știința germană, își închipuià că în toate ramurile cunoștinței basa cea nouă a tuturor credinților a fost găsită, cineva, Auguste Comte, noul Aristotele clasând reziduul trecut prin toate apele de cercetare al metafizicelor moarte, a îndrăznit să prezinte miilor de închinători ai unui crez modern, definitiv și invariabil, ierarhizarea și cristalizarea într'un sistem a tuturor acestor adevăruri, dintre cari unele erau să aibă o atât de scurtă eternitate.

Insă, chiar dacă nu acceptà cineva această creațiune individuală, mai solidă prin cimentul de legătură decât prin valoarea pietrelor ținute astfel împreună, rămâneà, în așteptarea altor sinteze de dogmatică revoluționare, siguranța în metodă. In acea metodă pe care filologia lui Böckh o dăduse istoriei, istoria o trecuse filozofiei și criticei literare și care prin Auguste Comte el însuși cutezase a trece și în domeniul venerat al metafizicei religioase pentru a vedeà ce se înlătură prin critică și ce este în stare să rămâie ca adevăr recunoscut și acceptabil pentru mințile cugetătoare.

Metode materiale, fără divinație, pentru sisteme de materialism.

In astfel de împrejurări a început Renan formarea spiritului său. Și adaug: în acele împrejurări pe cari le crease sistemul politic corespunzător acelui pe care l-am schițat. Sistemul napoleonismului constructiv, care iea din toate formele constituționale ce se strecuraseră cu atâtea zguduiri, jertfe și desiluzii numai ceeace poate fi forță activă, în politică și, în schimbătoarea, tulburata vieață socială, ceeace poate funcționà ca pârghie, șurub, roată și curea de transmisiune și e în stare să dea și să desvolte producția. Catolicismul el însuși, pus în ode medievale de Lamartine, îmbrăcat în splendoarea pompelor stilistice ale lui Chateaubriand, coborît la căpătâiul tuturor suferințelor omenești și asupra leagănului tuturor speranțelor unei lumi îngrijorate de Lamennais, întrase în formidabila mașină de dominație materială și morală a noii fundațiuni dinastice, care și ea visà de lunga dăinuire a unei zile ce erà să-și afle așà de răpede amurgul.

II.

Tréguier, veche mânăstire a «papei» (pabus, in bretonă) Tual, cu strivitoarea catedrală gotică; un colț de Bretanie arhaică, dură în amintirile ei milenare, refractară față de ce se zbate în afară de dânsa fără să afle întrarea în aceste tari suflete închise. O atmosferă de dogmatism tradițional înfășură toate; turnul bisericii fără stil, într'o regiune lipsită de artă, străpunge aerul ca un ascuțiș care samănă cu sabia de bronz ieșită din mormânt a unui luptător celtic din vremea legendelor și cântecelor fără vrâstă. O țară de rituri sacre, de origine imemorială, încunjurată de un special misticism de rassă, în care — lucru vrednic de însemnat pentru a înțelege pe Renan — creștinismul nu e decât ultima firmă a credinților instinctive, profunde și dibuitoare. Aici, fără îndoială, nu e, ca în Sudul logicelor de sinoade, întărite cu autorități imperiale după culegerea voturilor și redactarea formulelor de cancelarie, locul religiei fără religiozitate, ci al unei imense religiozități, care, cine știe ?, s'ar puteà lipsì de codurile și ca-

noanele unei religii definite, fără a fi expusă a cădeà în trivialitatea negațiilor cu bază de matematici, de fizică ori de științi naturale. Cineva, Charles le Goffic, a vorbit, deunăzi, de «vieața prinsă în brumele misterului» *(la vie toute embrumée de mystère)*, de o «spiritualitate melancolică», a unei foarte vechi omeniri simple, cu uscate brațe îndărătnice și cu aprinși ochi de visionari, cari sunt cu atât mai siguri că văd, cu cât n'ar puteà spune niciodată ce au văzut.

N'am mijloacele aici să cunosc anii d'intâiu ai lui Joseph Ernest, copilul din Tréguier, născut și trăit ani întregi în formidabilul vuiet surd al valurilor și sub apăsarea negurilor picurând pe pietrele sure. Intr'o admirabilă cărticică de înduioșată amintire recunoscătoare închinată surorii care pe lume nu l-a știut decât pe dânsul, Henriette, el a schițat în acest suflet așà de apropiat de al său ceeace a fost la început esența însăși a ființei sale morale. Respingere față de convențiile reci și false ale orașelor mari, în care oamenii nu se pot cunoaște o vieață întreagă și înlocuiesc deci noțiunea adevărată a prietenului prin tipuri de convenționalitate cu care orice om bine crescut e dator celorlalți; dorința, nevoia retragerii într'un colț simplu, plin numai de ce vrei și de cine vrei; tovărășia neprecurmată a gândurilor esențiale dominante, un fel de mediu rural, smerit și iubitor, transportat și ca o sfidare acolo unde cetatea umple totul de marele ei vuiet exterior și atât de mult inutil; pasiunea de a se sacrificà, de a suferì pentru o datorie care cuprinde întreaga existență. Așà a fost modesta institutoare care a rătăcit și prin depărtata Polonie, sacrificând soarta ei proprie pentru ce i se păreà mai înalt decât dânsa și răsplătindu-se prin însuși devotamentul depus pe pragul activității literare a fratelui. Formula dela 1860: «Sacrificiul e o datorie și o nevoie pentru om», o putuse scoate și din existența ce i se strecurase sfântă sub ochi păzindu-l din umbră.

Apoi Seminarul catolic dela el de acasă, în care totul e fixat în ultimele-i detalii și silabe[1]). «Educația de acum două sute de ani, în societățile religioase cele mai austere», spune el

[1]) Libertatea de gândire și nulitatea de învățământ le relevează călduros Renan n *Essais de critique et de morale*, pp. 148—50.

însuși[1]). O Romă păgână prin reglementația de fier mutată în aceste brume, care ascund contururile cele mai aspre și îngăduie oricui să vadă dincolo de ele ce voiește. *Summa totius theologiae* în formule moderne pentru cine are nostalgia marilor călătorii pe oceanul tuturor metafizicelor, chiar dacă ar fi ca naufragiul să înnece cândva toate avuțiile încărcate. Și, după aceia, la Paris, în decorul unei pompoase, reci, înghețate, cenușii architecturi de imitație, plină de pretenția marelui secol, fără nimic din amintirile religiei de mângâiere pentru umili a creștinismului primitiv, S. Sulpice, la capătul «retoricei» făcute la S. Nicolas du Chardonnet.

Aici, în mijlocul tradiției, întregi și pure, se produce criza, revoluția interioară, crearea, prin elemente moștenite din fundul splendidului inconștient, ca și prin influențele necatolice ale timpului, *a omului nou.*

Venise ca să fie un preot, poate un teolog. Și acum el a devenit *filologul.* Filologul inițiat în limbile semitice, deprins cu strictele metode de cercetare a textelor, ajungând — o zguduire pentru ideile în care trebuie să creadă, câte sunt, așà cum sunt! — a găsì în dosul cuvintelor alt sens decât sensul tradițional.

Și totodată, prin studiile istorice, judecate de el mai pe urmă[2]) ca «mici științe conjecturale» în veșnică desfacere și fără viitor, — prin studiile istorice, care nu se mulțumesc cu statuaria personalităților conducătoare, nici cu frescele strălucitoare ale procesiunilor solemne, ci pretind a răzbate în explicația intimă, prin om, chiar prin ce n'a înțeles el să lase ca document despre sine, a evenimentelor și situațiilor, el are, la un moment dat, noțiunea mediului. A mediului întreg, cu tot ce se cuprinde în el, ca înrâuriri profunde, ca străbateri îndelungate, ca hotărîtoare determinări. Orice atinge pe om ajunge astfel a-și găsì factorii, *toți* factorii în omul însuș. *Chiar și religia,* — spune un seducător glas irezistibil în urechea seminaristului de douăzeci de ani.

[1]) *Souvenirs,* p. 132.
[2]) *Ibid.,* p. 263.

El se luptă să nu creadă. Dar rezultatul studiilor lui nu se poate înlăturà; perspectiva pe care ele o deschid nu se poate șterge. Aceste obiceiuri de spirit, cu întreaga ironie a urmărilor lor, fac parte acum din el însuși, s'au încorporat în existența lui cugetătoare. Dacă ar fi un filozof, ar puteà să împartă în două, cum își impun, cu succes, atâția, cercul concepțiilor sale, și dincolo de adânca linie despărțitoare critica nu va trece, căci nu e domeniul ei. Dacă ar fi numai un istoric, el ar puteà pune alături ce a primit ca să creadă și ce a câștigat ca să știe, una neamestecându-se cu alta, entuziastul religios stând în aceeaș încăpere cu acela care în tot ce privește numai omenirea duce îndoiala până la negație, tăgăduirea până la sarcasm. Dar el e un filolog unit cu un teolog: teologia-i dă ca bază cărțile sfinte și aceste cărți sfinte, supuse interpretării, strigă pe fiecare pagină umanitatea lor, cu toate nesiguranțele, cu toate insuficiențele, slăbiciunile și contrazicerile ei.

Și astfel Renan n'a fost preot, ci a fost — Renan.

III.

Deocamdată, ieșind din seminar, își urmează cariera strict științifică, întreținându-se ca profesor particular. Agregatul în filozofie din anul revoluționar 1848 — el își făcuse revoluția lui, ceva mai mare în principiu, ca și în urmări —, premiatul Institutului de Franța erà un semitolog atent, răbdător, chibzuit, destinat să fie în țara sa cel mai tare dintr'o generație întreagă. Că fiecare studiu adaugă la desfacerea lui din ceeace trebuie să-l reție o viață întreagă în dogma inatacabilă e tot ce poate fi mai firesc. Intâiul pas singur are importanță, acela care trece dincolo de marginea interzisă și aduce metodele de cercetare profane pe terenul oprit.

Atunci a tradus «Cartea lui Iov», cu lamentația zădărniciilor omenești și înfocatul imn de iubire orientală din «Cântarea Cântărilor». Dela monumentala «Istorie și sistem comparat al limbilor semitice», dela încercarea asupra «originii limbii», a trecut la istoria religioasă, care-l seduce, tot mai mult, și, după «Études d'histoire religieuse», încearcă a găsì în filozofia arabă explicația sintezelor medievale de dogmă

catolică prin «Averroès et l'Averroïsme». E, dela început, un mare erudit, unul din cei mai mari pe cari-i avuse nația sa, așà de bogată în acest domeniu, dar deocamdată, cu toată notorietatea, provocată de atacurile intransigenților Bisericii, cari nu-l vor puteà împiedicà să între la Institut și, dacă-i vor luà catedra dela Sorbona, nu vor fi în stare să-l oprească de a vorbì la Collège de France, în afară de preocupațiile marelui public, de vre-o misiune față de dânsul.

Pentru moment, în nervoasa atmosferă de prefacere, e bine primit de oficialitate. Chiar când Republica are un președinte și președintele, Ludovic Napoleon, e un stăpân care vede în catolicism strașnicul mijloc de disciplinare ce a fost totdeauna, Renan, care crede încă în vieața nouă a umanității pe baza «principiilor dela 1789» și se inspiră din liberalismul pe care-l socoate viu și binefăcător, capătă o misiune în acea Italie care tocmai atunci puneà pe aceeaș cale a revoluției problema între drepturile naționalității libere și acelea ale Bisericii care nu poate da libertatea. Inainte de a trece ca funcționar la departamentul manuscriptelor din Biblioteca Națională, calitate în care va da o lucrare, prea puțin cunoscută, dar plină de informații nouă și de spirit sintetizator, colaborarea pentru artă la «Tabloul» secolului al XIV-lea francez, în care partea despre literatură o va da Leclerc, el s'a riscat dincolo de limitele stricte ale filologiei, a călcat pe terenul pasionatelor controverse moderne în studiul, dela 1851, despre Tosti, pe care-l va cuprinde în *Essais de morale et de critique*.

Renan crede acum că a fost în evul mediu o mare mișcare de renovație care «și-a găsit formula definitivă în 1789», formulă a cării adaptare e o necesitate pentru orice societate «modernă». De fapt, agitațiile «cetății» medievale, pe care el o înțelege greșit ca opusă colectivității, au continuat fără întrerupere până la dărâmarea acestui ultim aport al formei imperiale, de origine și de caracter asiatice, care a fost regalitatea franceză, dar, dacă în Constituția ce s'a dat atunci este expresia conducerii prin «popor», principiile, de rigoare logică absolută, sunt tot un răsunet al dogmei asiatice. Pentru cugetătorul din 1851 însă 1789 înseamnă «actul de majoritate al spiritului uman luând posesiune de suveranitatea sa», suirea

pe tron *(l'avènement)* a rațiunii ca putere organizatoare și reformatoare»[1]). Aceasta poate pentrucă această rațiune filozofică biruise vechea concepție monarhică-teocratică a trecutului, pe care el o combate în ultimul ei reprezentant care n'a abdicat dela totalitatea drepturilor sale, Papa.

Și în studiul despre revoluțiile Italiei «ideia dreptului individual și a libertății», pe care o dăruește năvălitorilor germanici, — lecturile germane-l stăpânesc încă mult — îi pare cea mai mare cucerire a umanității».

Dar, îndată, o concepție nouă se formează, la acela care aveà în el elementele de moștenire, ca rassă și clasă, din care ea puteà să se înjghebe dela sine, la cea dintâiu atingere brutală cu formele fără cuprins, cu vorbele fără răsunet, cu materialismul care, lipsit de frâu moral și de tendință ideală, se mulțumește cu plăcerea bunei-stări și se acopere cu ipocrizia formulelor uzate și veștede. Cum se declarase contra admirației necondiționate, pe care străinii n'o pot împărtăși, căci văd urmele imitației, pentru literatura franceză a secolului al XVII-lea, el va aveà curajul să lovească în defectele faptei dela 1789: nivelarea în forme impuse cari ascund și strivesc, împiedecând manifestarea liberă a însușirilor superioare ale personalității, dintre care cea dintâiu e *aptitudinea morală*, element principal al religiosității, care ea însăși este principalul apanagiu al speciei noastre. El va proclamà astfel că «un așezământ nu e solid decât atunci când are rădăcini istorice» [2]) și că «libertatea rezultă dintr'un drept anterior și superior acelui al Statului, și nu dintr'o declarație improvizată ori dintr'un raționament filosofic mai mult sau mai puțin bine dedus» [3]). «Greșala cea mai neplăcută *(fâcheuse)* e să crezi că-ți servești patria calomniind pe cei cari au fundat-o. Adevărații oameni de progres sunt cei cari au ca punct de plecare un respect adânc de trecut. Tot ce facem, tot ce suntem e rezultatul final *(l'aboutissant)* al unei munci seculare.» Numai în scăparea din anume restricții ale vremilor de culturi închise prin

[1]) P. 215.
[2]) P. 37.
[3]) P. 38.

hotare și prejudecăți de clasă vede el o compensație pentru ce ne face să suferim o anume democrație.

Industrialismul epocei napoleoniene, trecut din Anglia noilor mașini în această Franță sătulă de ideologie pentru a luà în acelaș timp stăpânire asupra Americei-de-Nord și a impune, apoi, lumii întregi întâiu ocupațiile de fabrică și uzină menite a da Germaniei biruința, apoi starea de spirit rezultată din aceste îndeletniciri ca și din desfrânatul joc liber al capitalului, apare acelui care, acuma, trecuse la critica socială și morală și-și fixà o misiune față de scăderile vremii sale, ca o înjosire a omenirii. El pune în contrast experiențele în care Imperiul al doilea, ca și Anglia reginei Victoria, vedeà suprema dovadă de vrednicie a unei societăți, cu «panegiriile» de odinioară, pline de poezie în «congresele lor literare», care erau și «reuniuni religioase», cu pelerinagiile, care — cum spune el, prevestind teoria d-lui Bédier — erau creatoare de poeme [1]). «Mulțimea care se îngrămădește sub aceste bolți de cristal e oare mai luminată, mai morală, mai în adevăr religioasă decât erà acum două veacuri? Ne putem îndoì» [2]).

Față de aceste negații el erà dator cu o afirmație. Și a dat-o.

IV.

Trecând la cercetarea ei, de un foarte mare interes actual, ba chiar veșnic, voiu stârnì poate mirare neoprindu-mă prea mult asupra acelei delicioase opere de poezie religioasă, rezultată din cunoașterea, printr'o misiune în Siria, a mediului palestinian, care e «Vieața lui Isus», ea însăși cea dintâiu dintr'un șir de lucrări asupra lui Marcu-Aureliu, asupra Evangheliilor, asupra Sfântului Pavel, asupra lui Anticrist, formând o istorie a începuturilor creștinismului.

In adevăr această scriere așà de populară, cea mai populară despre Isus, până la întinsa diluare a aceluiaș subiect sacru de d. Papini, nu reprezintă nici ceva nou în cugetarea lui Renan, nici ceva actual față de marile preocupații ale omenirii în zilele noastre, pline de urmarea crimelor ce s'au săvârșit contra umanității și pe care încă nicio căință sinceră nu le-a expiat.

[1]) P. 354.
[2]) P. 373.

Apărută la 1860, «Vieața lui Isus», prezintată și marelui public într'o formă din care lipsește aparatul de erudiție, studiază umanitatea Mântuitorului, după toate regulele istoriografiei moderne, nerespectuoasă doar întru cât nu abdică dela niciunul din drepturile ei.

Inovația stă doar în apelul din ediția prescurtată, către «popor», căruia-i prezintă icoana celei mai cutare propagande și celui mai sfânt sacrificiu, «către umilii robi și roabe ale Domnului, cari poartă greutatea zilei și a căldurii, muncitorii cari lucrează cu brațele lor să clădească templul pe care noi îl ridicăm spiritului, preoții în adevăr sfinți cari gem în tăcere de stăpânirea unor saducei trufași, bietele femei cari sufăr de o stare socială în care partea binelui e încă slabă, muncitoarele pioase și rezignate în fundul recei celule în care Domnul e cu dânsele».

E aici mai mult decât influența lui Lamennais, celalalt Breton, cu flacăra vie în care i se rezumă vieața, tovarășul de rassă pe care Renan îl aprecià ca pe un spirit sincer, loial, drept, după tradițiile și cerințile sângelui său [1]), plin de «nobleță antică» și desgustat de tot ce o jignește, de «cavalerism și generositate», cât asămănarea de tendințe combative.

Asămănare de tendință în a distruge ceeace nu se crede adevărat și îndreptățit, nu și de temperament în a reparà, în a construì. Pentru lipsa acestei părți ca și pentru capitularea în fața ultramontanismului papal prin ridicarea de steag a neocatolicismului militant ca să ajungă apoi la socialismul religios în veșmânt profetic, Renan a fost aspru față de acela care în multe privinți i-a fost înaintaș și cu care se vede bine că nu ținea să se confunde.

«Șef de școală, de partid» ca acela, istoricul creștinismului, fără a-i fi adversar, nu voià să fie. Ii erà destul pentru ca să ajungă la un rezultat mai puțin amar și crispat poezia, larga poezie,— dar alta decât a autorului «Cuvintelor unui credincios», — profund umană, care-i picurà din inimă ca mirul sfânt din oasele sfinților răsăriteni. Ea venià, mai direct decât la celalalt, dela acei «părinți ai tribului obscur la vatra căruia a cules credința în cele nevăzute», dela «umilul clan de plugari și corăbieri

---

[1]) *Essais*, p. 174 și urm.

căruia-i datorà că și-a păstrat toată vigoarea sufletului într'o țară stinsă» — cât se înșelà el! —, «într'un veac fără speranță»[1]).

Această poezie nu e numai în dramele filozofice, în cari a strecurat pentru plăcerea oamenilor rafinați ceeace cugetarea lui aveà mai subtil și, după socotința unora, chiar mai ambiguu în înțelepciunea-i cu nesfârșite orizonturi, ca și în orice pagină de istorie, plină de atâta înțelegere umană, ci mai ales în *poezia cu totul specială a moralei sale*, poezie atât de necesară în veacul nostru, încât fără dânsa, cu oricâtă religie chiar, nici o morală nu poate supraviețuì acelui asalt de interese materiale exasperate, cu atât mai mult, cu cât sunt mai bogat satisfăcute, de a cărui apropiere amenințătoare se sperià, pe pragul expozițiilor napoleoniene, criticul dela 1860. «Trebuie să creăm Impărăția lui Dumnezeu, adecă a idealului, înlăuntrul nostru» și «legătura (*le commerce*) sufletelor e marea și singura realitate». «Existența e o mare și continuă datorie» [2]), așà stă scris pe cele dintâiu din tablele credinței sale definitive.

Fără «a fi cugetat vreodată să scadă în lumea aceasta suma de religie ce mai rămâne» și cerând doar pentru dânsa «un nou grad de rafinare», un spor de «delicatețá a sufletului și de cultură a spiritului», el se despărțise pentru totdeauna de dogmele invariabile în preciziunea lor și de «credințile supranaturale» și nu consimțià însă la «timidele minciuni» ale altora, în care nu descoperià ceiace credinciosul dă, creând el însuși religia în formele date, pentru care nu poate răspunde. Dar nu înțelegeà să-i substituie, mai mult decât materialismul care-l revoltà, acea idolatrie a intelectualismului, care trebuià să infecteze lumea. «Toate rafinăriile lumii nu fac cât un sentiment bun, chiar rău exprimat». Nici sistemul, dar nici studiile nu pot fi un scop, deci o îndreptățire pentru vieață: «Nu m'aș retrage mulțumit din vieață dacă acțiunea mea s'ar fi mărginit a sprijinì o ordine de studii sau un sistem particular».

A fi un om de treabă, a trăì într'o morală care e a ta, căci vine din necesitățile organice ale sufletului tău, care prin aceasta

---

1) *Essais*, pp. XVIII—XIX.

2) *Souvenirs*, pp. 126, 135.

se așează în rândurile «adevăratei aristocrații a vremii noastre», iată ce trebuie să însemne vieața.

Și el o spune cu simplitatea preotului dela țară ce erà menit să fie și ce rămăsese în fond, cu toată imensa acumulare a tuturor cunoștinților și maiestoasa dominație a unei personalități excepționale. «Morala e lucrul serios și adevărat prin excelență și ea e de ajuns ca să dea vieții un sens și un scop... Este o bază neîndoelnică pe care niciun scepticism n'o zguduie și în care omul va găsì până la sfârșitul zilelor sale punctul fix al nesiguranțelor sale: binele e binele, răul e răul». Și această religie morală are și avantajul de «a reunì în acelaș sentiment toate spiritele oneste, oricât ar fi altfel despărțite asupra lucrurilor dumnezeiești și omenești».

* * *

Dacă, la capătul tuturor îndoielilor, unul din oamenii în cari veacul al XIX-lea s'a întrupat mai deplin cu tot ceeace l-a agitat, l-a chinuit și l-a mângâiat a găsit în morala, înțeleasă altfel decât ca o îndeplinire nesinceră de rituri exterioare sau ca o prudentă punere la adăpost de răspunderile penale, ori chiar ca o condiție neapărată pentru îmbunătățirea în altă lume a condițiilor de vieață din aceasta, liniștea necesară pentru a trăì fericit și a muncì cu spor spre binele altora, aceasta se datorește religiozității, simțului lucrurilor superioare, putând sau ba a fi definite, cu care se născuse și pe care-l desvoltase o îngrijită educație de el însuși.

Ea e condiția neapărată și a purității care se apără și a avântului care cucerește. Și, afirmând aceasta la ceasul de comemorare a unui mare Francez și a unui caracteristic Breton, o datină din țara lui cea mică îmi vine, firește, în minte.

Femeile dela el de acasă mătură bisericile înainte de plecarea bărbaților pe valurile nesigure ale Mărilor. Ce se adună astfel, din rămășițile atâtor slujbe ascultate cu evlavie, primite cu mângâiere, se împrăștie în aer și e de bun augur pentru aceia cari pleacă. «Praful bisericilor», spune Le Goffic, «cules cu îngrijire și aruncat în cele patru părți ale zării, va asigurà o navigație bună.»
